

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ

ЗАПИСИ О СЕРГИЈУ
ДИМИТРИЈЕВИЋУ

II

Алма

Библиотека
СВЕДОЧАНСТВА

Къига 4

Никола Цветковић
ЗАПИСИ О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ
II

Никола Цветковић

**ЗАПИСИ О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ
II**

Алма

Београд, 2016

Никола Цветковић
Записи о Сергију Димитријевићу II

1. издање

Издавач: „Алма“, Београд

Рецензенти: Др Милан С. Димитријевић
Проф. др Миливоје Павловић

Корице: Дејана Д. Јовановић

Ликовни прилози: Бора Барух
Душан Дохчевић
Слободан Костић

Прелом: Горан Оташевић

Штампа: „Тули“, Вршац

Тираж: 300

ISBN: 978-86-7974-431-9

1. ПРЕДГОВОР

ДОПРИНОС ИЗУЧАВАЊУ ЖИВОТА И РАДА ДР СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Научни, књижевни, публицистички, педагошки рад и дело проф. др Николе Цветковића, домети његових бројних научних, уметничких, културних учинака нису још ни издалека довољно испитани и смештени рационално у оквиру општег тока српске науке и културе.

Никола Цветковић је занимљива, свестрана, комплексна личност. Његов живот и дело, јасно и доследно научно и уметничко опредељење, етички принципи које је увек поштовао заслужују да се истраже и објаве. Он је увек мислио визионарски, био увек оптимиста, али као песник, стваралац био је загладан и у понор пролазности живота и сопствене судбине, никада није био „изгубљен“ у беспућу модерног времена, света, већ је тежио универзализму, тоталитету слике света, живота и људског, нашег места у њему. Он поседује изражен осећај самоостварења, а не самовеличања, зато је годинама увек био успешан, популаран, близак, драг, неутуђен.

Никола је увек неуморно и много радио, стицао и преносио нова знања, потврђивао мисао да је стварање „рад прва људска потреба и највеће задовољство“ (Маркс), он се на неки начин стално такмичио, али не са другима већ са самим собом, волео је живот, људе, ствари велике и мале и стално био увек забринут за судбину свога напаћеног народа, чија историјска искушења нису окончана. Својим животом и стваралаштвом спајао је прошлост и садашњост, био уточиште и исходиште уметничких и хуманистичких идеја и праксе и предано у служби свега што унапређује људско знање и разумевање. Он је увек својим зна-

њем, обавештеношћу, заинтересованошћу, непосредношћу, неисцрпном енергијом, мудрошћу, речитошћу, уметничким, песничким поривом, ученошћу, привлачио, пленио саговорнике, богатио своје ученике, студенте, саговорнике, савременике.

Као научник и књижевник Никола је оживотворавао став да је човек једини, највећи циљ човеков и да је дужан да увек неуморно подиже и подржава смисао и вредност живота који „не вреди ништа, а ипак ништа није вредно живота“ (А. Малро). Неуморно, већ скоро пола века, он истражује, пише, иступа, говори не само факултетима на којима предаје, већ и на многобројним научним, образовним, друштвеним скуповима, трибинама. За њега важи „препев“ Декартове мисли „Радим, дакле постојим“, он се увек нашао у духу поруке – „нека буде борба непрестана, нека буде што бити не може“ (Његош).

Никола Цветковић је човек велике енергије, снажне воље, големе етичности. Иако живи и ствара у времену у коме се „нико не може сматрати невиним“ (Сартр) сведок и саучесник је не само успона југословенске државе и друштва, већ и њихове дезинтеграције, разбијања, ратова, изолације Србије, санкција, бруталне НАТО агресије, он је настојао и успевао да сачува свој људски интегритет и дигнитет. Он је успевао да оствари хармонију са самим собом и окружењем и да својим знањем и радом остварује своје снове, амбиције, да животу подиже смисао и вредност.

Својим радовима, а посебно педагошким и јавним деловањем, Никола је знатно доприносио популаризацији историје, књижевности, културе уопште. Његов труд уложен на том пољу није био узалудан. Он је био и остао неуморни трагалац за смислом, лепотом („лепота је све оно што равнодушност претвара у немир“ - А. Ками), за истином и увек био на страни доброте, људскости, љубави. Како се књижевност увек бавила и бави народом и као део

уметности не може да се одвоји од свеукупних збивања у прошлости и садашњости, у том дугом ходу и српска књижевност је често преузимала и извршавала задатке историје, поетизовала историју, стварајући значајна дела, чему је и он пружао вредан допринос.

Никола Цветковић се у свом свестраном стваралачком раду делимично посветио и трагању за песничким и прозним народним стваралаштвом, за менталитетом српског народа, јер он као научни радник и педагог добро зна шта значи изучавање и чување обичаја, народног стваралаштва, за карактер и идентитет једног народа. Своје богато искуство стечено у животу и научно-наставном раду, он је неуморно преносио на своје студенте, сараднике, слушаоце, подстицао њихов развој у слободне, мислеће људе. Његов рад, дело, живот одишу организованошћу, одговорношћу, утемељеношћу, акрибијом, лирским и епским заносом, набојем, мисаоношћу, људском и научном скромношћу, поштењем.

Загледани у библиографију радова Н. Цветковића уочавамо да су то и три значајне (обимом и вредношћу) књиге посвећене др Сергију Димитријевићу, његовом великом земљаку (Лесковчанину), учитељу у научно-истраживачком раду и рођаку; а то су:

а) „Живети пуним животом, животопис Сергија Димитријевића“, Лесковац 1996, стр.295;

б) „Живот као делање, политичка делатност Сергија Димитријевића“, Лесковац 1997, стр.214.

ц) „Записи о Сергију Димитријевићу“, Лесковац 1997, стр. 251.

Ко је Сергије Димитријевић (1912–1987), научник, револуционар, аутор око 30 књига и око 450 научних радова из историје (средњевековне и савремене), економије, географије, социологије, етнологије, нумизматике, библио-

графије, неуморни колекционар старог новца, марки, разгледница, вицева и сл.

Пре десетак година аутор ових радова у предговору књиге „Сергије Димитријевић – песме и писма“. Београд 1999, је поред осталог написао:

„Сергије Димитријевић је био Србин по рођењу, националном опредељењу, Југословен по убеђењу и разумевању Југославије. Своју земљу је волео и бранио знањем, критичношћу, бранио је њену историју, постојање, смисао. Правник по образовању, историчар, економиста, нумизматичар по личној склоности, човек велике толеранције, ерудиције, снажне индивидуалности, доследан борац, који се за комунистички покрет и револуцију определио једном за увек. Припадао је генерацији занесењака, бунтовника који су све вере заменили вером у човека и срећно човечанство, генерацији која није знала за деструкцију већ само за борбу и жртвовање. Био је частан човек и револуционар који је знао да идеји, покрету, науци, струци најбоље служи ако се критички, стваралачки односи према њима“.

Сергије Димитријевић је спадао у оне истраживаче, научне раднике који спајају сериозност у раду и неуништиву радозналост са великим ерудицијом, у људе који су заветовани знању, који из личне жртве неуморно трагају, изучавају нашу историју, друштво, свестрано баштине знање, који су извориште рационалне историјске свести, друштвене свести у целини. Он је читавог свог плодног живота неуморно чинио напоре да се још боље спозна „сложено биће историје“. Он није био обичан човек већ нека врста институције, био је то човек који је стално био у акцији, који је непрекидно читао (и то на неколико светских језика), и скоро све изучавао. Знао је да у шали каже – истражујем све од Ноја до АВНОЈ-а.

Сергије Димитријевић је био човек који се никада никоме није „удварао“, био је критичан и према себи и

према другима, није био заточеник ни прошлости, ни садашњости, увек је био млад и непоправљиви оптимиста, и весник будућности, понашао се, живео у духу порука – „Све што немаш, позајми од себе самога“ и „Сваки зид значи и врата“. Његов „исписник“ и пријатељ, академик Радомир Лукић за њега каже – „Био је пример како се треба уздићи изнад животних невоља, наћи снаге за рад, живот и пријатеље, упркос свим неповољним околностима. Ако је ко био учитељ енергије и оптимизма – то је свакако био Сергије“.

Његов живот и вишеслојно истраживачко дело, доследно интернационалистичко опредељење и изражена етичност заслужују, подстичу да се изучи његов живот и рад.

Када је Он у питању, о њему треба говорити истину, а она је толика и таква да најбоље сама сведочи. Он је око пола века био активан посленик у науци, друштву, култури, а како је култура у основи идентитета сваког народа, његов допринос том идентитету је трајан и несумњив. О томе делимично сведоче и поменуте три књиге др Николе Цветковића.

а) „Живети пуним животом, животопис Сергија Димитријевића“, је монографија о његовом животу, револуционарној делатности, раду, али и богато сведочанство о једном историјском времену у Југославији и Европи. То је и добра основа за даље изучавање историје југословенског и европског револуционарног покрета између два светска рата и током његовог трајања. Она садржи његова мемоарска казивања, прожета је многим документима, белешкама и све то је литерарно уобличио што књигу чини пријатном, читљивом. Књига показује да се и у најтежим временима и условима (у рату, у бездушним логорима) могло живети „пуним животом“, што значи пркосно, борбено, с пуно вере у победу.

Књига има шест поглавља – животопис, колекционарска наклоност Сергија Димитријевића, скојевска и партијска активност, студентски дани, партијско-политичка и револуционарна активност, боравак и активност у логорима.

б) „Живот као делање, политичка делатност Сергија Димитријевића“, је својеврстан зборник прилога и биографских записа о његовом животу и политичкој активности. Књига има неколико органских целина: човек на звезданом трагу будућности, (то је најбољи до сада написан прилог за његову биографију); политичко-опозициона борба на Београдском универзитету 1931 – 1934. године (обрађена његова активност на стварању комунистичких група, обнова и активност КПЈ, учешће на IV покрајинској конференцији КПЈ за Србију); о растурању и популаризацији илегалног партијског материјала, марксистичке и напредне диктатуре; политичка активност у Француској 1935 – 1937, стварање и активност илегалних комунистичких студентских група у Паризу, деловање у југословенској подсекцији КП Француске и сл. Ту је и део архиве С. Димитријевића која сведочи о његовој богатој револуционарној активности. Ова књига стваралачки дограђује слику на само о Сергијевој активности и доприносу, већ и о том револуционарном времену, његовим захтевима, циљевима, борби...

ц) „Записи о Сергију Димитријевићу“. Н. Цветковић је ову књигу конципирао као биографску и проблемску. Она представља изванредан спој историјског и мемоарског текста. Он се у њој комплексно бави личношћу и делом С. Димитријевића у контексту времена и друштвено-историјских процеса у којима је деловао. У књизи су сакупљени и дати студијски чланци, литерарни записи, разговори, важни документи. Изложен је један целовит поглед на Сергијев живот и дело, те свестране личности која се бавила, изучавала – историју, економију, социологију, археологију,

нумизматику, новинарство, политикологију, што значи да Н. Цветковићу није било лако.

С. Димитријевић је посебно и сериозно изучавао настанак и развитак социјалистичке мисли у Србији и њеног класног радничког покрета. Научни и други прилози Сергијеви дати у овој књизи, као што су фрагменти из његове револуционарне делатности у Паризу и о концепцији тоталне историје, засновани су на богатој изворној грађи и мноштву научних коментара, који омогућавају читаоцима, али и будућим истраживачима те проблематике, да лакше разумеју и савладају историјска збивања о којима је реч.

Никола Цветковић је овом као и већ споменути књигама проникао у личност и дело Сергија Димитријевића и читаоцима их успешно приближио. Оне показују да је за Сергија живот био истраживање, стварање, борба за националну и социјалну еманципацију и развитак Србије у 20. веку, да се одлучно борио и речју и делом против експлоатације, социјалне неправде, за свестрани друштвени прогрес. Његови радови показују да је он у организованој, колективној снази радничке класе видео социјалну и политичку енергију, снагу која може да оствари опште човечанске идеје о слободи и једнакости људи, за њега су комунистичке идеје биле „продужетак просветитељства“ (З. Бауман). Сергије је био човек који није признао да постоје безизлазне ситуације.

Све три књиге имају предговоре, прва из пера М. Васића, друга, В. Цветковића, а трећа, М. Миладиновића, који омогућавају, олакшавају боље разумевање времена и материје о којој је реч. Те књиге су на неки начин задужбина духа и потврда да је историја међуоднос прошлости, садашњости и будућности.

Књиге Николе Цветковића о Сергију Димитријевићу документарно, али и литерарно показују, сведоче да је реч о човеку, интелектуалцу снажне индивидуалности кога

карактеришу вера у смисао борбе, живота, непрекидно стицање нових знања, духовитост и варничавост у исказивању мисли;

- да је био богата, стваралачка личност много-струког научног интересовања;
- да је активно учествовао не само у писању већ и стварању савремене историје Југославије, српског народа посебно;
- својим животом и радовима је показао да је историја у својој основи – историја класног друштва, историја нужности и случајности; да ње нема без емпирије, чињеница, које треба критички преиспитати и теоретски осмислити; он је историју прихватио као тоталитет деловања историјских субјеката и односа друштвених противречних снага;
- када пише о историјским догађајима, процесима, личностима он се не бави само дескрипцијом, већ настоји да открије, да нађе објашњење за сваку значајну појаву и актера у контексту других историјских појава и у њиховој међусобној повезаности;
- он увек полази од човека као субјекта историјског процеса; он својим текстовима показује да је Србија, Југославија увек била део светске историје, да српски народ има изграђену историјску свест која је била важан елеменат у конституисању националног бића и државе;
- да је схватао и то кроз радове показивао да људи не стварају историју по својој жељи, већ у условима који објективно постоје, који затичу и својом акцијом мењају те околности, а тиме и своје властито биће;

- да је увек сањао, залагао се за очовечену друштвену заједницу у којој ће слобода сваког појединог човека постати услов слободе за све;
- да је неуморно до краја живота прикупљао грађу из свих области за које се многоструко занимао и то не само за себе, већ и за будућа поколења и истраживаче;
- да се у избору области истраживања трудио да у њих укључи што целовитије сагледавање народа, радничке класе, села, друштва, државе;
- да је увек показивао своју велику научну радозналост, дарovitost, истрајност, ерудицију;
- да је његова личност и дело снажно обележила историју револуционарног покрета у Србији између два светска рата и развитак социјалистичке мисли у њој, да је био свестрано образован, енциклопедиста, да његова дела, допринос чине част српској науци, да је био стециште и исходште многих интересовања и знања која нису довољно научно и друштвено верификована.

Са сетом, поносом и захвалношћу могу да кажем да је Сергије Димитријевић био мој ментор када сам се пре четрдесетак година почео бавити научноистраживачким послом. Сергије је био човек који никада није био на коленима духа. Када се говори о њему, не треба никада заборављати његову супругу Наду, која је његов животни и духовни сапутник, која је, иако правник по образовању, читав свој живот посветила њему, бринући се о његовом (у логорима) нарушеном здрављу, помажући му у његовој свеколикој и плодносној активности. После његове смрти она је наставила интензивну бригу о његовој оставштини за будућност и захваљујући њеном ентузијазму и напорима објављено је још око десетак књига, сачуваних у Сергије-

вим рукописима и тако скоро заокружен његов опсежан стваралачки опус.

Сергије Димитријевић је учинио највише што је могао, доследно се борио за идеале, скупљао разноврсну, вредну документацију, писао књиге и радове из разних области, осмишљавао и образлагао многе догађаје, појаве, процесе, личности, вредности. Он је знао да су речи дела, да „реч има моћ“ (Ниче), да „писати значи живети“ (Монтењ). Он је део наше савремене историје њеног стварања и њеног писања, тумачења.

Књиге Николе Цветковића о Сергију Димитријевићу су узбудљиво и убедљиво сведочанство о једном времену и део историје српског народа у 20. веку. Оне су, као и њихов главни јунак, али и сам аутор, сведоци и актери историје, која нуди мудрост којом прошлост одређује разумевање садашњости и омогућава наговештај будућности. Оне барем делимично показују како се Сергије понашао, држао, борио, радио, стварао, показују и потврђују да живот има смисао само ако је испуњен борбом, стварањем, ако се у њему нешто остварује.

Никола је успео да у њима фрагментарно, али суштински одслика и сачува од заборава један богат, стваралачки, револуционаран живот, да изнесе широке оквире у којима срећемо аутобиографску исповест главног јунака, али и есејистичку расправу аутора, који је спојио лепо приповедање са историјским коментарима, остварио симбиозу документарног, историјског и литерарног. Поменуте књиге представљају траг заборава и покретан споменик С. Димитријевићу, али и самом аутору.

Те књиге су на неки начин и носталгичне, јер нас враћају, оживљавају једно већ поприлично забрављено време, које је красио младачачки, револуционарни ентузијазам, и опомињуће, јер нас подсећају на други светски рат, на зло, кога увек има тако много, како у историји, тако на жалост и у људима, који су њени најважнији актери. Оне

су пуне човечности, оне су на неки начин и стваралачки дијалог између епохе, с једне, и Сергија и Николе, са друге стране, оне нису само драгоценост сведочанства и хроничарски запис о једном бурном, историјском времену, и једном његовом актеру, већ и сведочанство да је њихов аутор био достојан сабеседник Сергија Димитријевића и да је и сам својим стваралаштвом обележио своје време.

Желим на крају да подсетим, да као људи, интелектуалци, одговорна бића, морамо настојати да у појединачном и колективном сећању сачувамо догађаје личности, искуство из прошлости, које живот потискује непрестаним доласком и гомилањем нових догађаја, личности, сазнања, искуства, изазова и да све то забележено враћамо људима, друштву, као нов квалитет. Ове три књиге су на том трагу.

Иако сам свестан да је веома тешко непристрасно оценити учинак и дело ова два ствараоца, Сергије Димитријевића и његовог „ученика“ Николе Цветковића, за које важи она Његошева „имао се рашта и родити“, исписао сам претходне странице како бих пружио скроман прилог познавању и промишљању њихових личности и дела, и то у овом времену када су девалвирале скоро све вредности, времену кога карактерише глобализација, на међународном плану, кроз коју се спроводи „демократско насиље“ у свету, врши реколонијацију малих народа и држава, а оне су у праву, само онолико колико су послушне, а на домаћем, општа равнодушност, морална тромост, егзистенцијална саможивост, у времену у коме од великих идеала о слободи и једнакости није остало ништа, када се социјализам, као израз вековних тежњи људи за једнакошћу и социјалном правдом, (који се јавио као креативна утопија, која је садржавала људску наду за слободом и човечије друштво) проглашава за зло, у времену када човечанство, ми Срби посебно, не брине довољно о свом најважнијем питању, о свом опстанку.

Учиних то и због оне мудре поруке Латина – „Verba volant – scripta manent“ (речи лете, написано остаје), и што су књиге аутентични медијум цивилизацијске еманципације, оне чувају живе речи, у њима је суштина човековог бића, оне су најтрајнији и најпоузданији чувари памћења, оне једино имају трајно значење, значај.

Поменуте три књиге Николе Цветковића о Сергију Димитријевићу су у неку руку приручник за оне који не познају живот и дело С. Димитријевића, а за оне који су га познавали, обогаћујуће радосно подсећање.

Никола Цветковић је човек, књижевник, јавни посленик који је увек припадао свима, а био само свој, кога због његове учености, непосредности, и искрености, једноставности, спремности да свакога саслуша, посаветује, помогне, не прихватају и не уважавају, само они који га нису упознали.

„Ваљани људи су ретки, али их има“ (Дидро). Сергије Димитријевић и Никола Цветковић су свакако потврда за то. Они су обојица, Сергије у прошлости, а Никола и у садашњости, увек предано били у служби свега што уздиже мисао и достојанство човека и унапређује људско знање и разумевање. О њима се доста зна, али „све што је познато, не значи и да је спознато“ (Гете). То ће несумњиво, показати и књига за коју исписујем ове редове

др Миролуб Васић

1. РАНА СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

Сергије Димитријевић на цртежу из Париза
(Из архиве Сергија Димитријевића)

РАНА СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ДР СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Др Сергије Димитријевић*, афирмисани научни радник, већ више од три деценије активно се бави студијским радом који захвата углавном четири области: Историју радничког покрета и социјализма Србије и Југославије; привредну историју Југославије; историју српске средње-вековне нумизматике; и локалну историју Лесковца и околине. Он је до сада написао двадесет књига већег формата, од којих су неке и преведене; аутор је више десетина студија, чланака, сепарата, зборника, брошура и новинских прилога. Његов научно-студијски монографски и публицистички опус прелази више од пет хиљада објављених страница.

Поред плодног научног рада и значајне универзитетске наставно-педагошке делатности, Димитријевић је у периоду између два светска рата ангажовано и стваралачки суделовао у југословенском и међународном радничком покрету. Данас он ужива углед једног од најеминентнијих стручњака и познаваоца историје радничког покрета, посебно социјалдемократских партија; уз то дао је десетак веома значајних књига из области привредне историје; а несумњиво долази у ред најбољих познавалаца проблема српске средње-вековне нумизматике. Обрађујући бројна питања из локалне историје Лесковца, околине па шире и подручја јужне Србије – оставио је неизбрисив траг и крупна научна остварења. Његов научни прилаз карактери-

ше темељито знање економије и привредне историје, широка ерудиција и изванредно познавање историјских кретања; један веома срећан и својеврстан спој енциклопедијских знања, систематичности, научно-студијске рационалности и снажног стваралачког надахнућа које зрачи и из историографски сувопарних извора и радова.

Наведене појединости биле су довољан разлог да поштовано одређену пажњу: веома богатој, динамичној животној историји и научно-студијској делатности др Сергија Димитријевића.

* У време студија на Београдском универзитету био сам чест гост у породичном дому Сергија и Наде Димитријевић; савети, указивања, поуке и разговори са њима били су за мене својеврсна *школа живота*, а Сергијева упућивања у начин студијског рада у много чему драгоценија од сазнања која сам касније стекао на редовним постдипломским студијама из Технике научног рада и Методологије, од иначе врских професора (академик Мирослав Пантић, академик Зоран Константиновић, проф. др Иво Тартаља и др.). Највише поука о практичном раду, попримио сам од самог Димитријевића приликом писања прилога о проблемима српске средњовековне нумизматике и *Допринос* *Сергија Димитријевића археологији Лесковачког краја*. Током студија, с краја 50-их и почетка 60-их година прошлог века, у часопису *Наше стварање* објавио сам више радова, а један од првих односио се на Димитријевићев научни допринос нумизматици: *Проблеми српске средњовековне нумизматике* (Наше стварање, годиште VI, бр. 1, 1961, стр.86-88; и у књизи С. Димитријевића, *Новац српских средњовековних владара*, Српско нумизматичко друштво – Београд, 2006, стр. 577-580). А по завршетку студија, у четвороброју *Нашег стварања* публиковао сам четири прилога (1964, годиште VIII, бр. 4). Поред осврта на издавачку делатност у Лесковцу (који је С. Димитријевић, због непотпуности, оштро критиковао), објавио сам и прилог о *Изабраним делима* Антуна Густава Матоша, поему *Атина* и *Руковет поезије младих* (*Уводна реч и избор стихова*). То је, ако ме сећање не vara, био један од разлога што ми је уредник Томислав Н. Цветковић понудио да за неки од наредних бројева часописа, начиним *Портрет*. Својски сам се прихватио тог посла и користећи обилну и врло добро сређену документацију, написао обиман текст на близу стотину дактилографисаних страница.

Због повећег обима, који није одговарао часопису, или из неких других разлога, текст није објављен. Затурен је међу хрпом хартија, сваковрсних папира и рукописа, и пронађен тек после неколико деценија, и то након објављивања три књиге о Сергију Димитријевићу. (*Живети пуним животом (Животопис Сергија Димитријевића)* [Народни музеј, Лесковац, 1996]; *Живот као делање (Политичка делатност Сергија Димитријевића)* [Народни музеј, Лесковац, 1997] и *Записи о Сергију Димитријевићу* [Народни музеј, Лесковац, 1997]). И када је поменути *Портрет* најзад дигитализован, извршена редактура, коректуре и лектура (2010/2011. год.), догодило се да је загубљен „фајл“ тога прилога, којим је требало да започне нова књига *Записи о Сергију Димитријевићу II*, што је поред осталог успорило и знатно одложило објављивање поменуте друге књиге *Записа*.

Основни биографски подаци

Сергије Димитријевић рођен је у Пироту, 19. марта 1912. године. Већ после неколико месеци његови родитељи прелазе у Лесковац, па тако Сергијево детињство, један део школовања (основна школа и гимназија) и прва борбена регнућа и акције везани за Лесковац.¹

Отац Сергија Димитријевића – Милан – био је, с правом се може рећи, један од ретких интелектуалаца тога времена у унутрашњости, који је читао Марксова, Енгелсова и Лењина дела и прихватио напредне идеје Светозара Марковића, Димитрија Туцовића; уз то ангажовао се од најранијих дана у српској социјалдемократској партији.

¹ Сергије Димитријевић, и поред тога што је рођен у Пироту, осећа се „рођеним Лесковчанином“. Он то са великим задовољством истиче и подвлачи увек кад се врати успоменама. Јер доиста, прва његова сазнања, животна искуства, радости и тегабе, као и први стваралачки и студијско-истраживачки импулси неодвојиво су повезани са Лесковцем, који је у то време стварао своју индустрију, радничку класу, подизао револуционаре (К. Стаменковић, Б. Николић, Т. Стаменковић, В. Ђорђевић) и школовао једну генерацију интелектуалаца који ће духовном животу овога града дати своје обележје.

Одмах после оснивања Комунистичке партије постао је комуниста. Због своје напредне активности више пута је затваран и осуђиван. Тако је једном осуђен 1919. године, да би 1921. био затворен са комунистичким општинским одбором, остајући доследно, са још свега три друга, на комунистичким позицијама.²

Судећи према подацима које је Димитријевић изнео на научном скупу у Лесковцу, октобра 1969. године, његов отац, Милан Димитријевић, био је у присној вези са Благојем Николићем „и годинама био коришћен за успостављање веза између руководећих другова који су долазили одозго и Б. Николића“³

Сергијева мајка Софија Димитријевић, рођена у далекој Вологди, 21.XII1877, била је прворођена у породици Караулов (два брата). Основно школско образовање стекла је у завичајној Вологди где се 1885. уписује у женску гимназију,⁴ у којој се касније 1896/97. оспособила за учитељицу из методике руског језика и математике. Половином октобра 1898. у Санкт Петербургу је добила диплому с правом да буде домаћа учитељица и да предаје аритметику. Са жељом да дошколавањем стекне високо образовање, морала је најпре да ради као учитељица у Њандоми (између Вологде и Архангелска), како би зарадила и уштедела новац за студије. Године 1905, пошто је прикупила новац, уписује се у Санкт Петербуршку Зуболекарску школу Е. Ф. Вонгл – Свидерске, коју је завршила са одличним успехом јануара 1908; а половином марта те исте године добила је диплому зубног лекара.

² Сергије Димитријевић: *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934*. Лесковачки зборник, Лесковац, 1969, 17.

³ стр.17

⁴ Крштеница, диплома и остала документа налазе се у породичној архиви Милана С. Димитријевића.

У Санкт Петербургу је упознала будућег супруга Милана Димитријевића, родом из Пирота. Са њим је најпре отворила зуболекарску ординацију у Одеси, коју су убрзо напустили и преко Бугарске прешли у Србију. Ту су 1910, најпре у Пироту, отворили прву стоматолошку ординацију, потом 1912. у Врању, одакле су исте године прешли у Лесковац. „У поменутом градовима на југу Србије она је била први зубни лекар и допринела је развијању здравствене културе на овом подручју“, пише Милан С. Димитријевић.⁵

Нема сумње да су очева припадност покрету, као и матерна напредна схватања, поред осталог, пресудно утицала на формирање погледа на свет, схватања и личности Сергија Димитријевића. То се може делимично видети и из тога што је Сергије 1920. године, као дете од осам година, био члан Комунистичке пионирске групе “Будућност”. Поред осталог, налази се и на фотографији првомајске манифестације из 1920. године, која је објављена у “Споменици”.⁶ На овој фотографији се може видети Сергије како седи поред оца који је у друштву чланова партијске управе.

У осмом разреду гимназије полиција је захтевала да га искључе из школе, због активне комунистичке пропаганде. Овом захтеву се супротставио директор Гимназије. Сергије Димитријевић је матурирао у Лесковцу 1930. године, а као одличан ученик био је ослобођен усмених испита. По завршетку Гимназије, он се исте године уписује на Правни факултет у Београду. И као студент, наставља вео-

⁵ М. С. Димитријевић, *Софија Димитријевић – први зубни лекар у Лесковцу*, Наше стварање, 1998, XLV, 3, стр. 387-393. У овом документованом и студиозном прилогу аутор Димитријевић, који се на неколико места позива на нашу књигу *Живети пуним животом – животопис Сергија Димитријевића* (1996), указује на бројне нове податке значајне за Софију и Милана Димитријевића, као и за целу породицу.

⁶ Сергије Димитријевић: *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934*, Лесковачки зборник, Лесковац, 1969, стр. 17

ма интензивну друштвено-политичку активност на Универзитету, одржавајући непрекидну везу са Лесковцем, и делујући акционо, стваралачки и организационо-политички, не само у Лесковцу, већ и на читавом подручју јужне Србије. Ова веома плодна, богата и разноврсна делатност није се негативно одразила на његове студије. Он упркос вишеструкој партијско-политичкој ангажованости, у врло тешким условима политичке борбе и илегалности – успешно, 1934. године, завршава Правни факултет са релативно високом оценом 8,86.

Желећи и даље да се што више развија и усавршава, Сергије већ у септембру исте године уписује и похађа докторандски курс у Београду (економска група) све до децембра месеца, када по налогу Партије, као проверени и прекаљени активиста, који је већ у великој мери био експониран и познат полицији, одлази у Француску.

У Француској Димитријевић се са још већим интензитетом укључује у партијско-политичку активност, која сада у много чему добија међународни карактер, обим и значај. Али, он ни овога пута не занемарује могућности свог стручног усавршавања, већ уписује и похађа докторандски курс на Правном факултету у Паризу, где је положио све испите. (Два сертификата о положеној економској и међународној групи). Уз то, дипломирао је на Институту високих међународних студија при Правном факултету у Паризу. А похађао је и двоструки курс Академије међународног права у Хагу (сертификат).

Још током боравка у Паризу, Димитријевић је завршио и пријавио докторску тезу: „Савремена дијалектичка фаза објективне теорије вредности“. Међутим, рат, хапшење и протеривање омели су га у намери да докторира. Рукопис поменуте тезе, пропао је у току другог светског рата. Иако већи број раније објављених радова, по студиозности, превазилази уобичајене докторске дисертације, Димитрије-

вић је тек 1957. године докторирао на Београдском универзитету са тезом из привредне историје: „Страни капитал у привреди бивше Југославије“.

Напомињемо овде да је С. Димитријевић, августа месеца 1950. године стекао звање научног саветника. После новог одређења овог звања у научноистраживачкој служби, добио је тада ново звање самосталног истраживача – научни сарадник.

После докторирања стиче назив *вишег економисте*. У фебруару месецу 1960. године бива унапређен у *вишег научног сарадника* да би у априлу 1963. био изабран за *научног саветник*, на основу конкурса и реферата три редовна професора. Са овим су се у свему сагласили Савет Историјског института и Одељење за друштвене науке Српске академије наука.

Након ових фрагментарних биографских напомена које се односе на школовање и специјализације, укажимо укратко на неке појединости из његовог партијско-политичког рада:

Сергије Димитријевић организовано учествује у револуционарном покрету, од децембра месеца 1931. године, у илегалној студентској комунистичкој организацији, која је тада формирана, односно обновљена, ако се већ његово припадање комунистичкој-пионирској групи „Будућност“ и бројне акције комунистичке пропаганде не могу схватити као вид организованог делања. Он активно учествује у студентским демонстрацијама у Београду у периоду 1930/31 – 1934⁷.

И као студент одржава непрекидан партијски контакт са Лесковцем, нарочито у време ферија. Тако 1932. године, формира скојевску групу у Лесковцу⁸. Према неким пода-

⁷ Исто, стр. 17.

⁸ Исто, стр.18.

цима, Сергије Димитријевић је у периоду 1932-1934. био секретар СКОЈ-а у Лесковцу.

У исто време Димитријевић је прочелник илегалне студентске комунистичке групе у Београду (1933/34). У лето 1933. године, он бива ухапшен заједно са редакцијом „Младог бољшевика“. Непуних пола године касније, у децембру месецу, поново га хапсе сада као учесника напада на зграду немачког посланства у Београду, на дан Лајпцишке пресуде, због непосредног учешћа у студентским демонстрацијама. Изведен је и пред универзитетски дисциплински суд и кажњен писмено.

У јуну месецу 1933. године, Сергије Димитријевић је примљен у Комунистичку партију Југославије⁹. Године 1934. ствара партијску организацију у селу Вучју и Чукљенику. У то време члан је редакције локалног листа „Недељне новине“ у коме живо сарађује и пише са комунистичких позиција.

Према подацима на које указује Тодор Вујасиновић у књизи „Мучне године“ и сам др Сергије Димитријевић у „Лесковачком зборнику“ у периоду 1933/34. он је успостављао и одржавао везу између Покрајинског руководства за Србију и партијских организација: у Велесу, Куманову, Врању, Лесковцу, Ћуприји и Параћину.¹⁰ Године 1934. као делегат Окружног комитета Лесковац, Сергије Димитријевић учествује у раду IV партијске конференције за Србију (београдски део).¹¹ У раздобљу 1931-34. Димитријевић редовно наступа као учесник у расправама на семинарима економске групе, који су се претварали у јавну марксистичку политичку трибину. За један од оваквих скупова

⁹ Исто, стр. 20.

¹⁰ Тодор Вујасиновић: *Мучне године – Сећања на илегална времена 1930/41.*, Сарајево, Светлост, 1965, стр. 57-59, 90.

¹¹ Исто, стр. 81-82.

припреmio је обиман рад: „О штрајку“, чији је рукопис сачуван и налази се у његовој личној архиви.

Крајем 1934. године, као што смо напоменули, Димитријевић, по налогу партије одлази у Француску. Тада завршава и предаје члану Политбироа КПЈ рукопис студије: „Искусства партијског рада у Србији и Македонији“, који је износио око 120 страница. (Овај рукопис је нестао у току рата, један примерак се вероватно налази у архиви Коминтерне). Димитријевић је у иностранству био на многим одговорним руководећим партијским функцијама: секретар југословенске студентске партијске организације у Паризу (пролеће 1935. до септембра 1937. године); југословенски представник у Међународној студентској комунистичкој организацији (1935 - 1937); представник Удружења југословенских студената у Паризу; потом, члан руководства југословенске партијске организације у Француској од пролећа 1935, а њен секретар од септембра месеца 1935, до средине 1937. године.

Сергије Димитријевић је тада био у вези са ЦК КП Југославије и ЦК КП Француске, што се може видети из сачуваног опширног извештаја о раду ове организације, који се налази у архиви Коминтерне (фотокопија у личној архиви Димитријевића). Поред тога био је и представник Југославије у Међународном комитету за формирање интернационалних бригада и помоћ Шпанији. На челу овог комитета налазио се Андре Марти, један од секретара Коминтерне. Уз то, Димитријевић је у Паризу завршио курсеве за руководеће иностране кадрове и политичке говорнике при ЦК КП Француске. Био је и нека врста југословенског синдикалног секретара за целу Француску, везан за десет синдикалних централа ЦГТУ, после уједињења ЦГТ. Немиран стваралачки дух публицисте учинио је да он покрене „Организациони билтен југословенске подсекције КП Француске“. Димитријевић је био и уредник четири броја овог

Билтена. Крајем фебруара 1934. године у Бриселу је, као што је познато, одржана Међународна омладинска конференција против рата и фашизма. Димитријевић је био, заједно се Ивом Лолом Рибаром, делегат на овом значајном скупу. На поменутој конференцији он је поднео политички реферат, док је Иво Лола Рибар имао организациони. Осим тога, био је југословенски делегат и на Међународној студентској конференцији за помоћ Шпанији. Због активног политичког рада у Паризу, Димитријевић је био осуђен и протеран из Француске. Но, упркос суђењу и протеривању, ипак је приликом повратка остао у Паризу, и то у почетку илегално.

Година 1937. је била преломна у историји КП Југославије и значила је озбиљну прекретницу како у погледу унутрашње консолидације, тако и у одлучном супротстављању фракционаштву, каријеризму и групашким борбама које су оптерећивале руководство. Многи комунисти који су се нашли онда у Француској били су на „испиту“ политичке зрелости. Тада је Димитријевић још једном потврдио високу партијску свест и одговорност. Он је у писаној форми, у 22 тачке изразио неслагање са политичком линијом коју спроводи Председништво ЦК КПЈ у Француској (Кусовац - Марић) и повео борбу против такве погрешне оријентације. После рашчишћавања ситуације у КП Југославије, Сергије Димитријевић је једини остао без партијских казни од целокупног југословенског руководећег партијског кадра који је тада био у Француској, јер је отворено и јавно пружио отпор погрешној партијској политици.

Касније (1938/39) Димитријевић по други пут бива изабран за секретара Југословенске студентске партијске организације. Како је 1938. године у Паризу одржана II Међународна студентска конференција против рата и фашизма, Сергије је учествовао у њеном раду, поред Мијалка Тодоровића „Плавог“, који је као делегат дошао из земље.

У истом периоду (1938/39) он је југословенски представник у Балканском комитету. Тада уређује и југословенски део билтена *Balkan democratie*, који је издавао Балкански комитет.

С правом се може закључити да је овај део биографије Сергија Димитријевића непосредније везан за историју радничког покрета између два рата, о којој иначе пише као учесник и непосредни стваралац. То се посебно односи на историју омладинског покрета тога времена како у локалним и југословенским тако и у међународним релацијама.

У време почетка Другог светског рата руководећи кадрови комунистичких партија били су угрођени. Као жртве провала и терора страдали су многи најбољи комунистички борци. Да би се заштитили искусни партијски кадрови Комунистичке партије Југославије, Чехословачке и Бугарске партије и Балканског сектора, формирана је специјална група за њихово спасавање, под руководством Бориса Кидрича. Сергије је био активан члан ове групе, што се може видети из аутентичне изјаве Бориса Кидрича (Димитријевићева лична архива).

Крајем октобра 1939. Димитријевић бива ухапшен и стављен у концентрациони логор. И у овим посебно тешким логорашким условима он наставља своју партијску активност. Убрзо постаје члан прве илегалне логорске партијске групе, која је бројила само пет чланова. Један од њих је био и Луиђи Лонго секретар ЦК КП Италије. Из ове партијске групе произашла је касније логорска партијска организација.

И у концентрационим логорима Димитријевић је био на бројним руководећим партијским функцијама. Тако на пример, после групног доласка Југословена интербригадиста у концентрациони логор Вернет, он постаје члан југословенског партијског руководства кварта В. Секретар је био Душан Кведер. После одласка Кведера – Димитријевић

постаје секретар тог руководства и представник југословенске логорске партијске организације у Међународном партијском комитету. На челу овог комитета био је Ф. Далем, један од секретара ЕК Коминтерне.

Касније Димитријевић бива пребачен у концентрациони логор у Бухенвалду. И ту наставља живу партијску активност. Руководи са три партијске и 17 симпатизерских група и политички је одговоран за најбројнији југословенски блок. У овом логору, иако тешко оболео од туберкулозе, ради на формирању илегалне војне организације, која је са оружјем ослободила логор. По ослобођењу бива изабран за секретара Југословенске партијске скојевске организације и постаје југословенски представник у Међународном партијском комитету санаторијума у Бланкенхајму.

Одмах по повратку у земљу Сергије Димитријевић се јавио ЦК КП Југославије. Занимљиво је напоменути да му је Контролна комисија, под председништвом Михе Маринка, већ сутрадан по пријављивању саопштила да му признаје непрекидан партијски стаж.

Сергије Димитријевић је носилац партизанске споменице 1941.

Пишући ову кратку биографију др Сергија Димитријевића нисмо имали намеру да дамо неко посебно место његовој револуционарној и партијско-политичкој делатности. Међутим, током рада све се више наметала чињеница о његовом непосредном и стваралачком суделовању у многим значајним акцијама које су представљале и један вид учешћа у стварању историје, па смо зато били дужни да овој његовој ангажованости посветимо извесну пажњу. Могло би се додати да је ово ангажовање Сергија Димитријевића представљало веома важан вид борбе против фашизма, што је било једно од основних начела комунистичког покрета код нас и у међународним размерама.

Основне напомене о раду у научно-истраживачким установама

После повратка из заробљеништва и санаторијума за грудоболне у Бланкенхајму, где је провео извесно време, Сергије Димитријевић борави краће време у Лесковцу. Искрпљен и болестан опоравља се у родитељском дому. Брижно и пожртвовано негује га мајка Софија. Али он и поред озбиљних трагова болести, неуморан духом, већ октобра 1945. године прихвата се уређивачког посла у друштвено-политичкој рубрици локалног листа „Наша реч“, који је излазио као орган Окружног народног фронта у Лесковцу. На овом послу остаје непуну годину дана. Он тада објављује већи број чланака које ће касније прикупити и посебно публиковати (брошура „Тако је некада било“ и др.). У међувремену постаје члан Извршног окружног народног одбора Лесковац и повереник за индустрију. Ове дужности обавља до септембра 1946. године.

Исте године напушта Лесковац и одлази за Београд где бива постављен за директора Економског института Привредног савета владе ФНРЈ. И од онда Сергије Димитријевић непрекидно ради у научно-истраживачким установама које су се бавиле историјском и економском проблематиком XIX и XX века.

Половином 1946. године бива изабран за наставника политичке економије на Правном факултету у Београду. Од 23. августа 1949. године замењује шефа катедре економских наука и има третман ванредног професора. Све до 1952. године, уз напред наведене дужности, предаје и испитује политичку економију. Крајем те године својевољно напушта ову дужност одбијајући да прихвати даља предавања и испите због личне преоптерећености. Касније, 1957. године, вратиће се наставничком позиву и више година

предаваће историју радничког покрета и привредну историју Југославије, на постдипломским студијама. Поред тога, почетком 1949. године постаје и хонорарни сарадник библиографског института ФНРЈ и члан реакционог одбора за библиографију радничког покрета.

У првој половини 1951. године, Димитријевић напушта дужност директора Економског института и постаје његов сарадник. Слободно се може рећи да је за укупно 4,5 године руковођења Економским институтом засновао, оформио и организовао и једну од најбољих економских библиотека у земљи.

Неколико година касније (1955) Димитријевић бива изабран за самосталног сарадника Историјског института Српске академије наука. Овај избор је ишао преко конкурса за историју XIX и XX века. Маја месеца 1958. године такође преко конкурса изабран је за хонорарног научног сарадника историјског одељења Института друштвених наука, а само неколико година потом (1962) и за хонорарног сарадника Института за изучавање радничког покрета, у својству руководиоца секције за изучавање југословенског радничког покрета до 1918. и историје Савеза комуниста Југославије од 1918. до 1941. године. До 1966. ради и као стални сарадник Института за историју радничког покрета, руководећи напред поменутом секцијом. У пензију одлази марта 1966. године, са укупним стажом од 39 година и неколико месеци; на основу Споменице 1941. године признаје му се пун радни стаж. Касније прима такозвану националну пензију. И као пензионер Димитријевић наставља да ради као хонорарни сарадник Института за изучавање радничког покрета, руководећи раније поменутом историјском секцијом.

Од педесетих година Димитријевић ради на издавању изабраних дела српских социјалиста, на зборнику грађе за легални период КПЈ, на избору грађе за историју ССДП.

У исто време Димитријевић је учествовао у раду више научних савета и сличних друштвених тела.

У то време активно учествује са рефератима или дискусијама у раду више од тридесет научних скупова у земљи и иностранству. Такође, стваралачки суделује на свим саветовањима која се последњих година одржавају у Југославији у вези са изучавањем радничког покрета од социјалдемократског периода до 1941. године.

Осим тога био је и члан редакције неких најзначајнијих историјских и економских часописа и зборника. Наведимо само неке: „Економист“, „Историјски часопис“, „Зборник историје XX века“ и више других зборника.

Свакој од ових његових активности: наставничком раду на универзитету, учешћу на научним скуповима, делатностима на издавању грађе и у редакцијама, као и богатом искуству у организацији институтског рада, архива, документације и библиотека – посветићемо посебну пажњу.

Предавања и курсеви из привредне историје и историје радничког покрета универзитетског ранга

Поред предавања и испита из политичке економије, која је држао на Правном факултету од 1946. до 1952. године, Димитријевић је предавао и: историју, привредну историју и историју радничког покрета лицима која су била или на трећем степену студија или су већ били дипломирани историчари, или су пак похађали Високу школу политичких наука.

Ево кратког прегледа курсева које је у периоду од 1957. до 1962. држао Димитријевић:

На течајевима за наставника историје, у јануару 1957. године, држао је предавање: „Страни капитал у привреди бивше Југославије“. А у јануару 1960. године одржао је предавања и семинаре са темом: „Привредни развитак Југославије 1918-1941“. На постдипломским студијама, на Историјској групи Филозофско-историјског факултета у Београду, смер: Социјалистичка револуција Југославије, држао је предавања из предмета: Раднички покрет у Југославији и Привредна историја Југославије.

На првим курсевима овакве врсте у Београду 1958/59. године, у летњем семестру, држао је предавања на тему: *Српски социјалисти и први светски рат*. У зимском семестру 1959/60. одржао је предавање: *Балкански социјалисти и први светски рат*, а у летњем семестру држао је часове (предавања и семинари) на тему: *Положај радничке класе у старој Југославији*. Године 1961/62, у летњем семестру, одржао је више часова на тему: *Привредна историја Југославије између два рата са посебним освртом на аграрно питање*. А следеће године постдипломцима држи више предавања о: *Легалном периоду у развоју КПЈ*.

У два маха Димитријевић држи часове на Високој школи политичких наука у Београду. У зимском семестру 1960/61, на курсу, говори о: *Економском развоју старе Југославије*. Текстова предавања на овом курсу објавио је под насловом: „Привредни развитак Југославије од 1918 – 1941. године“ (Београд, 1961). Исте године одржао је и неколико предавања на тему: *Борбе револуционарних и реформистичких елемената у периоду стварања КПЈ и у легалном периоду њеног развоја*.

Током вишегодишњег студијског рада Димитријевић је израдио оригиналан методолошки приступ, који се очитује у свим његовим историографским радовима. Своје богато стваралачко и методолошко искуство изложио је у предавањима под насловом: *О методолошким искуствима*

у *научном раду*, која је крајем 1959. године одржао сарадницима Института за изучавање радничког покрета. Године 1962. он ће поновити један део ових предавања сарадницима више научно-истраживачких установа.

Ово би укратко био предавачки рад Сергија Димитријевића, који је по свему у рангу Универзитетске наставе.

Сергије на цртежу Душана Дохчевића, Париз
(Из архиве Сергија Димитријевића)

Учешће др Сергија Димитријевића на научним скуповима

Прикажимо укратко учешће др Сергија Димитријевића на научним скуповима. Као што смо напоменули, он је учествовао на више од 38 научних састанака, саветовања, или као подносилац реферата или пак у дискусији.

Са изузетном брижљивошћу Димитријевић припрема сва ова иступања. Више пута се догодило да од реферата поднесених на научним скуповима – постане књига и то захваљујући широком захвату и прилазу у проучавању и испитивању архивске грађе. Припремајући једно излагање за неки научни скуп он најчешће сачини и по неколико варијанти различитих по обиму, које представљају већ организован и обликован материјал будуће књиге. Понекад се догоди да напомене уз научни реферат обимом превазилазе сам основни текст излагања који је углавном концизан и језгровит. То је колико доказ научне озбиљности и студиозности, толико и потврда документованости. Са сличном научном акрибијом и студиозношћу припрема и своја учешћа на скуповима позивајући се, такође, на бројне изворе докумената које обично има у својој личној архиви.

Наведимо овде само његова значајнија учешћа у научним расправама.

Педесетих година Димитријевић постаје све присутнији на научним скуповима, а његове дискусије и интервенције запажене су и углавном публиковане. При том он расправља како о актуелним питањима нашег привредног и друштвеног развоја тако и о проблемима наставе на универзитету, а појединим дискусијама сеже и у дубоку историјску прошлост. Широк дијапазон тема о којима стручно и компетентно говори, показује његову свестраност и сту-

диозност. Тако, крајем 1949. године, на састанку Друштва економиста Србије, учествује у дискусији о „новом ревизионизму – марксизма, лењинизма и револуционарном путу наше социјалистичке изградње“. На Међуфакултетској конференцији економских факултета, 1950. године у Београду, учествује у дискусији „о настави политичке економије“ и говори о питањима економске географије. Исте године, на I конференцији историчара НР Србије, учествује у дискусији: „О проблемима турског феудализма“. Да би на дискусионом скупу Друштва економиста Србије изнео своје мишљење: „О питањима организационе привреде“.

После једне краће паузе Димитријевић се поново јавља на научним скуповима, али сада и као подносилац саопштења. На II конгресу Савеза друштава историчара Југославије, новембра 1958. године у Загребу, подноси реферат : „Српски социјалисти и уједињење Југославије“, који је објављен у Архивском алманаху (1960. год., бр. 2-3). После овога, у току 1963/64. уследиће неколико врло запажених учешћа у дискусијама о Прегледу историје СКЈ. (Симпозијум о Прегледу историје СКЈ, Загреб, 1963.; дискусија о Прегледу историје СКЈ, Сарајево, фебруар 1964.; дискусија о Прегледу историје СКЈ, Београд, јуна 1964.; симпозијум о Прегледу историје СКЈ, Војно-историјски институт, Београд, 1964). Публиковани текстови дискусија износе по десетак и више страница. У њима су присутне идеје и мисли које су касније разрађене у „Прегледу историје СКЈ“, или су допринеле да ово значајно колективно дело буде целовитије и садржајније.

Од 1964. године све су бројнија и обухватнија учешћа др Сергија Димитријевића на научним скуповима. У току једне године учествује на два па и више симпозијума, сада и као подносилац реферата – саопштења и као учесник у дискусији или као уводничар.

На научном скупу о српској социјалдемократској партији посвећеном 50-годишњици смрти Димитрија Туцовића, поднео је два реферата, и активно више пута учествовао у дискусији. Први реферат разматра улогу српских социјалиста у стварању СКЈ; а други испитује однос српске социјалдемократске партије и рата. Оба реферата, као и обимни текстови у дискусијама објављени су у зборнику: *Српска социјалдемократска партија* (Београд, 1965).

У првој половини 1965. године одржан је у Београду први састанак студијских радника који се баве проучавањем легалног периода историје СКЈ. На овом скупу Димитријевић је дао уводну реч. А на Четвртом конгресу историчара Југославије у Сарајеву, поднео је реферат: *Борба Душана Поповића против социјал патриота* и учествовао у дискусији. Овај реферат послужиће касније као основа за један обимнији рад и студијски захват. У завршној дискусији о „Прегледу историје СКЈ“ Димитријевић подноси реферат о дотадашњим токовима расправа и сам, такође, учествује у дебати. Овај реферат поднет на закључном симпозијуму је доста обиман, износи 1,87 ауторских табака.

Година 1967. је што се тиче учешћа на научним скуповима са поднетим рефератима и саопштењима, рачунајући ту и два међународна скупа, чини се најплоднија. На научном скупу *Октобарска револуција и народи Југославије*, одржаном у Копру, поднео је један од три реферата у пленуму и учествовао у дискусији. Том приликом је говорио на тему: *Усвајање искустава Октобарске револуције у југословенском радничком покрету*. Овај реферат објављен је у Југословенском историјском часопису (1968. год., бр. 3-4). Исте године одржан је и симпозијум о *Стогодишњици ослобођења градова*. Димитријевић је на овом научном скупу поднео и реферат: *Новац града Смедерева*. Текст

овог реферата је врло обиман, износи 38 куцаних страница и осам табела, и биће објављен у Зборнику симпозијума.

У току 1970. године Димитријевић је учествовао у дискусији на више научних скупова, саветовања и састанака историчара: на састанку историчара социјалдемократског периода у Љубљани; на скупу историчара радничког покрета и СКЈ за период 1918-1941. у Загребу; на саветовању научних радника који се баве савременом историјом Југославије у Београду и на научном скупу Југословени и Октобарска револуција. Те године је, као што ћемо видети, учествовао са главним рефератима и на два велика међународна научна скупа: у Москви и Софији.

У мају 1968. године, на симпозијуму Илинден 1903. у Охриду, подноси реферат: *Душан Поповић и македонско питање у периоду пре балканских ратова*; и овај реферат ће бити публикован у „Зборнику симпозијума о Илинденском устанку“.

Године 1969. Димитријевић је такође учествовао на више научних скупова. У октобру месецу у Лесковцу је одржан симпозијум поводом 50-годишњице КПЈ Синдиката и СКОЈ-а. На овом скупу он је поднео обиман и веома запажен реферат: *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934. године*. Занимљиво је напоменути да се Димитријевић овим рефератом делимично вратио историјској проблематици Лесковца, коју је понајпре, у почетку свог студијског рада, почео да обрађује. Поменути реферат је у исто време, и један од најзначајнијих прилога изучавању радничког покрета Лесковца у периоду између два рата који је, узгред речено, и мало студијски обрађен. У истом месецу учествује са рефератом на симпозијуму: *Теорија и пракса КПС и СКЈ у борби за сламање капитализма и изградњу социјалистичког друштва, који је одржан у Сплиту*. Он на овом скупу говори на тему: *Проблеми постојања револуционарне ситуације и револуционарног руководства*

1919. године. И овај реферат је, судећи по једној библиографској белешци самог аутора, обиман и исцрпан и износи око 60 страница куцаног текста. У децембру месецу исте године Српска академија наука и уметности организује научни скуп: *Развитак социјалистичке мисли у Србији до 1919. године*. Димитријевић овом приликом подноси реферат *Развитак Марксизма у Србији до 1918*, који заједно са напоменама броји око 50 куцаних страница. И најзад, поред суделовања на симпозијуму у Линцу, он учествује у дискусији на скупу: *Раднички покрет и КПЈ у Србији 1919-1941*, који је одржан у Београду.

Прикажимо сада сажето Димитријевићево суделовање на научним скуповима у иностранству:

На IX међународном конгресу историчара у Штокхолму, августа 1965. године, он подноси реферат: *Балкански социјалисти и први светски рат* и учествује у дискусији (Прилози за историју социјализма 1964, бр. 1). Три године касније, на конгресу слависта у Софији реферише на тему: *Српски социјалисти и Октобарска револуција*. Године 1964. такође подноси реферат на симпозијуму о I и II интернационали, у Брауншвајгу (Западна Немачка), у оквиру југословенско-немачких сусрета историчара. А у септембру 1969. године у Линцу, на скупу посвећеном Другој интернационали подноси реферат: *Антиратна политика српског социјалистичког покрета 1914*.

У току 1967. године, као што смо напоменули, Димитријевић је учествовао на два међународна скупа у иностранству. На научној конференцији: *Међународни значај велике Октобарске револуције*, у Москви, подноси главни југословенски реферат, и једини југословенски реферат у пленуму, под насловом: „Велика Октобарска социјалистичка револуција и развитак класне борбе и револуционарног покрета на југословенским територијама у току првог светског империјалистичког рата и у новоствореној заједничкој

југословенској држави“. И друго његово учешће у овој години везано је за Октобарску револуцију. У октобру месецу одржана је у Софији свечана научна сесија посвећена 50-годишњици победе Велике октобарске социјалистичке револуције. На овом скупу Димитријевић је учествовао као једини југословенски делегат и том приликом поднео реферат који ће бити објављен у Зборнику симпозијума. Ово би укратко била значајнија учешћа Сергија Димитријевића на научним скуповима у земљи и иностранству. Навели смо их овом приликом само по насловима, уз евидентирање најзначајнијих реферата, са циљем да збирно, на једном месту, прикажемо обим и карактер ове важне делатности Димитријевића.

Рад на издавању грађе

Сазнања и искуства др Сергија Димитријевића у издавању грађе почела су са радом на изабраним делима српским социјалиста, припремом III тома *Историјског архива КПЈ и Споменнице лесковачког покрета*.

Од тада, он је члан многобројних и различитих одбора за издавање грађе, колективних редакција и комисија, редактор и уредник Зборника, аутор идејних пројеката изложби документарних карактера и сл. Тако је од 1956-1958. био члан Одбора за издавање грађе за историју Београда, што је и означено на I и II тому овог Зборника. Потом, члан је централне редакције за издавање сабраних и изабраних дела српских социјалиста.

У заједници са М. Топаловићем написао је *Елаборат о начину и јединственим принципима издавања целокупних и изабраних дела српских социјалиста од стране Института за раднички покрет*. Овај елаборат је, због своје научне вредности и инструктивности, прихваћен од

стране Централне редакције за издавање дела српских социјалиста, као обавезан правилник за све редакторе. Уз то, Димитријевић је и редактор „Сабраних дела Душана Поповића“; члан колективне редакције од четири лица која раде на „Сабраним делима Димитрија Туцовића“; а ради и на „Зборнику грађе за легални период развитка КПЈ“.

Поред тога, Димитријевић је у више махова радио на издавању *партијске штампе* у Институту за изучавање радничког покрета. У вези са тим израдио је и следеће елаборате: *План за издавање партијских листова и часописа који су у једном периоду имали карактер централних партијских органа*. Том приликом било је предвиђено 20 листова и часописа. Потом, сачинио је *Предлог о начину издавању „Пролетера“*; а трочлана комисија, којој је био на челу, поднела је: *Предлог о издавању партијске, омладинске и синдикалне штампе и периодике – органа ЦК КПЈ и СКОЈ-а*.

Овој врсти рада треба додати и делатност на стручној организацији изложби материјала за историју српског радничког покрета. Димитријевић је до тога времена израдио два пројекта великих изложби документационе и историографске грађе: године 1951. сачинио је план изложбе – *Социјалистички и раднички покрет Србије пре стварања КПЈ*; а 1968. године, за потребе Историјског музеја, израдио је обиман идејни пројекат изложбе: *Социјалистички покрет у Србији*.

Др Сергије Димитријевић је главни уредник југословенског дела редакције заједничког југословенско-совјетског зборника грађе: *Југословени и Октобарска револуција*, који ће бити завршен у току 1970. године.

Организација рада на овом Зборнику посебно је вредна пажње. У вези са њим екипа студијаца, на основу већ раније заснованих критеријума, прегледала је 530.426 страница докумената. Фототека добијена пресликавањем

14.005 страница послужila је за ужи избор који је извршен од стране југословенске редакције. Поводом овог Зборника Димитријевић је израдио више елабората. Најпре Упутство (критериј) за одобравање грађе која се односи на питања југословенских народа и Октобарске револуције; потом, проспект (шема) Зборника – „Учешће Југословена у Октобарској револуцији и грађанском рату“; а затим и пробне примерке јединственог историјског коментара појединих докумената, као и датуме и наслове текстова за „Зборник“. Из наведеног броја прегледаних докумената и фотокопираних грађе и из поменутих неколико елабората може се стећи представа о обиму целог подухвата и о сложености овог посла.

Рад у редакцијама научних часописа и зборника

Др Сергије Димитријевић врло солидно познаје издавачки, журналистички и редакцијски посао. Томе је свакако допринело његово предратно похађање новинарске школе у Паризу и сазнања која је онда стекао, а потом и све што је у пракси продубио и усавршио. Додајмо овде узгред да је на новинарској школи у Београду (1963) одржао више предавања из историје социјалистичког новинарства у Србији, а уз то је и члан Савета за проучавање историје и новинарства (од јануара 1964).

Потврда доброг познавања издавачких послова је обиман и високостручан рад на публикавању сопствених радова који су изашли у посебним издањима, или као сепарати. Димитријевић је покренуо у Лесковцу, у послератном периоду, „Библиотеку Народног музеја“, у којој је објавио и неколико својих студија. Осим тога, врло умешно и бри-

жљиво, познајући начин и технику прелома и штампања, обезбеђује сепарате обимнијих и значајнијих текстова.

Др Сергије Димитријевић се огледао и у раду у редакцијама недељних листова, а краће време и писао репортаже из иностранства у дневном листу „Политика“. У периоду 1933/34. био је члан редакције у издавању зборника „Лесковац јуче и данас“, а 1945-46, као што смо напоменули, радио је у локалном листу „Наша реч“. У редакцији Димитријевића, у Лесковцу је 1953. године, изашао веома обиман и добро систематизован зборник „Споменица 50-годишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903-1953.“, у коме је прикупљена разноврсна грађа; а објавио је и изабране списе српских социјалиста: Душана Поповића (Београд, 1951) и Радована Драговића (Београд, 1954).

Др Сергије Димитријевић је учествовао у раду многих колективних редакција. Био је члан групе за историју радничког покрета при Историјском одељењу ЦК Србије. Ова група имала је улогу редакције за издавање литературе о радничком покрету Србије. У исто време група је дискутовала предложени избор, разне верзије предговора, структуру појединих зборника, делујући на концепцију и начин њихове припреме, а разматрала је и издавачке планове.

Потом, Димитријевић је био члан редакције Комисије за III књигу „Историје народа Југославије“, на челу са Митром Митровић, која је одређивала ауторе и дискутовала њихове прилоге. У овој комисији радио је од 1956-1960. године.

Уз то, био је и члан редакције часописа „Економист“, (1948-1955), члан редакције „Историјског часописа“ (1959-1960), као и члан Централне економске редакције „Енциклопедије Југославије“ (1958-1959). Деловао је и као члан редакције зборника, Историјског одељења Института друштвених наука – „Историја XX века“ (том I-II).

У време када је основан редакциони одбор за усвајање реферата за научни скуп о Октобарској револуцији у Москви, Димитријевић је постао његов члан. Био је и члан Редакционог одбора који је усвојио једну групу реферата за научни скуп о Октобарској револуцији у Котору. Као што се може видети, Димитријевић је био члан редакције бројних зборника историјског карактера. И после пензионисања остао је у чланству неких редакција зборника који су ранијих година започели своје излагање. Тако је, на пример, члан Редакције Зборника одељења за југословенски раднички покрет Института за изучавање радничког покрета који издаје: „Историју радничког покрета“. Изашло је четири тома ове историје. Раније смо напоменули да је члан редакције Зборника Института за изучавање радничког покрета Србије: „Токови револуције“. До сада је изашао I и II том овог Зборника. Димитријевић је и касније био члан Центра за издавање сабраних и изабраних радова српских социјалиста при Институту за историју радничког покрета Србије и, по његовом казивању, ефективни уредник првог тома ове едиције.

Искуства у организацији институтског рада

Сергије Димитријевић поседује доста темељно познавање основа рада научно-истраживачких установа. На честим путовањима у иностранству, имао је прилике да се упозна са начином рада и искуствима научно-истраживачких установа и института. Нека од тих сазнања он је успео да прилагоди нашим условима, потребама и могућностима; а до многих запажања, открића и оригиналних организационих решења дошао је захваљујући свом изванредном смислу за систематичност. Нарочито је комплетно његово познавање проблема и начина рада Института за изучавање

радничког покрета, будући да је сам учествовао у њиховом решавању, као непосредни руководилац колегијума састављених искључиво, или углавном од самосталних научних радника.

Напред смо напоменули да је С. Димитријевић као директор Економског института Привредног савета ФНРЈ организовао лично сва његова одељења и службе, по сопственим замислима и руководио њима скоро пет година.

Као руководилац Секције за изучавање југословенског радничког покрета у Институту за раднички покрет, за време од четири и по године, био је у току свих организационих проблема, лично се ангажовао дајући свој пуни допринос у изналагању што адекватнијих решења. У том смислу Димитријевић је учествовао у бројним дискусијама о раду колектива, у дебатама на самоуправним органима, као и у непосредним договорима са руководиоцима Института и његових појединих одељења. О свим важним питањима износио је своје гледиште, широко га аргументовао, предлажући ефикасна могућа решења. При том је увек полазио са позиција интереса ове научно-истраживачке установе и њених потреба, без обзира на колизије у мишљењима.

Осим тога, Димитријевић је написао читаву серију посебних елабората који су се односили на организацију рада Института за изучавање радничког покрета. Сачинио је предлоге у вези нацрта правила Института, који су у виду мале студије изложени на 25 куцаних страница. Потом је дао у писаној форми образложено мишљење о критеријумима расподеле личног дохотка, као и мишљење о условима за руководиоце секција за изучавање одговарајућег периода југословенског радничког покрета.

Уз то, био је годинама члан историјског одељења, научних савета и руководићких колегијума научно-истраживачких института. Почев од 1948. године, у току више го-

дина, стални је члан групе за историју радничког покрета при Историјском одељењу ЦК Србије. Од марта 1958. до јуна 1961. члан је Научног савета Историјског одељења Института друштвених наука. Исто тако члан је Научног савета одељења за историју радничког покрета народа Југославије од његовог формирања у јуну 1963. па до реорганизације овог института. У време формирања Института радничког покрета Србије у фебруару 1966. на првој седници постаје члан Научног савета. Све то употпунило је његово искуство и упознавање рада у институтима и научним установама.

У исто време упознао је организацију административног рада и помоћних служби које је, такође, у неколико махова, лично организовао.

Искуства у организацији архива и документације

Др Сергије Димитријевић је, у току интензивне научно-стваралачке делатности, радио у многим домаћим и страним архивима. Поменимо само неке веће: Дубровачки архив, архиви свих постојећих института за историју радничког покрета (Загреб, Љубљана, Сарајево, ИРП, ИРПС, ЈАЗ), архив САНУ, архив Друге интернационале (Брисел); Институт за социјалну историју (Амстердам), Бугарски партијски и државни архив итд. Радећи у њима стекао је богато и широко искуство, када је реч о начину рада, систему пословања, начину и видовима коришћења грађе, које је преносио и користио у организацији архивских служби, као и свог личног архива.

Због познавања рада архива и архивских служби био је члан Стручног савета Архива Српске академије нау-

ка (1955-1962), потом члан Савета архива Србије, као и члан многих комисија за преглед и откуп грађе.

Димитријевић има изванредно добро организован и ретко богат лични архивски фонд. Поседује, на пример, огромну филмотеку и фототеку са 18000 снимака и 72000 фотокопија из области нумизматике.

Уз то, Димитријевић је израдио низ елабората и предлога о питањима организације архива. Најзначајнији је свакако обиман и студиозан елаборат: *Предлози о организацији архиве и документације за Историју југословенског радничког покрета* који је урадио током 1964. године.

Димитријевић је дуго година стрпљиво радио на стварању научне документације из више области: из привредне историје, економске географије и историје радничког покрета. У исто време сам је организовао и пројектовао рад на прикупљању документације.

Рад на појединим студијама обавезивао га је да на основу појединачних података реконструише изворне апсолутне табеле за учешће страног капитала у привреди бивше Југославије. Један од најважнијих његових радова: „Страни капитал у привреди бивше Југославије“ (Београд, 1958) који је био и докторска теза, у великој мери се заснива на студијској обради поменутих изворних табела. Комплетан документациони материјал налази се у Димитријевићевој личној архиви.

Димитријевић је израдио изворне табеле за изучавање свих елемената класне структуре пољопривреде СР Србије. Студија под насловом: „Измена класне структуре пољопривреде НР Србије од 1930-1950. године“, која се налази у рукопису, заснована је на статичкој обради изворних табела. У то време планирано је, методолошки поставио и дао да се обраде на рачунским машинама бројне табеле као основа за планску реонизацију пољопривреде СР Србије (сви пољопривредни приноси, а посебно дуван). И многа

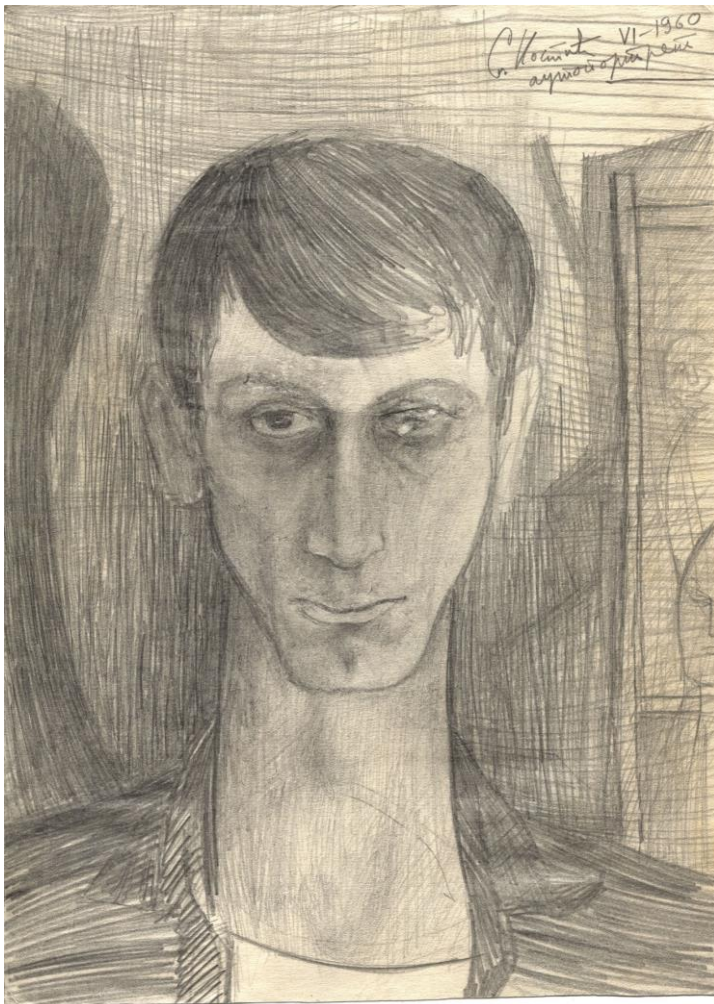
питања обрађена у студији: „Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије“ (Београд, 1949) и у књизи: „Привредни развитак Југославије од 1918-1941“ (Београд, 1961), темеље се на богатој и добро организованој изворној документацији. Комплетан материјал, као и у претходном случају, налази се у његовој личној архиви и необјављеном научном апарату књиге: „Привредни развитак Југославије...“

Уз то, Димитријевић је лично организовао рад на биографско-мемоарској документацији југословенског радничког покрета, предратног периода, у Институту за изучавање радничког покрета. У вези са тим написао је неколико елабората. Један је: „Конкретизовани план организације рада на биографско-мемоарској документацији предратног периода“; а други: „Елаборат о картотеци псеудонима из историје југословенског радничког покрета“. По принципима који су ту конституисани ради документациона група Института ИРП. А посебно је разрадио проблем и аспекте разграничења архива и документације.

Марљивим и преданим радом у току више деценија, Димитријевић је прикупио врло богату, обимну и разноврсну документацију из историје радничког покрета. Сређујући ову грађу и документацију (исписе, белешке, податке о месту где се налазе ретке књиге и штампа, и други материјали трајнијег значаја за научно-истраживачки рад) –израдио је низ врло практичних и прегледних система за разврставање и организацију оваквих података.

Поседује и доста бележака и запажања о могућностима стварања документације и изучавања структуре и положаја радничке класе, као основе за систематску обраду овог подручја. Мора се признати да је за организацију ваљане документације у овој сфери научно-студијске активности неопходно повезати знање историчара радничког покрета са искуствима економисте. Ова знања, као и бога-

то искуство, стекло се у личности Димитријевића, који управо захваљујући овој стваралачкој симбиози успешно решава и најделикатније проблеме из поменутог домена.

Аутопортрет Слободана Костића, из јуна 1960.
(Из архиве Николе Цветковића)

Рад на организацији библиотека и искуства у изради библиографија

Др Сергије Димитријевић је радио у многим библиотекама у земљи и иностранству. Том приликом је прегледао њихове фондове у вези са историјом српског, југословенског и балканског радничког покрета, као и са нумизматиком. Илустрације ради наведимо само неке од ових библиотека: Национална библиотека у Паризу и центар за документацију, библиотека Венсенске тврђаве, библиотеке у Женеви и Амстердаму, библиотека ЦК КП Бугарске, Народна библиотека „В. Коларов“ у Софији итд. У нашој земљи прегледао је детаљно библиотеке у републичким центрима, као и Научну библиотеку у Сплиту, Библиотеку Матице српске у Новом Саду, као и библиотеке свих института за историју радничког покрета.

Напоменули смо да Димитријевић поседује и веома бројну и богату личну библиотеку која броји око 27.000 књига. У његовој библиотеци постоје одељци специјализирани за привредну историју Србије и Југославије, за аграрно питање, као и за историју нашег радничког покрета. Сређујући овако разноврсну библиотеку стекао је прилично искуство и вештину у изради алфабетских, предметних и хронолошких картотека за поменуте области.

Та искуства применио је непосредно у пракси стварајући библиотеку Економског института ФНРЈ. Ову библиотеку је веома широко конципирао, као основу за изучавање друштвено-економских питања, обрађујући посебну пажњу историји радничког покрета. Поменути библиотеку је лично организовао у свим појединостима, укључујући ту инвентаре, каталог, процес обраде и рада. За све

време руковођења Економским институтом лично је вршио набавку књига, а и после одласка из Института, наставио је да обезбеђује потребну литературу за њене фондове, све док је вршио улогу спољног сарадника. У време када је престао са овим радом библиотека је достигла 35.000 књига. Она је касније чинила основно језгро библиотеке Института друштвених наука.

Уз то написао је и низ елабората о организацији библиотеке југословенског радничког покрета. И то најпре: Извештај о стању библиотеке – одељења за изучавање радничког покрета Југославије и историје СКЈ, а потом и Елаборат о неким питањима Библиотеке ИРП, који по обиму износи 72 странице.

У овом контексту посебно се бавио шемама предметно-систематских картотека. Овај његов рад се може поделити у три етапе:

Прву шему израдио је за Библиотеку Економског института ФНРЈ. То је уствари био елаборат: Шема картотеке Библиотеке Економског института. Ова шема обухвата поделу на 32 економске групе, које се деле на 356 подгрупа.

Приликом рада у Историјском одељењу Института друштвених наука организовао је даљу разраду већ проширене шеме за потребе овог одељења. Тада је он израдио: Скицу предлога за допуну шеме за разврставање књига у Библиотеци Института друштвених наука. У овом предлогу је предвидео уношење 10 нових група са великим бројем подгрупа.

И најзад, за Библиотеку Института за раднички покрет израдио је елаборат: Класификациона шема за разврставање књига о југословенском радничком покрету, и то у два дела: у првом делу били су разрађени *принципи разврставања*; а у другом, *шема разврставања* за општа и кон-

кретна питања периода до 1941. године. Овај елаборат износио је по обиму више од 40 куцаних страница.

Др Сергије Димитријевић већ неколико деценија ради на библиографијама. Прецизније речено, од самог почетка бављења историјом радничког покрета ради на библиографијама из ових области. Основу за овај рад представљају четири тома рукописног регистра редова посебних издања која се односе на економска питања и раднички покрет; као и многобројне посебне, специјализоване свеске и свежњеви података и чланака из те области, који су произашли из систематског прегледа извора и библиотечких фондова.

На темељу тог упорног и систематског библиографског рада, настале су следеће књиге: „Библиографија социјалистичког и радничког покрета у Србији“ (Београд, 1953.); „Српска социјалистичка преводна литература“ (Београд, 1958); као и библиографски прегледи уз друге радове: „Димитрије Туцовић – марксистички неимар, српске социјалдемократске странке“ (Београд, 1949); Душан Поповић 1884-1918. студија и библиографија (Београд, 1951), Сабрана дела Душана Поповића, са обимним предговором, „Допуна библиографије радничког и социјалистичког покрета“, као и додатак књизи „Српска социјалистичка преводна литература“; а радио је и на „Библиографији југословенске економске литературе“ (Основни регистар ове библиографије обухвата око 6000 издања, а обрађено је и откуцано око 3000 листића), што није завршио.

Најзад, Димитријевић је учествовао у раду Савезне комисије за израду Библиографије југословенског радничког покрета, излажући опширно у дискусијама, на састанцима, као и интерним договорима – своја схватања и концепцију једне овакве библиографије.

Осврт на научно-истраживачки рад

У целини узев, научно-стваралачка активност др Сергија Димитријевића може се поделити и сврстати у четири области специјализације:

- a) Историја радничког покрета и социјализма Србије и Југославије
- b) Привредна историја Југославије
- c) Историја српске средњевековне нумизматике
- d) Локална историја Лесковца и околине

Др Сергије Димитријевић је до сада објавио 20 радова формата књиге, преко 64 страна, и 41 већи чланак –сепарат из часописа и зборника, као и брошуре у укупном износу 4033 штампаних страна. Додамо ли томе 66 мањих радова, прилога из Југословенске енциклопедије, и значајних прилога из листова – укупан обим објављених радова пење се на око 4.500 штампаних страна, са бројним новинским чланцима то безмало достиже 5.000 страна. Овај обиман опус плод је неуморног студијског и писатељског делања кроз више деценија.

Од свих напред поменутих области: **Историја радничког покрета Србије и Југославије**, без сумње је најистакнутија област специјализације и најобухватније подручје стваралачке делатности Димитријевића. Рад у овој области везан је за животно-студијску оријентацију и опредељење, што недвосмислено показује и системска изградња властите библиотеке и документације за ову област, потом непрекидан студијско-истраживачки рад на тим питањима и континуирана сарадња са установама које се њоме баве. Од одласка из Економског института његов рад и службовање је непрекидно везано за институте који се баве класном историјом; а уз то објавио је највећи број студиј-

ских текстова управо из ове области. Готово свих 117 важнијих радова односе се на подручје историје, историје радничког покрета и привредне историје.

Димитријевић је концентрисао своја судијска интересовања на историју класног радничког покрета и социјализма, социјалдемократског и комунистичког покрета од 1890-1941. године.

У том комплексу посебно је обрађивао: социјалдемократски покрет у Србији 1895-1905 (две значајне књиге); развитак радничких организација 1895-1905; улогу водећих српских социјалиста (А. Банковића, Д. Туцовића и Д. Поповића); активност српских социјалиста против рата и у току првог светског рата; балканске социјалисте и њихове односе (два рада); библиографије социјалистичког и радничког покрета (две књиге); легални период у историји КПЈ; утицај Октобарске револуције на наш раднички покрет; и положај радничке класе у Југославији 1918-1941.

Рад на *Прегледу историје СКЈ* представља посебно поглавље активности Сергија Димитријевића на овом пољу. У току овог делања, поред учешћа у дискусијама и договорима и обимног рада на првој глави историје која је писана у четири верзије, од којих прве три износе: 800, 200, 130 страна – дао је и више писаних прилога који су посебно вредни пажње. У том смислу је посебно обрадио питање: Српски социјалисти и први светски рат; потом изложио је примедбе на уводно поглавље прве верзије *Прегледа историје СКЈ*, које су биле исцрпне и студиозне. И касније је поново, још у два маха, саопштио примедбе на прву главу друге верзије *Прегледа*, као и примедбе на друго поглавље друге верзије *Прегледа историје СКЈ*. А обрадио је такође доста подробно и *Привредни развитак Југо-*

славије од 1918-1941. године, на око 114 ¹² страница куца-ног текста.

Нешто раније, крајем 1963. и почетком 1964. године Димитријевић учествује у договорима о начину прославе 50-годишњице смрти Димитрија Туцовића, при историјском одељењу ЦК Србије. Тада улази у групу која ће детаљније продискутовати и разрадити програм ове прославе; и том приликом предлаже и одржавање посебног научног скупа о српској социјалдемократској партији, као и издавање Зборника тим поводом.

Нагласимо овде да Димитријевић, у свим томовима Енциклопедије Југославије, има прилоге из историје радничког покрета наше земље. У овом капиталном делу објављена су 22 његова већа и мања текста, од којих поједини износи и по неколико стубаца, енциклопедијски сажетих, прегледних и документованих текстова.¹³

Опсег његовог деловања на научним скуповима и симпозијумима посвећеним класно историјској проблематици може се видети и из података да се од 18 реферата и саопштења поднетих на научним састанцима у земљи и иностранству чак 17, односно 94% односе на историју радничког покрета.

Иако је већ неколико година у пензији, Димитријевић и даље неуморно, чак можда и са већом преданошћу, али сасвим извесно са све значајнијим научним остварењима и резултатима – наставља и продубљује рад на историји

¹² С. Димитријевић, *Привредни развитак Југославије од 1918-1941. године*, Београд, Висока школа политичких наука, 1961; стр. 114. (предавања штампана као рукопис). Допуњено издање, 1962, стр. 176.

¹³ Наведимо само неколико важних прилога из првог тома *Енциклопедије Југославије; Анархисти и анархосиндикалисти код Срба* – Енциклопедија Југославије, 1 Загреб 1955, стр. 96. *Банковић, Андра Д.* – Исто, стр. 340. *Београдско радничко друштво* – Исто, стр. 475. *Борба* – Исто, стр. 688-689. Види детаљније поменуто *Библиографију радова Сергија Димитријевића* за период 1955-1971.

радничког покрета. Он и сада са пуним интензитетом, активно сарађује са оба Института за изучавање радничког покрета. О његовом статусу активног пензионера недвосмислено говоре подаци о студијским путовањима, научним иступањима и делатности у разним организованим телима, редакцијама и саветима. Тако је у јануару 1969. године упућен од стране Савезног Института за раднички покрет на студијски рад од месец дана у Бугарску. А крајем децембра 1968. године, учествовао је као делегат Савезног Института на научном скупу посвећеном стварању Југославије, који је одржан у Загребу. У другој половини 1969. године пак, као представник Института за савремену историју, одлази на симпозијум у Линцу.

Додајмо у прилог чињеницама о његовом односу веома активног пензионисаног научног радника и то да је од 1966. године до данас остао члан Научног већа Института за изучавање радничког покрета Србије, потом члан редакције његовог Зборника, као и стални сарадник овог Института, уз задужење да напише монографију: „Историја лесковачке индустрије“. Уз то, постаје и члан неколико редакција ове афирмисане научне установе и редактор неких њених познатих издања.

Све то објашњава факат да је укупан обим до сада објављених књига, већих чланака, сепарата и брошура из историје радничког покрета, прешао цифру од 26 радова, са преко 1670 страна. Овоме треба додати и више десетина прилога у енциклопедијама и листовима, па тако квантитативна слика његових научних остварења из ове области бива потпунија.

Привредној историји Југославије Сергије Димитријевић је, такође, посветио значајну пажњу. Карактеристично је да број библиографских јединица није тако импозантан као што би се очекивало (укупан број књига, већих чланака, сепарата и брошура, без поновљених и преведе-

них издања, износи 14 јединица, са укупно 1192 стране). Али је, зато круг тема, студиозност у прилазу и исцрпност посебно дошла до изражаја. То подједнако важи и када је реч о привредној историји старе Југославије, којој посвећује три књиге: „Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије“ (Београд, 1949); „Страни капитал у привреди старе Југославије“ (Београд, 1958); и „Привредни развитак Југославије 1918-1941“ (Београд, 1962); а слично је и када је реч о привреди јужне Србије и њеним везама са Дубровником у XVII веку, којој посвећује две обимне студије: „Дубровачки каравани у Јужној Србији у XVII веку“ (Београд, 1958) и „Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и улога дубровачке колоније у Прокупљу“ (Лесковац, 1955). Овде смо посебно поменули само пет најзначајнијих студијских остварења из ове области, која су поред осталог, имала велики одјек у научној јавности. А то се у доброј мери може рећи и за остале студије из овог домена активности.

У области историје српске средњевековне нумизматике др Сергије Димитријевић је постигао врло крупне резултате. Ту је врло успешно разрешио многе важне проблеме из историје нашег народа као и бројна сложена питања из ове научне грађе. До сада је објавио 88 непознатих новчаних врста, што представља својеврстан подухват.

Изузетну вредност његовим радовима из ове области даје нов начин третирања нумизматике. Димитријевић је ту унео значајне методолошке иновације, виспреност и свежину аналитичког духа. Уместо уобичајене технике дескрипције појединих комада, која се најчешће јавља у редовима ове врсте као готово искључиви вид проучавања нумизматичког материјала – разматрају се новчане врсте са становишта његове повезаности и значаја за националну историју; и то у контексту друштвено-економских појава и преламања. У ствари ту нумизматичка испитивања служе

као основа за адекватнију оцену појединих појава у историјској прошлости; а дају и нове аргументе за објашњавање и тумачење неких историјских догађаја.

Наводимо овде само неколико значајних радова у којима су до пунијег изражаја дошли поменути квалитети. У првом реду треба истаћи аналитичко-критичку студију: „Проблеми српске средњовековне нумизматике I-II“ (Београд, 1957) која коригује грешке и слабости што су се испољиле у обради нумизматике; потом: „Нове врсте српског средњовековног новца“ (Београд, 1958-1959) које су обелоданиле 25 непознатих новчаних врста; а у „Новој серији нових врста српског средњовековног новца“ објављено је још 50 новооткривених врста. У овим и другим студијама нумизматичке појединости и чињенице довеле су до закључка који имају далекосежан историографски значај.

Укупан број књига, већих студија, сепарата и брошура из ове области, обухвата 14 радова са око 593 стране.

Локална историја Лесковца и околине била је за Димитријевића предмет аналитичко-студијских преокупација кроз више деценија. У периоду између два рата, у време боравка у Лесковцу, Димитријевић је упорно и систематски обилазио шире подручја Лесковца и околине, прикупљајући историографску и етнографску грађу, проучавајући историјски значајне објекте и споменике културе. Тако се зачела, и у том периоду углавном настала, његова богата збирка народних умотворина.

У послератном периоду, а нарочито 50-их година, Димитријевић је објавио више значајних књига из историјске прошлости нашег краја, а посебно из историје радничког покрета и привредне историје Лесковца и околине. Поменимо само по насловима нека најзначајнија остварења: „Градска привреда старог Лесковца“ (Лесковац, 1952); „Стреља“ (Лесковац, 1954); „Борба са Турцима под Скобаљићем“ (Лесковац, 1952); „О национализму лесковачке

буржоазije“ (Лесковац, 1955); „Споменица лесковачког радничког покрета“ (Лесковац, 1954) итд. Ове и друге књиге представљају изузетно вредан допринос изучавању историјске прошлости овога краја. Димитријевић је несумњиво, у овом погледу, учинио више од свих који су се студијски бавили проучавањем наше локалне историографије. За овај капитално значајан допринос он је у Лесковцу добио и вредна признања.

Осврнимо се подробније на радове др С. Димитријевића који се односе на историју Лесковца и околине.

Још пре више од 40 година, овде, у Лесковцу, Сергије Димитријевић је започео истраживачку, списатељску и студијску активност. И његови рани, младалачки радови, објављивани у часописима, локалној штампи и зборницима, баве се, разумљиво, историјом Лесковца и широм проблематиком овога краја. И већ су ти његови први радови звучно најавили будућег студијског посленика и на одређен начин означили пут којим ће наставити да стреми овај предани и марљиви човек научни радник и револуционар, који млађим генерацијама може да служи као узор.

Скоро две деценије Сергије Димитријевић ће посветити изучавању локалне историје Лесковца и околине, која је, и поред привременог напуштања, још увек у сфери његових преокупација и студијско-стваралачких обавеза које је сам преузео у вези са расправама о будућој целовитој *Историји Лесковца*. И досадашњи рад на питањима из историје Лесковца и околине веома је плодан, обухватан и разноврстан. Може се углавном сврстати у неколико целовитијих области: тако додирује неке аспекте преисторије, па преко ангажованог уредничко-публицистичког и журналистичког делања – до историје радничког покрета између два рата. Највише пажње у досадашњем периоду он је посветио: 1) историји радничког покрета, од првих дана до најновијег времена, укључујући ту и блиску прошлост рат-

ног и поратног Лесковца; потом 2) привредној историји Лесковца; 3) појединим аспектима историје средњег века, са предањима; као и 4) публиковању и систематизовању грађе за проучавање Лесковца и околине, са „Лесковачком енциклопедијом“.

На овај плодан и разноврстан студијски рад осврнућемо се укратко, водећи рачуна о хронологији публиковања појединих радова, без амбиција да вршимо критичку ревалоризацију његових ставова и погледа, већ да у форми приказа само укажемо на најважније питања која он студијски захвата, обрађује и анализира. О научно-студијској вредности ових радова даће одговарајуће оцене стручњаци и специјалисте за поједине области, нпр. за привредну историју, или историју радничког покрета. Наша намера је да ово посебно важно подручје стваралаштва Сергија Димитријевића о Лесковцу и околини, прикажемо широј читалачкој публици и у неким деловима га учинимо приступачнијим и онима који се не баве посебно историографијом. Уз то, неки његови радови, поготово они из раног периода, веома су ретки и тешко доступни, па би с временом ваљало мислити и на њихово евентуално прештампавање, уз одговарајуће коментаре.

Додајмо овде да се о животном путу, револуционарној активности и стваралачком раду Сергија Димитријевића, посебно о његовим радовима у Лесковцу, до сада веома мало писало. Осим кратких, повремених и више пропратних приказа, бележака и ретких информација – нема ни једног целовитијег осврта који би се односио на његову личност и дело (У последње време његови другови и саборци, у својим мемоарским бележењима, указују на крупан удео који је имао у револуционарним кретањима у периоду између два рата). Зато је нужно позабавити се његовим доприносом историји Лесковца на исти начин као што

смо се већ раније укратко осврнули на његов удео у стварању историје.

Најзад напоменимо да Димитријевићев досадашњи рад на историји Лесковца представља једну скоро уобличену, иако не ни приближно довршену етапу у научно-студијском раду. То је разлог више да му посветимо одговарајућу пажњу у једном обухватнијем захвату. Уз то, нећемо погрешити ако устврдимо да је Сергије Димитријевић својим преданим и неуморним стваралачким радом, захваљујући коме су откривене, студијски исписане и аналитички проучене, или пак само додирнуте и назначене бројне и различите теме из прошлости овога крај – у великој мери задужио Лесковац.

Лесковачка индустрија

Зборник „Лесковац јуче и данас“, који је публиковала једна група напреднијих млађих интелектуалаца, донео је и запажен прилог Сергија Димитријевића: „Лесковачка индустрија“. Намена и задатак поменутог зборника, у коме је објављен Димитријевићев текст, била је, како се каже у уводнику, да „... дугогодишњи посматрачи привредног и друштвеног живота у Лесковцу, истраживачи његове прошлости, интерпретатори његове садашњости, да објективно и систематски прикажу привредни и културни развитак Лесковца, као и савремено стање његове економике и културног живота“. Испуњавајући ту и такву намену, чланак С. Димитријевића је сав у тражењу и испитивању услова и узрока који су претходили развоју лесковачке индустрије. Ту се он бави оним реалним условима и његовим стварним друштвено-економским извориштима, а не апстрактним и умишљеним чиниоцима, како су то покушали да виде неки пре и после њега. При том највише пажње поклања

чињеници да се Лесковац налазио и налази на једној од главних балканских магистрала; томе додаје и његов ондашњи трговачки значај, као и погодност терена за гајење конопље, иначе експортног артикла у виду ужарских прерађевина. Све је то, како он каже, у закључку првог пасуса, утицало на становништво које се динамизирало.

Из овога се већ види од којих основа, чиниоца и аргумената полази, анализирајући појаву лесковачке индустрије. Даље, он посебно разматра чињенице о извозу ужарије у Бугарску, и трговинске везе Лесковца са Санцаком, Босном, Косовом, и јужном Србијом. А и трговачки капитал је, са своје стране, свакако, одиграо знатну улогу у стварању лесковачке индустрије; као и непосредан увид лесковачких трговаца у рад бугарских предузећа за производњу гајтана. Тако су витални трговци дошли на идеју да и сами покрену ову производњу, па је 1884. године у селу Стројковцу и отворена прва фабрика. – И ту Димитријевић прелази на кратак историјат првих фабрика на овом подручју (Вучје, Козаре).

Испитујући узроке појави лесковачке индустрије Димитријевић је дотакао и једно питање које би само за себе захтевало читаву студију: „Појаву развитка индустрије у Лесковцу не треба приписивати менталитету становништва, већ економским и социјалним приликама, као и другим објективним локалним околностима. Што се тиче менталитета лесковачких богаташа, овај потпуно одудара од духовних особина народа из околине. На њега се не може гледати као на неку урођену одлику, већ као на производ социјално-економских односа. Власници капитала, који непрестано теже за профитом, изграђују свој карактер, зависно од тог животног циља“. – Овим ставом хтео је Димитријевић да коригује донекле погрешно укорењено и тенденциозно схватање: да је у развоју лесковачке индустрије одлучујућу улогу одиграо менталитет људи овога краја. И

у извесној мери је то и учинио, пребацујући тежиште проблема на много реалније и много шире подручје – на економске и социјалне прилике. – Али, ту је, чини се, у свој искључивости, мало и претерао игноришући улогу и удео менталних особина људи овога краја у стварању лесковачке индустрије.

Економско-социјали услови, без сумње, били су од велике важности, чак и приоритетни у њеном стварању, али се зато не могу потпуно елиминисати и игнорисати извесне менталне склоности људи овога краја; јер тиме се сужавају оквири сагледавања овог питања и онемогућава дубље, свестраније виђење тог феномена и са друге стране. Са пуно разлога Димитријевић се у даљем току разматрања поново враћа на саобраћајно-комуникативни положај и веze Лесковца, као битног узрока у развоју индустрије, не занемарујући и *јефтину радну снагу*, као важан елемент: „Узроке даљег развоја индустрије у Лесковцу – пише он – треба тражити у саобраћајном положају града и у јефтинијој радној снази, којом обилује околина. Лесковац је имао ту ретку срећу, да уђе у ред неколико градова кроз које је прошла железница...”

Из овога се може, такође, видети да Димитријевић сматра значајним фактором у развоју лесковачке индустрије: јефтину радну снагу коју је омогућавала густа насељеност овога краја. Једним занимљивим конкретним примером илуструје ову чињеницу, и тиме још у својим првим радовима показује истанчан слух за избор адекватних илустративних појединости ради поткрепљивања својих теза. Тај пример је отварање одељења за премотавање пређе у једном овдашњем селу од стране великог текстилног предузећа из северне Србије. „Транспортни трошкови од фабрике до тог села и натраг, као и изгубљено време при том, исплаћују се, јер су наднице врло ниске“. Управо захваљујући ниским надницама и јефтиној радној снази, поред

осталог, створили су се погодни услови за развој индустрије. И зато Димитријевић, с разлогом, у више махова инсистира на овоме.

Трговачки капитал, који смо већ раније поменули, имао је такође видан утицај у даљем развоју лесковачке индустрије. Димитријевић овде даје и инвентиван осврт на економско-финансијско стање тридесетих година и пише о акционарској улози и снажењу капитала као и о конкуренцији: када занатлије не могу да издрже конкуренцију предузећа те пропадају, а капитал „предузетника“ расте. Ту наводи еклатантан пример ранијег броја салера (две, три хиљаде) и његово рапидно смањивање у 1929. години на свега 150-200.

А већ тада присутна појава вишкова капитала и снажења финансијског капитала обележава једну од финалних етапа у развоју лесковачке индустрије онога времена.

Овај концизан текст Димитријевића, и поред извесних недоречености, представља прилог проучавању развоја лесковачке индустрије. У њему нема излишног, исконструисано, или пак архаичног. Импонује свестрано познавање економско-социјалне структуре овог краја изражено већ у раном младалачком раду. Тај текст је и данас у знатној мери актуелан и могао би се уврстити у сваки зборник радова о Лесковцу.

Социјална структура села и аграрна реформа у лесковачком округу

О брошури „Социјална структура села и аграрна реформа у лесковачком округу“, изашлој у издању Округног Одбора Народног Фронта – Лесковац, 1946. године, ваљало би говорити евентуално у посебном поглављу где би било речи о сарадњи Сергија Димитријевића у локалној

штампи, пошто ова брошура обухвата три чланка објављена у „Нашој речи“ (у броју 44, 1945. године, у броју 38 и 39 исте године и у броју 3 из 1946. године). Али имајући у виду значај брошуре која, можда по први пут, на овакав начин даје концизну анализу социјалне структуре села у лесковачком и делом у јабланичком крају (о чему једва да је било речи пре ових написа) овом приликом, не напуштајући хронолошки ред, осврнућемо се на поменуту брошуру.

Нужност је наметнула да се о аграрној реформи, за оно време актуелном питању, проговори на публицистички приступачан начин за шири круг читалаца. Бројне и сложене појединости требало је ваљано и стручно објаснити, а „Наша реч“, у чијем се уредништву тада налазио и Димитријевић, била је дужна и донекле позвана да са своје стране пружи и протумачи сврху, смисао и значај аграрне реформе.

Ради ширег и свестранијег упознавања заинтересованих са проблемима села, и да би у исто време учинио што јаснијим и схватљивијим све оно што је стало у вези са аграрном реформом, Димитријевић је сматрао неопходним да се пође од шире социјалне основе у тумачењу овога, као и од адекватних класних критеријума. Зато је у посебном поглављу обрадио социјални састав села лесковачког округа, и на ово надовезао: Проблем аграрне реформе у лесковачком срезу, а потом и посебно поглавље „О аграрној реформи у нашем округу“.

Анализирајући социјалну структуру нашег села, он најпре истиче класне аспекте и одређује врсте сељака, полазећи од земљишног поседа као од основице, и утврђује пет различитих категорија: 1. сиромашни сељак без земље; 2. сиромашни сељак са мало земље; 3. средњи сељак; 4. добростојећи сељак; 5. богати сељак. – О свакој категорији говори посебно утврђујући њихов социјални и економски положај на темељу расположивог материјала, личног увида

и познавања стања, и констатује да је: „Погрешно трпати све сељаке у један кош, како неки политички покрети то чине. Интереси појединих врста сељака потпуно су различити; код богатих и сиромашних сељака они су супротни“. Димитријевић овде прави фину социјално-политичку дистинкцију имајући у виду и однос других политичких покрета према селу. Он сматра *допунска занимања сиромашног сељака* – важним фактором у социјалној структури села. Посвећује посебну пажњу овоме, јер гро сељаштва у лесковачком округу чинили су беземљаши и сиромашни средњи слој сељака који се једини и бавио допунским занимањима. У овоме он открива друштвено-економско извориште печалбарства: „Поред сељачких домаћинстава без земље, и многочеладне породице са мало земље приморане су да траже запослење за њихове чланове. Припадници тих породица, за време сезоне, раде на туђим имањима, а затим траже допунска занимања. То је економски корен печалбарству, које је развијано у крајевима где је глад за земљом највећа, у власотиначком срезу, специјално у црно-травском крају. Одласком у печалбу је временом створена специјализација тога краја – грађевинарство, које је прешло у традицију“.

Правећи класификацију допунских занимања, Димитријевић поред печалбара – грађевинара, бележи и постојање: печалбара ћерамиџија и грнчара као претече керамичке индустрије. На формирање ове врсте печалбара утицало је природно богатство лесних наслага у овом крају, као и трговачки капитал, који је (видели смо у напису Димитријевића „Лесковачка индустрија“), такође био и потпора развоју потоњих облика индустријске производње.

Сеча шуме и продаја дрва у граду, била је још један извор живота сиромашних сељака. Поред овога, *наполицом*, која „представља један од најбездушнијих облика експлоатације лесковачких газди“, обрађивало се, према пода-

цима које Димитријевић пружа: 1.066 хектара или 91% земље лесковачких газди.

Већ из Димитријевићеве категоризације сељака у овом округу могу се назрети и класни односи који су онда владали на селу. У два статистичка прегледа (један о величини земљорадничких поседа у хектарима и други о класном саставу села), изнео је расположиве податке, који иако непотпуни, недвосмислено говоре о класним односима на селу у лесковачком округу.

Без сумње, вредни су пажње закључци које Димитријевић изводи из ових статистичких показатеља, јер они представљају значајне оцене социјално-класних односа и структуре села, па ћемо их навести у целини, као материјал који захтева потпунија и дубља разматрања:

„У Лесковцу се бави земљорадњом углавном пука сиротиња. У лесковачком срезу све категорије сељака бројно су заступљене. У власотиначком срезу се налази углавном сиромашнији и средњи сељак. Код сиромашног сељака влада велика оскудица у земљи, и његови поседи су врло мали. У пусторечком срезу преовлађују средњи и добростојећи сељак... На сиротињу са мало земље и без ње, на 14.104 домаћинства, долази 14.192 хектара, просечно око хектар по газдинству. На сеоске газде, на њих 1.268 долази 21.365 хектара, преко 17,5 хектара по домаћинству“.

Цркве и манастири су такође били велики поседници.

Осим корисних података о томе где су индустријалци имали поседе и газдинства, чини се, било би захвално да је аутор уз то забележио и нешто више о самим газдинствима: опис њихових поседа, културе које су гајили и на које су све начине долазили до добити са имања. На томе је донекле, могао и конкретније приказати њихове добро срачунате изабљивачке намере.

Последњом кратком поглављу под насловом „Лесковачке газде погоршале су прилике на селу“, може се замерити што не приказује у свему адекватно чињенично стање, а донекле стоји и у контраиндикацији са следећим одељком о проблемима аграрне реформе у лесковачком срезу. Наиме, Димитријевић скоро децидирано тврди: „Прерата, у доба привредне кризе, лесковачки индустријалци, с једне стране очекујући велике добити неограниченом експлоатацијом сеоске сиротиње, пласирали су новац у пољопривредне поседе, и тиме заоштравали глад за земљом која је постојала на селу.“ Чини се да у свему не одговара истини тврдња: да су пре рата, у доба привредне кризе лесковачки индустријалци пласирали новац у пољопривредне послове. Јер, познато је, а из података о комплексима које су поседовали појединци, што Димитријевић мало даље наводи (стр. 13), може се видети да су највећи и скоро једини крупни велепоседници били трговци, а не индустријалци. Водећи на челу листе је Стеван Чуљковић са 67 хектара, па Александар Поповић са 57, Петар Поповић са 44 итд. А тек негде на петом месту по овој градацији налазе се Теокаревићи са 32 хектара (за половину мање од Стевана Чуљковића). Овде треба имати у виду и то да су Теокаревићи куповали поседе у Вучју, углавном у непосредној близини фабрике, ради евентуалног проширења и снажења. Пада такође у очи и то што се у том истом пасусу Димитријевић позива на Теокаревиће и Тонкиће који се налазе тек негде у средини или на зачељу ове листе велепоседника, што је такође један од показатеља да индустријалци нису имали примат у сваком погледу.

Поред овога, још један податак иде у прилог тврдњи да лесковачки индустријалци, уколико су имали земљишне поседе, нису у њима гледали неки већи извор прихода, па нису ни улагали велики део капитала, као што је то био случај са трговцима који су у пољопривредним газдин-

ствима видели могућности за велику добит. Индустијалци су, напротив, читав капитал улагали у своја индустријска предузеће, у хитне потребе индустрије, често до последњег динара. По речима неких бивших трговаца, велики индустријалци (Илић, Теокаревић, Петровић) каткада су позајмљивали новац од већих трговаца како би суботом увече могли исплатити раднике, јер су претходне све расположиве суме уложили у сировине и сличне потребе.

Овде не можемо прећи преко усамљеног случаја индустријалца Косте Илића и синова, који су поседовали само у власотиначком срезу 33 њиве, 8 ливада, 10 парцела шуме 16 пашњака, 23 винограда и 6 воћњака, у свему 160 хектара. Овај податак доводи у сумњу, на први поглед, претходна наша разматрања, и иде у прилог тврдњи Димитријевића да су индустријалци застрашени привредном кризом куповали пољопривредна имања. Случај Косте Илића међу лесковачким индустријалцима је усамљен (Нико од осталих није имао ни петину земљишног поседа од онога чиме је Илић располагао; петорица су имали свега по десет и нешто више хектара, а он сам имао је скоро као свих седамнаест индустријалаца). То значи да се од његовог случаја не може поћи као од општег стања, нити се на основу њега могу извлачити закључци какве Димитријевић изводи. Утолико пре, што су поседи или селом наслеђени, или пак купљени углавном пре него се уопште и могла наслутити привредна криза. Куповина земљишних поседа пада углавном у време највећег процвата, када су неки индустријалци нагло почели да се богате посредством војних лиферација. Разлози таквој куповини по свему су били другачије природе, различите од онога што Димитријевић наводи.

Као што је познато, Коста Илић, пореклом Власотинчанин (мумџија), од обичног сапунџије, уздигао се до једног од највећих индустријалаца у овом крају. Неколико

година после Првог светског рата он је препустио фабрику синовима, а сам се повукао у Власотинце где је већ имао велико имање; и у жељи да постане апсолутни власник и велепоседник у том крају – почео је да купује имања и да све више увећава поседе, док су синови активно водили послове у фабрици. Наравно, поседи су били веома рентабилни, па их је Коста Илић углавном и из тог разлога увећавао.

Први одељак ове брошуре, логично представља увод у два наредна текста настала из потребне да се јавности објасни сам чин, нужност и важност аграрне реформе. Одељак „Проблем аграрне реформе у лесковачком срезу“ највећим је делом информативно-аналитичког карактера. Обавештава, углавном о аграрној реформи; то сведоче и поднаслови: „Земља ономе ко је ради“, „Која села највише добијају од аграрне реформе?“ и два ретроспективна одломка са насловима: „Ко је држао земљу?“ и „Ко је живео на рачун сељака?“ Овде Димитријевић износи податак да је 1.528 хектара земље било у власништву неземљорадника, и инсистира на чињеници да су сиромашни беземљаши били најгоре плаћени и најгрубље експлоатисани радници. Наполичарство, које је било карактеристично за ово подручје (од 1.172 хектара у лесковачком срезу 1.066, 91% давано је у наполицу; док је избегавано давање земље под закуп и обрада најамном радном снагом), по његовим речима, представљало је *најбездушнији облик израбљивања*.

На питање: Ко је живео на рачун сељака, Димитријевић даје концизан и јасан одговор указујући на све непродуктивне слојеве становништва, а посебно на оне који су живели од туђег рада. Ту даље лепо аналитички запажа: да професије које су живеле од свога рада (лекари, инжењери, интелектуалци и сл.), и поред тога што су биле имућне, ни су куповале земљу да би је издавале под надницу.

Димитријевић међу велепоседницима идентификује најжешће политичке противнике народне власти. При указивању чија све земља долази у обзир за аграрну реформу он наводи седамнаест индустријалаца, који ипак имају мањи обим поседа од петнаест крупних трговаца.

И следећа три пасуса су такође ангажовано-информативна и у свему актуелна, јер дају одговор на питања: ко постаје власник и ко ће све добити земљу. Ту Димитријевић прецизно објашњавао ко све неће бити погођен аграрном реформом и скреће пажњу на типичан случај занатлија, којима сем са једним изузетком (Р. Петковић), земља неће бити одузимана. Јер, „међу индустријалцима, свештеницима, адвокатима, трговцима и чиновницима било је људи који су живели искључиво на рачун сељака. *То није био случај са занатлијама*“ (подвукао Н.Ц.). – У одељцима: Ко ће добити земљу? и Народ и дељење земље – Димитријевић остаје само на тумачењу општих места из закона о аграрној реформи.

И последњи одељак ове брошуре сав је у знаку актуелних задатака спровођења аграрне реформе, прожет појединостима, опаскама и упутствима које је заинтересована читалачка публика будно пратила. Димитријевић углавном даје одговор на питања: Како ће се организационо и методолошки спроводити аграрна реформа, од расправа о експропријацији до објављивања одлуке Месног народног одбора, и колико ће се земље доделити. Потом, указује на структуру и начин рада аграрног суда, на његову функцију и ефикасност. Остали део чланка понавља или резимира податке из претходног те је очигледно настао из потребе да се јавност обавести о томе коме се све имања одузимају (поседи неземљорадника, градских газди и конфисковано земљиште), и шта ће бити са црквеним поседима, који се појединачно именују. Овог пута аутор, уз навођење имена народних непријатеља којима је конфискована имовина,

износи и маркантан случај конфискованог имања Косте Илића и синова: „Најкрупније имање у округу, које ће добити сиромашни земљорадници, то је конфисковано имање Косте Илића и синова, бивших индустријалаца“ – каже Димитријевић и наводи у детаље све што су они поседовали.

Занимљиво би било знати зашто је С. Димитријевић раније пропустио да убележи име овог народног непријатеља у листу највећих поседника. Ово је један редак пример и скоро изузетан случај да један лесковачки индустријалац буде власник тако великог комплекса земљишта.

На крају ове брошуре Димитријевић јасно сагледава да услед аграрне реформе и поделе земље сељацима беземљашима – мора доћи и до промене у социјалној структури села коју саопштава овим речима: „Део сељака без земље и са мало земље претвориће се у средњег сељака. Овај нови средњи сељак задржаће своју борбеност, јер је првенствено његов интерес одржавање извојеваних народних тековина, одржавање народне демократије и народне власти, којима има да захвали и који му гарантују све што је добио. Тај нови средњи сељак не само да ће бити сигуран ослонац радног народа у борби против остатка реакције, него, једновремено, он ће да буде онај слој средњег сељака који ће бити најприступачнији даљем друштвеном напретку“.

И још онда је, каже даље аутор, било запажено да је једна група старих бораца из јабланичког и пасјачког одреда, њих 25, затражило да добију парцеле на једном месту, како би почели са колективном обрадом земље. Ово су без сумње, биле претече будућих земљорадничких задруга на нашем подручју. Занимљиво је истаћи да су се још тада појавила прва организована настојања у овом смислу.

Ова последња три броширана чланка, која смо укратко приказали – по својој намени, карактеру и по својим особинама – више су, него што би се то могло рећи за

два прва написа Димитријевића – проистекла из дубљег познавања материјала, иако су, у неким деловима, ефемерно и активистички осмишљени. Поменути броширани чланци, као што смо у неколико махова истакли, углавном су инспирисани актуелним потребама и ангажованим захтевима. Први чланак „Социјални састав села...“ представља дубљи захват у класно-социјалну проблематику нашег села. Остала два текста, у већој мери, чини се, имају информативно публицистичку намену, која је и учинила да они само у једном мањем делу изгледају новински ефемерно, али уз то и стваралачки инструктивно и документаристички осмишљено. У осталом, оквири и домени у којима су питања аграрне реформе обрађивана, нису ни пружали могућности за нешто више, па ипак, садржај грађе и документарно богатство приказаног материјала, као и његова систематска обрада, уз нека компаративна указивања, заслужују пуну пажњу. У неким деловима би се једино могла извршити коректура непотпуних и понегде нетачних података, што их је Димитријевић унео у чланке на основу тренутно расположивог материјала. Питања која је он у поменутим чланцима само назначио („Ко је живео на рачун сељака?“) траже даљу и потпунију разраду на основу овог архивског материјала и евентуално мемоарске грађе. За нас је, овога пута, поред осталог, било значајно да покушамо означити докле се дошло у прикупљању и анализи овог материјала и где се у томе стало. А другом приликом, можда ћемо се систематичније, и уз ову грађу, вратити овој захвалној проблематици.

Слободан Костић: *Раскриће*
(Из архиве Николе Цветковића)

Стари Лесковац као просветни и културни центар

Крајем 1950. године, у издању библиотеке Градског народног музеја, појавила се брошура Сергија Димитријевића „Стари Лесковац као просветни и културни центар“. Ова брошура, на чијој насловној страни стоји Библиотека Градског народног музеја, број 1 (год. 1), наговестила је будућу важну стваралачку и научну улогу и мисију ове културне установе која је била и јесте од великог значаја за град. Покретање једне научне библиотеке, од стране Музеја, представљало је својеврстан подухват. У првој брошу-

ри, која је донела поменути Димитријевићев текст, стајало је и саопштење: „У циљу научног проучавања нашега краја, Градски музеј у Лесковцу покреће штампање библиотеке, која ће повремено излазити и објављивати научни материјал који се односи на овај крај“. Ово је потписала управа Музеја.

Први радови штампани у овој библиотеци, а највећи број објављених у томе периоду, јесу баш текстови Сергија Димитријевића, који се, после већ приказаних студијских прилога, углавном оријентисао на изучавање прошлости старог Лесковца и околине.

У оквиру рада Народног универзитета у Лесковцу, 21.1.1948. године, Сергије Димитријевић је одржао предавање са темом: „Стари Лесковац као просветни и културни центар“. Нешто касније, у „Нашој речи“, објављен је текст предавања; а тек 1950. године, због својих несумњивих научних и документарних вредности, прештампан је „са извесним именима и допунама писца“ у посебну брошуру, и тако остао као значајан прилог историографији, који приказује просветне и културне прилике у некадашњем Лесковцу.

И овај текст има у себи извесне елементе информативно-журналистичке природе, мада много мање од претходних. Студијски прилог, конципиран као предавање, и најпре публикован у локалном листу, има неке особине новинарских текстовима и написа. Међутим, у великој мери журналистичка ефемерност, непостојаност вербалног и пука информативност у објављеној брошури, уступа место озбиљном научно-аналитичком приступу.

На самом почетку ове студије у малом, Димитријевић се залаже за једно много објективније и напред одређено схватање о културно-просветним приликама Лесковца у прошлости.

„У нашој средини постоје предрасуде о културној заосталости нашег града у прошлим временима. Ту заблуду треба разбити. Лесковац је већ одавно био истакнути културни центар јужне Србије. Јасно је, да се његова културност има посматрати у односу на тадашње време и степен културног развитка целог Јужног Поморавља. Оно, што са данашњег становишта представља илустрацију ниског степена културе, у ранија времена је могло да буде израз водеће културне улоге“.

Није ни данас редак случај да о културно-просветним приликама старог Лесковца погрешно мисле недовољно обавештени појединци, па је за разбијање тих заблуда неопходно објективно указивање на сва културна кретања.

У првом делу студијског написа, Димитријевић говори о школским приликама у старом Лесковцу, почев од времена турске владавине када је школа *била под управом Лесковачком синода, који је стајао на челу црквене општине*. И истиче бројне појединости које су се односиле на издржавање и одржавање школе. А када је 1868. године оформљен „специјални одбор за просветни рад“, онда су се прилике побољшале и унеколико измениле, каже Димитријевић. Тада су учитељи почели да добијају плату и накнаду за свој рад („...за мушку школу у Лесковцу годишњу плату од 30 дуката, за женску од 40“).

О првом лесковачком учитељу, даскалу Даци, из прве половине XIX века, као и о првим учитељима Лесковца и о првом писменом човеку из 1724. године, овде такође има доста података. Једна наизглед фактографска чињеница доста јасно говори о живом интересовању Лесковчана за културу: „... У нашем граду 1874. године“, истиче Димитријевић, „било је 8 претплатника на Животопис Александра Македонског“, а 1858. Године 11 претплатника на „Житије Григорија архиепископа Омиртског“.

Пратећи хронолошки развитак културе од прве половине XIX па надаље он утврђује да су 60-тих година прошлог века у Лесковцу почели да се уче страни језици. Од момента када су из Београда 1861. године добијени неки уџбеници, по речима Димитријевића, настаје ново раздобље у просветној историји Лесковца, јер је тада дошло до прве школске наставе. Ту бележи веома важан податак који говори о употреби *новог српског правописа у нашем крају*. Због важности овог податка, који је неколико њих више пута до сада користило, не помињући да је Димитријевић међу првима утврдио ту чињеницу, навешћемо у целости оно што се односи на употребу тог правописа:

„По добављању поменутих уџбеника настаје потреба новог српског правописа у нашем крају. Велики интерес представља надгробна плоча, која се налази у старој лесковачкој цркви, на поду трема са јужне стране. На овој плочи, која се односи на Цветка Ивановића из Ладовице, умрлог 1856. године, појављује се Вуково ћ, што је без сумње први споменик новог правописа из нашег краја. Ово је утолико интересантније, што је Ладовица преко Мораве, дакле у власотиначком крају, који је предњачио у култури“.

Знаменито просветно-културно дело учитеља Симеона Софијанца, који је овамо донео и неке новине, по одласку из Лесковца 1869. године наставили су други. Један од првих лесковачких учитеља педагога, са свршеном учитељском школом, био је Јосиф Аци-Костић. Доста места Димитријевић посвећује овом учитељу који је стварно унапредио културно-просветни живот тог краја.

Говорећи о првој женској школи у Лесковцу, Сергије Димитријевић показује колико обухватно познаје материјал и литературу која на овај или онај начин говори о културно-просветним приликама у Лесковцу. Чини се да њему није измакао ниједан значајнији забележени податак

који се односи на стари Лесковац. Ову (женску) школу, каже он, спомиње и Милојко Веселиновић који је пропутовао кроз Лесковац 1872.године (Бег и бегчија, стр. 15). Овај податак као и чињенице о Ленки, жени учитеља Настаса Кристића, сведоче колико је Димитријевић пажљиво и студиозно, са широким познавањем, приступао обради овако значајног питања из прошлости Лесковца, и колико је дуго морао проучавати, сакупљати и груписати материјал, који је уобличио у поменутој студији.

Користећи изворе Спиридона Гопчевића (Србијен, стр. 329) он утврђује и отварање прве читаонице у Лесковцу године 1869. „Ова је читаоница прва установа ове врсте у читавом Јужном Поморављу“, пише Димитријевић. И чинећи скок од читавих двадесет година, вероватно зато што за овај период нема грађе, он истиче да је 1890. створена читаоница при певачком друштву „Бранко“, која је смештена у друштвеном локалу. И даље, указује још на неколико података занимљивих за историју библиотеке у Лесковцу.

Полазећи од друштвено-економске основе као услова за развитак културно-просветне делатности, Димитријевић налази пуно стварних подстицаја и разлога за динамичан развитак културе у Лесковцу, па дословце пише:

„Велики развитак трговине у старом Лесковцу увећао је био потребу за писменошћу. Зато је у току читавог XIX века трговачко-чорбацијска средина старог Лесковца пружала подршку просветним радницима и активно се залагала за остварење културног прогреса. Да је културни развитак старог Лесковца био условљен потребама лесковачке трговина нарочито се јасно огледа у чињеници да се у Лесковцу полагало много пажње учењу грчког и турског језика, а да се осећала велика потреба и за француским језиком, који је играо важну улогу у трговини Солуна и целог Леванта“.

Из података о броју писмених људи у Лесковцу и околини, може се доста јасно видети какве су просветне и културне прилике биле у време ослобођења од Турака у овим нашим крајевима. Ти подаци из пописа од 1879. још више потврђују тезу Димитријевића: да је Лесковац био културни центар Јужног Поморавља, и да је заблуда тврдити нешто друго. На основу изнетих података могли би се правити различити закључци, које иначе оквир предавања није допуштао.

У Лесковцу је, по речима Димитријевића, 1879. година било 848 писмених мушкараца и 79 писмених жена, а у већем и бројнијем Нишу тада је било свега 73 писмене жене, у Врању пак свега 27, у односу на 600 писмених мушкараца. Димитријевић овде износи и бројне податке који се односе на стање писмености у ближој и даљој околини Лесковца.

Следећи, даље, хронолошки ред у излагању, он се осврће на прилике после ослобођења Лесковца када је по његовим речима: настао нагли процват културе у нашем крају. То се може видети из многобројних прикупљених података о броју и врсти школа, које је Димитријевић систематизовао на нов начин.

Са нешто података о стручним школама у Лесковцу с краја деветнаестог и почетка двадесетог века, и са оскудним подацима о стручним школама између два светска рата – Димитријевић је дао концизан преглед школских прилика у нашем крају од периода турске владавине – до времена Другог светског рата.

Следеће питање захваћено у овом тексту односи се на: локалну штампу и представља целину за себе, мада се складно уклапа у овај студијски рад, као и остало што се односи на ондашње прилике: белешка о певачкој дружини „Бранко“, о „Абрашевићу“, књижарама, позоришту и сл.

Први лесковачки лист „Црквени гласник“ појавио се 1887. године, пише Димитријевић, и напомиње да би било веома важно наћи бројеве тог листа, јер би се захваљујући њима унело мало више светла у недовољно изучене духовно-културне прилике. Такође, Димитријевић овде пружа податке о првој штампаној књизи у Лесковцу: „Српско-хришћанско домаће васпитање“ од А. Кристића (1886). Редак примерак ове књиге Сергије поседује у личној библиотеци. Од листова с краја XIX века у Лесковцу су излазили „Глас народа“, о коме се мало зна; затим 1891-92. године „Врањски гласник“. У првој деценији XX века у Њујорку је излазио лист „Лесковац“ који је уређивао Душан Поповић. Према подацима Димитријевића, године 1905. почиње да излази дејчи лист „Бачки напредак“, који је штампан у Лесковцу све до Првог светског рата. А потом следи кратка информативна библиографија листова у Лесковцу:

Од 1921. Лесковац је имао свој недељни лист „Лесковачки гласник“. „У току пет година, од 1928-29. године „Лесковачки привредник“ и од 1933-35. године „Недељне новине“. У нашем су граду излазила једновремено два недељна листа. У том времену излазили су многобројни други листови и часописи. У периоду пре НОБ-е у лесковачком крају излазило је у свему 18 различитих листова и часописа“.

У наставку Димитријевић пише укратко о некој врсти народног универзитета из XIX века, потом о певачком друштву „Бранко“, које је приређивало посела са популарним предавањем, затим о *синдикалној културној групи*. („То је био први зачетак новог културног живота, први зачетак културе радног народа у нашем граду“). Ова културна група формирана 1919. године носила је назив „Луначарски“; од ње је касније (1924) створен „Абрашевић“.

Да би културно-просветне прилике биле потпуније приказиване Димитријевић набраја књижаре које су посто-

јале у Лесковцу од 1892. године и додаје: „Ако претпоставимо да су прве две књижаре још увек постојале у моменту отварања треће, Лесковац би био у то време друга варош у Србији, поред Београда, која би имала три књижаре. У сваком случају постојање ових књижара израз је културности тадашње лесковачке средина“ (стр. 16).

Прелазећи на културни живот после Првог светског рата, Димитријевић указује да је тада почела стагнација, и бележи датум стварања Народног универзитета године 1924; а затим прелази на прва позоришта у Лесковцу и региструје постојање првих аматерских група из 1896, и првог градског позоришта из 1926, уз напомену о првим позоришним људима.

После овог општег осврта на лесковачке културно-просветне прилике, Димитријевић се поново враћа на питање локалне штампе, јер у периоду од 1933-1935. почињу да излазе и „Недељне новине“, које су одиграле видну улогу у културном и друштвено-политичком животу. Интересовање за књигу такође је било приметно, према речима Димитријевића, који наводи податак: „да је повереник Књижевне задруге био продао у Лесковцу 177 комплета овог издања, исто толико колико се продало у неким великим културним центрима, Сплиту и Крагујевцу“ и тиме се супротставља нетачном мишљењу да Лесковчани мало читају.

У овом другом делу студије може се приметити да Димитријевић користи углавном изворни материјал, који је или видео, или га лично поседује. Ту је, чини се, и поузданији, мање неодређен и резервисан у исказима и тврдњама.

При крају овог текста Димитријевић се осврће на један важан проблем који занима и мучи многе Лесковчане; он наине тражи одговор на питање које и данас многи себи постављају: Зашто Лесковац, и поред надпросечног културног нивоа, није у прошлости својој дао знаменитије културне раднике и уметнике. Разлоге за скромну, скоро

незнатну стваралачку плодотворност лесковачке интелигенције налази разматрајући друштвено-економске прилике у Лесковцу. „Разлоге за стерилност лесковачке интелигенције треба тражити у капиталистичком развоју нашега града, у чињеници да је под утицајем крупног лесковачког капитала добар део наше интелигенције занемаривао потребе раднога народа, удаљавао се од њега и стављао се у службу лесковачких газда. Зато је у предратном периоду, у том ђифтинском времену, делатност многих лесковачких културних радника била тако ниског квалитета“ – тврди с много права Сергије Димитријевић. За овакву своју тврдњу налази потврда у примерима из локалне штампа, које даље износи. Да би одмах затим, укратко, само са две реченице, окарактерисао период између два светска рата: „У периоду између два светска рата ђифтизам лесковачке чаршије претворио се у сметњу за даљи културни развој. Лесковачке газде, које су у XIX веку помагале културну делатност, пошто је она била предуслов за успешно пословање, постају у XX веку њени противници“.

У објашњењу овог питања било је нужно позвати се на бројну трговачку елиту и на њене ограничене и минималне потребе за културом, и ту сагледати праве разлоге за извесну стагнацију на овом плану у периоду између два рата.

Колико је Димитријевић у праву кад о овоме говори непотребно је доказивати, јер то ће сваком мало бољем познаваоцу Лесковца бити јасно. Али зато треба истаћи чињеницу: да он у обради овог питања није изоставио ни пренебрегао тај комплексан проблем стерилности лесковачке интелигенције. Промишљени разлози које Димитријевић истиче, засновани су на друштвено-економским односима.

Прелазећи на период чији је савременик и сам био у великој мери, наглашава: да су се тек појавом напредне,

комунистички оријентисане омладине – прилике у Лесковцу много измениле:

„У последњој декади Ћифтинског Лесковца, комунистичка омладина постаје носилац културног живота. Најзначајније манифестације културне делатности предратног Лесковца, напредни чланци у „Недељним новинама“ и стварање академске дилетантске групе, биле су његово дело.

Напредна омладина, марксистички оријентисана, улила је нову снагу у културни организам нашега града. Наступи појединих другова на Народном универзитету, растурање напредне литературе, илегални рад са омладином, представљају праву културну ренесансу нашега града“ (стр.20).

Брошура „Стари Лесковац као просветни и културни центар“ представља до сада најпотпунији, општи преглед из ове области; та панорама забележила је значајније датуме што се односе на развој културе у прошлости Лесковца. И овако мала по обиму, она би могла да послужи као приручник свима који се интересују за ова питања. А онима који би желели да посебно разраде поједине етапе и моменте из те области, поменута ваљана брошура би могла бити добар путоказ.

Бројни подаци, сакупљени са различитих места, уз прецизан коментар Димитријевића, учинили су ову брошуру толико вредном да је нико ко би писао о културно-просветним приликама у XIX веку у Србији не би смео заобићи.

Као материјал за ову студију обилно су коришћени, поред осталог, подаци из књиге „Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку“ од Јована Х. Васиљевића, као и извори Милојка Веселиновића, Милићевића и др. Додуше, често је то само вешта интерпретација података из поменутих извора, али томе се мало

може замерити, јер је материјал у истини спретно организован и презентираан.

Аграрни односи за време Турака у лесковачком крају

Брошура са бројем два, на насловној страни, изашла у Библиотеци Градског народног музеја, такође је студија Сергија Димитријевића под насловом „Аграрни односи за време Турака у лесковачком крају“. На ову другу брошуру поменуте библиотеке није се дуго чекало; изашла је свега неколико месеци после прве, почетком 1951. године (штампање је завршено 15.2.1951. године, пише на последњој страни). И ова брошура је означила плодоносан почетак штампања и публикавања радова Сергија Димитријевића у једном веома живом и динамичном темпу.

После краће напомене о постојању „Лесковачког закона“ и о његовом значају као историјског документа за изучавање Јужног Поморавља, Димитријевић се осврће на турски аграрни систем који је постојао у нашем крају; и тиме, на посебан начин, објашњава прилике и околности које су претходиле појави „Лесковачког закона“. Уз то, наглашава да су аграрни односи углавном утицали на велике сељачке покрете, од хајдучије и учешћа у Првом српском устанку, преко устанка у Власотинцу и Јабланици из 1809, до Бојацијске буне и Садразамског времена.

У овој студији Димитријевић најпре анализира *спахијски систем*; у самом почетку објашњава појам спахије и спахијског система и наводи пример Алај бега „који се спомиње у натпису манастира Јашуње из 1693. године“. Потом он чини разлику међу спахијама и наводи њихов број:

„Они су се делили на крупне спахије, заиме и обичне спахије, тимарнике. У време Али Чауша, 1654. године, заими су били оне спахије, које су имале приход преко 20.000 акчи. У нашем крају заими су се звали `големи спахије`. У време султана Ахмеда I (1018. године по муслиманском календару), Аини Али Мундиезаде забележио је, да је у Алаџахисарском санџаку (С.Д. – у доцнијем лесковачком пашалуку) било 536 спахилука, тј. 27 заимета и 509 тимара“ (стр.4).

И посебно бележи имена заима у лесковачком крају: Хамза заима Мрштанца и Сулејман заима из Лесковца, које помиње Хаџи-Васиљевић у „Тефтеру Нишке митрополије“.

Тегобан је био живот сељака у тим условима, према речима и подацима које Димитријевић износи. И то нарочито од времена када се развио турски државни апарат који је наметнуо нове порезе. Поред десетка, од средине XIX века плаћана је вергија, војница, данак на ситну и крупну стоку, на зграде итд. Како бисмо на делу приказали вредност и важност изворног материјала који Димитријевић износи, навешћемо само један занимљив пример, који и као документ о беди и мучном животу под Турцима, вреди поновити.

„Потпуну слику пореских терета које су сносиле чифчије нашега краја изнео је у Народној скупштини Књажевине Србије, одмах по ослобођењу, Милош Милојевић, познати национални радник и етнограф. Он каже:

Сваки мушкарац, морао је по закону од 11 до 60 године давати по 30 гроша арача. Но, овај су наплаћивали и од још нерођене деце. Друго и на сваког радника 20 гроша годишње. Треће и годишње по десет кулука, сваки по 12 гроша, а наплаћивало се и по 50 гроша.

На хиљаду гроша имања по 6 гроша годишње; на коња по 25 гроша; на вола по 12 гроша; на овцу и козу по 5

гроша; на свињу по 8 гроша; на ћурку и гуску по 1 грош; на кокошку и патку по 1 грош. У име војачине 30 гроша; за хрз (част) 16 гроша; за кошницу 8 гроша; и кад све то исплате, за признаницу што су платили, по 4 гроша. То је плаћано цару за по једну душу и по један предмет“.

Овоме аутор студије додаје и одломак из „Жалбе пиротских, нишких, лесковачких и прокупачких становника српском правителству од 1841. године“, као и један фрагмент из „Српских народних новина“, од 1. маја 1851. године који говори о тегобама пореског оптерећивања, злоупотреба и пљачке.

Већ и овај низ података, које је аутор педантно прикупио за поглавље, заслужује посебан осврт. Јер Димитријевић врло често наводи аутентичну грађу и чини веома осмишљен избор из изворних текстова, па управо захваљујући таквом поступку успева пластично да дочара слику и животне услове минулог периода који обрађује. Овај његов студијски поступак, начин коришћења грађе, откривање и изворни материјал, чини се, заслужује посебну пажњу, пошто је врло инспиративан, поготову за младе научне раднике.

Друго, веће поглавље, „Настајање господарлука“ обрађује појаву и настајање читлук сахибија, њихов терор и насиље. Господарлук је, по речима Димитријевића, један вид дажбина који су сељаци морали да плаћају спахијама. Он према „Тештерима Нишке митрополије“ утврђује најстарији податак о „лесковачким агалинима“ – читлук сахибијама из 1731. године.

Сергије Димитријевић је у овом делу студије научно објаснио њихову појаву и бројност. Успео је да одговори на питање: одакле су, како и на који начин су дошли у ове крајеве. Поступном анализом општег стања и положаја Турске царевине убедљиво је указао на узроке појаве читлук сахибија у овим крајевима. По њему, појаву и број-

ност читлук сахибија, условило је, у првом реду, слабљење моћи Турске царевине; потом велике миграције турског становништва због пораза и губљење важних упоришта у Европи; као и присуство муслимана емиграната из Београдског пашалука, који су навалили у наше крајеве, без икаквих средстава за живот. Овај последњи момента Димитријевић богато и широко документује. А било је и случајева да су некадашње спахије – у измењеним условима кад им је ускраћен десетак (Ђулканским хатишерифом) – постајали читлук сахибије. Ту помиње случај Вучја које је постало читлук Исмаил паше. Према његовим речима, и Арнаути су, као силеџије и насилници, постајали читлук сахибије.

У наставку аутор набраја чифлуке у лесковачком крају; посебно говори о господарлуку у ондашњем јабланичком срезу, као и у лесковачком срезу и ту констатује: „Док је у лесковачкој котлини, у равници, чифлучење села била честа појава, у планинама власотиначког среза, у горштакком крају са револуционарним традицијама, читлук сахибије су биле права реткост, нпр. Ново Село“.

Димитријевић у општим цртама пише о тешком и неподношљивом стању и приликама када су дажбине биле силно нарасле у најразличитијим видовима. Скреће пажњу на један феудални облик експлоатације који је поново оживео у овим крајевима. А то је било кулучење којим је чифчија морао да обрађује земљу своме господару; понекад су чифлук сахибије одузимале земљу од сељака и присвајале је, или пак давали под изабљивачке односе; о томе има доста докумената, али по речима Димитријевића, „најрељефније је описно стање раје у `Жалби от град Лесковац и от сва села лесковачка најија` из 1840.“ где пише:

„Клацаб вергија много тешка; што год се мучимо, радимо, печалимо – све за Турци; не можемо само за њи спечалимо; и нам ништа не остаде; веће су не сас луку опа-

сали; сваки дан по села идеју и бадавија једеју; ништа нама не остаде; анаргија је много отвише; по сто ргatina за годину на једну кућу, више и глобу много узимају; за неки малко кабат узнеју што нађеју све човеку само душу оставију; тешко отвише, турски зулуми отвише – само смо писали от хиљадо ката еден кат, молимо от земљу до небо! “ (стр. 13)

Из оваквих услова и околности произашла је потреба за Лесковачким законом. И ту је, без сумње, садржан део одговора на питање: зашто је донет Лесковачки закон. Кад се томе додају још и честе побуне, масовна негодовања и жалбе, које су указивале на будућа социјална кретања и буне, онда је јасно из каквих је побуда и разлога донесен поменути закон. „Лесковачки закон требало је да смањи претеране дажбине“, каже Димитријевић, „да стабилизира аграрне односе и да пружи гаранције да ће сељаци остати на земљи коју обрађују, не би ли се бар тако постигло умирење раје“. И додаје: „Лесковачки је закон била реформа коју је револуционарна ситуација наметнула Турцима“.

На питање: Ко је донео Лесковачки закон, Димитријевић није могао дати поуздан одговор, већ на основу самог текста закона он чини претпоставку да су га можда донеле саме читлук сахибије. А у поглављу „Султанов ферман о лесковачким немирима“ указује на могућност „да је Лесковачки закон – уредба донета по наредби султана, а од стране неког његовог представника“. И као основу за овакву претпоставку узима ферман издат око 1860. године. Наводећи поједина места из тог фермана Димитријевић скоро у потпуности потврђује поменути претпоставку. Коментари којим су пропраћени поједини наводи, такође, иду у прилог већ истакнутој тези. Уз то, он цитира и речи М. Спасића и тиме придаје још један аргумент више у прилог својим претпоставкама.

„Вратимо се на питање ко је донео Лесковачки закон. Ону другу тезу да је турска власт била та која је донела овај закон поткрепљују наводи М. Спасића, који каже: „Велики везир дошавши у Ниш 1860. године и испитавши стање ствари, прописао је на основу већ постојећег обичаја нека правила о односима земљоделачким, признавши Турцима право на господарлуке а и раји учини неке олакшице“. Пошто велики везир на споменутом инспекционом путу, када је између осталог, обесио у Нишу шест власитачких првака у циљу застрашивања, није долазио у Лесковац, то је у нашем граду овај посао могао да сврши његов специјални изасланик Сарош Осман Паша, кога је везир послао у Лесковац“. (стр. 17-18).

Следеће питање на које Димитријевић даје одговор јесте: Како Лесковачки закон нормира аграрне односе? Лесковачки закон садржи седамнаест чланова. Анализирајући ове чланове он открива рефлекс друштвено-економског стања и односе који се међусобно преплићу. Димитријевић је читав Лесковачки закон класифицирао и систематизовао у пет група ради прегледности при аналитичком разматрању: 1. забрана ангарије; 2. нормирање господарлука; 3. забрана самовоље и насиља; 4. гарантовање сељаковог поседа и његовог удела у жетвеном приносу; 5. забрана господарима да ометају благовремено свршавање пољопривредних радова. – Сваку од ових пет група он посебно разматра и тумачи у смислу ставова из овог законика.

Последње поглавље ове студије, које је односи на извршавање ставова из Лесковачког закона, читаво је садржано већ у самом наслову: „Лесковачки закон није изменио положај чифчија“. Ову констатацију из наслова аутор је убедљиво показао у тексту. „Прописи Лесковачког закона“, каже Димитријевић, „остали су празна обећања. По свим информацијама са којима располажемо, они нису били спроведени у живот. То није био усамљен случај у тур-

ској империји. У њој су многе свечане изјаве и закони остајали мртва слова на хартији“.

Да би ово још целовитије потврдио, он се осврће на остале сличне примере у којима су писане речи законика „остајали мртва слова на папиру“. Ту налази шире објашњење за овакво стање: у општем осипању турске царевине која је „преживљавала друштвено-економску кризу“. Јер владајући апарат турске империје није могао да спроводи у дело ни законе који су се односили на саме Турке.

А као пример и потврду за раније своје ставове Дмитријевић наводи да се и поред постојања Лесковачког закона и ставова у њему ипак догађао процес настајања нових читлук сахибија. Тако је 1873.године Прекопчелици наметнут Шех Кадрија за читлук сахибију. Читлук сахибије онда набављају тапије да би посведочиле право на поседе. У овом контексту он врло успешно објашњава настанак наполичарства. Из речи Ранђела Маринковића, првог народног посланика лесковачког среза, може се видети веома тежак положај чифчија у време српско-турских ратова (1876-78).

Кроз читаву брошуру провлачи се мисао да аграрни односи условљавају „револуционарну ситуацију у нашем крају“ и на више места аутор аргументује и научно фондира ову тезу.

Студија „Аграрни односи за време Турака“ садржи обиље сваковрсног материјала, а нарочито последње, по нашем мишљењу, у нечему и недовољно разрађено поглавље, у коме је концентрисано доста разнородних чињеница, међу собом спојених танким нитима – тако да ту скоро сваки пасус вапи за целовитијом обрадом, у неком посебном раду. То је и сам аутор, радећи на овој студији, запазио, па је на крају и дао напомену: најављујући брошуру која би третирала питање улоге хришћанских чорбација, крштених господара и даљи развитак аграрног питања у

лесковачком крају. – Са жаљењем можемо констатовати да до реализације овога рада није дошло.

У овој брошури чију основицу чини Лесковачки закон – најцеловитије је изложена слика аграрних односа за време турске владе у нашем крају. Први пут су на овако систематизован начин обрађена сложена питања значајна не само за локалну историографију већ и шире. А може се рећи да је поменута брошура до сада и најстудиознији рад овог аутора у односу на оне које смо већ приказали. И сам период који је он проучавао упућивао га је на темељито истраживање и стрпљиво прикупљање грађе. О томе, поред осталог, недвосмислено сведочи и велики број напомена о цитираној и коришћеној литератури, међу којима се налазе најразличитији документи. Износећи и интерпретирајући многе чињенице, Димитријевић није једностран, и не настоји да по сваку цену, уз помоћ могућих конструкција, нађе оправдање за своју тезу, како се то често чини у сличним студијама; већ објективно, на основу расположивих докумената, излаже своја гледања. Са много разумевања, и са широким познавањем општег чињеничног материјала, вешто надокнађује и попуњава празнине које се појављују услед недостатка докумената локалног карактера.

Слободан Костић 14-1962

Слободан Костић: *Цртеж*

Тако је некад било

У овој брошури објављеној 1951. године у издању Градског одбора Народног фронта – Лесковац, која има за циљ да подсети на нека збивања *блиске прошлости Лесковца*, како пише у поднаслову, прикупљено је и прештампано више чланака раније публикованих у локалном листу „Наша реч“. Чланци и прилози су најразличитије садржине: од разматрања тешких услова под којима се радило у Теокаревићевој фабрици у Вучју, преко подужега текста о куповини бирача и посланика, те кратке историје радничког спортског клуба „Дубочица“ и хуманистичких подухвата комунистичке општине – до значајног текста о грамзивости лесковачких индустријалаца за време окупације. Ова разноврсна садржина и структура прикупљених чланака учинила је да извори на први поглед буду хетерогени. Међутим, све прилоге објављене у овој брошури повезује црвена нит времена, потом ауторово ангажовано опредељење и непрестано указивање на спектре класне борбе лесковачког пролетаријата. Књига у целини, а сваки чланак посебно, чува од заборава многе важне појединости, историјске чињенице, податке и документе који обликују пластичну слику о том минулом времену.

Осврнимо се укратко на прилоге у овој брошури.

Први текст под насловом „Тако је некад било“, по коме је и цео овај избор добио назив, био је написан за „Недељне новине“. Међутим, његово публиковање је, како у пропратној белешци пише Димитријевић, било забрањено још 1934. године од стране цензуре. Разлог за забрану био је свакако у томе што су у чланку изнети подаци о грубој експлоатацији радника у Теокаревићевој фабрици у

Вучју, као и шире о условима и околностима у којима се развијала лесковачка индустрија.

У првом делу чланка аутор говори о динамичном развоју Вучја и његовој социјалној структури и саставу на који утиче и процес заснивања неких видова индустријске производње. Теокаревићи су, поред електричне хидроцентрале и фабрике гајтана која је била њихово власништво, због веома јефтине радне снаге и монополског положаја, у Вучје пренели и нека одељења фабрике штофова из Параћина. Указујући на значајан утрошак новца за транспорт на релацији Вучје – Лесковац и Лесковац – Параћин, Димитријевић подвлачи да су се ти трошкови транспорта вишеструко надокнађивали немилосрдном експлоатацијом и израбљивањем радника. „Радни дан почиње у 5 сати и траје до 7 увече са прекидима од пола и од једног сата. Надница износи за 12 и по сати рада 10 динара, тј. 0,80 динара на сат“.

У другом делу чланка Димитријевић обраћа пажњу на експлоатацију преко акордног рада, у који су биле укључене и жене и деца, и ту износи прецизне податке и прорачуне. Теокаревићи, за које Димитријевић са иронијом каже да су „добротвори“, што подижу цркву са народном муком и знојем – богатели су се још откупљивањем имања, заузимањем преко парница, откупом меница и разним уценама.

Чланак је пун података, чињеница и аргумената што даје јасну слику о приликама и околностима у којима се развијала индустрија у овом крају, као и о видовима и облицима експлоатације од стране газди. У исто време, писан је доста живо и сликовито, на момента у дијалогској форми, са продуктивним народним опаскама и изрекама, које су на успешан начин укључене у текст.

Најдужи чланак у овој брошури „Како су се куповали бирачи и посланици“, састоји се од више одељака. У

уводном пасусу истиче се крупна улога новца банкара и индустријалаца, у политичким изборним кампањама. Ту се приказује и пословни опсег Централне банке, с једне стране, и Трговачке банке, с друге стране. У ироничном духу Димитријевић слика јадну и отужну банкарску демократију, методе њеног корупционашког деловања, трансакције и комбинаторику око кандидата Годора Тонића, Живојина Рафајловића и оних што су их подржавали. Пошто је поименично навео ко финансијски подржава Рафајловића и Тонића, аутор износи један готово невероватан детаљ о тајном уговору између Годора Тонића и Централне банке, која је финансирала овог кандидата што је требао да уступи посланички мандат сину једног од главних акционара. Но Тонић се није држао уговора, па је остао противкандидат Мицку Миленковићу. Куповини гласова Димитријевић посвећује посебан фрагмент. Тодор Тонић, „тај клоун предратне демократије“, како га назива Димитријевић, у току изборне кампање делио је по селима ђинђуве, пиштаљке, сапунчиће. На јавним изборима куповани су бирачи, а било је и оних који су капарисали гласове. Централна банка је, на пример, јавно, на својим шалтерима, исплаћивала гласаче. Овакви поступци, разумљиво, изазивали су протест грађана па је морала да се умеша и полиција, која је пуцала на народ, а касније су пристигла чак и војна појачања из Ниша. У изборној кампањи кандидати су демаскирали један другог, међусобно се оптуживали, износећи многе слабости, паразитске и пљачкашке особине, и то на изборним плакатима, које Димитријевић овом приликом цитира.

Једини частан изузетак на тим изборима била је кандидатура Косте Стаменковића, који се енергично супротстављао ЈЕРЕЗИ као савезнику и агенту Хитлера и Мусолинија. Димитријевић цитира: „Гласајте за Косту Стаменковића, јер је он представник борбене радничке класе, најприснијег савезника сељака, његовог друга у не-

вољи, јер нам је то једина гаранција да ће се он до краја борити и да неће поклекнути у борби против народних непријатеља“, па закључује да се то већ онда нова Југославија супротстављала старој; и да је Коста Стаменковић својом борбом и херојском смрћу оправдао наде које је народ полагао у њега.

У чланку „Историја лесковачког спортског клуба Дубочица“, Димитријевић приказује кроз какве је све тешкоће пролазило настајање, рад и опстајање једног радничког друштва, које је морало да мења назив – борећи се са властима како на спортском пољу тако и на политичком попришту. По њему, раднички спортски клуб „Црвена застава“, из 1923. године представља почетак овог организовања. Даље, он помиње „Раднички спортски клуб Пролетер“ из 1924. године, његове осниваче и активне чланове – најсвесније раднике овог краја; па његову промену имена у „Раднички спортски клуб Слобода“ 1925. године. После шестојануарске диктатуре, то постаје „Грађански спортски клуб Слобода“, који је држао првенство 1929/30. године као и каснији „Лесковачки спортски клуб Грађански“.

Пошто је начелник поцепао већ потписана правила, а 1931. је и бановина одбила одобрење, играчи и функционери Радничког ушли су у муслимански „Спортски клуб Дубочица“ из којег ће се нешто касније повући муслимани и формирати „Ветерницу“. У финалном делу чланка он је писао о фузији „Радничког“ и „Фабричког“ и афери у којој је учествовао Димитрије Николајевић „Стандард“, после које је клуб задржао име „Дубочица“ и у предратним годинама готово стално држао првенство.

Овај чланак Димитријевић завршава речима:

„У историји лесковачког радничког покрета у доба војно-фашистичке диктатуре клуб је одиграо видну улогу по питању буђења класне свести радника“. Члан ЦК КПЈ Коста Стаменковић редовно је водио разговоре о актуел-

ним друштвеним питањима. Писац чланка је 1934. године одржао члановима клуба предавање „О спорту и његовој економској позадини“ и сећа се да је таквих предавања било више у то време. 1939. године клуб потписује петицију за повратак шпанских добровољаца (стр. 16).

Следећи језгровит чланак у овој брошури, пун података, говори о варварским методама лесковачких газди и реакције које су биле упућене на уништавање творевина Комунистичке општине. За десет месеци свога постојања Комунистичка општина је учинила бројне подухвате у озелењавању града, обала Ветернице, марвене пијаце, паркова, а настојала је да затрпа „Рупе“, као и да подигне градско купатило. Многим од ових акција грубо и варварски су се супротставиле ћифте. Мика „Куца“ није могао да гледа како се градским парком „женске“ шетају, па је једног јутра парк освануо уништен; исто тако уништене су липе засађене крај општине, као и багремар на марвеној пијаци; фонд за подизање градског купатила „појела је помрачна“, а Рафајловић није хтео ни да чује за помоћ око затрпавања „Рупа“. Упркос свим уништитељским недељима лесковачких ћифта – покушај и остварења прве Комунистичке општине остали су да трају у срцима Лесковчана – закључује Димитријевић.

Последњи прилог у овој брошури, који говори о грамзивости лесковачких индустријалаца за време окупације, инспирисан је актуелним захтевима времена и тренутка коме је ваљало убедљиво и аргументовано, на конкретним примерима, показати да је привредна сарадња појединих богаташа са непријатељем била добровољна. Индустријска предузећа националних издајника уистину су радила за фашистичке окупаторе у циљу личног богаћења и учешћа у подели империјалистичких екстра-профита, а не зато што је било принуде.

По речима Димитријевића, у другој половини 1943. године, фабрике нису морале да раде, јер није било погонске снаге. Електрично друштво је дуже времена било без угља, а Вучјанка у летњим месецима није могла да обезбеђује електричну енергију за индустрију. Иако је питање снабдевања термоцентрале у Лесковцу горивом било решено тек око нове 1944. године – индустријска предузећа су ипак радила и поред тога што су могла то да одбију, због недостатка електричне енергије и њене нередовне производње.

„Сви напори лесковачких индустријалаца да предузећа прораде, показују да је привредно помагање фактора било по њиховој властитој жељи. Индустријалци покушавају да набаве гориво на све начине и по сваку цену. Они покушавају да купују угаљ и на црној берзи“.

Угаљ је поста „црно злато“, купован је и набављан по изузетно високим ценама, па је то поскупљивало струју и до сто четрдесет пута. Индустријалци су све то плаћали само да би згрнули ратну добит и помогли окупатору. Доказујући да је народни суд правилно кажњавао, Димитријевић наводи имена оних који су испоручивали угаљ електричној централни. И док је народ гладовао – индустријалци су лиферовали кукуруз за ложење централе и то „у време када је парче проје била скупа и драгоцена ствар, када је народ гладовао, када је кукуруз коштао 80-100 динара. У ствари, тај се кукуруз бацао у пећ“.

При крају овог чланка аутор набраја шта је све производила лесковачка индустрија за немачку војну силу, и у том смислу наводи и неколико занимљивих докумената на основу којих закључује да су праведне казне стигле нечовечне индустријалце.

Као што из свега изложеног видимо, чланци у овој брошури на документован начин говоре о томе како је некада било. Они чувају истину о минулом времену, о живот-

ним приликама, друштвеним односима и политичком стању у старој Југославији, и нуде изворе и грађу за дубља историјска проучавања појединих питања из прошлости овога краја. Актуелност појединих чланака не одузима много од њихове трајније вредности, јер они нису написани журналистички ефемерно, већ на основу увида у аутентичне материјале и документацију, те зато и надрастају тренутак у коме су настајали. Додајмо да су неки од њих писани литерарно занимљиво, темпераментно, на моменте продуховљено и приступачно широкој читалачкој публици.

Почеци радничког покрета у Лесковцу

Поводом десетогодишњице стварања Лесковачког партизанског одреда, у другој половини 1951. године, у издању Српског синдикалног већа – Лесковац, појавила се повећа студија Сергија Димитријевића „Почеци радничког покрета у Лесковцу“, да креативно обележи један значајан јубилеј. То је у исто време била прва целовита студија која се бавила историјом радничког покрета на овом подручју и означила је почетак плодотворног рада Димитријевића у овом домену. Он ће се касније, у више махова, враћати питањима из историје радничког покрета Лесковца и околине.

У првом поглављу студије „Лесковачки социјалисти у XIX веку“, после констатације о утицају идеја Светозара Марковића у овом крају, Димитријевић бележи „постојање прве веће групе социјалистички настројених Лесковчана“, и то око 1894. године. Он записује њихова имена. Та прва социјалистичка група имала је значајан утицај на омладинце, ђаке и раднике, будуће вође радничких покрета: Душана Цекића „Лешњака“, Тодора Стаменковића, Владу Ди-

скића, Косту Стефановића и др. У томе можда лежи тајна будућег полетног и динамичног развоја покрета. Подаци о Петру Тасићу, изнети овде, могу бити захвалан и прворазредан материјал за осветљење његове личности и удела у читавом класно-политичком настојању. Он је окупљао око себе раднике, са њима заједно читао „Социјал Демократ“, а неколицину је и претплатио на поменути лист.

После ових првих констатација Димитријевић аналитички смело задире у друштвено-економску структуру и ондашње стање, не губећи из вида ни кретања на општем плану. Социјалистичке идеје, по његовим речима, шириле су се у Србију углавном међу занатским радницима. Као разлог томе наводи непостојање индустријског пролетаријата и тек полу пролетаризованог сељака који није имао развијено класно осећање. Ситне занатлије, поред радника, биле су носиоци покрета у овој првој фази. Са много тананости објашњава тај феномен што су „прва радничка и социјалистичка удружења у Србији, била мешовита, радничко-занатлијска“. – Узгред овде открива тајну утицаја и вештину ширења социјалистичких идеја Васе Пелагића, преко „Народног учитеља“ и то документује занимљивим примерима.

Скоро читав преостали фрагмент овог првог одељка, који говори о покушају стварања лесковачке радничко-занатлијске организације социјалистички оријентисане – темељи се на подацима из листа „Социјал Демократ“ из 1895. године; те податке Димитријевић допуњава и прожима мемоарском грађом, причањима В. Дискића, на пример. У исто време подробно приказује недаће и потешкоће које је имало прво радничко друштво у Лесковцу, за чије је стварање покренута акција у децембру 1894. године. Затим открива методе којима се већ онда служи полиција, прогонаћи Петра Тасића, који је по писању „Социјал Демократа“ – центар радничког и занатлијског покрета у Лесковцу.

При том мало некритички доноси поједине изводе и фрагменте из овог листа.

Да би отклонио могуће неспоразуме и евентуално кориговао погрешна убеђења о револуционарности „Савеза лесковачких занатлија и радника“, Димитријевић одређује домен његове делатности посредством програма рада сличног београдском „Српском занатлијско-радничком савезу“ основаном 1892. године, на који подробније указује. „Дакле, радило се о потпорно-просветном удружењу“ – резимира Димитријевић – „о удружењу које је покушавало да нађе решење друштвеног проблема утопијским методама: на једној страни супротстављајући се конкуренцији иностраних фабрика, која је развијала ситне занатске радионице, помоћу подизања домаће производње, по свој прилици на задружној основи. На другој страни, радећи на побољшавању радничког и занатлијског положаја у оквиру капиталистичког друштва а на бази просвећивања и међусобне солидарности“. Занимљиво је напоменути да су та удружења у својим правилима стављала акценат на културно-просветна питања.

При крају првог дела даје по први пут скице биографија активних чланова у поменутим организацијама. А 1903. годину узима као годину појаве лесковачког радничког покрета.

Први део студије „Лесковачки социјалисти у XIX веку“ као да је био конципиран у форми мањег новинског чланка, док је други део, под насловом „Почетак радничког покрета у Лесковцу“, компонован од више мањих поглавља и фрагмената који чине три четвртине књижице. У уводној напомени за овај одељак, Димитријевић истиче да је у овом четвртом по величини радничком центру у Србији, раднички покрет почео организовано да се развија са доста закашњења. И Власотинце је тада, на почетку XX века, било знатан раднички центар. Експлоатација радне сна-

ге је већ тада била „претерана“, како Димитријевић примећује, а животни стандард невероватно низак. О тим тешким условима живота и рада лесковачких радника на почетку XX века аутор говори у првом ставу другог одељка. За приказ тог стања он је податке потражио у социјалистичком часопису „Живот“ у тексту Драгише Лапчевића, који пише о приликама у Лесковцу јула 1903. године; а потом у „Радничким новинама“ и „Трговачком помоћнику“. Готово су невероватни подаци о радном времену у појединим грама:

„У то време је радни дан код бритварских радника и радника у парним млиновима износио по 15 сати. У фабрици гајтана и штофа он је трајао 16 до 18 сати. Код трговачких помоћника износио је 17 до 20 сати. Дућани су се отварали у 4 сата ујутру, а затварали се у 11 или 12 сати ноћу. Трговачки помоћници нису уопште имали одмора, пошто су радње биле отворене и у недељу“.

Да би приказао колико су наднице биле јадне, Димитријевић је претворио номиналну најамнину у реалну – исказујући наднице у намирницама. Из изложених података се види да су радници једва успевали да се исхране својим бедним зарадама. Право стање тих надница може се сагледати тек у поређењу са просечном ценом надница у Србији. И ти су подаци, до којих је аутор студије дошао из Статистичког годишњака за 1902. годину изненађујући. Наднице су у Србији биле 2-4 пута веће него у Лесковцу, тврди Димитријевић.

У наставку он указује на више момената који су условљавали висок степен експлоатације радничке класе: ту су били испреплетани капиталистички облици експлоатације са остацима феудалних и еснафских продукционих односа; затим велика понуда радне снаге, сеоске сиротиње, пролетаризованог сељака, као и одсуство организованог

класног радничког покрета, у условима динамичног развоја капитализма.

Да би дао праву слику тегобног и мучног живота лесковачких радника, у првим годинама XX века, Димитријевић широко цитира одломак из Лапчевићевог текста објављеног у поменутом часопису „Живот“. То је у ствари један помало драматизовани опис радничке четврти, радничког предграђа, који може да буде и својеврстан документ о томе времену. Коментаришући Лапчевићеве наводе аутор студије констатује да нуде сувише мрачну слику живота лесковачких радника, па их зато треба примати са извесном резервом; и ту напомиње да Лапчевић није прави марксиста, да је склон уопштавању појединачних случајева, и да може да карикира стварност у демагошке сврхе. Но, ипак, Димитријевић закључује: „Ако стварна беда лесковачких радника није била баш тако огромна, она је на сваки начин била врло велика“.

У посебном одељку студије Димитријевић покушава да одговори на питање: Зашто се лесковачки раднички покрет појавио релативно касно? И овде указује на више различитих момената који су условили његову нешто окаснелу појаву. Неразвијена класна свест лесковачког радништва, у прво време, била је условљена крајње јадним животним стандардом и веома тешким условима рада. По Димитријевићу, лесковачки пролетаријат је спадао „у ред не само најбеднијих радника читаве Србије, већ истовремено он је долазио међу политички најзаосталије раднике на Балкану“.

Ову политичку неизграђеност условљавала је, поред осталог, и велика културна заосталост. У Лесковцу је, према попису из 1900. године, а на основу прорачуна, било 67,9% неписмених, у Власотинцу 63,2%, док је у сеоском залеђу број неписмених прелазио чак и преко 93%, а највише неписмених је било међу радницима.

Бесперспективност радничког положаја је, такође, по мишљењу аутора, условила касну појаву радничког покрета у овом крају. А са мало закашњења овамо су продрле и концепције научног социјализма (у време пуног активизма Светозара Марковића Лесковац је још увек био под Турцима). Идеје Васе Пелагића, нешто присутније у овој средини, нису много погодивале буђењу класно-револуционарне свести.

Чврста, скоро терористичка владавина лесковачких капиталиста, у спрези са чиновничким апаратом, гушила је сваки покушај отпора. Ову тезу Димитријевић поново илуструје фрагментима из поменутог прилога из часописа „Живот“. Подвлачећи да овај текст даје реалистички приказ репресивне владавине лесковачких капиталиста и чиновништва, Димитријевић поново изражава извесну резерву према виђењу овог странца, који не пружа у свему адекватну слику лесковачког радништва тога времена; ропска покорност непомирљива је са револуционарном традицијом нашег краја, са борбеним карактером лесковачког радничког покрета кога је овај имао од самог почетка“, додаје Димитријевић. Социјалистичке идеје и марксистичко учење дале су борбени карактер класном покрету лесковачког пролетаријата у времену његовог стварања.

Следећа поглавља у студији посвећена су првим организованим радничко-класним манифестацијама на овом подручју.

Прослава првог маја 1902. године јесте прва прослава организована од групе свесних радника, који су пратили радничку штампу и касније суделовали у руководству лесковачког радничког покрета. Димитријевић овде преноси приказ те прославе објављен у „Радничким новинама“.

Одмах потом, широко и обухватно разматра стварање Лесковачког радничког друштва које је у ствари основано две године после Београда. Прва конференција овог

друштва привукла је неочекивано велики број радника, око шест стотина, као да је био збор. Ту је одлучено да се образује Радничко друштво; изабрана је управа; договорено је да сваки радник прима „Радничке новине“ итд.

Лесковачка буржоазија је била изненађена и запрепашћена, па је одмах почела са репресалијама и отпуштањем радника који су били изабрани у управу Лесковачког радничког друштва. Борбени дух овог друштва испољио се још одмах на општинским изборима. Јер су само радници успели да заштите своје гласачко право, писало је онда у „Радничким новинама“ (III, 29).

У овом контексту аутор студије истиче улогу Душана Цекића „Лешњака“, који је касније био један од руководилаца Радничког савеза, па даље наводи: „Један од организатора македонског радничког покрета, делегат македонске социјалистичке организације на Првој балканској конференцији (1909), стари социјалиста, који се после I светског рата определио за комунистичку интернационалу, и имао истакнуту улогу у првом периоду постојања КПЈ, када је био и посланик за Скопље“.

Димитријевић потом доста подробно описује оснивачки збор Лесковачког радничког друштва од 13. јула 1903. године, позивајући се поново на „Радничке новине“, које су му представљале врло значајан извор у овим изучавањима. Поменути збором, коме је присуствовало око хиљаду радника, када су усвојена правила, уписани нови чланови – председавао је Владислав Савић, општински инжењер, а секретари су били Душан „Лешњак“ и Ђ. Стојановић.

„Збор се није хтео растурити до поласка воза, а онда је са музиком, која је свирала Марселезу, испратио изасланике Радничког савеза и госте“.

Одељак „Први излазак социјалиста на изборе“, сав је у знаку инжењера Владислава Савића кога је Управни

одбор Српске социјалдемократске странке истакао за свог кандидата на изборима 1903. године. Димитријевић износи бројне и интересантне биографске податке о његовом покрету и утицајима које је трпео, указујући на све функције које је вршио, као и на животни пут изван Лесковца. По њему, Савић је имао видну улогу у време стварања лесковачког радничког покрета. „Он је тада у пракси доказао да интелектуални и физички радници представљају једну класну заједницу, да су обе врсте радника експлоатисани у капиталистичком систему и да заједнички треба да се боре за своје интересе, за ослобађање читаве радничке класе“.

На поменутих изборима Савић је, као социјалдемократски кандидат, добио 204 гласова и постигао велики успех, јер су све остале партије тада прикупиле 449 гласова. Лесковац је по броју социјалистичких гласова, како тврди Димитријевић, био на трећем месту у Србији, и то иза Београда (641) и Крагујевца (283).

О ђифтинским методама изборне борбе Димитријевић пише посебно при крају брошуре. Он истиче да у другој изборној борби лесковачка буржоазија није бирала средства: купила је гласове, довлачила пијане гласаче на биралиште, штампала специјалне изборне плакате пуне најгрубљих клевета и инсинуација, измишљала и потурала свакојаке провокације, стварала психозу скорог покоља виђенијих грађана од стране социјалиста и сл. Београдска штампа је са своје стране, такође прихватила неке од ових провокаторских метода и инсинуација. Димитријевић наводи повећи одломак из „Београдских новости“ као доказ грубих провокација и измишљотина, које упркос свему, нису успеле да зауставе развој социјалистичког покрета у Лесковцу.

На крају наводи податке о стварању радничке читалонице и књижнице, о одржавању јавних предавања, о формирању радничког певачког друштва и оснивању прве ле-

сковачке синдикалне организације. Многа од ових питања аутор је продубио, целовитије истражио и изучио, у обимној студији „Историја радничког покрета Лесковца и околине од 1903. До 1915.године“ – објављеној као први део „Споменице педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903 – 1953.године“.

Борба с Турцима под Скобаљићем

Убрзо после брошуре „Тако је некада било“, и студије „Почеци радничког покрета у Лесковцу“, које су штампане истовремено, (штампање је завршено 16 - VIII – 1951. г.). –појавила се књига „Борба с Турцима под Скобаљићем – историја и предање“. То је иначе пета брошура С. Димитријевића објављена у 1951. години, у Библиотеци Градског народног музеја у Лесковцу, под редним бројем три и појавила се само месец дана после поменутих студија, да заокружи веома плодотворну стваралачку активност у овој години. Занимљиво је напоменути да Димитријевић у 1951. години публикује текстове веома различите садржине: од културно-просветних прилика у старом Лесковцу, преко студије о аграрним односима за време Турака у лесковачком крају и историјског осврта на борбу са Турцима под Скобаљићем – до питања из историје радничког покрета и блиске предратне и поратне прошлости. Ако се има у виду овај широк дијапазон тема и питања којима се бавио може се с правом закључити да је истовремено студијски радио на неколико различитих подручја. Та симултана студијска активност у више различитих праваца и домена уродила је богатим истраживачким резултатима.

У концизном уводу Димитријевић најпре истиче да се средином XV века, у време пропадања старе српске државе, народ лесковачког краја, Дубочице, дигао на оружје

против турских поробљивача. То је била једна од последњих организованих борби за одбрану српске деспотовине. На челу те борбе у Дубочици налазио се Никола Скобаљић, српски властелинчић, који се успротивио наређењима Ђурђа Бранковића и повео народ у борбу против Турака.

О овој борби, како Димитријевић напомиње у уводу, има врло мало писаних извора и докумената. Он наводи само два: Мемоаре Константина јаничара, Скобаљићевог савременика и две белешке у српским летописима. У исто време указује и на све оне који су писали о Скобаљићу, пружајући тако малу библиографију о овом питању. Ту Димитријевић прецизно, али доста обухватно, формулише задатак у приступу Скобаљићу и историји Лесковачког краја.

Ова књига о Николи Скобаљићу саздана је из два неједнака дела, како по обиму тако и по историјском обухвату. У првом, који испуњава највећи део ове књиге, приказан је Скобаљић као историјска личност у доста широком контексту збивања и догађаја у XV веку, док је у другом делу изнето народно предање о Скобаљићу у више фрагмената. На тај начин аутор настоји да створи целовиту слику о овом храбром борцу, износећи и историјску грађу о њему, као и предања зачињена маштом приповедача.

Слободан Костић: *Змах ковача*
(*Рани цртеж*)
(Из архиве Николе Цветковића)

Напомена о почецима рада на текстовима о Сергију Димитријевићу

У часопису „Наше стварање“ отворена је рубрика „Портрети“ у којој се писало о знаменитим научним и књижевним ствараоцима и публицистима Лесковца. Сергије Димитријевић је међу тим „достојанственицима“ стваралаштва свакако имао најизразитије место...

Једног летњег поднева сусрео сам се са Томом Цветковићем испред суда и он ме је, онако с ногу, успут, али врло озбиљно, позвао да напишем тај портрет. Интересовао сам се за обим текста.

- Колико напишеш – биће објављено!

-А за које време? – питао сам. Одређен је неки ужи временски оквир, напоменуо је, јер то је требало да уђе у један од следећих бројева „Нашег стварања“.

Иако су наши другарски односи ушли у једно захлађење због политичких неспоразума око доласка групе београдских филозофа – то сам примио и као позив за побољшање наших до тога времена изванредних другарских односа.

Ускоро је требало да са породицом пођем на одмор у Херцег-Нови, и како ми се при руци нашао један Сергијев аутобиографски материјал, неки „предлог“, препорука, понео сам то са собом, у намери да током одмора то и напишем.

И доиста, боравећи код Благоја Сеферовића, поранио бих јутром са тим Сергијевим материјалом и неким лепим, плавичастим папиром, па тамо изнад кућа, сав окренут мору, писао сам, седећи међу још росном травом коју сунце није стигло да испије.

Радио сам на томе тексту из дана у дан. Упорно, плански, доследно.

Када бих исписао јутарњу „норму“ текста, носио сам писаћи материјал, касније и на херцеговску плажу Топла, где сам белешкарио, и настављао оно што сам пре подне исписивао.

Док су Владимир и Дуда седели у сенци сунцобрана и нешто чаврљали, упркос врелини, ужареном песку и мозгу – писао сам и прочитавао скицирано... На моменте је било мучно и непријатно, али ме је то испуњавало задовољством... (Још осећам тај мирис мора, песка, налете ветра, што ми преклапају странице, зачуђене погледе купача...)

Посао није био много креативан. Постојећи Димитријевићев биобиблиографски материјал сам транспоновао, понекад преписујући и делове реченице, преузимајући неке формулације, додајући понешто што сам знао о томе, стилизујући све на прикладан портретски начин.

До краја летовања била је готова прва верзија текста.

У процесу рада јављале су се нове идеје у смислу осврта на Сергијеве радове што се односе на лесковачку проблематику...

Када сам после одмора прекуцао текст износио је више од педесет страница (53) само биографског дела, без библиографије радова.

Како је Сергије имао и библиографску белешку уз материјал то сам замолио и ангажовао Дуду да среди, хронолошки организује и допуни библиографију. (Посебну потешкоћу представљало је прикупљање његових радова). Дуда је марљиво средила материјал и библиографију која је износила више од десетак страна и 64 јединице значајнијих прилога.

Када је срећен овај обиман текст прочитао сам га С. Димитријевићу и на једном примерку унео црвеном олов-

ком исправке, скраћења, интервенције. Тада нисам стигао да на одговарајући начин средим и други примерак припремљеног прилога.

Пошто се касније отворила могућност даљег рада и продубљивања поменуте теме, више није било важно хоће ли се то објавити или не, па сам престао да водим рачуна о томе. Појавило се чак осећање да би публикавање тог *Портрета* могло да доведе у питање даљи рад на конципираној монографији о Димитријевићу.

У међувремену сам својски прионуо у приказивачким захватима, проналазећи све ране публиковане текстове С. Димитријевића које сам у једном налету од више дана систематски обрађивао.

**2. ВЕЛИКАН СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ
НУМИЗМАТИКЕ**

CORPUS NUMMORUM SERBIAE

Добросаву Бјелетићу

Пуним срцем све си радио и живео,
Болест и смрт никада ниси признао
И прометејски небесно светлео
Да би вазвек величански живео

Corpus nummorum Serbiae

Тамо на небеској узвисини
Где се у великом друштву самује
Ништа људски затрављено није
Србљу нек умно Твоја зубља сине

Corpus nummorum Serbiae

Мамило Те сваковрсно житескаје,
За олакшице, узносити, знао ниси
Па и низ низине - узвисином у Теби сјаје
И земно опстајање, најрођенијих, Ти узвиси

Corpus nummorum Serbiae

Небесни народ муња не сажеже
Са светим кнезовима тело Ти се вије,
Док цикте кости што их мука стеже
Corpus nummorum Serbiae

Динар цара Душана из збирке С. Димитријевића
припремљен за *Corpus Nummorum Serbiae*

БЕЛЕШКА О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ ВЕЛИКАНУ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ НУМИЗМАТИКЕ

Др Сергије Димитријевић, научни саветник, професор Правног, а касније и Филозофског факултета у Београду (постдипломске студије, историјске групе), рођен је у Пироту 1912. године. Основну школу и гимназију завршио је у Лесковцу као најбољи ђак генерације ("Одрастао сам у Лесковцу и осећао сам се рођеним Лесковчанином", увек је истицао). Дипломирао на Правном факултету у Београду (1934).

У Паризу, на Институту високих међународних студија Правног факултета, завршио докторандске студије (сертификат економске и међународне-јавне групе). Рукопис докторске дисертације у завршној фази, нестао је у време прогона и страдања у концентрационим логорима Француске и Немачке (Бухенвалд). Докторирао из области економских наука у Београду 1957. године.

Активни учесник илегалног револуционарног студентског покрета од 1931. године; као и у југословенском и међународном радничком и антифашистичком покрету (учешиће на Међународној конференцији против рата и фашизма у Бриселу 1936; помоћ републиканској Шпанији; чланство у Балканском комитету 1938/1939).

Непосредно је суделовао у стварању новије историје, али је дао и крупан прилог изучавању савремене историје и неких других области науке. Темељно је изучавао привредну историју Србије и Југославије, потом историју радничког покрета и социјализма (до 1918), историју комунистичког покрета Југославије, укључујући ту и легални

период КП, као и историју лесковачког краја и околине, од привреде старог Лесковца, преко етнологије, минералологије, до археологије. Изузетно је драгоцено његово изучавање српске средњовековне нумизматике коју је својим студијама и монографијама подигао на ниво научне историјске дисциплине и укључио у европске и светске токове.

Објавио је тридесетак књига већег формата, од којих су неке преведене ("Страни капитал у привреди бивше Југославије", 1958); аутор је стотину научних радова публикованих у зборницима и часописима; а суделовао је на неколико десетина научних скупова у земљи и иностранству. Његов научно-студијски и публицистички опус износи око 6.000 објављених страница. (После смрти остала му је у рукопису врло обимна и целовита историја легалног периода КПЈ и две књиге из области привредне историје).

Наведимо само нека значајнија посебна издања:

"Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије" 1949; "Градска привреда старог Лесковца" 1952; "Дубровачки каравани у јужној Србији у седамнаестом веку" 1958; "Страни капитал у привреди бивше Југославије" 1958; "Привредни развитак Југославије од 1918-1941." 1962; "Новац кнеза Лазара" 1971; "Радован Драговић" 1978; "Лесковачка гимназија од 1918-1941." – из књиге „Сто година лесковачке Гимназије“ 1979; „Оставе које садрже српски средњовековни новац из периода до 1371. године“ – из Споменика САНУ СХХИ 1981; "Социјалистички раднички покрет у Србији 1870-1918." 1982; "Историја Лесковца и околине 1918-1928." 1983. Приредио је и конципирао *Сабрана дела* Душана Поповића у четири тома (1975-1986); а радио је и на *Сабраним делима* Димитрија Туцовића (коментар и животописне белешке, са групом аутора). – *Библиографија радова Сергија Димитријевића*, сачинила Нада Димитријевић за Зборник радова "Живот и

дело др Сергија Димитријевића", Лесковац, 1989, стр. 171-208.

У бројним научним радовима о српској средњовековној нумизматици, који представљају неку врсту енциклопедије наше медијевалистике у малом, (а Димитријевић је и аутор више прилога о нумизматици у *Енциклопедији Југославије*), проучавао је нове и непознате новчане врсте, што му је омогућавало да начини сваковрсне продубљене продоре и драгоцену историографску открића. При том је као врстан стручњак, изградио и користио самосвојну методологију, анализирајући те нове врсте у првом реду са позиција значаја за српску националну историју, али и историју јужнословенских народа, укључујући тако нумизматику у нов и особен контекст научних преиспитивања.

Нумизматички материјал као врло важан историјски извор, Димитријевић непосредно и стваралачки повезује и преплиће са сваковрсном историјском грађом и тако долази до нових сазнајних продора и открића у нашој медијевалистици, настојећи да измени, исправи и допуни поједина становишта о прошлости. Нумизматичка грађа, показују то поједине његове студије, пружа добру основу за критичко сучељавање са неким ставовима из прошлости, за ослобађање од застарелих гледишта и негативне традиције.

Будућим истраживачима ће Димитријевићев нумизматички материјал, као и његови научни захвати у области нумизматике, чини се, још у већој мери помоћи да изграде критичко становиште према застарелим концепцијама из наше медијевалистике, а оно је најплодотворније у научним истраживањима, и ревалоризацији прошлости. "Нумизматички материјал је од самог почетка представљао за мене извор одређених студијских радости и задовољства, јер ту има пуно тајновитог, непознатог. И сакупљање нумизматике, посебно античке и средњовековне, било је везано за стваралачке побуде", истиче Димитријевић.

У српском средњовековном новчарству, као што је познато, долази до умножавања различитих натписа. Димитријевић је у својим нумизматичким разматрањима студиозно истражио и протумачио појаву ћириличких и латиничких натписа, што може бити од интереса за даља лингвистичка истраживања. Поред тога он је одредио критеријуме за разврставање спорних врста краљевских динара, прецизирајући шта су то крстати а шта руднички динари на којима се јављају ћирилички натписи и то у раздобљу од Стефана Дечанског до краја краљевства. Тако се Димитријевићева научно-истраживачка делатност у области нумизматике испољава као критика која доводи у питање извесне предрасуде.

Крупан допринос нумизматичкој науци је и то што је открио и утврдио бројне нове основне врсте, подврсте и варијанте које су веома важне за историјска проучавања. Анализирајући робно-новчане односе који су условили доста обилне новчане емисије и присуство ситних врста које се не јављају у оставама, уочио је одређене промене у структури новчане циркулације и његове употребе. Димитријевић је језик чињеница у вези са употребом српског средњовековног новца, превео на историјски начин изражавања, назначавалујући елементе етичко-политичке историје.

Неколико појединости о фазама и процесу настајања Димитријевићеве нумизматичке збирке, у много чему јединствене:

Њени први, далеки зачеци односе се још на период детињства, када је почео да сакупља ситниш (брошеве, десетпарце, марјаше) и бакарни новац разних година. Убрзо је, уз помоћ родитеља, комплетирао новац кнежевине и краљевине Србије, различитих година и раздобља. У време Првог светског рата и окупације, у Лесковцу се заједно са војском из различитих земаља могао наћи: бугарски,

аустријски, мађарски па и немачки новац који је Сергије почео прикупљати, додајући, уз очеву помоћ, и неке ређе примерке старог новца. У поратном периоду његов отац Милан је путовао у Софију, Солун, Будимпешту и сл. и са тих путовања доносио комаде новца који су шире заснивали и богатали нумизматичку збирку.

Према Сергијевом казивању, у то доба у Лесковцу су постојали мењачи и продавци новца који су га размењивали, куповали и препродавали (Аврам Алхалем, Бухор Бераха и др.). Прве комаде новца из 17. и 18. века и по неки антички и средњовековни новчић, могао је наћи код њих. Они су знали за Сергијеву младалачку нумизматичку страст па су му такве примерке нудили. А он је разменом долазио до ситних бакарних и никлених новчића. Понекад је у очев зуболекарски кабинет, ради израде златних зуба, доношен и златан новац који се, такође, уклапао у збирку. Уз очеву помоћ он је код лесковачких мењача дошао до неких примерака млетачких и византијских златника. Повремено се код трговаца, занатлија, па и сељака, могао наћи старински новац који је набављао, уз родитељску помоћ, све више увећавајући своју збирку.

Поред лесковачког краја, у првом периоду, подручје прикупљања старинског новца распростирало се на југу Србије и до Пирота, где је Сергије имао рођаке (Милан Пауновић) што су држали радњу која се бавила и мењачким пословима. У том смислу занимљиви су детаљи везани за откуп бакарног новца периода Константина Великог, те римског и грчког новца откупљеног у околини Лесковца. Од Бухора Берахе код кога се нашло неколико стотина комада тог новца откупио је изванредно очувани примерак Ханибалијана, који је, из сентименталних разлога, сачувао у својој збирци, као и неке примерке из Алексиначког налаза. На сличан начин су му биле важне грчке тетрадрахме града Дамастиона, пронађене у Кутини између Лесковца и

Ниша. Са жаљењем је говорио како је тај највећи налаз отишао из земље, већим делом у Беч. Па шира и целовитија историја развојних фаза Димитријевићеве нумизматичке збирке може бити од важности за токове циркулације и судбину појединих налаза. А он је у својој збирци сачувао све нестандартне примерке из помињаних и других налаза, као и особене комаде римског републиканског новца.

Напоменимо узгред, Димитријевић је имао намеру да, у оквиру посебне студије, објави те раритете. "За њих постоји велико интересовање међу нумизматичарима у иностранству. У више махова хтели су да ми их мењају по сваку цену, нарочито чувени нумизматичар Нубер, који је давао вишеструку вредност. Нисам хтео ни да чујем, јер они примерци који су везани за детињство и рану младост за мене имају посебну вредност", рекао је дословце у једној прилици.

Све до Другог светског рата Димитријевићева нумизматичка збирка је била универзална, а поједине драгоцене комаде набављао је и преко мењача све до одласка у Француску. Поред помињаног новца, у збирци је видно место имао грчки новац, у првом реду Македоније, Пеоније и Дамastiона, као и римски колонијални новац Стобија и Виминацијума, римски денари из Каменице код Ниша, те збирка византијског новца са седамдесет девет златних примерака. Поменуте збирке, као и оне барбарског, келтског, готског и гепидског новца, у време после Другог светског рата, биће замењене за српски средњовековни новац и употпуњавање збирке.

За српски средњовековни новац заинтересовао се још у детињству, па је прве примерке набавио од помињаних лесковачких, пиротских и других мењача, заједно са другим занимљивим нумизматичким материјалом. Вођен неким унутрашњим зовом и инстинктом, увек касније када

би наишао на неки вредан комад, куповао би га за своју збирку, уз знатне материјалне и друге жртве.

Гимназијски период Сергија Димитријевића је изгледа био пресудан за ову његову у свему најважнију збирку. Тада је, према сопственом казивању, дошао до налаза из Малог Боњинца код Власотинца, једне од најзнаменитијих остава српског средњовековног новца. "То је истовремено и једна од најзначајнијих периода око Косовске битке, која је садржала, поред новца кнеза Лазара, Вука Бранковића и кнеза Стефана Лазаревића, ретке новчане врсте феудалца Јакова, града Призрена, и до тада непознате новце челника Смила и Патријарха", истиче Димитријевић. Иако је ова остава пронађена у мају 1928. године, тек је 1931., према речима Јозе Петровића, млади Димитријевић идентификовао право налазиште.

Као студент Правног факултета, преко Петровића, руководиоца музејске збирке у Београду, повезао се са најпознатијим нумизматичарима, са којима је вршио размену. А набављао је и куповао нове комаде српског средњовековног новца и у радњама Симоновића, Компањеца, Рудничког и у кујунцијским и часовничарским радњама, које је обилазио. Тада је путовао и по унутрашњости набављајући драгоцене примерке за своју збирку у Штипу, Велесу, Скопљу, Нишу и другим местима.

За време Другог светског рата збирка је била сачувана у стакленом суду заливеним црном смолом, који је био закопан у темељу куће.

У годинама после Другог светског рата уследило је радикално сужавање нумизматичке збирке и преоријентација на српски, босански и бугарски средњовековни новац. То је нужно довело до битног смањивања импозантне збирке римског императорског новца, отуђене су читаве новчане групе, али су зато набављени многи драгоцени примерци српског новца. "Често сам ради јачања збирке

српског средњовековног новца морао да извршим мучну операцију сужавања, отуђивања, одвајања од примерака са којима сам се скоро био саживео, сродно... То је било болно", нагласио је Димитријевић једном приликом.

Импозантна нумизматичка збирка средњовековног новца Србије, Босне и Бугарске, у последњим етапама је све више развијана и остваривана у складу са студијским намерама и плановима Сергија Димитријевића. Она је управо тако конципирана и организована како би представљала основу за студијски рад, изучавање и обликовање обухватног дела *Corpus nummorum medievolorum Serbiae*.

Димитријевићеви научни радови о српској средњовековној нумизматици битно су изменили студијско-аналитички приступ овој у нас новој научној дисциплини, складно је повезујући са истраживањима српске националне историје и смелим преиспитивањима појединих периода постојања српске средњовековне државе. Његове продубљене нумизматичке студије интердисциплинарног карактера, чине крупан заокрет у тој деликатној области, која још увек није у свему методолошки ваљано заснована. Оне на један нов, стваралачки начин афирмишу ову до скоро прилично занемарену грану медијевалистике, подижући је на нов виши ниво модерне европске науке.

У Димитријевићевом опредељењу за српску средњовековну нумизматику била су пресудна и одлучујућа два момента: недовољна изученост овог богатог и разноврсног подручја као и велика благородност његовог аутентичног изворишта за нашу националну историју. Све је то отворило велике, скоро неслућене могућности за нове, свестраније продоре и открића. И учинило је да је српска средњовековна нумизматика, у његовим научним захватима, заузела скоро равноправно место са другим областима интересовања, као што је нпр. привредна историја, или историја радничког покрета лесковачког краја.

Димитријевићев рад на употпуњавању и комплетирању збирке српског средњовековног новца захтевао је врло широке и свестране везе са нумизматичарима на Балкану и шире у Европи. Са тим циљем успостављао је непосредну личну комуникацију, заказивао сусрете, водио преписку. С годинама како се збирка увећавала тако се и сарадња са домаћим и страним нумизматичарима ширила и развијала, захватајући, поред нумизматичког материјала и студијску литературу, размену сепарата, аналитичких чланака и сл. Бројна Димитријевићева студијска путовања по европским земљама била су усмерена и на нумизматичка истраживања, на прегледавање и "снимање" музејских и приватних збирки, на размену и набавку нових комада српског средњовековног новца.

Крајем тридесетих година Димитријевић је успоставио непосредну сарадњу са Карлом Фридрихом Нубером, једним од најзнаменитијих путујућих нумизматичара и трговца тога времена. Обилазећи континуирано по неколико пута годишње: Југославију, Бугарску, Румунију и Мађарску, Нубер је долазио у Лесковац ради Димитријевићеве збирке, где је размењивао српске средњовековне, античке, римске и друге новце.

После Другог светског рата, Сергије истовремено са употпуњавањем своје колекције, студијски прегледава, плански бележи, научно разврстава, пописује и снима збирке српског средњовековног новца код нас и у Европи. Тај свестрани увид, истраживање и доследно пописивање омогућило му је да ваљано групише и створи врло обухватан и добро организован документациони материјал и аналитички систем о присуству различитих врста, подврста и варијанти што му је служило као основа за сва даља студијска испитивања.

Концепцију обухватног и само у мањим целинама уобличеног дела *Corpus nummorum Serbiae* Димитријевић

је уобличио 1955. године. После тога кренуо је да систематски обилази музејске и приватне збирке помно трагајући за српским средњовековним новцем. Крстарећи Европом он је тада у музејским збиркама Хелсинкија, Осла, Хага, Варшаве, Лондона, Берлина и других европских центара нашао више примерака српског средњовековног новца.¹⁴

Бележећи студијски податке о том новцу, откупљујући га, он је остваривао својеврсну културну мисију, враћајући поново у земљу део тог националног блага, које је било растурано у време честих ратова и окупација. При том Димитријевић је на складан начин спојио неодољиву љубав за путовањима, нумизматичко-колекционарску страст и оданост лепоти уметности и музејима. А све то је изискивало не само материјалне жртве, већ и велики радностваралачки напор и пожртвовање.¹⁵

¹⁴ У Копенхагену је тада, на пример, нашао 60 комада српског новца, у Минхену 165, Прагу 135, Дрездену 27... У његовом некомплетном списку забележено је више од 103 музеја са српским новцем, у 18 га уопште нема, док га је открио у 78 приватних збирки; а прегледао је укупно око 300 збирки.

¹⁵ Тако на пример, било му је потребно неколико дана трагања за лекаром који је имао збирку српског средњовековног новца, а живео је у селу Армисвилу, јужно од Боденског језера у Швајцарској. У Британском музеју на пример, морао је да проучи, разврста и фотографише 214 комада новца, а у Берлину 156, што је разумљиво захтевало велики труд, продужавање боравка и знатна финансијска улагања.

Ауреус Луциле, ћерке Марка Аурелија и жене Луција Вера.
Аверс: Њена обучена биста са фризуром и пунђом, окренута десно. Натпис: LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F. Реверс: Венера стоји окренута лево. У десној испруженој руци држи јабуку а у левој скиптар. Натпис: VENVS.

ХРОНОЛОГИЈА ДУШАНОВОГ ЦАРСКОГ НОВЦА

Поред рада на Историји партије (последње знатније остварење јесте прва глава "Прегледа историје СКЈ" (и рада на привредној историји) недавно је изашло и друго издање "Привредног развитка...") Др. Сергије Димитријевић се врло интензивно, студијски, бави и проблемима српске средњовековне нумизматике.

"Хронологија Душановог царског новца" значајно је и крупно остварење у нашој иначе младој нумизматичкој науци, па је зато ван сваке сумње вредно помена. Утолико пре што др Сергије Димитријевић и у изучавањима нумизматике никако не напушта терен историје. Напротив, овај, и њему слични нумизматички радови, дубоко је прожет историјским запажањима, чињеницама и материјалом. И не ретко, догоди се да бавећи се проблемима српске средњовековне нумизматике др Димитријевић обелодани, укаже и открије понеку крупнију истину која је каткад од велике важности у изучавању опште историје.

У овом приказу, поред осталог, указаћемо на таква прожимања.

Помињући две раније поделе Душановог царског новца (традиционалну и Љубићеву) уводи нас др Димитријевић већ на самом почетку у средиште проблема. И за разлику од поменуте поделе на два периода С. Димитријевић врши тананију диференцијацију на четири различите етапе у ковању Душановог царског новца: прва, од прокламовања Душана за цара Романије до крунисања; друга, од времена крунисања па надаље; трећу "карактерише појава ди-

нара са царем који јаше"; четврту "карактерише бројна појава малих новчаних врста".

И доиста, без много напора, јасно и концизно, он одговара на питање које су најстарије врсте Душановог царског новца, и даје п р в у термилошку одредбу коју у једном дубљем захвату, при одређењу д р у г о г периода он још подробније и прецизније образлаже указујући на време прве и друге емисије. И ове две новчане емисије не посматра строго појединачно и изоловано једну од друге – већ их третира у преплитању. Та еластичност у прилажењу проблемима и у третману помаже му да успешно реши многа иначе сложена питања која стоје у вези са хронолошким детерминантама.

Погледамо ли даље ову нову поделу, не удубљујући се, можемо запазити: да трећа и четврта периода остају без ближих термилошких одређења, на позицијама фино уочене спољне карактеризације, али нам то изгледа непрецизно. Поред тога, не чини нам се много убедљиво утврђивање трећег периода ("цар који јаше") на основу три налаза на којима се појављује, поред примерака прве две групе Душановог царског новца, још само ова врста царског новца, (трећа), и то у два случаја обилато заступљена. Ако најзад и прихватимо једну овакву систематизацију на основу описних представа као довољан аргуменат за такву групацију узимајући у обзир бројност примерака и појаву у три маха – ипак, не чини нам се да су такви аргументи довољни за хронолошко сврставање у смислу истакнутог принципа ("временске поделе"). И то из простог разлога што у овом трећем случају ("цар јаше") – а слично је и са четвртном периодом одређеном као „мали новци“ или „лаке врсте“ – нема никакве основе баш за ту „временску“ поделу, јер се ради о групацији на основу описне представе а не о новој нумизматичкој формацији на временским детерминантама.

Но, и приликом покушаја једне овакве секундарне негације не може се изгубити из вида могућност да се ова два последња "периода", будући да су конституисана на основу описних представа, посматрају у оквиру прве и друге периоде временски потпуно одређене. Али, у том случају трећи и четврти "период" не можемо узимати у целини као посебне, временски одређене периоде ковања новца – какву тенденцију има овај рад. Можда би јасније и прегледније било: да су трећа и четврта периода посебно саме издвојене као групације на основу представа.

Упркос недостацима ово ново разврставање, интегрално узето, представља крупан напредак у односу на два ранија (традиционално и Љубићево) која су исувише формална и глобална; јер полазе само од спољних, такорећи површних ознака и обележја и постављају се независно од констелације битнијих друштвено-историјских проблема.

С. Димитријевић је само једном реченицом, недовољно, указао на ову напред поменућу поделу. А, чини се, ради потпунијег сагледавања и могућности поређења већ постојеће – са Димитријевићевом новом хронологијом – било је нужно подробније и шире приказати оваква разврставања. Тако, стекао би се увид у ову проблематику и постигла прегледност... Али, најзад, то не смемо узети као слабост и недостатак овога рада, јер шире указивање на однос међу поделама, питање је довољно деликатно и вредно једног новог рада. И вероватно ће бити захваћено у књизи *Corpus nummorum Serbiae*, обимном делу из ове проблематике које је у припреми. Уистину, може се рећи да С. Димитријевић још није дао најзначајније остварење из ове области с обзиром на 42-годишње бављење нумизматиком. Оправдано и са узбуђењем може се очекивати књига каква ће бити *Corpus nummorum Serbiae*, можда код нас једина ове врсте; што би вероватно било круна његовог рада на нумизматици.

Најзад, још реч-две о Димитријевићевом умешном и необично занимљивом преплитању нумизматике са историјским материјалом.

Већ дуго времена у нашој науци стоји отворено питање: да ли је Душан царску титулу себи приписао пре званичног проглашења за цара (16. IV 1346.)? И како је гласила првобитна титула? Одговор на ово питање од посебног је интереса за нумизматику, конкретно, за датирање па према томе и за временску поделу Душановог новца!

И овде историји, као што ћемо видети, "прискаче" у помоћ нумизматика, и обрнуто, нумизматици помаже историја. Наиме, на ова питања може се одговорити уз помоћ подробног, детаљног познавања изворних архивских докумената. Али само то није увек довољно. Јер по речима др Сергија Димитријевића: "Допунску светлост на прво проглашење Душана за цара пружа нумизматички материјал, који представља сигуран и првокласан историјски извор". И тек после нумизматичких анализа, уз помоћ архивских докумената, које Димитријевић даје у овом раду – можемо сматрати читав проблем дефинитивно решеним.

Овај изванредно значајни прилог младе нумизматичке науке – историји – учињен је само захваљујући необичној и изузетној методи прожимања нумизматичких факата историјским материјалом, и обрнуто. Зато, нужно би било нешто рећи о томе. Као што сам Димитријевић напомиње, а то се може и запазити: он се не задржава само на анализама остава (што је класична нумизматичка метода) већ архивским материјалом, анализама тежине и одговарајућим историјским коментаром допуњује овај приступ. Посебно, кад је опет реч о познавању архивске грађе која се спретно утква у домен ове нумизматичке методе треба рећи: да др С. Димитријевић, у прилог својим тезама, наводи увек велики број мало познатих докумената, и то знаним само уским специјалистима за једну историјску област.

Треба признати, да у многим случајевима, изненађује његова историографска ширина и обухватност. Импресионира, на пример, изванредно познавање свих најразличитијих варијанти Душановог титулисања до у најситније појединости; или, кад он при крају напомене на страни 118 врши корекцију податка изнетог у другом издању Јириचेкове "Историје Срба II".

Захваљујући таквом продубљеном и аналитичком прилазу њему полази за руком да у једном студијском раду невеликог обима, поред већ поменуте Хронологије Душановог царског новца, истакне податке о неким новчаним врстама и тежинским односима Душанових емисија и да уз то још утврди и постојање *grossi de tercio...* и укаже на *denare del imperador*.

Студија је снабдевена приличним бројем хронолошких табела чија је израда захтевала посебан напор и изузетно познавање, до танчина, целокупне материје српске средњовековне нумизматике. Иначе не би било могуће дати онако прегледну Збирну хронолошку табелу Душановог царског новца, или Хронолошку табелу емисија са свим оним бројним, али умешно и прегледно систематизованим подацима. Можда је још већи напор изискивала табела Просечна тежина бројних врста Душановог царског новца. За израду ове табеле, на пример, било је потребно – прецизном аналитичком вагицом, пред којом се мора затајити дах да би показала праву тежину, измерити велики број примерака 14 врсти, и то у стотим деловима од грама па тек онда наћи просечне тежине.

На крају ове студије налазе се приложени снимци примерака комада из сва четири периода. Поједини снимци, ако се боље загледа, могу бити од интереса за изучавање ликовних мотива, симболике и иконографије на српском средњовековном новцу.

Било би необично занимљиво, а за нашу историју уметности посебно значајно: када би се нашао неко ко би могао да се позабави разноврсношћу и богатством ликовних представа и елемената, модерних форми, уметничких стилизација на српском средњовековном новцу. Ту би се дошло до изванредно важних закључака који би можда у многе изменили данашњу ликовно-историјску представу о нашем средњем веку. (Не леже ли тамо корени и претече неких данашњих ликовних форми?)

Онај ко би се прихватио овог, за уметност и науку капиталног посла, морао би пре свега бити одличан познавалац целокупне проблематике средњег века, не само историчар, нити економиста, не само научник – него и уметник. Уметник можда понајвише! Јер у овоме послу било би пресудно колико познавање научних чињеница исто толико и осећај за уметност, за ликовне облике и решења.

Многи наши уметници, данас, који на силу стилизују, "измишљају", "траже" изван изворног тла, у нечијој тамо уметности, могли би да нађу пуно надахнућа у овом обиљу мотива, облика, симбола који носе сами у себи једну посебну уметност, једну себи својствену уметничку, ликовну, па чак и лирску визију.

Крајпуташи су заиста "голуждрави тићи" у односу на оно што по мотивима пружа српска средњовековна нумизматика.

Онај ко би се прихватио овог великог посла, могао би обилно да користи научна открића, проналаске и закључке С. Димитријевића који је у овој области један од најбољих стручњака и познаваоца. Сем тога, он има велики број објављених научних радова који дају један сасвим нов поглед на српску средњовековну нумизматику, а то би било утолико значајније за оног ко би се позабавио овим чисто ликовним питањима српске средњовековне нумизматике.

ПОГЛЕД НА НОВЧАРСТВО КРАЉА МИЛУТИНА У НУМИЗМАТИЧКОЈ ЗБИРЦИ И ДЕЛИМА СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

*Тамо на небеској узвисини
Где се и у великом друштву самује
Ништа људско затрављено није
Нек умно твоја зубља сине*

Corpus Nummorum Serbiae

Сергије Димитријевић је ренесансна стваралачка личност¹⁶ нашег времена; велики ерудита широких, многоврсних интересовања и изузетне снаге мишљења, свестране учености, културе и страсничке преданости раду, са погледима и схватањима заснованим на филозофији праксе; зналац неколико европских језика, по духу руски и француски ђак, велепутник, чак песник и путописац, борбени прегалац и немирник; креативно је заблистао у неколико научних области и струка.¹⁷

За Димитријевићев модерни ренесансни дух, као и за великане ренесансе, карактеристично је да је, упркос свакојаким потешкоћама, „живео пуним животом“ и стварао усред динамичних, на моменте драматичних струјања сво-

¹⁶ Др Смиљана Ђуровић надахнуто пише о Димитријевићу као личности „ренесансне вокације“, указујући на његово активно учешће у животу свога времена, уз набрајање најразличитијих области и струка којима се бавио, са нагласком „да је његов ренесансни дух дубоко опседао и уметност“. С. Ђуровић, *О научнику и песнику Сергију Димитријевићу*, Лесковачки зборник, 2002, XLII, стр. 320-321.

¹⁷ Ф. Енгелс, *Дијалектика природе*, Култура, Београд, 1951, стр. 18-19.

га доба, у непосредној практичној, понекад прагматичној, социјално-политичкој борби. У раној младости се делатно опредељивао и својски борио речју, пером, али и, метафорично речено, мачем,¹⁸ суделујући у стварању историје. Живео је уверење да разазнаје велике струје мисли и делања, теорије и праксе, које владају и усмеравају сложене и противречне токове светске историје након совјетске Октобарске револуције. Тежио је подруштвљавању истина за које се борио и ангажовао, чинећи скоро све да оне постану упориште животног делања и основа усклађивања и прожимања интелектуалног, мисаоног, акционог и моралног реда и духовног поретка. А као национални историчар, још више као један од утемељивача нумизматике као научне дисциплине, чинио је напоре да буде тумач докумената прошлости у њиховом целовитом, а не парцијалном виду. При том се чувао предрасуда и пристрасности у процесу обухватније реконструкције живота у прошлости. Градећи своју концепцију историје и нумизматичке науке ишао је трагом своје генијалне интуиције да оно што је преживело и надживело време и епохе – има будућност која је истовремено и прошлост и садашњост. Управо је из тога проишлаго она Димитријевићева чудесна енергија мисли и духа, преданост раду и свестраном култивисању свог унутрашњег „Ја“, те улазак у велико царство сазнања, као и борбено-акциона предузимљивост и страсничка преданост идеји социјалне правде, дужности организовања и удруживања у тежњи да се преобрази свет.

¹⁸ Држати у истој руци мач и перо за Светозара Марковића, који је Димитријевићу узор, било је важно етичко-поетичко начело. – Н. Цветковић, *Књижевно-поетичко у делима првих српских социјалиста*, Београд, 1994, стр. 10-15.

Модерни ренесансни дух нашег доба

Димитријевићево разнолико и полифоно дело, са више од четири стотине за живота објављених научних прилога и радова, целовитих књига, монографија, брошура и студија публикованих на неколико страних језика, истински је драгоценост. Оно је постхумно дограђено са двадесетак нових штампаних књига, од којих су неке, нарочито оне из области нумизматике (у којима је реч о новцу краља Милутина, цара Душана, кнеза Лазара и др.), те историјских наука и архивистике, вредније, значајније и обухватније, па се слободно може рећи да је Димитријевићево студијско, документаристичко, архивистичко и колекционарско дело, у првом реду из домена нумизматике као научно-истраживачке дисциплине – монументално.¹⁹

Историјску науку обогатио је темељним изучавањем српског и југословенског радничког покрета, а творац је и једне сасвим особене концепције тоталне историје ужег регионалног (локалног лесковачког) подручја.²⁰ Поред тога, бавио се привредном историјом наше земље, политичком економијом и географијом. А дао је допринос и археоло-

¹⁹ Поменимо овде само нека од тих најзначајнијих дела, публикованих пре свега захваљујући оданој и пожртвованој супрузи Нади и сину др Милану Димитријевићу, који се појављује као приређивач књига у којима су објављене студије о динару краља Милутина и новчаним емисијама краља Драгутина, Владислава II и сл.: С. Димитријевић, *Средњовековни српски новац*, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997; С. Димитријевић, *Каталог збирке српског средњовековног новца*, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001; С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Српско нумизматичко друштво, Београд, 2005; С. Димитријевић, *Проблеми српске средњовековне нумизматике*.

²⁰ Н. Цветковић, *Један пример концепције тоталне историје ужег регионалног подручја, са освртом на методолошке аспекте* (Округли сто „Методологија и савремене историје“), Институт за савремену историју, Београд, 1987, стр. 61-66.

шком, етнографском, фолклорном, лингвистичком, као и минералогско-геолошком изучавању лесковачког краја. Осим неколико збирки народних песама,²¹ постхумно су му објављене и две књиге стихова,²² док је у припреми и посебно путописно-репортерско остварење „Писма из Холандије“, најпре публикувано у дневном листу *Политика* августа и септембра месеца 1937. године.

Др Сергије Димитријевић један је од најзначајнијих утемељивача нумизматике као модерне историјске науке интердисциплинарног усмерења у правцу старије националне прошлости, економије, статистике, особене уметничко-естетске иконографије, поетолошких основа древне ликовности и још увек недовољно уочених изворних лепота графизма, те савремене теорије и методологије средњовековног и потоњег новчарства, уз назнаке за палеографске, теолошке и друге аспекте.

Научни радови овог несусталог истраживача новог и неслућеног у области нумизматике – прекретничког су и преломног карактера²³ и од изузетног значаја. Полазећи од онога што је баштинио у полемичко-истраживачком тону, поставио је скоро сва најбитнија питања из домена српске средњовековне нумизматике нудећи изузетно велики број могућих, понекад само хотимичних одговора и решења. Тако, на пример, преиспитивао је и настојао да реши проблем погрешно одређених врста на нивоу новооткривеног

²¹ С. Димитријевић, *Народне песме лесковачког краја*, свеска I, II, III, Лесковачки зборник, 1987, XXVII, стр. 1-59; 1988, XXVIII, стр. 1-56; 1989, XIX, стр. 3-27.

²² С. Димитријевић, *Песме и писма*, Народни музеј, Лесковац, 1999.

²³ Др Станиша Новаковић у два маха истиче да Димитријевићева истраживања и студије представљају „преломну тачку“ у области новчарства. – *Достигнућа и перспективе научног рада Сергија Димитријевића на подручју нумизматике*, у књизи *Живот и дело Сергија Димитријевића*, Лесковац, 1989, стр. 106.

нумизматичког материјала. Уз то, публиковао је око две стотине нових или поново одређених врста српског средњовековног новца; темељно обрадио и описао близу 100 различитих остава, преиспитао и конципирао хронологију ковања појединих врста; сагледао и валоризовао сложен и понекад неухватљив однос новца и владара, великаша, севаста, појединих градова из истог времена. При том је дошао до нових открића и сазнања у нашој медијевалистици.²⁴

Гледано у целини, Сергије Димитријевић је објавио, конципирао и припремио више студијских радова из области српског средњовековног новчарства „него сви његови савременици заједно“.²⁵ У квантитативном смислу, то је, како смо једном срачунали, близу 1.500 страница, ако се велт формат часописа *Старинар*, како је често говорио, претвори у октаво.²⁶ Да би све то урадио, поред најкомплетније приватне збирке српског средњовековног новца којом је располагао, морао је да прегледа око 300 музејских, приватних и других колекција у земљи и иностранству,²⁷ и да кроз своје руке пропусти више од 40.000 примерака нашег новца²⁸ (регистровање, мерење, фотографисање најважнијих комада). У документационе сврхе начинио је 18.000 снимака за своју огромну фототеку.²⁹ (Нај-

²⁴ Исто, стр. 107.

²⁵ Уводна белешка за прилог С. Димитријевића, *Нумизматичке збирке код Срба*, припремили М. Јовановић и Р. Мандић, Нумизматички часопис Динар, 2003, бр. 21, стр. 67.

²⁶ С. Новаковић, *Достигнућа и перспективе научног рада...*, стр. 105.

²⁷ Академик Сима Ћирковић, *На путу ка синтези*, предговор књизи С. Димитријевића, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Српско нумизматичко друштво, Београд, 2005, стр. 4.

²⁸ С. Ћирковић, *На путу...*, стр. 4, С. Новаковић, *In memoriam*, стр. 127.

²⁹ Исто, стр. 127, С. Новаковић, *Научни рад Сергија Димитријевића на подручју нумизматике*, Нумизматичар, 1979, бр. 2, стр. 243.

лепши студијски примерци су разврстани у албумима.) Осим тога, израдио је око 72.000 фото и ксерокс копија³⁰ нумизматичког и библиографског материјала, чланака, књига, периодике, и др., и то у домаћим, страним и студијским библиотекама. Дописивао се, размењивао информације, комаде старог новца и сличну грађу са највиђенијим нумизматичарима у свету и код нас. Све је то, поред мноштва прикупљених података и докумената, написаних студија и текстова, класификованих фото-албума, каталога, класера, животворна основа за целовит преглед српске средњовековне нумизматике у више томова. (Сергије је планирао и приближно толико уобличио.)³¹ То је један облик конципираног, додуше парцијално уобличеног, написаног и као грађа сазданог *Corpus-a nummorum medievalorum Serbiae*, чије је објављивање у току. Године 2005. изашао је први том под насловом „Нове врсте српског средњовековног новца“, који садржи две веће студије о краљу Милутину, а овај знаменити владар помиње се и у бројним другим Димитријевићевим научним прилозима, и то на више места. А у јануару 2006. изаћи ће из штампе и други том „Проблеми српске средњовековне нумизматике“.

Општије о српској средњовековној нумизматици и Димитријевићевим погледима на новчарство краља Милутина

Српски средњовековни новац као и српска држава, у поређењу са новчарством тога доба, има значајно и истакнуто

³⁰ Исто, стр. 234.

³¹ Божидар Кнежевић, *Ризница старог новца, Политика*, 21.2.1965; Др Ivo Meixner, *Др Сергије Димитријевић: Нове врсте*.

место у европској и светској нумизматици. Српско средњовековно новчарство, по суперлативној оцени Сергија Димитријевића, „спада у ред најбогатијих и најинтересантнијих нумизматичких подручја, како по броју врста, владара, феудалаца...“³² и квалитету ковања, тако и по разноврсности, лепоти и богатству представа, ознака, украса, натписа, те уметничкој имагинативности, продуховљености и елеганцији.³³ А у том ширем контексту, уметничко-естетском сазвучју, бројности врста и варијанти, разноликости представа и предмета – новац краља Милутина заузима достојно, па и доста високо место.

За др Сергија Димитријевића нумизматика (лат. *numisma* – ковани новац), била је научно-истраживачка и стваралачка дисциплина, која се бави проучавањем и студијским преиспитивањем свега што је у вези с кованим новцем. Она, према одређењу др Дује Рендића Миочевића, захвата „техничку страну (...) и постанак и историјски развој кованог новца“, што Рендић Миочевић³⁴ сматра примењеном нумизматиком. Овај угледни професор Универзитета у Загребу прави дистинкцију између нумизматике као научне дисциплине и „сабирања нумизматичке грађе“. Насупрот томе, Димитријевић нумизматику као студијску дисциплину сагледава у дијалектичком јединству са систематским сакупљањем нумизматичког материјала и раритета, прегледавањем других збирки; он ту укључује и одговарајућу литературу, библиографске садржаје и граничне области (епиграфика, на пример), као и промишљање иконографско-естетских елемената, ознаке, украса, предмета,

³² С. Димитријевић, *Средњовековни српски новац*, стр. 14.

³³ По мишљењу проф. др Станише Новаковића, могло би се слободно рећи да српска средњовековна нумизматика „по много чему превазилази ковање већине суседних држава...“

³⁴ Д. Р. Миочевић, *Нумизматика*, „Енциклопедија Југославије“, Загреб, 1965, св. 6, стр. 318.

па и ковница и ковничких особености, квалитета израде и материјала – прави дистинкцију између нумизматике као студијске дисциплине и „сабирања нумизматичке грађе“. Поменути професор Дује Рендић Миочевећ сматра да је код нумизматичара сабирача углавном присутан интерес и усмереност „на ријеткости, љепоту израде, очуваност и друге особне моменте“. Међутим, Димитријевић је уверен да трагање за раритетима, уочавање уметничко-естетских особености у процесу обликовања и израде (ковнице), издвајање примерака са ознакама и сл. чини основу за целовитије научно-истраживачко валоризовање, друштвено-историјско, робно-новчано, културно-цивилизацијско ситуирање; то је саставни део креативне научне и истраживачке делатности.

Све ово око друштвено-историјских, иконографских, ковничких и културно-уметничких вредности у виђењу и поимању нумизматике као интегралне науке нарочито је уочљиво на сачуваним и студијски обрађеним примерима новца из збирке и од стране Сергија Димитријевића. Он је недвосмислено показао да је новац краља Милутина и његових блиских сродника скоро у свему био на европском нивоу, ако га у иконографско-уметничком погледу и другим особеностима није и превазилазио и надрастао. То је било лично уверење Димитријевића, које је саопштавао у бројним забележеним разговорима током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века.³⁵ Често је по естетским и другим вредностима издвајао дивоту новца краља Милутина, о чему смо посебно писали још и за његова живота, када је он и ауторизовао своје исказе, што се може видети из сачуваног рукописа.³⁶

³⁵ *Рукописне белешке из разговора 6. и 7. III 1980, у личној архиви Н. Цветковића.*

³⁶ Н. Цветковић, *Живети пуним животом*, стр. 101-112.

У почетном делу разматрања богатства, врста и варијанти, сам Димитријевић истиче да по броју врста и подврста српско средњовековно новчарство долази „у ред најбогатијих у Европи“. Поред различитих новчаних врста, постојао је и велики број „владара, феудалаца и градова који су ковали новац“.³⁷ Уз то, доста често мењане су представе, ознаке, натписи, па и украси на предњој и задњој страни сребрног новца, „што је довело до великог умножавања новчаних врста и подврста, нарочито после цара Душана“,³⁸ прецизира Димитријевић.

Још у време краљевства јављају се и преобликују представе владара који стоје, а нарочито оних који седе и држе скиптар, скиптар и куглу, скиптар и мач, мач и заставу. Унеколико је слично и са ликовним представама шлема са челенком, па се јавља чекркли-челенка, позната и из касније јуначке епике, потом челенка са ружом и слично. Тако се догађа да скоро сваки од владара има понеку нову појединост и представу. Као карактеристичан пример разноликих представа Димитријевић узима управо иконографско приказивање краља Милутина на лицу новца. Једном је то, на пример, гологлави краљ који од св. Стефана прима крстасте барјак, док на наличју седи Исус. Димитријевић је објавио и описао две такве новчане врсте,³⁹ које се разликују, између осталог, по натписима, просечној тежини, оставама, броју збирки у којима се јављају и др.

³⁷ С. Димитријевић, *Средњовековни српски новац*, стр. 36.

³⁸ Исто, стр. 36.

³⁹ С. Димитријевић, *Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина*, посебан отисак из „Старинара“, XXVII, Нови Сад, 1977, стр. 136. и Табела VI, сл. 31-32 и сл. 33-34.

Новац краља Милутина у Димитријевићевој збирци и *Каталогу српског средњовековног новца*

Нумизматичка збирка од раних младалачких дана Сергија Димитријевића има веома важну улогу међу колекционарским активностима, а у каснијем периоду и у научном, студијском раду и богатом животу и делању. Нумизматиком се почео бавити у Лесковцу, али се убрзо подручје његовог прикупљања старог новца проширило на читав југ Србије, све до Македоније, а у Пироту је имао рођаке (Милан Пауновић) који су се поред осталог бавили мењачким пословима.

Све до Другог светског рата Димитријевићева нумизматичка збирка била је универзална, а до одласка у Француску (1934) поједине драгоцене комаде набављао је и преко мењача. У његовој збирци угледно место имао је, поред осталог, и грчки новац, пре свега Македоније, те Поније и Дамастиона, римски новац Стобија и Виминацијума, денари из Каменице код Ниша, те седамдесет девет златних примерака византијског новца. Поменуте колекције, као и оне барбарског, келтског, готског и гепидског новца, после Другог светског рата он ће заменити за српски и босански средњовековни новац и динаре краља Милутина и тако ће употпуњавати своју збирку.

За ову, у свему најважнију збирку Сергија Димитријевића, период крајем двадесетих и почетком тридесетих година изгледа да је био пресудан. Тада је, према сопственом казивању, дошао до дела оставе из Малог Боњинца код Власотинца, једне од врло значајних остава српског средњовековног новца. Та остава садржала је „поред новца кнеза Лазара, Вука Бранковића и кнеза Стефана Лазареви-

ћа, ретке новчане врсте феудалца Јакова, града Призрена, и до тада непознате новце челника Смила и патријарха“, истиче он.⁴⁰ Иако је ова остава пронађена 1828. године, тек је 1931, према речима Јоза Петровића, млади Димитријевић идентификовао право налазиште.

У време боравка у Београду повезао се преко Јоза Петровића, руководиоца нумизматичке збирке Народног музеја у Београду, са најпознатијим колекционарима, са којима је размењивао примерке, трагајући за новцем краља Стефана Уроша I, краља Драгутина и Милутина. Набављао је и куповао комаде српског средњовековног новца и у радњама Симоновића, Компањеца, Рудничког и у кујунцијским, филигранским и часовничарским радњама, које је стално обилазио. Путовао је и по унутрашњости и набављао драгоцене примерке новца краља Милутина за своју збирку, и то на Косову и Метохији, у Штипу, Велесу, Скопљу, Нишу, и у другим местима. С временом, постајали су све бројнији примерци новца краља Милутина, којима се посебно студијски бавио.

Рад на употпуњавању и комплетирању збирке српског средњовековног новца захтевао је врло широке и стране везе са нумизматичарима на Балкану и шире у Европи. Са тим циљем успостављао је непосредну личну комуникацију, заказивао сусрете, водио преписку. Како се збирка увећавала, тако се и сарадња са домаћим и страним нумизматичарима ширила и развијала, захватајући, поред нумизматичког материјала, и студијску литературу, аналитичке чланке и прилоге о старом новцу, што чини основу будуће библиографије из области нумизматике.

Бројна Димитријевићева научна путовања по европским земљама била су усмерена на нумизматичка истраживања, на прегледавање и „снимање“ музејских и приватних

⁴⁰ Н. Цветковић, *Живети пуним животом*, стр. 90.

збирки, на размену и набавку новца краља Милутина из Веронске и других остава.

У годинама после Другог светског рата, нарочито крајем четрдесетих и почетком педесетих година прошлог века, Димитријевић је сужавао своју ранију универзалну збирку и преоријентисао се на српски, босански и бугарски средњовековни новац, поклањајући нарочиту пажњу динарима краља Милутина. То је нужно довело до битног смањивања импозантне збирке римског императорског новца, чије је читаве групе отуђио да би набавио драгоцене примерке српског новца краља Милутина, краља Стефана Душана, цара Стефана Уроша (1355-1371), кнеза Лазара, деспота Стефана Лазаревића и др. Истовремено са употпуњавањем своје колекције, Димитријевић студијски прегледава, плански бележи и пописује збирке српског средњовековног кованог новца код нас и у Европи. Тај свестрани увид, истраживање и доследно прописивање омогућило му је да ваљано групише и створи врло обухватан и добро организован документациони материјал и аналитички систем и методологију о присуству различитих врста, подврста и варијанти, што му је служило као битно полазиште за сва даља студијска преиспитивања. Захваљујући томе и примерцима из своје збирке утврдио је постојање крстастих динара краља Милутина, са владаром који од Светог Стефана прима високи двоструки крст.

Нумизматичка збирка средњовековног кованог новца Србије, Босне и Бугарске Сергија Димитријевића највећа је после збирке Народног музеја и у много чему јединствена колекција ове врсте код нас и у свету. Она обухвата 420 различитих врста не рачунајући подврсте и мноштво варијанти. Садржи многе раритете, што је чини сасвим изузетном.

Др Вујадин Иванишевић пише да су у Димитријевићевој збирци „сакупљена бројна ковања, врсте новца и

мноштво варијетета. Један број примерака представља уникате, што ову збирку чини свакако изузетном⁴¹. По његовој оцени, та зналачки прикупљена и систематски допуњавана збирка „представља један од темеља будућег проучавања нашег средњовековног новца“.

У осврту на „Каталог збирке српског средњовековног новца“ академик Сима М. Ћирковић указује на то да је ово нека врста анатомског атласа са стандардизованим, типски прецизираним подацима о промеру, тежини, природи метала, натписима, кратким описима, снимцима аверса и реверса. Ови подаци добра су основа за сагледавање вредности тог новца у промету. „Тачна репродукција натписа и ликовних представа на једној и другој страни новца омогућава проучавање симболике⁴² њеног уметничког богатства, смисла и одгонетање скривеног значења порука које у себи садрже као саставни део владареве моћи.

Познати писац Саша Хаџи Танчић, са мало претеривања, на једном месту напомиње да Димитријевићева збирка садржи бројне ретке примерке и представља једну од највећих збирки српског средњовековног новца.⁴³ По његовом мишљењу, Димитријевић је један од највећих истраживача и зналаца српске средњовековне нумизматике.

Вредно је помена да је Сергије Димитријевић ову драгоцену збирку поклонио Српској академији наука и уметности. На основу ове монументалне колекције сачињен је „Каталог збирке српског средњовековног новца“. Ова збирка укључује, поред већ поменутог, и новац при-

⁴¹ Вујадин Иванишевић, *О књизи „Средњовековни српски новац“*, Лесковачки зборник XLII, 2002, стр. 318.

⁴² Академик Сима М. Ћирковић, *Каталог српског средњовековног новца*, Нумизматички часопис Динар, 2002, бр. 19, стр. 68.

⁴³ Саша Хаџи Танчић истиче да је Димитријевићева збирка због уникатних примерака и раритета од непроцењиве вредности. – С. Хаџи Танчић, *Монографија о значајној нумизматичкој збирци – Српски средњовековни новац*, Лесковчанин, октобар 1999, стр. 8.

морских градова који су били под српском влашћу, па су у њој, осим владара, представљени и поједини феудалци, као и градови који су ковали свој новац. У „Каталогу...“ је „објављен и већи број непознатих новчаних врста“, наглашава Ранко Мандић.⁴⁴

После примерака новца из времена Стефана Уроша I (1243-1276) и краља Стефана Драгутина (1276-1316), новац краља Стефана Уроша II Милутина (1282-1321) има веома значајно и истакнуто место у нумизматичкој збирци српског средњовековног новца Сергија Димитријевића. Поменути Каталог, који региструје све примерке из Димитријевићеве збирке, почиње фотографијама новца краља Радослава (1228-1234), зачетника ковања српског средњовековног новца.⁴⁵ А након знаменитих српских краљева и Стефана Владислава II (1316-1325), новац краља Милутина спада у групу врло бројних, са више од 10 врста и бројним подврстама, па заузима у много чему доминантно место у краљевском периоду ковања новца. Прецизније, нумизматичка збирка и *Каталог српског средњовековног новца*, кад је реч о краљу Милутину, садржи 13 врста и 48 подврста.⁴⁶

Према Димитријевићевој класификацији, врсте новца краља Милутина у *Каталогу* под бројем: 22, 23, 24, затим 26, 27, 29 и 31 немају подврсте, што показује да су оне малобројније од осталих.

Врста под каталожним бројем 25 има једну подврсту, а врста 28 има три подврсте, док врста под бројем 19 има пет подврста, а такође и наредна врста број 20. Врста под бро-

⁴⁴ Ранко Мандић, *Каталог српског средњовековног новца*, Нумизматички часопис Динар, 2002, бр. 19, стр. 68.

⁴⁵ Димитријевић је фотографију снимио у Археолошком музеју у Сплиту (Збирка Штокерт), у музеју Ермитаж у Санкт Петербургу и Народном музеју у Београду.

⁴⁶ У *Каталогу* су спојене раније врсте 13 и 14, разврстане и објављене у студији *Нове емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина* (стр. 138-139).

јем 21 има шест подврста. Највећи број подврста, укупно 28, има врста под каталошким бројем 30 (стр. 57-67).

Код динара краља Милутина на аверсу су латинички натписи, а на реверсу је углавном присутна ћирилица, док понегде има и латиничких слова. На пример, код врсте бр. 31 на аверсу S STEFAN VROSIVS REX, на реверсу ћирилично УРОШ.

На новцу краља Драгутина има и ћириличних и латиничких натписа на аверсу и реверсу. Међутим, код краља Владислава II доминира ћирилица.

Примера ради, осврнимо се на врсту новца под каталошким бројем 25, која у Каталогу има једну подврсту означену са 25/1, где се појављују и две варијанте са нешто већом тежином (2,12 г и 2,08 г) и приближно истим промером.

У опису аверса је краљ са рачвастом круном, у дугој хаљини; он седи на престолу без наслона. У десној руци држи скиптар са крином на врху, а у левој куглу са двоструким крстом.

На реверсу Исус у хитону са химатионом седи на престолу са високим наслоном; око главе има зрнасти нимб. Обама рукама држи јеванђеље украшено са пет драгих каменова.

Натпис на аверсу MONET-A-REGISVROSI.

Ову врсту први је определио као новац краља Милутина J. Lucenbacher.

До времена објављивања ове врсте (1977) било је познато 32 примерка, а јављала се у 19 збирки.

Покажимо на примеру динара краља Милутина, са владаром који седи и у десној руци држи мач, а у левој заставу (на наличју је краљица која седи на престолу и држи крин), - уметничко-естетске представе и симболику на српском средњовековном новцу. – На том и другим примерцима новца краља Милутина доста често појављују се свако-

врсне поетске представе, орнаменти, ознаке, предмети, симболи и др., који имају лирски, ликовно-визуелни, иконички, пластични, ритмички и стилско-уметнички смисао и значење.

Уочљиво је да на поменутом динару краљ има колмовану косу, по узору на западноевропске владаре. На глави му је зупчаста круна са три складно уобличене гране, од којих се свака посебно рачва и има по три карактеристично распоређене избочине. Символика броја три врло је темељна и израз је извесног интелектуалног, духовног и божанског реда, како у космосу, тако и у човеку. Тај број синтетише тројединство, творачку моћ и раст. У хришћанској симболици то је Св. тројица која оличава јединство тела и душе у човеку и цркви. „Три су дара мудраца од истока Христу као богу, цару, жртви; три су фигуре у призору преображења, три кушања, одрицање Петрова (...) три Марије те три својства, или теолошке врлине – вера, нада и љубав“.⁴⁷

Краљ седи на ониском престолу без наслона. Одевен је у ратничко одело и на себи носи коњички огртач закопчан или везан око врата. Копча, или можда чвор виси око врата као нека врста медаљона. Огртач владару иде иза руку и прикладно је пребачен преко колена, тако да се виде нешто уобличени набори. Око краљевог струка је обли пластично изражени појас, на коме се назиру метални делови. У десној у лакту савијеној руци он држи кратки, убојити мач са изразитијим ужлебљењем у средини; у левој руци му је симболична застава са три означене пруге, што упућује на тробојницу. Овај стег је симбол владара и државе, али и могуће победе у борби. Застава је, чини се, окренута споља и платно јој се лепрша и као да мало пада. Бокви престола продужавају се у страну и, што је врло ка-

⁴⁷ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, Просвета, Београд, 1986, стр. 20-22.

рактеристично, украшени су одоздо и одозго гранама винове лозе, са рељефно уобличеним листовима.

Латинички натпис иде полукружно ивицом са обе стране.

На реверсу је лик краљице са велом на глави. И она на глави носи зупчасту, још складније уобличену круну, са три упадљивије основне гране које се рачвају у три смера. Седи на вешто визуелно-уметнички уобличеном престолу, који је дат у извесној перспективи. Бочне стране престола су од токарених стубића на којима стоји; стубићи при врху имају мајсторски токарене украсе. Краљица такође носи једну врсту огртача, који је прикопчан око врата. У десној мало савијеној руци држи симболични цвет крина, а левом у полупокрету изгледа придржава увезе огртача.

Са обе стране престола, унеколико као и код визуелне представе краља, од саме основе полазе етеричне гране које се при врху ритмично савијају и поново завршавају листовима винове лозе. На лози изнад листова, са обе стране, стоје птичице са задигнутом главом наспрам краљице у ставу милозвучног певања.⁴⁸

При студијском разматрању динара краља Милутина са поменутих детаљима на аверсу и краљицом која држи крин, Димитријевић пише о биљном орнаменту „са лишћем од винове лозе и деловима од саме лозе“.⁴⁹ (Ту подвлачи да се таква орнаментика среће само на овој врсти новца.)

⁴⁸ С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца* (Приредили Милан С. Димитријевић – Ранко Мандић, стр. 57, слика 1 и 2, као и сл. 3 и 4. С. Димитријевић, *Средњовековни српски новац*, стр. 34-35). Н. Цветковић, *Живети пуним животом*, стр. 101-112.

⁴⁹ С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, стр. 63.

Осврнимо се укратко на слојевиту библијску симболику винове лозе, њен поетски смисао и ликовно-уметничке и пластичне елементе.

Винова коза се у старим религијама сматра за свето, па чак и за божанско дрво. Известан одјек тих древних веровања налази се у Старом завету, на пример, у Књизи мудрости.⁵⁰ Зато се винова лоза, која се среће на поменутом динару краља Милутина, може сматрати изузетно важним библијским симболом, а у теолошком смислу „означава однос између бога и његовог народа“.⁵¹

Сергије Димитријевић о краљу Милутину из нумизматичке перспективе

Сергије Димитријевић енциклопедијски сажето и прегледно пише о краљу Милутину, и то приликом разматрања оптицаја новца краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина.⁵² При том сигурно, са широким познавањем, износи релевантне архивске податке важне за нумизматику и поједине новчане врсте. Акценат ставља на интитулације у црквеним повељама у којима се појављује краљ Стефан Урош II Милутин, дајући шире наводе.

Осврт на краља Милутина и његову владавину започиње општијим указивањем на његово порекло, како то чине и други, на пример Станоје Станојевић, проф. др Миха-

⁵⁰ Ј. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола (митови, сни, обичаји, ликови, боје, бројеви)*, Накладни завод МХ, Загреб, 1987, стр. 359 (друго проширено издање).

⁵¹ *Лексикон иконографије, литургије и симболике западног кршћанства и увод у иконологију*, Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1985, стр. 585.

⁵² С. Димитријевић, *Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина*, стр. 134-136.

ило Ј. Динић, Димитријевић напомиње да је краљ Милутин млађи син краља Стефана Уроша I и Францускиње Јелене. Престо је преузео од свог старијег брата краља Стефана (Драгутина) на сабору у Дежеву 1282.

После указивања на територије које је држао краљ Стефан Драгутин и признавања врховне власти Милутина, Димитријевић пише о страним историјским изворима из тога доба и називима краља Милутина у њима: *Rex Rasie*, насупрот Драгутину кога називају *Rex Servie*. Али има и страних извора који и краља Милутина називају *Rex Servie*. Ти и други називи од важности су за атрибуцију у нумизматици. Тако, на пример, неки нумизматичари „додељују новац на коме се појављује само име Стефана краљу Стефану Урошу II (Милутину), лишавајући тиме краља Стефана Драгутина неких новчаних врста“, напомиње Димитријевић.

Пошто је приказао начин на који је краљ Милутин проширио своје територије и постао „господар земље од мора до велике реке Дунава (*ad flumen Danubii magni*), Димитријевић најпре помиње интитулацију у повељи из 1302. и 1305. године, а потом у повељи из 1311. и у повељи Ратачког манастира из 1313. са интитулацијом краља Милутина. У наставку се наводе интитулације у Светостефанској повељи, па из католичког манастира на Мљету и у Грачаничкој повељи, која је лоше очувана.

О извесног значаја за нумизматику и тумачење натписа на новцу може бити начин Милутиновог потписивања на писмима, као и на повељама. Димитријевић је утврдио да се краљ Милутин потписивао на четири начина; на повељама се такође налазе четири врсте потписа.

При крају овог општијег погледа на краља Милутина из угла нумизматике, Димитријевић скреће пажњу на називе краља Милутина у млетачким, дубровачким и другим изворима. Он се у њима назива „*rex Urossius*“.

тиново име појављује се код Данила и Пахимера и у натпису у прекрасном манастиру Старо Нагоричино, где дословно стоји „Урош Милутин“, наводи Димитријевић према К. Јиричеку и С. Станојевићу.⁵³

Аутор студије о новчаним емисијама три напред поменуто краља излаже бројне податке о интитулацијама и потписима краља Милутина на повељама и писмима да би разрешио недоумице око нетачног приписивања новца овом градитељу многобројних српских манастира. Димитријевић указује на чињеницу да то што се у аутентичним архивским изворима и актима краља Милутина „нигде не појављује само Стефан“, допринеће исправљању грешке да му се додељује, приписује новац који му не припада.

Рано студијско виђење новца краља Милутина

У једној од првих раних студија (1959) Сергије Димитријевић пише о ковању бакарног новца у средњовековној Србији.⁵⁴ При том захвата и новац краља Милутина дајући опис у сасвим кратким назнакама, који ће у каснијим радовима проширити. Као друга нова врста ту је означен новац краља Милутина са гологлавим краљем који прима заставу од светог Стефана...⁵⁵ Примерак је из Димитријевићеве збирке са траговима посребривања. У напомени 28а у том тексту бележи да му је пречник 20 мм, а тежина 1,95 г. На примерку се види контрамарка.⁵⁶

⁵³ Исто, стр. 136.

⁵⁴ С. Димитријевић, *Српски средњовековни бакарни новац*, Историјски часопис САНУ, Београд, 1959, књ. VIII, стр. 27-45.

⁵⁵ Исто, стр. 31.

⁵⁶ Контрамарка у нумизматици је „испупчен или удубљен отисак начињен на новцу после његовог ковања, а помоћу специјалног жига“. С. Димитријевић је контрамарку у нумизматици именовано пре-

Врста под бројем три у овој студији је такође новац краља Милутина са гологлавим краљем који прима крст од св. Стефана.⁵⁷ Примерак је такође из збирке Димитријевића и има пречник 21 мм, а тежину 1,45 г. Нагласимо да је три примерка овог новца краља Милутина истраживач Димитријевић пронашао у другим збиркама (др Љ. Недељковића, Балтазара Богишића у Цавтату, у *Kunsthistorische Museum* у Бечу). Скрећемо пажњу на ово како би се видело да се новац краља Милутина нашао у еминентним домаћим и страним нумизматичким збиркама, што сведочи и о његовом значају и важности не само за средњовековно новчарство већ и за историјску науку.

Новац краља Милутина у овој раној студији сагледан је, поред осталог, из угла фалсификата, словних ознака и робно-новчане привреде. Бакарни новци су, према Димитријевићевом указивању, својевремено били „превучени сребрном превлаком“. Према разврставању тада познатих примерака бакарног новца из времена краља Милутина очљиво је да су пронађене три врсте са шест примерака у неколиким збиркама,⁵⁸ укључујући ту и Димитријевићеву. Фалсификате бакарног новца Димитријевић настоји да оцени из перспективе националне историје. При том истиче да су поменути фалсификати из времена Драгутина и Милутина „од највећег интереса за нашу историју“. Он о њиховом постојању и приличној бројности налази „једно

ма Е. Babelon *Description historique, et chronologique des monnaies de la Republique Romaine*, Париз, 1885, LVI. Упадљиво је да је у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд, 1978, књ. X, стр. 155, изостао нумизматички појам контрамарке па га ваља допунити на основу указивања С. Димитријевића, *Контрамарке на средњовековним српским и босанским динарима*, Историјски часопис САНУ, Београд, 1961-1962, књ. XII-XIII, стр. 91.

⁵⁷ С. Димитријевић, *Српски средњовековни и босански новац*, стр. 31.

⁵⁸ Исто, стр. 35.

од објашњења“ (подвукао С. Д.) за различите забране и санкције од стране Венеције и Дубровника у односу на српске динаре. Према његовим истраживањима, време тих првих забрана подудар се са „првим мерама које је Венеција предузела против српских динара!“⁵⁹ записује са знаком узвика.

Да би оснажио ове и сличне тезе о забранама и фалсификовању новца у доба краља Милутина, Димитријевић врло спретно преплиће и повезује речити говор нумизматичког материјала из своје и других збирки са писмима, повељама, печатима и сличном грађом из дубровачког, млетачког и других архива. Тако у вези са овим проблемима помиње писмо краља Милутина из 1320. године упућено дубровачкој влади, „у коме се тражи да му на име дмитровског дохотка даду добре динаре, а не зле, јер му зле динаре Грци не примају“.⁶⁰ У вези са фалсификатима др Станиша Новаковић сматра да су у Димитријевићевој студији наведени аргументи у прилог тези „да ови новци представљају у ствари тадашње фалсификате одговарајућих сребрних врста, а да су праве бакарне новце имали само приморски градови“.⁶¹ Поводом чињенице да су неки бакарни новци превучени сребрном превлаком, Димитријевић у напомени 46 (стр. 35) констатује „да се код бакарног новца приморских градова ни у једном једином случају не сусрећу овакви тргови“ (посребривања).

Када је реч о словним ознакама, Димитријевић међу првима запажа да на контрамаркираном новцу са представом гологлавог краља који прима заставу, а припада Уро-

⁵⁹ Исто, стр. 36.

⁶⁰ Наведено према Љ. Стојановићу, *Старе српске повеље и писма*, Београд, 1929, 39, бр. 43.

⁶¹ С. Новаковић, *Научни рад Сергија Димитријевића на подручју нумизматике*, стр. 235.

шу I или Милутину – нема никаквих словних ознака.⁶² При том он претпоставља да је постојање поменутих фалсификата било од утицаја и на увођење словних ознака. Јер се њима одређивало порекло врсте новца и назначавао онај ко је одговоран за његову вредност. Овде је веома битно компаративно указивање да се словне ознаке појављују на српском новцу „у време Милутинове владе, много раније но што се то десило у Венецији“.⁶³ Полазећи од *Copula nummorum italicorum* (том VII, 65 и 95), Димитријевић пише да су словне ознаке у Венецији почеле да се стављају на новац од владавине Andrea Dandola (1343-1354), а на сребрним грошевима тек од времена Andrea Contarini-a (1368-1382). Овај важан компаративни податак из нумизматике открива, између осталог, извесну финансијско-монетарну предузимљивост и виталност (ознаке на новцу) српских владара Уроша I и Милутина, који су у новчарству унеколико предњачили у односу на поједине европске центре.

Ову рану Димитријевићеву студију о нашем средњовековном бакарном новцу, у којој се на више места указује на краља Милутина, др Вујадин Иванишевић, као зналац нумизматике, са доста разлога ситуира међу оне које се баве развојним етапама старог српског новчарства. Ставља се уз новчане емисије краља Милутина и њему блиских Драгутина и Владислава II, те уз „Новац града Смедерева“ (1970) и „Новац кнеза Лазара“ (1971), из седамдесетих година прошлог века,⁶⁴ а то су и неке од понајвреднијих Димитријевићевих студија из нумизматике.

⁶² С. Димитријевић, *Српски средњовековни бакарни новац*, стр. 39.

⁶³ Исто, стр. 39.

⁶⁴ Вујадин Иванишевић, *О књизи „Средњовековни српски новац“*, стр. 319.

Осврт на поједине новчане врсте са представом краља Милутина

У току систематског објављивања појединих врста, половином шездесетих година, Сергије Димитријевић описује, и уз то даје опште податке о динару краља Милутина са владаром који седи и полудинару из времена краља Милутина.⁶⁵ Истовремено, како то иначе бива у темељним студијским захватима, Димитријевић исправља и допуњује неке, до тога времена „погрешно или непотпуно објављене новчане врсте“.⁶⁶

У овим и другим сличним студијама, Димитријевић, који поседује изграђену критичку свест научника што је скоро вазда будна, понегде остаје на нивоу студијских претпоставки. Такав је случај, на пример, са полудинаром, кога тако условно и именује, из времена краља Милутина, са владаром што седи, без натписа на лицу новца, и Исусом који седи на престолу, на наличју. Тај новац и поред знатне сличности са ситним мађарским сребрним новцем Беле IV (1235-1270. – Retty, 301-2), Стефаном V и другима, Димитријевић опредељује и сматра српским новцем. Један од важнијих аргумената за то му је што се наличје новца са Исусом који седи не појављује на првом мађарском новцу, али се „јавља на свом српском новцу краљевског периода“,⁶⁷ осим код претходног ауторовог новообјављеног динара краља Милутина, где, са изузетком, на наличју краљица седи на престолу и држи крин.⁶⁸

⁶⁵ С. Димитријевић, *Нове врсте нових серија српског средњовековног новца*, посебан отисак из *Старинара*, орган Археолошког института, Нова серија, књ. XV-XVI, Београд, 1964-1965, стр. 115-121.

⁶⁶ Исто, стр. 115.

⁶⁷ Исто, стр. 119.

⁶⁸ Исто, стр. 115.

Без даљег залажења у Димитријевићеву аргументацију о поменутом полудинару са краљем Драгутином и Милутином, учинићемо овде једну напомену научно-методолошке природе. Наиме, наш аутор уме да води подостарачуна о празнинама што постоје у постигнутим сазнањима⁶⁹ и ретким налазима и примерцима који су основа за закључивања које нова открића могу довести у питање. Он се овде, а и другде, труди да избегне исконструисане везе и решења прилично честа у нумизматичкој литератури (Растислав Марић), већ назначавача позиције и отвара могућности за евентуалне допуне на основу налаза из нових остава или примерака из још неиспитаних и нерегистрованих збирки.

Полазећи од битних Димитријевићевих ставова, Зоран Радисављевић указује на уметничке вредности и лепоте српског средњовековног новца. При том он наводи оно што је Димитријевић често умео да каже о красотама и естетским домашајима нашег средњовековног новчарства, које крије „богатство једне недовољно познате уметности. Када српска средњовековна нумизматика буде доступна јавности, она ће заузети место крај икона, фресака, стећака и манастира из тога доба“.⁷⁰

⁶⁹ Антонио Грамши, *Изабрана дела*, Београд, 1959, стр. 115-116.

⁷⁰ Зоран Радисављевић, *Значајна нумизматика у САНУ – Ковачи новца краља Милутина*, „Политика“, 11.5.1992.

КОСМИЧКО-ПОЕТСКЕ И СИМБОЛИЧКЕ ВИЗИЈЕ У ИКОНОГРАФИЈИ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ НУМИЗМАТИКЕ У ДЕЛУ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА (фрагмент)

Студија др Милана С. Димитријевића „Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици“⁷¹ подстакла нас је да се позабавимо космичко-поетичким и симболичким визијама у српском средњовековном новчарству. Димитријевић је створио врло темељну основу за даља слична истраживања, извршио одговарајућу систематизацију на бази огромног и преобимног нумизматичког материјала који је врло спретно организовао. Уз то, назначио је, па, у доброј мери и изградио одговарајући методолошки приступ који може бити драгоцен у даљим истраживањима.

Напоменимо овде, више узгред, успут, да је вођени ликовни уметник Миленко Шербан, један од првих након шездесетих и седамдесетих година прошлог века, писао, додуше не о космичким мотивима, већ о ликовно-уметничком виђењу, стилским одликама и иконографским знацима на српском средњовековном новцу.

⁷¹ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, Зборник радова конференције „Развој астрономије код Срба IV“, Београд, 22-26. април 2006. Публ. Астрономско Друштво „Руђер Бошковић“ бр. 7, 2007, стр. 461-476.

Познати сликар Миленко Шербан, члан групе Шесторица,⁷² бавио се сценографским инсценијама, а био је и колекционар.⁷³ Са тим ликовно-уметничким искуством он се, судећи према неколико објављених текстова, крајем седамдесетих година заинтересовао за пластичне и друге лепоте српског средњовековног новца. Међу првима је, у нашој савремености, као професор Академије примењених уметности, писао о ликовно-уметничким аспектима српског средњовековног новца.⁷⁴ Вршио је стилско-аналитичка преиспитивања особености и карактеристика тог новца, природу цртежа, ритам линија, рељефност, пластичну чистоту, разиграност форме, декоративност, утицаје и др.⁷⁵

Поред тога, Миленко Шербан у својим размишљањима пише о потреби да се нумизматички материјал користи као значајан историјско-документациони извор, о чему је Сергије Димитријевић надахнуто говорио још половином 1960. године, дајући конкретне примере, што је нашем сликару било добро познато.⁷⁶ Потом, имајући у виду бо-

⁷² Као сликар испрва је био близак фовистима, касније једној особенијој врсти експресионизма, а након Другог светског рата определио се за сликарство оплемењено финим цртежом са живом ритмиком линија, доста пластичности и елементима декоративног, што је, у складу са својом поетиком, ликовно-стилски препознавао и на српском средњовековном новцу.

⁷³ Миодраг Б. Протић, *Српско сликарство XX века*, књ. I, Нолит, Београд, 1970, стр. 233-235.

⁷⁴ Миленко Шербан, *Ликовно виђење српског средњовековног новца*, Нумизматичар, 1978, бр. 1, стр. 141-142.

⁷⁵ Исто, стр. 142.

⁷⁶ У радио интервјуу 19. јуна 1960. године у „Емисији за љубитеље Радио Београда“, Сергије Димитријевић је скренуо пажњу да не треба заборавити „да нумизматички материјал представља важан историјски извор информација, да се на основу њега могу решити многа питања из наше прошлости и попунити наша сазнања о тадашњем друштву“ – Радио интервју објављен у „Динару“, јануара 2000. бр. 13, стр. 57.

гатство ликовно-симболичких представа, поставља питање: „Којим разлозима су наручиоци српског средњовековног новца били руковођени за његову толико бројну иконографску промену?“⁷⁷ А пише и о четири врсте новца у српској средњовековној нумизматици, на којима је на једној страни свитац, док је на другој страни владар, па следи опис, уз закључак да је тим новцима сличан један са венецијанским Светим Марком... „Истих су ликовно-стилских особина и идентичне иконографије“.⁷⁸ У трећем тексту Шербан помиње знаке као што су: звездице, крстови, тачкице, кринови и др. А посебну пажњу задржава на словним ознакама, ковницама, систему ковања и сл.⁷⁹ Ту на више места обраћа пажњу нумизматичким студијама Сергија Димитријевића, са којим је био у личном контакту, повремено га посећивао, прегледавао његову збирку и суделовао у размени мишљења о појавама и проблемима српске средњовековне нумизматике. О томе сведочи и посвета на једном од првих сепарата.⁸⁰

⁷⁷ М. Шербан, *Размишљање – претпоставке*, Нумизматичар, 1979, бр. 9, стр. 178.

⁷⁸ Исто, стр. 179.

⁷⁹ М. Шербан, *Размишљање о неким проблемима српског средњовековног новчарства*, Нумизматичар, 1980, бр. 3, стр. 203-206.

⁸⁰ „Другу Сергију Димитријевићу, са великим поштовањем, Миленко Шербан“, пише као посвета изнад наслова текста, напред поменутог „Ликовног виђења српског средњовековног новца“, из 1978. године.

Општи поглед на симболику неба и небеских тела

Људе је од памтивека занимало небо и небеска тела,⁸¹ којима су се окретали као чаровитом пространству, извору светлости и чудесном трансцендентном⁸² необјашњивом поетском складу, музици небеских сфера и неумитне правилности⁸³ у кружном кретању што је знак савршенства.

Кретање звезда и планета поједини словенски и други евро-азијски народи, тумачили су као њихово окретање око небеског стуба, жезла и слично, што је асоцирало на Поларну звезду. Оса неба се, у појединим поетско-симболичким представама, повезује са *пупком земље*.

У словенској митологији, небо је, део универзума, то је онај „горњи“, надземаљски свет, који је створио Бог. Често се замишља као надсвођени испупчени кров који покрива земљу.⁸⁴

Небо, небеска тела и небески свод су део свемира,⁸⁵ васионски простор посматран са земље.⁸⁶ То је, поетски гледано, полукружна сфера која надсвођује Земљу и зајед-

⁸¹ Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, (рукопис приредио Војислав Ђурић), Београд, 1994, стр. 321.

⁸² *Енциклопедија живих религија*, (рукопис приредио Војислав Ђурић), Београд, 1994, стр. 321.

⁸³ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола – Митови, сни, обичаји, гесте, облици, ликови, боје, бројеви*, Загреб, 1987, стр. 426.

⁸⁴ *Словенска митологија – Енциклопедијско-педагошки речник*, Zepher BOOK WORLD, Београд, 2001, стр. 373.

⁸⁵ *Рјечник библијске теологије*, (уредио Xavier Leon-bufour и др.), Кршћанска садашњост, Загреб, 1988, стр. 676.

⁸⁶ *Енциклопедија Лексикографског завода*, 5, Загреб, MCMLXI, стр. 365.

но са њом сачињава космос (свемир).⁸⁷ Небо и небеска тела првобитно су биле ознаке за нешто ванземаљско што је предмет астрономског осматрања и истраживања,⁸⁸ али и боравиште Бога, као и извориште уметничког усхићења, мирског заноса. Ови појмови у новије време долазе у домен астронаута и сателита.⁸⁹

Од давнина човек се занима за небеска тела: „сунце, месец, звезде“, прецизира Веселин Чајкановић, и додаје да је то интересовање постојало код свих индоевропских и оријенталних народа.⁹⁰ У древна времена небо и небеска тела била су у великој мери дивинизирана, а касније се веровало да њима, поред Бога, управљају и божанска бића. Небеска тела су, према Чајкановићу, имала веома важну улогу у магијским обредима али и у животно практичној стварности, „где су била регулатор за разне послове“.

Небо и небеска тела у свом кружном кретању (звезде, месец, сунце) била су оличење потпуног склада и хармоније кретања, али и симбол удаљене лепоте која не може увенути.⁹¹ У том смислу она су била непресахло извориште уметничко-песничког стварања,⁹² али и прекрасних моли-

⁸⁷ *Рјечник библијске теологије*, стр. 676-678.

⁸⁸ *Астролошки лексикон – астрологија – космологија* (приредио Удо Бекер), Дечје новине, Горњи Милановац, 1992, стр. 182.

⁸⁹ Исто, стр. 182.

⁹⁰ В. Чајкановић, *Стара српска религија...* стр. 321.

⁹¹ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 426.

⁹² О поетско-симболичкој представи неба пишемо у два маха у оквиру књиге о Милану С. Димитријевићу „Астроном, песник и друмовник“. Једном поводом његове антологије „Космички цвет“ под насловом „Надмоћно небо у знаку савршенства“; а други пут поводом Димитријевићеве збирке „Песме“, насловљено: „Поетска слика неба“. У контексту разматрања путописно-репортерских текстова Сергија Димитријевића, такође пишемо о виђењу и доживљају неба и астралних небеских пространстава у младалачким стиховима Сергија и Милана Димитријевића. – Н. Цветковић, *Путописно-репортерски записи Сер-*

тви и химни, те шире, делања у култури, музици, сликарству, као и у вештини обликовања новца у нумизматици. Још у старој Грчкој, према Ambrosoli-у, јављају се на новцу: Сунце, Месец, звезде, Зодијак и други небески знаци и симболи.⁹³

Лирско-симболичка и ликовно-иконографска представа полумесеца

Полумесец је један од најособенијих облика месечевог кретања, мена у појавном свету промена и повратака.⁹⁴ Симбол лунарне небеске царице (девице), поетско је обележје богиња месеца,⁹⁵ придружује се пасивном женском и воденом принципу. Лирски гледано лађа је светлости што броди по мору тмине.

Полумесец је симбол ислама и приказује божанственост, насупрот крсту који оличава хришћанску веру.⁹⁶ Постао је амблем Отоманске империје после Крсташких ратова, а обележје је већине муслиманских земаља.

Полумесец је сматран оличењем и знаком моћи још код старих Персијанаца; а понекад се, заједно са звездом, налази на богумилским стећцима.⁹⁷

гија Димитријевића, у књизи С. Димитријевић, „Писма из Холандије“, Народни музеј Лесковац, 2007, стр. 212-213.

⁹³ S. Ambrosoli, F. Gneechi, *Manuale elementare di Numismatica*, Ulrico Hoepli, Milano, 1922. – Наведено према М. С. Димитријевићу, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 462.

⁹⁴ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 523.

⁹⁵ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 106.

⁹⁶ *Енциклопедија Лексикографског завода*, 6, Загреб, МСМЛХII, стр. 137.

⁹⁷ Исто, стр. 137.

Занимљиво је да је др Сергије Димитријевић лепоту средњовековних стећака, поред фресака и икона, доводио у непосредну везу са ликовно-поетским и другим представама на кованом новцу српских владара. Космичко-поетски и симболички мотиви полумесеца, звезда и других небеских знакова, које налазимо на појединим стећцима, присутни су и на српском средњовековном новцу.

Са становишта иконографије и поетско-симболичких појединости значајно је истаћи да је цар Душан у периоду и после 1346. године увео читав низ нових сликовних представа на новцу.⁹⁸

Према истраживањима Милана С. Димитријевића, на Душановом новцу из периода царства, по први пут се у нашој средњовековној нумизматици јавља полумесец. То је у складу са увођењем поменутих новина, реформаторством новчаног система и продуковањем великих емисија новца на широком подручју српске државе.⁹⁹

У *Каталогу збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, у кратком опису, скреће се пажња да је између цара и царице присутан полумесец. М. С. Димитријевић, испод слике 14, даје шири опис указујући да је лево цар Душан, а десно царица Јелена, са знаком питања.¹⁰⁰ На глави имају рачвасте круне, у дивитсионима, „седе представљени у профилу, на престолу без наслона. Између њих, у врху *полумесеца*¹⁰¹ (подвукао Н. Ц.). Он ту даје још два примерка Душановог царског новца из збирке С. Димитријевића, на којима налази поетски симбол полумесеца. У оба случаја цар Душан је са купастом круном, у

⁹⁸ Вујадин Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, стр. 116.

⁹⁹ Исто, стр. 105.

¹⁰⁰ *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, примерак лево, врста 81/5, 277, стр. 205.

¹⁰¹ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у средњовековној нумизматици*, стр. 466.

дивитисиону: с тим што је у једном „до цара, десно полумесец“,¹⁰² а у другом, на коме је и царица Јелена са рачвастом круном, у врху, између цара и царице, налази се полумесец.¹⁰³

Слојевита је и вишезначна поетска симболика полумесеца на два поменута примерка Душановог царског новца на којима је присутна и царица Јелена . Чини се, да се у оба случаја, а нарочито на примерку где цар и царица седе, полумесец ликовно-визуелно налази нешто ближе царичиној рачвастој круни чији леви рogaљ (рачва) скоро подупире, са незнатним размаком, полумесец, који, унеколико, поприма и облик лунарне једрењаче (лађе) што броди изнад глава суверена. У та два случаја полумесец је сликовни симбол велике мајке и оличење женског принципа. Али то може бити и представа лађе која броди негде уврх (неба), изнад њихових глава и круна као оличење власти и моћи. Месечеви српови су ту, углавном, постављени одоздо, и то тако као да представљају неку везу, спој, јединство, двоје у небеском *једном*. Шире поетичко-симболички узето, то може бити и представа (слика) здруженог божанства сунца и месеца,¹⁰⁴ па чак и нека врста небеског (о)венчања владарског, или можда божанског пара.

Појава овог небеског знака, и то изнад жига, десно од цара са купастом круном, који сам седи на ниском, лепо изгравираном (украшеном) престолу, има нешто другачији смисао и значење. Полумесец је ту својом унутрашњом страном окренут према облини куполасте царске круне. (Ликовно-визуелно посматрано то су: тачкасти кружић, знак полумесеца, облина куполасте круне). Куполаста кру-

¹⁰² *Каталог збирке српског средњовековног новца, Сергија Димитријевића*. Примерак лево, врста 82/2, 283, стр. 207.

¹⁰³ Исто, врста 83/6, 309, стр. 212.

¹⁰⁴ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 106.

на и лунарни срп окренут према њој у извесном виду, али чувају јединство земаљске и небеске власти.

Полумесец се, на основу истраживања Милана С. Димитријевића, „појављује само још на једном примерку малог новца деспота Стефана Лазаревића...“¹⁰⁵ Према претходним открићима и указивањима Сергија Димитријевића, новац ове, нове врсте, нађен је у збирци Народне банке.¹⁰⁶ Приликом описа лица и наличја он истиче прстенасту, односно линеарну кружну линију, која је саставни и неодвојиви део ликовно-визуелне композиције. Јер та околна кружна линија је у *складном* сазвучју са полумесецима и њиховим могућим центрима изван круга, као и са линијама равнокраког крста и његовим кугличастим задебљањима на крајевима. То је, ликовно-уметнички гледано, врло спретно изведена композиција, са укрштањем доста сложене симболике, коју би требало посебно истражити. Утолико пре што се поменути ликовно-симболички елементи обликују у визуелно смислену и упечатљиву целину. Та ликовна и слојевита уметничко-визуелна кохерентност делују сасвим и скоро у свему довршено и вешто укомпоновано.

Крст као чест и врло распрострањен симбол има, поред осталог, дубљи космички смисао и значење у иконографији српског средњовековног новчарства. А равнокраки крст је, у неким иконографским представама, био и кнежевски, деспотски, владарски знак. Такав смисао донекле има и на малом новцу деспота Стефана Лазаревића са кугластим задебљањима на крајевима. Кугласте појединости

¹⁰⁵ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 474.

¹⁰⁶ С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Београд, 2005, стр. 216. Према Сергијевом опису тај пронађени примерак има максимални пречник 12 мм и тежину 0,42 грама.

између којих су, у пољима крста, на сразмерном одстојању, четири полумесеца окренута према споља, у извесном смислу оличавају деспотско господство, сведржителство и власт у српској средњовековној држави. Та кугличаста задебљања на крајевима крста су израз владарског достојанства, као и вид господства посредством вере у Христа.

По мишљењу Сергија Димитријевића, које прихвата и Милан, та је „орнаментална комбинација била уобичајена у средњовековној српској држави, па чак била сматрана и неком врстом српског грба“.

Облаци и облачићи као поетско симболичка слика

Облаци и облачићи поетско-симболички и *сликовно*, у општијем виду, оличавају небеско пространство, ваздушасту етеричност, ишчежљивост, или неко посебно небеско стање.¹⁰⁷ Они симболички попримају различите и сваковрсне форме и облике, а најбитнији се, према *Рјечнику симбола*, „односе на његову нејасну и прилично неодређену природу; као и на његову особину инструмента апотеоза и епифанија.¹⁰⁸ У религиозном искуству облак може да има двојаки смисао: благотворно Божје присуство, али и Божју казну. Облак очитује Бога, али га уједно и застире.¹⁰⁹ У вишезначној поетској симболици Запада, облаци

¹⁰⁷ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 114.

¹⁰⁸ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола...* стр. 114.

¹⁰⁹ *Рјечник библијске теологије*, стр. 259.

оличавају обавијање.¹¹⁰ Према древним митолошким представама, облаци су небеска стада.¹¹¹

Са поетско-симболичког становишта, на свој начин, је занимљив новац Марка Вукашиновића и деспота Стефана Лазаревића (1402-1427) из богате збирке Сергија Димитријевића.¹¹² На њега скреће пажњу и Милан С. Димитријевић у поменутих разматрањима космичких мотива у српском средњовековном новчарству.¹¹³ Пошто је детаљно описао овај динар испод слике 19-20,¹¹⁴ он у завршном делу своје инспиративне студије поново подвлачи да се на том новцу виде мало необичне појединости, које лирски подсећају на облачиће. То су, према Димитријевићу, „детаљи са обе стране Христовог престола и његови рукохвати /који/ унеколико подсећају на облачиће, тако да се чини као да је Исус на небу“.¹¹⁵

Ако се пажљивије загледа представа Христа на овом динару, у средишту се запажа доминантан, лепо украшен престо са високим наслоном, што може асоцијативно да упућује на узноситост. Сам престо у поетској симболици представља средиште ауторитета, укупност знања и ду-

¹¹⁰ Ханс Бидерман, *Речник симбола*, Београд, 2004, стр. 259.

¹¹¹ *Словенска митологија*, стр. 392. Према руралним представама то су небеска стада говеда, крава или оваца које воде обешењаци или неко други.

¹¹² Димитријевић, 2001, примерак лево Д 153, 1, десно Д 247, 8.

¹¹³ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 468 и 474.

¹¹⁴ М. С. Димитријевић овим речима описује тај новац: „Десно : Христос са зрнастим нимбусом у хитону са химатионом, седи на престолу са високим наслоном. Левом руком држи јеванђеље украшено са пет драгих каменова, десном благосиља. Лево и десно по два детаља, који унеколико изгледају као *о б л а ч и ћ и* (подвукао Н. Ц.). – Исто, стр.468.

¹¹⁵ Исто, 474.

ховне и световне власти.¹¹⁶ Он је, и овде, на средњовековном новцу, нека врста светског средишта између неба и земље. Престо на коме је Христ истовремено је узвишено и сакрално место. Он је у свечаној одори, у седећем положају, на трону који га уздиже на вишу позицију од оних које благосиља.¹¹⁷

Упадљиве појединости са обе стране престола, заједно са руковатима, поетски асоцијативно упућују на облачића. А као што је према библијској теологији знано, Христ је дошао на облацима небеским и они овде на новцу означавају Божју присутност.¹¹⁸ Сами облачићи су вид повлашћеног знамења за ознаку божанског присуства. Они ту, по нашем мишљењу, сликовно-поетски здружују небо и земљу.

Облачићи на овом примерку динара деспота Стефана Лазаревића у (с)ликовно-визуелном смислу изражавају колико нешто спиритуално толико и реалистично. Они на том новцу као да су везани за трон Божји и означавају премоћ небеског над земаљским. Христов престо са облачићима што се налазе са обе стране може симболички да оличава овладавање снагама космоса, као и слику универзума.¹¹⁹ Тај престо са руковатима у виду облачића узноси Христа на небо. Облачасти руковати са две стране, такође могу да симболизују свеприсутност божанске власти.

*Беновићи, хотел Милена
Фанфани*

¹¹⁶ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 138.

¹¹⁷ Ханс Бидерман, *Речник симбола*, стр. 406.

¹¹⁸ *Христ и облак*, у *Рјечнику библијске теологије*, стр. 735.

¹¹⁹ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 533-534.

КОСМИЧКО-ПОЕТСКЕ И СИМБОЛИЧКЕ ВИЗИЈЕ У ИКОНОГРАФИЈИ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ НУМИЗМАТИКЕ У ДЕЛУ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА (II)

У претходном прилогу о космичко-поетском и симболичком на српском средњовековном новцу, обратили смо пажњу лирско-иконографским представама *полумесеца*, као и сликовности *облака* и *облакиња*.¹²⁰ Овога пута осврнућемо се на понајчешће присутну астралну симболику, као и на појаву мотива вишекраке звезде (од петокраке до осмокраке звезде) и Сунца. Када је реч о истовременој појави звезде и Сунца, заједно са другим мотивима (крин, крст, скиптар с крстом), доста тешко је разлучити Сунце од вишекраке звезде.

Космичко-поетска симболика вишекраких звезда са пратећим мотивима

Звезде, које осветљавају ноћно небо, у општијем виду, оличавају нешто вечно, божанско и постојано; оне су очи ноћи и својим сјајем у тами могу да симболизују наду, владарску премоћ (превласт), божанског гласника, вели-

¹²⁰ Н. Цветковић, *Космичко-поетске и симболичке визије у иконографији српске средњовековне нумизматике у делу Сергија Димитријевића*, Зборник радова конференција „Развој астрономије код Срба V”, Београд, 18-22. април 2008, Публикације Астрономског друштва „Руђер Бошковић“, св. 8, Београд, 2009, стр. 481-488.

чанско достигнуће и сл.¹²¹ Неумируће звезде су извор светлости; и атрибут су небеских царица и владарица. Када су осликане или приказане на своду храма имају небеско обележје и значење. У том смислу оне су „симбол сукоба између духовних снага или светлости и материјалних снага или мрака“.¹²²

У Библији звезде најављују Божју вољу, и нису савим беживотне: „над сваком бди по један анђео“.¹²³

На само једном примерку српског средњовековног новца који је Милан С. Димитријевић издвојио из *Каталога српског средњовековног новца*,¹²⁴ налази се петокрака звезда и на аверсу и на реверсу, и то са неколико врло пластичних, уметнички сликовитих и поетско-симболичких пратећих мотива, који су естетски-визуелно међусобно усклађени. А на пет, такође лепо одабраних комада тог новца, појављује се петокрака звезда заједно са шестокраком, уз разнолике и сваковрсне друге ликовно-симболичке елементе и представе, укључујући ту и облачиће (слика 19-20), што смо фрагментарно поменули при крају претходног прилога (I).¹²⁵

На заједничком новцу, динару, релативно мало знаног деспота Јована Оливера и Вукашина Мрњавчевића, који је Сергије Димитријевић пронашао и фотографисао у Паризу

¹²¹ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, Просвета – Нолит, Београд, 1986, стр. 201.

¹²² Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола – Митови, сни, обичаји, гесте, облици, ликови, боје, бројеви*, Загреб, 1987, стр. 813.

¹²³ Исто, стр. 813.

¹²⁴ С. Димитријевић, *Каталог збирке српског средњовековног новца*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српска академија наука и уметности, Београд, 2001.

¹²⁵ Н. Цветковић, *Космичко-поетске и симболичке визије у иконографији српске средњовековне нумизматике у делу Сергија Димитријевића*, стр. 468.

(Cabinet des Medailles),¹²⁶ појављује се упечатљива звезда петокрака и то на врло маркантном месту, у средишњем делу крста са расцветаним крацима. На овај примерак новца указује Милан С. Димитријевић,¹²⁷ испод слике 17–18. При том даје опис поменутог заједничког новца два владара, на аверсу и реверсу и неколико пута помиње петокраку звезду, истичући да се она налази „у средини крста“.¹²⁸ У наставку преноси запажања Сергија Димитријевића који је лепо уочио сасвим особену перспективу, четири плана и рељефност позадине.¹²⁹

Сл. 1-2 (Сл.17-18 у М. С. Димитријевић, 2007, *Космички мотиви...*). Заједнички новац деспота Јована Оливера (средина XIV века) и Вукашина Мрњавчевића из збирке Cabinet de Medailles у Паризу (С. Димитријевић, 2001, *Каталог...* Д 93, 1 фото).

¹²⁶ С. Димитријевић, *Каталог збирке српског средњовековног новца*, стр. 224, врста 93, 1. (фото).

¹²⁷ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 467.

¹²⁸ Ево како изгледа део тог описа: „На аверсу крст чији се краци завршавају кратким дебелим попречним цртама. Из њих полазе два рељефна листа која се завршавају са три дела. Листови се савијају на супротне стране. Између кракова натпис ДЕС/ПОТ Ю/АН ВЛР/КА ШН“.^c – Исто, стр. 467.

¹²⁹ Врсни зналац нумизматике, према М. С. Димитријевићу: „наглашава изузетну перспективу у четири плана која се опажа на овом новцу (позадина рељефно израђени попречни део крста, преко њега положени вертикални део, и најзад звезда)“.^c – Исто, стр. 467.

Уколико се дубље упустимо у разматрање узајамне повезаности симболике равнокраког крста са звездом петокраком, те три паралелне траке на њему, рељефно изражених листова, њиховим троделним завршеницама и начином превијања, као и врло складним хоризонталним графичким натписима, уочићемо да је симболика вишеслојна и преплетена са пуно значења. А равнокраки крст је истовремено и владарски, кнежевски знак, који се може наћи у неким документима из XII века.¹³⁰

На новцу деспота Јована Оливера и Вукашина Мрњавчевића у средишњем делу доминира крст који је универзални симбол из најдревнијих времена; он је према Куперу „васељенски симбол по превасходству“.¹³¹ Са звездом петокраком у центру, која оличава људски макрокосмос, то је језгриште општења неба и земље, те преплета времена и простора. Крст је својеврсна „лупчана врпца“ свемира повезана с праисконским средиштем.¹³² Вертикална (претка) линија крста, заједно са звездом је небесна, а у стремљењу навише духовна и светлосна; док је хоризонтална, са три снажно уобличене пругасте линије, које у средини продужавају насрамне краке звезде, земаљска и рационална. Крст са петокраком звездом у центру изгледа да представља сједињавање човекове душе, а у овом случају можда и душе владара деспота Јована и Вукашина, чија су имена назначена натписом између кракова крста; и то интеграцију човекове душе у њеном хоризонталном и вертикалном

¹³⁰ *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд, 2001, стр. 307.

¹³¹ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 76.

¹³² При том се још додаје да је крст и симбол прелаза „онога што је по природи непрестано скупљање универзума и комуникација земља – небо, одозго надоле и одоздо нагоре“. - Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 309.

виду, која упућује на пуноћу живљења и највиши идентитет.¹³³

Краци крста завршавају се изразитије наглашеним дебелим попречним цртама које означавају извесне међе, па и меру односа, или чак границу удесног; а у погледу смера, омеђени правац неодступања у линији кретања и понашања.

Из тих задебљаних, акцентованих попречних црта полазе лепо рељефно уобличени листови, са по три огранка, који се изгледа завршавају некако на преклоп. (Милан пише да се они „савијају на супротне стране“). Ти савијени или преклопљени листови, чини се, оличавају богато плодносноје, можда раст или вечну обнову и оживљавање.

Петокрака звезда која изгледа лежи на крсту у централном делу као да има кружну тачку, што заједно са крацима може да симболизује сунчево кретање, свеукупност васељене или узносито савршенство.

На реверсу је, према Сергијевом и Милановом опису, можда цар, у загради Душан, са знаком питања. Они даље описују круну, која се не види добро, нимбус; владара у стојећем ставу, његову свечану одору уз помињање евентуалних делова јастука негде при дну.¹³⁴ За нас је посебно вредан пажње завршни део описа са поменом десне руке и скиптра са крстом. „Преко леве руке којом се подбочио виши лорос и завршава се украсом у виду три груписане тачке. До владара, *лево и десно, петокрака звезда*“ (подвукао Н. Ц.).

¹³³ Исто, стр. 77.

¹³⁴ М. С. Димитријевић бележи: „На реверсу, цар (Душан?) са круном од које висе препендулије са два зрна на крајевима и зрнастим нимбусом. Владар стоји обучен у дивитисион са манијаком и лоросом и доњом украшеном бордуrom (обътоки). У дну хаљине са обе стране наставци који вероватно представљају делове јастука“ – М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 467.

Скиптар са крстом оличава владарску, али и васељенску небеску духовну моћ, сувереност и великодостојничку снагу и ауторитет.¹³⁵ Десна рука у којој је поменути скиптар, такође може да представља оруђе суверене моћи. Ову естетски веома лепо обликовану иконографску композицију и слику допуњава лорос, који се спушта, пратећи благом косином линију доњег дела скиптра, и завршава са три украсне, бубрасте тачке. Управо оне, заједно са деловима облачастиг, благо заокруженог (можда и полулебдећег) јастука и са петокраким звездама, на бочним странама, изражавају свеукупност небеске и овоземаљске премоћи, њихову целовитост, те апсолутну исходичну стварност свепостојећег. Звезде петокраке испод лактова као да астрално подупиру и вазносе потенцијално све отворене могућности.

На неколико примерака новца српских средњовековних владара појављују се шестокраке и петокраке звезде са одабраним пратећим мотивима. Такав је случај са динаром краља Драгутина и Милутина, са новцем краља Душана, деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића, сви из збирке Сергија Димитријевића, према аналитичком претраживању и избору његовог сина Милана.

¹³⁵ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 150.

Сл. 3-4. (Сл.7-8 у М. С. Димитријевић, 2007, *Космички мотиви...*). Динари краља Драгутина (1276-1316) и краља Милутина (1282-1321) из збирке С. Димитријевића (С. Димитријевић, 2001, *Каталог...* примерак горе Д 12/2,49, примерак доле Д 20/5,18).

Горе: Краљ Драгутин, без круне, у дугачкој хаљини, седи на престолу без наслона. У десној руци држи скиптар са крстом на врху а у левој мач положен на крилу. Изнад мача, код десног лакта, шестокрака звезда. Натпис MONETA REGI(S) STEF(AN).

Доле: Краљ Милутин, лево, и до њега св. Стефан, стоје. Краљ без круне огрнут хаљином украшеном драгим камењем, држи у левој руци свитак – акакију, а десном прима крстати барјак. Светитељ са зрнастим нимбусом у стихару, са огртачем, левом руком држи на грудима јеванђеље украшено са пет драгих каменова, а десном пружа барјак. Поред дршке од барјака, у дну са краљеве стране, петокрака звезда. Натпис S STEFAN VROSIV REX.

На динару краља Драгутина представљеног без круне, у седећем ставу на престолу, поново се јавља скиптар са крстом, који је доста често присутан на новцу овог периода. Новина је, у односу на ранији опис, мач положен на крилу и шестокрака звезда. Мач је, донекле као и скиптар, израз моћи и краљевског достојанства, као и ауторитета, храбрости и правде.¹³⁶ Уз то, мач је симбол војничког позива, ратничких врлина и њихове снаге и функције.¹³⁷ Изнад мало извијене оштрице мача, поред десног лакта, наспрам почетног слова натписа MONETA налази се, скоро у истој равни, шестокрака звезда. Та лепо укомпонована шестокрака звезда, која је у древној традицији печат Соломонов, у најширем смислу симболизује *обухватање духа и материје*,¹³⁸ а овде на динару краља Драгутина, као да означава и нешто од *натприродних моћи* краљевске фигуре, која је попут васељенског или соларног јунака, борац против зулумћарске силе, неправде, али и демонских појава.¹³⁹ Присуство мача са звездом указује и на *улогу владара ратника*.¹⁴⁰ Оштрица мача са шестокраком звездом може чак да зрачи и нешто од светлости старешинске, владарске мудрости, снаге и будности. Мач, положен на крилу, са звездом изнад и почетним словом натписа, у ликовно-композиционом смислу подваја горњи део тела, од нешто краћег, доњег, у седећем положају, који је уметнички визуелно, хармонично и естетски уобличен, са одговарајућим скраћењима.

Примерак новца краља Милутина ликовно је обогаћен са две пластичне фигуре; поред владара који стоји, ле-

¹³⁶ Исто, стр. 97.

¹³⁷ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 373.

¹³⁸ Исто, стр. 813.

¹³⁹ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 98.

¹⁴⁰ Вујадин Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд, 2001, стр. 116.

во је св. Стефан, слично претходном, краљ је без круне, огрнут, у левој руци држи свитак – акакију, „а десном при-ма крстасти барјак“, бележи М. С. Димитријевић. Даље описује светитеља са зрнастим нимбусом, у одори са огр-тачем и јеванђељем на грудима, које је „украшено са пет драгих каменова“, док десном руком пружа барјак. „Поред дршке од барјака, у дну са краљеве стране, *петокрака зве-зда*“.

Светитељ који стоји испред краља Милутина, указу-је на његово богоугодничко присуство и вођство; зрнасти нимбус на глави св. Стефана још више истиче и увеличава боготворну моћ и зрачност светитеља, његову духовну сна-гу, али и славу и врлине владара. А то опет чину предаје крстасог барјака, који је и симбол победе над прогоните-љима, над грехом и смрћу, придаје узвишени смисао. Када се све то повеже и са звездом петокраком која се налази не-где на средини између пешева краљевског огртача и верти-калне дршке, при дну, онда се донекле заокружује значењ-ска и допадљива уметничко-естетска представа.

Ако се дубље упустимо у разлагање симбола пето-краке звезде, крстасог барјака и вертикалне дршке, уочи-ћемо да су се ту, врло избирљиво, сустекле ликовно-визу-елне и уметничко-естетске представе које у пуној мери из-ражавају дух епохе половином XIV века, као и доста тога што је у знаку космичког, васељенско-теолошког и живот-но постојаног. Петокрака је људски микрокосмос у смислу фигуре човека испружених руку и ногу,¹⁴¹ и њеног пуног интегритета, у споју са вертикалном дршком крстасог барјака који у бескрају сједињује небо и земљу. Петокрака поред које се уздиже вертикала или дршка од барјака, упу-ћују на стаменост и постојаност у божанској вери и кра-

¹⁴¹ Исто, стр. 128.

љевској власти, као и уздизање светог над мирским и обичним.¹⁴²

Милан С. Димитријевић је за студију о космичким мотивима у српској средњовековној нумизматици, из знаменитог и у много чему јединственог *Каталога збирке...* свога оца Сергија, издвојио највише примерака само са шестокраким звездама. Таква усамљена звезда *први пут се јавља на врсти Д5 краља Уроша I*, пише Милан.¹⁴³ У наставку истиче да се „с разлогом, шестокрака звезда први пут јавља поред Христа (...), а када је на аверсу (...) онда је поред светог Стефана (...)“;¹⁴⁴ док је у каснијем периоду налазимо и поред владара. – Наша непотпуна истраживања појаве симбола звезде на новцу уопште показала су да се звезда доста често сматра *сликом или именом очекиваног Месеје*. „Зато стоји звезда на новцу што га је исковао Симон Бар-Кохба (Син звезде), политички и верски вођа другог жишовског устанка 132-135. године“.¹⁴⁵

¹⁴² Исто, стр. 157-158.

¹⁴³ При том додаје: „На овим динарима јављају се различите словне ознаке и знаци, а међу њима и шестокрака звезда. Марић (1956, стр. 261) напомиње да је закупац ковнице „означен шестокраком звездом испод левог лакта Исуса“, а Димитријевић (1957, стр. 113) истиче да се овакве ознаке „везују за закупце ковница, надзорнике ковница, резаче калуца и златаре који кују новац“. – М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 467.

¹⁴⁴ Исто, стр. 467.

¹⁴⁵ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 813.

Сл. 5-6 (сл. 5-6 у М. С. Димитријевић, 2007, *Космички мотиви...*). Динари краља Уроша Првог (1243-1276) из збирке С. Димитријевића (С. Димитријевић, 2001, *Каталог...* горе Д 5,54, доле Д 5,62. Примерак из збирке Сергија Димитријевића идентификован је у Каталогу збирке Д (С. Димитријевић, 2001, *Каталог...*) помоћу броја врсте. По потреби, после косе црте дат је број подврсте, иза кога следи зарез и број примерка у Д. Примерци из збирке Д представљени у овом раду увеличани су 2,5 пута, а редослед је као у *Каталогу*.)

Горе: Исус Христос са зрнастим нимбусом, у хитону са химаџионом, седи на престолу са високим наслоном. Обеа рукама

држи јеванђеље украшено са пет драгих каменова. Испод левог лакта, шестокрака звезда. Натпис IC XC.

Доле: Краљ Урош Први, лево, и до њега св. Стефан стоје. Краљ без круне огрнут хаљином украшеном драгим камењем, држи у левој руци свитак – акакију, а десном прима крстати барјак. Светитељ са зрнастим нимбусом у стихару, са огртачем, левом руком држи на грудима јеванђеље украшено са пет драгих каменова, а десном пружа барјак. Поред дршке од барјака, у дну са светитељеве стране, шестокрака звезда. Натпис VROSIVS SSTEFAII.

Примерци из *Каталога збирке...*, којим се овде бавимо, увеличани су 2,5 пута, а обележавамо их бројевима како је то учинио и сам Милан, (у овом случају сл. 5-6).

На поменутом динару краља Уроша I Исус Христос је са зрнастим светокругом и у одговарајућој одећи, у седећем положају и то на украшеном престолу, са наслоним чија се благо повијена линија додирује са доњим делом нимбуса, и словним ознакама IC XC, изнад држача наслона. Графизам линија које се додирују или секу, груписане три тачке, вертикални стубићи престола и красно исцртане словне ознаке, заједно са јеванђељем на грудима, чине врло ваљано уобличену ликовно-визуелну целину, са извесном религиозном као и етичком поруком. Пет украсних драгих каменова на јеванђељу су у приближно истој равни са шестокраком звездом, која овде, поред осталог, оличава и узносити обухват духа и материје. Поменути драгуљи мирске љубави тако су распоређени да чине људски микрокосмос у малом, образујући петоугао. Драгуљаста петоугао на јеванђељу, са кружним драгим каменовима и шест звезданих знакова соларног точка, симболички изражавају савршену равнотежу, као и шест дана стварања света и узвишеност лепоте. То што се ова звезда љубави, лепоте, стварања, среће, налази испод Исусовог лакта може да оличава и духовно узношење навише усмереним троуглом

(преплетеним), у подударности са драгуљастим троуглови-ма у украсном пентаграму.

На реверсу динара краља Уроша I поред владара у стојећем ставу је и Свети Стефан. Краљ је огрнут хаљином, у левој руци држи свитак - акакију, а десном прима барјак. Свитак овде симболизује ученост, знање, али и обухват и књигу живота,¹⁴⁶ а барјак као и у другим сличним случајевима, означава снагу победе и надвладавање зла и невоља. (Асоцијативно то унеколико подсећа на касније често коришћене симболе: *мач* – моћ, заштита, достојанство, и *перо* – знање, ученост, одбрана).¹⁴⁷ Поред краља је светитељ, са уобичајеним зрнастим нимбусом, огртачем, описиваним јеванђељем на грудима; како десном руком пружа барјак. „Поред дршке од барјака, у дну са светитељеве стране, шестокрака звезда“, истиче Милан С. Димитријевић. И овде, како смо већ указали, усправна дршка барјака представља стремљење ка висини и духовности, те спону између овосветског и вишег, небеског света.¹⁴⁸ Међутим, шестокрака звезда је на овом примерку са светитељеве стране, можда у знаку Соломоновог печата и уравни-тежења духовне и краљевске власти, као и оличења свемира, заједно са духовном вертикалом.

¹⁴⁶ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 163.

¹⁴⁷ Н. Цветковић, *Књижевно-поетичко у делима првих српских социјалиста*, Београд, 1994.

¹⁴⁸ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 183.

Симболичко-поетска представа звезде и/или Сунца и пратећи мотиви

Звезде у многим митологијама симболизују извор светлости, космички ред и поредак, а заједно са Сунцем, присуство божанског, као и светило што долази негде одозго, с неба. Звезде су у неким древним традицијама (океанијска, на пример) деца мајке Сунца и оца Месеца.¹⁴⁹ Јутарња звезда код Кора Индијанаца, заједно са Месецом и Сунцем „припада Вишњем Тројству“; а код Маја сматрају је старијим Сунчевим братом.¹⁵⁰

Заједничка мотивска појава симбола звезде и Сунца у иконографији српског средњовековног новца, има дугу предисторију у различитим традицијама, митологијама, културама, и цивилизацијама. Може се претпоставити да је она из тих култура прешла и у српску средњовековну иконографију, постајући њен саставни део, нарочито на ковном новцу.

Истовремена ликовно-поетска појава звезде и Сунца на српском средњовековном новцу је доста ретка. Њу обично прате и други мотиви, као што су, на пример, цвет крина, крст, или скиптар са крстом на врху, тачкасти украси и др.

Гледано из овог космичко-симболичког угла, занимљив је новац деспота Стефана Лазаревића, из чувене приватне нумизматичке збирке Сергија Димитријевића.¹⁵¹ Након уочавања да се испод слике 25-26, на аверсу налази звезда са шест кракова између којих је, у пољима, упадљив натпис **деспот**. Милан С. Димитријевић скреће пажњу да

¹⁴⁹ Исто, стр. 201.

¹⁵⁰ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 815.

¹⁵¹ С. Димитријевић, *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, стр. 384, врста 272, 2 (фото).

се на реверсу налази шлем са волујским роговима, те словне ознаке (лево **д**, а десно **е**); као и украсне четири тачке између рогова. „Лево и десно и испод слова **д** по једна петокрака звезда; доле, Сунце“.¹⁵²

Сл. 7-8 (Сл. 25-26 у М. С. Димитријевић, 2007, *Космички мотиви...*). Новац деспота Стефана Лазаревића (С. Димитријевић, 2001, *Каталог...* примерак 272,2 фото).

На аверсу шестокрака звезда, са натписом ДЕСПОТ у крацима.

На реверсу, шлем са волујским роговима окренут десно. До шлема лево **Д**, десно **Е**. Изнад рогова украс од четири тачке. Лево и десно и испод слова **Д** по једна петокрака звезда; доле, Сунце.

Пажљивијом анализом врло разнолике симболике шлема (кациге) са роговима, може се закључити да они скоро хералдички означавају ратника,¹⁵³ или јунака натприродне божанске моћи, снагу, мужевност, нерањивост, можда победу, достојанственост, или чак неку врсту обиља. Рогови

¹⁵² М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 469.

¹⁵³ Познато је да су ратници многих земаља, укључујући ту јужнословенске па и српске просторе, носили шлем са роговима; а таква ратничка опрема посебно је карактеристична за Гале. - Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 563.

са шлемом, као и без њега, могу да буду и соларни, као атрибут богова Сунца; а због своје тврдоће и чврстине, понекад оличавају и одбрамбену снагу, као штит, и кацига. У јеврејским и хришћанским предањима, рог симболизује снагу, али, поседује и зрачну светлост: *сјај му је ко светлост, / зраци севају из његових(божјих)руку*.

Пошто се симболика шлема доста често повезује са главом коју покрива и чува мисли и снагу ума, она може да оличава један вид духовног узношења. У прилог оваквом тумачењу симболике шлема с роговима, на новцу деспота Стефана Лазаревића, иде и чињеница да се на реверсу, до шлема, с леве и десне стране, јављају словне ознаке (д и е), које у неким традицијама (на пример, јеврејској, па и исламској) представљају творачку моћ, есенцију именоване ствари, врховну истину, као и космогонијске, па и астралне евокације, што је, опет, у складу са вишекраким звездама и појавом Сунца, у доњем делу кованог новца.¹⁵⁴

Са леве и десне стране, испод слова д и е, налази се по једна петокрака звезда, док је сасвим доле, између тих астралних „пратиља“ – Сунце. Словне ознаке које оваплоћују божанску и владарску моћ, као и њихову милосрдност и племенитост, заједно са петокраким звездама, што су симбол људског микрокосмоса¹⁵⁵ и благословености, и зрачним Сунцем, које је врховна васељенска моћ, - чине један прекрасан сликовно-визуелни, значењски, уметничко-иконички ансамбл, који је, у том виду, нешто мање присутан на српском средњовековном новцу. Када се у све то укључи и вишезначна симболика шлема и рогова, онда тек визуелна, космичко-поетска и естетско-значењска представа бива употпуњена.

А то што М. С. Димитријевић, у вези са визуелном представом Сунца, на овом примерку српског средњове-

¹⁵⁴ Исто, стр. 607-609.

¹⁵⁵ Исто, стр. 813.

ковног новца, не изражава недоумицу са „можда“, „или“, како то бива у разматрањима новца деспота Ђурђа Бранковића, или цара Душана, лежи донекле и у томе што исковани симбол Сунца на новцу деспота Стефана Лазаревића, има кружно средиште, изгледа са централном тачком, оивичено зрацима. Управо то овде унеколико разликује симбол Сунца од многобројних представа вишекраких звезда.

На новцу деспота Ђурђа Бранковића (1427-1456), такође из збирке Сергија Димитријевића,¹⁵⁶ поред графички изразитог натписа, налазе се вишекраке звезде, два упадљива крина, и „звезда или Сунце“ (М. С. Димитријевић), у доњем делу, и на аверсу и на реверсу.

На аверсу, са бочних страна веома лепо стилизованог и графички обрађеног натписа Г ЮРГЪ, налази се по један крин.

Нагласимо на крају да смо овде настојали да укажемо на неке још неоткривене лепоте српског средњовековног новца; посебно на слојевиту и вишезначну космичку симболику, као и на пратеће мотиве, који стварају особен уметничко-естетски доживљај.

*Бока Которска, Ђеновићи,
Комплекс Фанфани бунгалови*

¹⁵⁶ С. Димитријевић, *Каталог збирке...*, стр. 403, врста 309/1, 27.

НОВАЦ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ВЛАДАРА

**(Сабрана нумизматичка дела др Сергија
Димитријевића)**

Српска средњовековна нумизматика по богатству врста и подврста, лепоти и естетско-уметничкој вредности појединих примерака, има високо место у европском новчарству свога доба. Она представља једну од важних ознака идентитета српског народа на овим просторима. По домашјима и значају у равни је са средњовековним иконама, фрескама, стећцима и илуминираним рукописима.

Све ово недвосмислено потврђује највећа приватна збирка српског средњовековног новца, који је целога живота марљиво, истрајно и пожртвовано прикупљао знаменити научни посленик проф. др Сергије Димитријевић (1912-1987). Обилазећи кујунцијске и друге радње у Србији, Македонији, Босни и Херцеговини, спасио је од пропадања и уништења непроцењиво културно благо српског народа, које је завештао Српској академији наука и уметности. Ова национална институција је, имајући у виду културно-историјски значај јединствене нумизматичке збирке, у сарадњи са Заводом за уџбенике и наставна средства, објавила „Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића“ (2001). Неколико година раније, две поменуте установе, публиковале су репрезентативну књигу Сергија Димитријевића „Средњовековни српски новац“ (1997), која приказује сто најлепших примерака новчарства тога време-

на. Ова импозантна, раскошно опремљена књига (дизајн Миодраг Вартабедијан), штампана је двојезично на српском и енглеском језику у Заводу за израду новчаница и кованог новца, на најбољи начин дочарава домете, лепоте и уметничка достигнућа српске средњовековне нумизматике.

Захваљујући залагању породице Димитријевић, у част педесетогодишњег јубилеја Српског нумизматичког друштва штампане су три обимне, богато илустроване књиге нумизматичких дела Сергија Димитријевића. Овај велики подухват, који значајно обогаћује нумизматичку литературу и српску културу у целини, започели су Ранко Мандић и проф. др Милан С. Димитријевић.

Прва књига „Нове врсте српског средњовековног новца“ (2005), приказује, на једном месту, серију од десетак студија са сличним насловима, насталих у периоду од 1958-1979. године, у којима је Димитријевић обзнанио своја открића нових врста. При том, он је студијски образложио атрибуцију и хронологију, коментарисао особености натписа и ликовно-симболичких представа на кованом новцу. У предговору академик Сима Ћирковић истиче: „Сергије Димитријевић је, више од других нумизматичара, студирао и пратио историјску литературу да би своја открића ставио што прецизније и што тачније у историјски контекст у коме су настала“.

Књига „Проблеми српске средњовековне нумизматике“ (2006), носи наслов Димитријевићеве прве аналитичко-критичке студије из ове области, у којој је отворио бројна и деликатна питања којима се касније подробније бавио. Ту је присутна идејна скица и методолошка разрада концепираног корпуса „Преглед средњовековне нумизматике“, као и његове драгоцене студије о оставама, контрамаркама, ископавањима на Новом Брду, збирци Балтазара Богиши-

ћа, те до сада необјављена истраживања о контроверзном Сент-Андрејском налазу.

Трећа, до сада најобимнија књига, „Новац српских средњовековних владара“ комплексније је замишљена и подељена на три целине. У првом делу су студиозно обрађене новчане емисије: Драгутина, Владислава II, Милутина, Кнеза Лазара и града Смедерева, као и хронологија Душановог царског новца.

Наредни одељак обухвата нумизматичке студије о бакарном новцу, новцу приморских градова, фалсификатима, византијском и бугарском новцу. Поред тога, укључени су и чланци и студије писани за „Енциклопедију Југославије“, раније публиковани у скраћеном облику, а овде први пут у целини. Ту се налазе и веома важни фрагменти из Димитријевићевог личног архива, који укључују и преписку са познатим нумизматичарима, као и информативне белешке о прегледаним музејима и збиркама у земљи и иностранству.

У завршном делу књиге сакупљени су текстови других аутора о колекцијама Сергија Димитријевића и њиховој улози у раду и стваралаштву. Придодати су и регистри који омогућавају студијско коришћење сабраних нумизматичких дела, без потребе за увидом у бројне ауторове појединачне студије.

Напоменимо овде да је две најновије књиге стручно приредио, уобличио и креативно осмислио његов син проф. др Милан С. Димитријевић, афирмисани научни радник.

Овај подухват публикавања сабраних нумизматичких дела др Сергија Димитријевића, учинио је приступачним објављене и нове студије и одговарајући архивски и други материјал, стручњацима из различитих научних и уметничких области. Настојање да се нумизматички опус великана српске средњовековне нумизматике сакупи и објави као

целина, заслужује сваку похвалу. Међу делима у заоставштини која још нису обелодањена налазе се, поред осталог, многобројни фотографисани материјали за иконографију српског средњовековног новца.

Проф. Др Никола Цветковић
Проф. Весна Димитријевић Андрејић

СА ПИЈЕТЕТОМ О НУМИЗМАТИЧКОМ ДЕЛУ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Афирмисани нумизматичар Ранко Мандић, који се испрва ангажовао и као један од приређивача нумизматичких дела др Сергија Димитријевића, заједно са М. С. Димитријевићем, у неколико махова, са пуно пијетета пише о човеку ствараоцу, који је практично утемељио модерну науку о српском средњовековном новцу, и „великану наше националне нумизматике“, ¹⁵⁷ како га одређује. – Овом приликом осврнућемо се на неке важније Мандићеве прилоге објављене у стручној периодици; задржавајући при том посебну пажњу на његов мемоарски текст настао почетком осамдесетих година. Тај рукописни материјал нам је уступила Нада Димитријевић, која нас је и подстакла да напишемо овај чланак. ¹⁵⁸ Осврнимо се понајпре на тај Манди-

¹⁵⁷ Ранко Мандић, *Оснивачи Српског нумизматичког друштва: Др Сергије Димитријевић* – Поводом 10-годишњице смрти, *Динар*, бр. 5, август 1997.

¹⁵⁸ Из личне архиве др Сергија Димитријевића. Примерак текста којим располажемо износи непуних пет страница, откуцаних на писаћој машини. Текст је без наслова и потписа и завршава се са „Ad Multas Annos!“ Судаћи по завршним реченицама на страни четири, овај „рад“, како га именује аутор Мандић, није потпун, изгледа да су изостали биографски и библиографски подаци, неки цитати, преводи рецензија и апстракти?

ћев, вероватно први текст, поред осталог, и зато што није публикован.

У почетном делу рукописног текста Ранко Мандић се сећа првог сусрета и познанства са Сергијем Димитријевићем; помиње његове значајније радове, а онда скреће пажњу на поједине чланке, уз библиографске назнаке из области нумизматике. – Сергија је упознао пред одлазак у Индију 1982. год; а срео се са том „нумизматичком легендом“ како сам пише, првог децембра 1982. Убрзо потом спаковао је кофере и најважније књиге из нумизматичке библиотеке и кренуо пут Индије. „Напуштајући земљу на дуже време желео сам да бар делић њене историје понесем“, истиче Мандић. При том је узео важније радове из наше националне нумизматике, а у првом реду студије и монографије знаменитог истраживача наше нумизматике др Сергија Димитријевића. Уз њега, помиње још и др Ефрема Пегана, др Александра Јелечника, др Рендић-Миочевића и друге. То му је, према сопственом признању, била „најомиљенија 'лектира' приликом четворогодишњег боравка у Азији.“

У наставку Мандић пише о сазнањима до којих је дошао, у комуникацији са ауторима и одушевљењу њиховим остварењима.¹⁵⁹ Посебно креативно задовољство осетио је у далеком Бомбају при поновном читању обимне и темељите студије Сергија Димитријевића „Проблеми српске средњовековне нумизматике“, која је, према нашем уверењу, најавила један нови ток и заокрет у нумизматичкој науци. Пошто је навео Димитријевићеве студије и монографије које је прочитао, оцењујући Сергијево нумизматичко перо као врхунско, напомиње да се почео занимати и

¹⁵⁹ „Проучавајући поједине области науке, човек не стиче само знања која називамо стручним. Истовремено се ствара и један пријатан контакт са ауторима тих научних радова. Њима се, и радовима и ауторима, подједнако почињемо одушевљавати“.

за мишљења других о тим радовима.¹⁶⁰ Марљиво је прикупљао чланке, белешке, записе, рецензије, интервјуе и другу библиографску грађу о нумизматици, и то од Београда и Загреба, преко Париза и Минхена, до Њујорка. Мандић добро запажа да су о Димитријевићу писали многи, „и писало се много“. И већ тада је наслутио и предвидео да би чланци и прилози о Сергију и његовим студијама могли „представљати једну засебну библиотеку“.¹⁶¹ То ће се у догледно време у извесном смислу и остварити, јер ће ти текстови бити сакупљени и адекватно организовани у обухватнијим и целовитијим књигама.

Преглед чланака, прилога и приказа, уз краће назнаке и апстракт, Мандић започиње помињањем написа из београдске „Правде“, из периода док је Сергије Димитријевић још био ђак лесковачке Гимназије (15. новембар 1930).¹⁶² А о његовој нумизматичкој колекцији, према најранијем Мандићевом тексту, „писале су многобројне новине и часописи“. И ту Мандић помиње прилог из „Спорта и света“ (3. новембар 1959).¹⁶³ Поводом чланка у „Полити-

¹⁶⁰ Ту Мандић помиње *Нове врсте српског средњовековног новца*, (1958-1959), које ће после неколико деценија приређивати за штампу (2005); и потом *Нове серије нових врста српског средњовековног новца*, *Новац града Смедерева* (1970), *Новац кнеза Лазара* (1971) и др.

¹⁶¹ За чланке и прилоге из нумизматичке проблематике дословце пише: „Чак и након извршене селекције, (по критеријуму: оно што није искључиво нумизматика, занемаримо за тренутак), та наша библиотека о Сергију, о његовом 'благу' и о његовом изузетно богатом раду и даље остаје завидно велика“.

¹⁶² Из овог чланка у „Правди“ Мандић преноси: „У Лесковцу постоји једна симпатична и доста богата приватна збирка која припада Сергију Димитријевићу, свршеном матуранту...“

¹⁶³ У изводу (апстракту) из овог написа је означено: „У Млатишуминој улици у Београду, у згради број 1 (што је, иначе, нетачна одредница, адреса, - Н.Ц.), на четвртој спрату постоји мали необичан 'метални' музеј српске, босанске и бугарске прошлости. Налази се у

ци“ од 21. фебруара 1964. Мандић издваја само реченицу: „Из љубави према науци пропутовао 27 земаља“. Наредне године „Дуга“ је поред неколико важнијих појединости из партијско-политичке биографије и монографског рада Сергија Димитријевића, истакла да је он власник „најбогатије збирке српског средњовековног новца“.¹⁶⁴ Према овом фрагментарном прегледу, који је Мандић касније унеколико допунио, „Вечерње новости“ су 15. октобра 1973. писале, како је Сергије Димитријевић „цео живот посветио откривању историјских истина уз помоћ новца“.

У средишњем делу овог прилога Мандић указује да се о Димитријевићу није писало само у Београду и „само на српском“, па наводи „Панораму“ из Ријеке, од 18. јула 1962. (бр. 13) и додаје краћи извод на италијанском језику из ове публикације.

Одговарајуће место у овом напису, Мандић даје проф. др Станиши Новаковићу. За њега каже да је објавио¹⁶⁵ „најпедантнији биографско-библиографски рад“ о „доктору нумизматике“, тако је Димитријевића назвала „Rapogama di Fiume“. И ту додаје, како од истог аутора потиче „најфинија рецензија једног од бројних нумизматичких радова чувеног Димитријевића.“¹⁶⁶

стану научног сарадника Српске академије наука Сергија Димитријевића. То су три збирке српског новца на коме му завиде сви музеји света!“

¹⁶⁴ У посебном ставу, иза три тачке, пише: „... Са чудесном љубављу и истрајношћу створио је доктор Димитријевић праву ризницу нумизматичких драгуља и библиофилских униката...“

¹⁶⁵ С. Новаковић, *Допринос чланова Српског нумизматичког друштва нумизматичкимистраживачима; Научни рад Сергија Димитријевића из подручја нумизматике*. „Нумизматичар“, 1979, бр.2, стр. 233-240.

¹⁶⁶ С. Новаковић, *Приказ рада Сергија Димитријевића: Остатке које садрже српски средњовековни новац из периода до 1371. године*, стр. 177-179. Овај други текст Мандић вреднује као „осврт“.

У завршном делу текста Мандић бележи да су прикази нумизматичких радова Сергија Димитријевића публиковани широм земље и света, „а писали су их наши и страни врхунски нумизматички аутори“. При том као пример наводи неколико аутора из Загреба¹⁶⁷, Енглеске¹⁶⁸, Љубљане и Граца,¹⁶⁹ те Њујорка¹⁷⁰ и Прага.

Уз то, Мандић напомиње да су краћи прикази и библиографски подаци објављени, поред осталог, и у: Лесковцу, Н. Цветковић, „Приказ рада С. Димитријевића,

¹⁶⁷ У загребачким „Нумизматичким вијестима“ о Димитријевићу су писали: Ренђео, Иван, *Приказ рада С. Димитријевића, Проблеми српске средњовековне нумизматике*, „Нумизматичке вијести“, Нумизматичко друштво у Загребу, год. VII, бр. 14, Загреб 1960, стр. 33-34. Ренђео, Иван, *Приказ рада С. Димитријевића, Српски средњовековни бакарни новац*, „Нумизматичке вијести“, Нумизматичко друштво у Загребу, год. VII, бр. 14, Загреб 1960, стр. 34. Ренђео, Иван, *Приказ рада С. Димитријевића, Хронологија Душановог царског новца*, „Нумизматичке вијести“, Нумизматичко друштво у Загребу, год. VIII, бр. 15-16, Загреб 1961, стр. 33. Краснов, Ђуро, *Приказ рада С. Димитријевића, Нове врсте српског средњовековног новца*, „Нумизматичке вијести“, Хрватско нумизматичко друштво, Загреб, 1963, год. X, бр. 20, стр. 86. Краснов, Ђуро, *Приказ рада С. Димитријевића, Контрамарке на средњовековним српским и босанским динарима*, „Нумизматичке вијести“, Хрватско нумизматичко друштво, Загреб, 1969, год. XVI, бр. 27, стр. 49-50. Краснов, Ђуро, *Приказ рада С. Димитријевића, Оставе које садрже српски средњовековни новац из периода до 1371. године*, „Нумизматичке вијести“, Хрватско нумизматичко друштво, Загреб, 1982, год. XXV, бр. 36, стр. 53.

¹⁶⁸ Metcalf, D. M., *Приказ рада С. Димитријевића, Заједнички новац царева Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина* *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, Band VI, Heft 20, 1966, стр. 721.

¹⁶⁹ Сарија, Балдуин, *Die Erforschung des altserbischen Münzwesens – Numismatische Literatur Osteuropas und des Balkans*, Heft II, Graz, 1963, стр. 58-81.

¹⁷⁰ Bellinger, R. Alfred, *Приказ рада С. Димитријевића, Заједнички новац царева Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина*, *Numismatic Literature*, The American Numismatic Society No 77, New York 1966, стр. 255.

Проблеми српске средњовековне нумизматике“, „Наше стварање“, Лесковац, 1961, бр.1, стр 86-87.

После набрајања поменутих градова и имена појединих аутора, Ранко Мандић придодаје занимљив коментар о томе како означени прикази углавном нису познати широј нумизматичкој јавности. У првом реду, зато што нумизматичке публикације и литература, „због малих тиража, често представљају велике реткости које се најчешће 'разграбе' од стране прилично бројних нумизматичких библиофила“. Ту указује на податак да наши нумизматичари недовољно познају стране језике па нису у стању да прате различиту нумизматичку литературу. Зато су, пише Мандић, као посебан прилог раду наведени „целокупни преводи рецензија и апстракта нумизматичких радова др Сергија Димитријевића“.

У овом Мандићевом прилогу, очигледно писаном са великим поштовањем, пажњом и захвалношћу према Сергију Димитријевићу, најпре смо указали на подстицаје од стране Надежде Димитријевић, са жељом да се афирмише један од раних Мандићевих приказивачких текстова. Потом, осврнули смо се на његова мемоарска запажања и богата и разнолика сазнања до којих је дошао у радним контактима са Димитријевићем. Мандића је импресионирала Димитријевићева студија о проблемима српског средњовековног новчарства, коју високо оцењује а онда се у другом и завршном делу ових меморабилија скреће пажња на бројне прикупљене чланке, белешке, записе и сл. о нумизматичком материјалу, са бројним и корисним библиографским јединицама, које употпуњују представу о Димитријевићевом стваралаштву из области нумизматике до половине осамдесетих година XX века.

**3. КЊИЖЕВНО-ПОЕТСКО
И ПУТОПИСНО-РЕПОРТЕРСКО**

Додир непознатог

Слободан Костић 1962

Слободан Костић: *Додир непознатог*
(Из архиве Николе Цветковића)

ЛИРСКЕ КОНЦЛОГОРСКЕ СКИЦЕ И ПИСМА

Поезија, књижевност уопште као и наука, баве се човеком, природом и друштвом. Сергије Димитријевић, врстан интелектуалац, ерудита широких интересовања и стране културе, са обухватним и вишесмерним научним опусом, био је песник животом, речити уметник научних чињеница и истина, принц песник сваковрсних колекција, али и песник делом, лиричар бранковског усмерења. То несумњиво показују и ове *Лирске скице и писма* што су пред нама.

У литерарној дружини „Вуловић“

Димитријевић се од ране младости бавио списатељским радом. Био је активан члан ђачке литерарне дружине „Светислав Вуловић“, у Лесковачкој гимназији, од почетка тридесетих година. А та најстарија и најзначајнија ђачка организација развијала је и подстицала интересовање за књижевност, литерарно стваралаштво, смисао за критику и дијалогску расправу, у којима је млади Димитријевић живо и непосредно суделовао.

На састанцима литерарне дружине „Вуловић“ читана су и коментарисана књижевна остварења младих, понајвише песме и приче, а било је и есеја о значајним књижевним ствараоцима и уметницима, текстова о појединим књижевним делима, о усменом народном стваралаштву, уз доста критичких приказа тих младалачких остварења. Сергије Димитријевић је на тим литерарним састанцима читао сво-

је радове о Сервантесовом „Дон Кихоту“, затим о Рембранту¹⁷¹ и сл., активно суделујући у дискусијама.

Према Димитријевићевој каснијој оцени скоро сви „лесковачки књижевници, новинари и студијци тада формираних генерација прошли су кроз ову школу индивидуалног стваралаштва и поникли из ње“. Они су почињали да пишу у „Вуловићу“, читали су своје саставе на литерарним састанцима, дискутовали о радовима других. Та литерарна дружина била је права колевка и стециште даровитих лесковачких песника и приповедача. Димитријевић уочава „континуитет између њихових ђачких радова разматраних у „Вуловићу“, и радова објављених у листовима, часописима и збиркама. Зато ова ђачка дружина има посебно место у културној историји Лесковца и околине“, ¹⁷² закључује он.

Поред Миливоја Перовића, значајног романијера, новелисте и професионалног књижевника¹⁷³ са југа Србије, из литерарне дружине „Вуловић“ изашао је великан српске научне мисли¹⁷⁴ и нумизматичар светског гласа и имена, Сергије Димитријевић. Из те литерарне дружине, после другог светског рата потекли су: академик Звонко Марић,

171 Др Сергије Димитријевић, *Лесковачка гимназија од 1918. до 1941.*, Споменица „Сто година лесковачке гимназије (1879-1979)“, Лесковац, 1979, стр. 180. У напомени Димитријевић додаје да има сачуване рукописе својих радова о Сервантесу и Рембранту, који су били читани у „Вуловићу“. Сада се ти рукописи налазе у његовој личној архиви, записали смо у књизи „Живети пуним животом“ (стр. 56).

172 Исто, стр. 180

173 *Југословенски књижевни лексикон*, Матица српска, Нови Сад, 1971, стр. 397.

174 Проф. др Добросав Бјелетић је овог знаменитог научника, историчара, али и ствараоца историје, смело уврстио међу великане српске науке као што су Светозар Марковић, Светозар Милетић и академик Радомир Лукић и др. – Проф. др Добросав Бјелетић, *Слово о великанима I*, Београд, 1998, стр. 125-242.

Јован Букелић, Томислав Н. Цветковић, Никола Цветковић, чланови Удружења књижевника Србије.

Димитријевић је у тој самосвојној школи индивидуалног стваралаштва започео своју списатељску активност, најпре као књижевни критичар и есејиста, а убрзо и као студијски радник¹⁷⁵, а у студентским данима и песник.

Са девизом *живети пуним животом*, Димитријевић је као студент у Паризу, поред партијско-политичког деловања, рада на докторској дисертацији, посета музејима и уметничким галеријама, праћења најразличитијих филмских представа, повремено писао и лирско-интимистичке песме. „Тада сам писао и стихове. Имам сачувано доста песама из тог периода“, забележили смо у једној прилици његов исказ и стихове које нам је наизуст казивао.¹⁷⁶

„Лахор ме глади по лицу
Мене и круне платана.
Лишће са њихових грана
Трепти од миља.
Са њима и ја.
Некаква срећа
Све већа и већа испуњује ми груди.
То се у њима буди
Девојке плави лик
Што је свакога дана
Чекам испод платана.“

У кратком стиху, по узору на народне лирске песме, које ће касније „вуковски“ прикупљати и бележити, Димитријевић пева разнежено. Васцела природа као да суделује

¹⁷⁵ С. Димитријевић, *Хисар код Лесковца*, Старинар, III серија, 1933-1934, VIII-IX, стр. 311-313.

¹⁷⁶ Н. Цветковић, *Живети пуним животом (Животопис Сергија Димитријевића)*, Лесковац, 1996, стр. 68.

у песниковом сентименталном стању и расположењу, одражавајући његова осећања.

Још у раним школским данима, они који су га поучавали, развили су код Сергија Димитријевића љубав према историји античке Грчке и Рима, посебно према митологији и епском песништву. Најпре је слушао приче о паду Троје, о биткама у Термопилском кланцу, о срдитом Ахилеју; а онда је са одушевљењем читао и наизуст знао поједине делове из „Илијаде“ и „Одисеје“ као и цитате из дела античких историчара и трагичара.¹⁷⁷ Мајка Софија, по рођењу Рускиња¹⁷⁸, подстакла му је и развила велико интересовање према руским класицима, а нарочито према Пушкину и Љермонтову, чији се утицај осећа у Димитријевићевим стиховима. Отац му је тада обезбедио врло богату кућну библиотеку са литературом из најразличитијих области.

Као један од најбољих ђака у основној школи и лешковачкој Гимназији истицао се својим писменим задацима, писаним саставима и преводима са руског, који је, захваљујући мајци, знао као матерњи језик. Већ онда је испољавао даровитост, између осталог, и за списатељске послове, што се развијала захваљујући помном читању дела из лепе књижевности. Поред поменутих великана руске књижевности, најрадије је читао дела Виктора Игоа, дивио се лику Роберта Гранта, као и јунаку Жану Валжану из Игоових „Јадника“.

-И прве моје шетње по Паризу биле су упућене на улицу Плиме и улицу Сен Дени. Читајући „Јаднике“ често сам замишљао како изгледају ове две улице, из оних позна-

¹⁷⁷ У томе су му испрва помагали родитељи, потом чувени лешковачки учитељ Давидовић, а касније сиромашни студент Коста Грандафиловић, пореклом Грк, који је доста широко познавао историју античке Грчке и старог Истока.

¹⁷⁸ Милан С. Димитријевић, *Софија Димитријевић – први зубни лекар у Лешкову*, „Наше стварање“, 1998, 3, стр. 387-388.

тих поглавља... Зато сам желео да их што пре видим и на свој начин доживим – причао нам је Сергије. Са 11 година прочитао је „Браћу Карамазове“ Достојевског и Дарвиново „Порекло врста“, што је било доста неуобичајено.

Видови поетике Сергија Димитријевића

Уметност уопште и поезија била је једна од важнијих духовних прекупација Сергија Димитријевића, која је произилазила из унутрашње нараслих жеља за Лепотом и Истином, као и из сазнања да се оне узајамно прожимају. Веровао је у ону уметност што прераста и надраста све „изме“ и представља трајну вредност.

Стваралачки однос према уметности и поезији била је посебна област интересовања, која је богатила његов обухватан и слојевит поглед на свет и живот, ослобађајући га крутих норми и шематичности. Није му била страна ни једна врста модерне уметности и поезије, упркос резервама које је имао према надреализму, конструктивизму и касније поп-арту.¹⁷⁹

У модерној уметности и сликарству, више него ли у поезији, Сергија Димитријевића су занимале и привлачиле нове могућности стваралачког обликовања реалности, богат колорит, прозачност и треперовост импресионизма. Његовом животном оптимизму, који се пробија кроз лирске скице из логорашког живота, одговарало је преламање сунчевих одблесака на води, динамика, светли и радосни

¹⁷⁹ У разговорима које смо забележили, истицао је: - Веома волим Шагала са оним златастожутим бојама и лирски распеваним сновима, али ми је туђа надреалистичка уметност и сасвим ми је недопадљив онај покушај „конструисања уметности“, од разних материјала, истиче он на себи својствен начин, кроз противстављање: - Велики је Модильани, али не и „поп-арт“!

призори и виђења пејзажа. Било му је привлачно и драго то светло сликарство, пленеристичка разиграност чистих боја, које се оптички спајају тако да и извесна засенчења добијају колористички смисао.¹⁸⁰

За песничку поетику Сергија Димитријевића карактеристична је окренутост ка романтичарско-пасторалном, историјском, лирско реалистичном и помало сентиментално-романтичарском. У романима Хенриха Сјенкјевича волео је романтично васкрсавање прошлости, али је високо ценио историјско-реалистичке описе борби („Огњем и мачем“). Те склоности дошле су до изражаја и у његовој бранковски мелодичној поезији. Иначе, одушевљавао га је животни лиризам Тургејева и Чехова; посебно је ценио реализам Балзака, Горког, а са пажњом је читао и савременике: Роже Мартин ди Гара, Малроа и друге.¹⁸¹ Али га није занимао „нови француски роман“ ни роман „тока свести“.

Са изграђеним естетским критеријумима, прихватио је, поред извесних новина, проверене, класичне књижевно-уметничке вредности. Критички се односио према сваком декомпоновању стварности у апстрактном сликарству, вајарству,¹⁸² на филму, у литератури. Иако није био љубитељ

¹⁸⁰ Често је наглашавао изворну чистоту и неуобичајени колорит Пола Гогена; Матисову раскошну декоративност, Монеову слику стварности дату кроз импресију; као и настојање да се дође до самих основа и изворишта изражавања.

¹⁸¹ „У књижевности су ме увек одушевљавала реалистичка дела, као и она са идиличним приказивањем и атмосфером. У тренуцима лирског расположења, радо сам читао књиге Пјера Лотија...“ - казивао ми је препричавајући поједине детаље. То је био један од разлога што сам на једном великом туристичком путовању, са његовим сином Миланом, пролазећи поред Лофотских острва обратио посебну пажњу. – Н. Цветковић, *Записи о Сергију Димитријевићу*, Лесковац, 1997, стр. 102.

¹⁸² Поред Реноара, чије је дело имао неко време у личној колекцији, често је помињао Шагала, Монеа, Модилјанија, а нарочито Муриља, због неких социјалних мотива. Али је са извесном иронијом

позоришта, радије је гледао комедије, занимале су га драме са историјским садржајем, док је избегавао трагедије, а нарочито авангардне драме и филмове. Није му „одговарао“ успорени ритам сценских догађања. Међутим, волео је филмове свих жанрова и врло често посећивао биоскопе, где је налазио тренутак предаха.

Са искреним одушевљењем је волео и казивао стихове руских романтичара, који су утицали и на његову концепцију лирике. Знао је наизуст стихове Пушкина, често казивао „Демона“ Љермонтова, као и најбоља остварења руске народне књижевности, уз избор социјалних и борбених песама. Поред наше народне лирике, све је то имало одјека и уплива на Димитријевићево певање у логорима Француске и Немачке.

Димитријевић је релативно ретко писао интимистичку лирику у младалачким данима. У тренуцима песничког расположења казивао је нежнутљиву и сентименталну песму о драгој, лишћу платана, које га по лицу глади...

У драматичним условима логорашког живота писао је стихове из неке дубље унутрашње потребе. И песме су му биле начин да опстане у тим погибелјним околностима.

У тешким приликама концентрационих логора Француске и Немачке, поред интензивног политичког рада и деловања, Сергије Димитријевић пише стихове. Као партијски активиста ухапшен је 23. октобра 1939. и заточен на стадиону Ролан Гарос који је у то време био претворен у сабирни логор. Крајем новембра исте године пребачен је у логор Верне, где је непосредно суделовао у организовању

говорио о Мироу и његовој декорацији аеродрома у Барселони: -Допадљиво је, на пример када Помпон, са осећањем мере, геометријски стилизује животиње, али је нешто сасвим друго када Хенри Мур жену прикаже сведену само на једну углачану рупу – па одмах на то надовезује асоцијацију на Мироову декорацију поменутог аеродрома. – Исто, стр. 102.

протеста и демонстрација на којима је тражено побољшање услова живота. У децембру месецу 1941. као тежак плућни болесник, упућен је у логор Ла Гиш, а потом у логор Ресебеду (Recebedu) и Ное. Јула 1944. године пребачен је у злогласни концентрациони логор Бухенвалд, одакле је заједно са својим друговима учествовао у завршним операцијама ослобођења на подручју Тирингије.¹⁸³

Начин чувања лирских скица и писама

У завршном одељку животописа Сергија Димитријевића указујемо на његово заточење, боравак у концентрационим логорима, партијско-политичке и друге активности.¹⁸⁴ А сам Димитријевић у студијско мемоарским разматрањима помиње логор Верне и друге, скрећући пажњу на начин како је сачувао део драгоцене преписке што је објављена у овој књизи. И ту наглашава да је 1940. године, у логору Верне, у Француској добио дописну карту на којој је писало: „Окупљени на слави код Б. Николића“, уз поздраве и потписе К. Стаменковића, В. Ђорђевића, Б. Николића и других лица. „Поред ове прве карте добио сам читаву серију поштанских карата, око 16-17, на којима су се налазили потписи радника групираних по струкама, нпр. све сами текстилни, столарски, грађевински, металски радници итд.“. А онда додаје да су те потписе сакупљали у Лесковцу, по синдикалним подружницама.¹⁸⁵

У напомени испод тог текста бележи да је те карте сачувао кроз неколико концентрационих логора све до инва-

¹⁸³ Н. Цветковић, *Живот као делање – Политичка делатност Сергија Димитријевића*, Лесковац, 1977, стр. 24-25.

¹⁸⁴ Н. Цветковић, *Живети пуним животом*, стр. 260-295.

¹⁸⁵ С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934*, Сепарат из „Лесковачког зборника“ IX, Лесковац, 1969, стр. 42.

зије Француске и пребацивања у концентрациони логор Бухенвалд у Немачкој. Међутим, оне су му одузете у концентрационом логору Ное код Тулузе. Као врли истраживач и документариста, који никада не губи наду, записује: „Постоји могућност да се ове карте једном нађу у мом до-сијеу из тог логора“¹⁸⁶.

У поменутом животопису Сергија Димитријевића истичемо како су убрзо после искрцавања англоамеричких трупа у Нормандији и на југу Француске, СС-овци неочекивано сменили француске стражаре у логору Ное. Убрзо потом, из велике масе од неколико хиљада логораша, издвојили су триста људи за пребацивање у Немачку. То су углавном били партијски радници, комунисти, они најопаснији, како се говорило; пре убацивања у транспорт СС-овци су извршили детаљан претрес.

-Том приликом су и стражари одузели сву преписку, међу којом је била најдрагоценија она што сам је водио са лесковачким комунистима – прича нам Сергије са дубоким жаљењем. – Ту је била и дописна карта што сам је међу првима добио у логору Верне, са славе код Б. Николића...

Са тугом је причао како су му тада одузета и писма Ериха Шломовића упућена из Париза. У њима га је овај велики колекционар обавештавао како је Пурићу, југословенском посланику у Паризу, дао велику Реноарову слику да би интервенисао за Сергијево ослобађање из логора, „Пурић је слику примио, али ништа није предузео“, причао је Димитријевић у неколико махова.¹⁸⁷

Али што је најважније, Сергије је приликом тог великог претреса успео да сакрије и сачува свеску са песмама написаним у логору Верне током 1940-1941 године.

Из Ноеа Димитријевић је пребачен у Бухенвалд, где је при уласку у логор запретила опасност да с обзиром да

¹⁸⁶ Исто, стр. 42.

¹⁸⁷ Н. Цветковић, *Живети пуним животом*, стр. 174-175.

је био тешко болестан и сав изнемогао, буде ликвидиран, па су га другови придржавали да се не сруши, како би га спасили. Познаници из ранијег заробљеничког живота су га упозорили да ако нешто хоће да сачува, то треба одмах њима да преда. Димитријевић је искористио тренутак и до-
дао им свеску са песмама, која је само захваљујући тим познаницима и личној довитљивости сачувана од сигурног уништења. Јер само што је дотурио свеску и још по нешто, подвргли су их детаљном претресу, и скинули до голе коже, одузимајући им све што су имали при себи. На тај начин, спретним и виталним маневром и потезом, отета је од уништења једна од будућих Сергијевих књига.

Путописно-репортерски записи Сергија Димитријевића

Путујем, дакле постојим! То је као: Мислим, дакле постојим! Мишљење је својствено човеку. Приближно као и путовање, преко разасртог мора живота. Путујем, мислим, осећам, дакле постојим и опстајем у непостојаном и тегобном прелазу од себе ка свету и другима који су ЈА.

Мислим и путујем у трагању за собом који јесам, за духовним средиштем, за миром у немиру, за оностраним у свеземаљском.

Путујем и мислим, бежећи од ограничености рационалног ума, у напору досезања вишег стања свести о себи који јесам и сопственој нутрини.

Не може се мислити пут изван онога што јесмо, нити се може превазићи простор постојања и време трајања, Дан Живота и Ноћ Самонестајања. Као што се не може путовати без дисања и осећања, дакле, без постојања, мишљења.

Поетика дугог, дугог путовања и трајања је све што је у непосредној вези са стваралаштвом духа и мисли, са писањем и певањем, чија је супстанција отпор људском нестајању, и вечна "игра" за живот.

Путујем, пишем, дакле постојим (Борхес). Писање и путовање је истински разлог да се постоји са смислом преласка из тавнила у светлост невидовну, из смрти у трајање ослобођено стилског па и поетичког суштаства, и то када схватање нужности бива превазиђено схватањем слободе.

Путешествено вијање и духовно немирничко вазношење поетички испољава жељу и креативну тежњу за дубљом унутрашњом променом и самосвесном трансформацијом, те неодољиву потребу за новим интелектуално-сазнајним и искуственим разазнавањима, хтење за узлетима у незнано и неухватљиво, прелазак из "прозе" постојања у другу раван лирског и поетског самопотврђивања, када се отварају нова животна, мисаона и делатна обзора. Тада, чини се, живот и постојање иду за уметношћу и поезијом путовања.

Путовање и поезија су силазак и понирање до самих изворишта живота, природотворних енергија и чаровите магије истрајавања и самопретрајавања у недаћама ...

Сергије Димитријевић, песник животом и величанским научним делом, које ће, чини се, с временом све више узрастати, био је песник путовања, неуморник и, безмало, велесветски друмовник. Све око себе страснички је упућивао у чари и лепоте путовања, зналачки саветовао и помагао да направе најбољу туристичку маршруту; подизао, неговао и усмеравао неколике генерације путештвених немирника и неспокојника, уливајући им нешто од напред назначене поетике путовања. У томе су га неки од путештвених следбеника у једном виду и превазишли, у првом реду син Милан Димитријевић; а друге који су Сергија пратили на путовањима по Шпанији и Источном Медите-

рану подстакао за низ лирско-медитативних записа, можда и путописних књига и певанија. Најближи му оданици, у једном моменту, јула 1990, кренули су његовим стопама у "Арктичку експедицију", како је он волео мало у шали да именује то путовање.

Слика живота негдашње Холандије са погледом на ликовно-уметничко

Путописни и репортерски записи Сергија Димитријевића, овде под насловом "Писма из Холандије" из друге половине 1937. године објављени у "Политици", као и они који нису публиковани, у знатној мери су прилагођени новинским потребама и захтевима једног дневног листа. Он почетком августа једноставно реалистички пише о Холандији земљи отетој од мора, њеним пејзажима, становништву, бициклима, облакодерима, многобројним мостовима, ротердамском пристаништу, те о привредним активностима, бродоградњи, баштама у води, глачаоници дијаманата и другим, журналистички занимљивим темама. При том, у смеру својих животних опредељења, преплиће социјално-економско, класно-политичко са репортерским запажањима, личним виђењима и импресијама. Складни описи, пејзажистички детаљи, продуховљена сагледања животне делатних ситуација, необичних градова, смењују наративно-фактографска, нумеричка, на моменте документаристичка указивања. Тај наративни приступ је доста занимљив, објективистички, са ретким субјективно проживљеним назнакама и личним експресијама, како то и захтева форма новинско-репортерског записа. Но, понекад се, захваљујући томе што је Сергије Димитријевић писао и сти-

хове,¹⁸⁸ појави и по неки лирски наговештај¹⁸⁹ (холандско небо, ликовно-колористичко нијансирање и сл.). То доста строго функционално приказивање социјално-економских аспеката Холандије, уноси извесну живост и обогаћује текстове и поред суздржавања од веће поетизације.

Први репортерски запис Сергија Димитријевића, с почетка августа 1937, сав је у знаку стваралаштва и људског неимарства.¹⁹⁰ Креативност се овде схвата као борба са ограничењима и препрекама и тежња да се оне превладају. Слава Холандије је у томе што су је људи изградили, истиче аутор, указујући да су све њене лепоте, пејзажи, тло, дрвеће, дело људских руку. Људи су сами створили тај свет и осмислили га новим садржајима и красотата. "Код нас људи мењају природу, овде је они стварају", пише Димитријевић афористички сажето. Он писање као настојање да се човек ослободи свих стега и ограничења, свега што га спутава и кочи у узлету на новим просторима слободе мисли, духа, маште, сагледава помало и из личне перспективе креатора слојевитог научног дела.¹⁹¹ Али и из угла филозофије праксе и стваралаштва *историсане мисли* прихваћене као поглед на свет "распрострањен код великог броја људи (...) и то тако распрострањен да се преображава у активну норму понашања."¹⁹²

¹⁸⁸ С. Димитријевић, *Песме и писма*, Народни музеј, Лесковац, 1999.

¹⁸⁹ С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, Народни музеј, Лесковац, 2001.

¹⁹⁰ С. Димитријевић, *Земља коју су људи створили*, Политика, 5. 08. 1937.

¹⁹¹ Антонио Грамши, *Изабрана дела*, Београд, 1959, стр. 40.

¹⁹² Напоменимо овде да је Сергије Димитријевић, у периоду између два рата, као партијско-политички радник, суделовао у стварању наше новије историје, делујући у српском, југословенском и међународном радничком покрету. О томе сведоче следеће књиге: Н. Цветковић, *Живети пуним животом – Животопис Сергија Димитријевића*,

То што је Холандија "дело људских руку", како пише Димитријевић, мења и легенде о постојању света као и представе о Богу. При том он наводи и једну стару народну пословицу: "Бог је створио осталу земљу али су Холандију створили Холанђани", показујући у неколико познавање фолклора и однос према религији и Богочовеку. Ако је религија, према Грамшију, поглед на свет који је постао норма што се остварује у практичном животу, онда Холанђани, како их Димитријевић приказује, имају боготворну снагу у супротстављању морским валовима и отимању од њих парче по парче, не бојећи се ни божанства. Тај народ је "изједначио себе са њим", закључује Димитријевић у складу са својом филозофијом живота и односом према Богу, религији и људском стваралаштву. Стваралаштво је, показује он овде, својство и израз људске делотворне снаге и отворена могућност да себе превазиђе и надрасте.

Нешто од ове човекове боготворне моћи присутно је и у стиховима "Божанство ЈА."¹⁹³ Ту се у почетном делу велича снага и воља, делатна моћ и непосустајање. Умиру други, они што клецају, "ал ја то нећу" каже песник субјект, уверен да је у себи нашао идеал Бога.

"Зато сам моћан и имам срећу
И стварам дела и чуда многа".

На сличан начин и Холанђани, са вером у своје Божанство ЈА, сопственом, помало боготворном снагом,

Лесковац, 1996. Н. Цветковић, *Живот као делање – Политичка делатност Сергија Димитријевића*, Лесковац, 1997. Н. Цветковић, *Записи о Сергију Димитријевићу*, Лесковац, 1997. Види: Предговор Првослава Ралића књизи песама С. Димитријевића, *Искре из прошлости*.

¹⁹³ С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, стр. 43.

стварају своју земљу, отимајући је од мора, и граде "чуда многа".

На више места у "Писмима из Холандије" Сергије Димитријевић скреће пажњу на ликовне мотиве, помиње великане: Рембранта, Ван Гога, Вернера и друге, призива сликарске асоцијације, истиче Хашки музеј Mauricius, а Холандију сматра "леглом сликара". Ове и друге појединости показују да је скоро заљубљенички окренут уметности, сликарству, обиласцима музеја, ликовних изложби и слично.¹⁹⁴ Али и да је солидан познавалац историје уметности којој приступа на свој оданички и истраживачки начин. "Велики број његових путовања светом – па и ово по Холандији – био је мотивисан управо потребом за оваквим виђењима, и културно-уметничким, сазнајним и трагалачким сучељавањима и сусретима. Бављење у Паризу дало је посебан размах оваквим његовим интересовањима и наклоностима", писали смо о Димитријевићу у једној другој прилици.¹⁹⁵

У другом, вишеструко занимљивом репортерском запису под мало сликарско-поетским насловом "Холандски пејзажи",¹⁹⁶ Димитријевић пише о безбројним, крупним шароликим кравама и њиховим "династијама". Њихови производи чине "најважније артикле извоза", подвлачи он тај привредни аспект; али одмах потом додаје да су те мирне животиње неизоставни "елеменат холандског пејзажа", без кога би он "био празан, непотпун. Створени један за другога, они су се слили у један те исти појам".

¹⁹⁴ Н. Цветковић, *Обилазак музеја, културно-историјских споменика и уметничких изложби*, у књизи "Записи о Сергију Димитријевићу", Лесковац, 1997, стр. 93-100.

¹⁹⁵ Исто, стр. 93.

¹⁹⁶ Наднаслов текста је У Холандији су основана друштва која чувају старе ветрењаче, "Политика", 8. 08. 1937.

На ту лирско-пејзажистичку појединост Димитријевић надовезује ликовну асоцијацију да су некад давно "уметници старог Мисира цртали краве". А онда настоји да кроз историју уметности пропрати присуство тог ликовног мотива да би констатовао како се оне, након заборављања и замене јагањцима у хришћанству, поново јављају на сликама тек код "представника реалистичке холандске школе". А пошто их има више од два и по милиона, први пејзажисти их нису могли занемарити. "Оне су бројне на меланхоличним сликама Ruysdael-a", па се с временом догодило да су се у земљи крава појавили сликари који су неке од њих овековечили тако да су "ушле и у историју уметности", записује Димитријевић спретно повезујући привредно и животно са уметничким.

У овом контексту помиње Хашки музеј Mauricius који масовно посећује хиљаде туриста; а тада је, према нашим ранијим записима, посетио више еминентних европских музеја светског гласа и имена: У Холандији, Белгији, Енглеској и другде. Систематски и подробно прегледао је Војmans muzeum у Ротердаму, Mauricius у Хагу, Државни музеј у Амстердаму, као и музеј у Лајдену.¹⁹⁷

У поменутом хашком музеју туристи су се дивили истовремено Рембрантовом "Часу анатомије" и "Волу" кога је Potter начинио; ремек делу какво се ретко среће, пише Димитријевић у наставку, репортерски, али и зналачки, уметничко-естетски. Вредно је помена да се наш репортер још у давним школским данима живо интересовао за Рембрантово сликарство дивећи се репродукцијама његових дела. Као један од најбољих ученика лесковачке гимназије и члан школске литерарне дружине "Вуловић", написао је

¹⁹⁷ Обилазак тих музеја омогућио му је да употпуни своја знања па и да понешто напише о томе. Нека од тих виђења и сазнања имала су одјека у репортерским текстовима и приказима објављеним тада. – Н. Цветковић, *Записи о Сергију Димитријевићу*, стр. 97.

једну малу студију о Рембрантовој уметности која га је одушевљавала, са чијим се оригиналним остварењима по- најпре срео у Паризу,¹⁹⁸ а потом и у Холандији о којој ре- портерски пише помало и из ликовно-уметничког виђења.

Амстердам, који називају "северном Венецијом" због мноштва канала и 375 мостова, Димитријевић дочарава ли- ковно-поетски, са каналима, кућама што се огледају у њи- ма, са водом и текућином свуда околу. Живописна кон- струкција мостова што се расклапају, офарбана је јаким бо- јама, што делује експресивно. Њих је на сликама овековече- чио Ван Гог, кога Димитријевић оцењује као најоригинал- нијег импресионисту. "Он је у њима видео једну од битних лепота ове земље, а и данас су карактеристични за њу", за- кључује наш путописац. Додајмо овде да је Сергије веома волео француске импресионисте: Клода Монеа, Сезана, Сислеа; Реноара је имао у својој збирци, и то у оригиналу; а непрестано је трагао за уметничким репродукцијама Ван Гога.¹⁹⁹ Одушевљавала га је игра светлости на њиховим сликама, искреност, снага интуиције, изворност додира са природом ...

У тежњи да покаже како је и зашто Холандија "легло сликара", како дословце пише, Димитријевић се и сам слу- жи ликовно-колористичким средствима у репортерском приказивању. Куће се црвене, ишаране су жутиим комадима гипса, и свака је у некој другој нијанси. То складно бојено преливање и нијансирање употпуњује смењивање хиљаде тонова на огромном небу. У тим бојеним и светлосним прожимањима и преплитањима, Димитријевић види обја- шњење за свежину на платнима великих холандских умет- ника и за светлости унешене у радове и дела Вернера. "Ко

¹⁹⁸ Исто, стр. 93.

¹⁹⁹ Исто, стр. 99.

види ову земљу лако ће разумети зашто је она постала ле-гло сликара".

Вредно је помена да Сергије Димитријевић и у стихо-вима помиње слику сликара, ликовне термине, као што је на пример скица и сл. Као заљубљеник ликовне уметности у једној од песми жали што није сликар:

"Сликар нисам.
Али бих желео
да њена силуета,
нагнута над књигом,
остане као скица у моме сећању."²⁰⁰

Поетска реч се овде показује као ћутљиво сликар-ство, намерно поједностављено у поступку, са циљем да изрази тон присне непосредности.

"Симфонија вина" посвећена је веселој дружини која се препустила опојству "животне течности" и "сладо-сти сна", користи песник прикладну метафору. Дружина вином разгони са срца студ.

"Попут сликара злате
Духови жеље нам све."²⁰¹

каже Димитријевић у завршној строфи. Помињући поново сликара на лирски начин посведочава да је присталица Хо-рацијевог поетичког начела "Ut pictura poesis" (да песма буде као слика).²⁰² Заинтересован за сликарство, Димитри-

²⁰⁰ С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, стр. 18.

²⁰¹ Исто, стр. 80.

²⁰² Хорације, *De arte poetica*, 361.

јевић сматра да песник треба да поступа као сликар, а поезија да описује, што је и покушавао у појединим стиховима. Како фигуративно истиче: сликари "злате" жеље све, уз помоћ вина, и остварују тријумф у недаћама, када срце зебе.

У оригинално графички уобличеној књизи "Песме и писма" присутни су сликарски интонирани стихови, колористичке појединости, ликовно поетске и друге асоцијације, иако је реч о конц-логорским скицама и певанијама.

У сагласју са доста честим ликовно-поетским прекупацијама Димитријевићева збирка "Искре из прошлости" на насловној страни носи репродукцију сликара Камија Кораа кога је наш научник, песник, а овде и путописац, веома волео.

Преплитање сликарског, поетског и путописног у непосреднијој је вези са Сергијевим дружењем, сарадњом и креативном комуникацијом коју је имао са групом сликара у Паризу, половином тридесетих година прошлог века. Тој групи припадали су Бора Барух, Иво Шеремет, Стеван Боднаров и др. Састајали су се у атељеу Љубице Цуце Сокић, у улици Impasse de Rouet бр. 14, у коме је сиромашни студент Барух и становао. Димитријевић се посебно дружио и сарађивао са даровитим Барухом; заједно су посећивали ликовне изложбе, разговарали о уметности и сликарству. У приватној архиви нашег путописца налазе се бројнији цртежи, скице, пастели, два-три повећа уља на платну, које је Димитријевић успео да сачува. Неки кроки цртежи тушем и оловком красе књиге песама Сергија Димитријевића.²⁰³

²⁰³ Н. Цветковић, *Живот као делање – Политичка делатност Сергија Димитријевића*, Лесковац, 1997, стр. 197, 181 и др.

Друштвено-економски и социјални видови репортерских записа

Сергије Димитријевић с пуно креативног смисла приступа друштвено-економским, неимарским, социјалним и егзистенцијално-хуманистичким аспектима и појавама у Холандији о којој репортерски пише. Поред лирско-пејзажистичких детаља, поетског описа неба и цвећа, ликовно-уметничких, делатно-градитељских (Цојдерски залив), он са пуно података пише о ротердамском пристаништу, поморској трговини, бродоградњи, о амстердамској глачаоници дијаманата, тешком животу и смрти радника, о незапослености, социјалној беди, проституцији и другим сличним недаћама. Да би појачао утисак о великим друштвеним невољама експлоатисаних радника који умиру од туберкулозе, муче се и злоупате, Димитријевић инсистира на контрастима: лагодности живота туриста, те на баловима, грофицама и свечаним пријемима. При том чини све да открије другу страну медаље те, само наизглед, савршене холандске стварности.

У том смислу посебно су репрезентативна два записа: понајпре онај који говори о ротердамском пристаништу, на "раскрсници света", кроз које годишње прође 200.000 бродова и у чијим се бродоградилштима они "рађају свакога дана"; а потом и успела репортажа о индустрији дијаманата у Амстердаму и драгом камењу што сеје смрт, на које ћемо се посебно осврнути.

Социјалним темама и мотивима бавио се Димитријевић дуже време и у својој лирици, која у извесној мери кореспондира са репортерским записима из Холандије. Поред интимистичких и описних песама, које су најбројније, у Сергијевим збиркама присутно је и више социо-политичких, нарочито из концентрационог логора, које су биле са-

ставни део његовог активног партијско-политичког рада и деловања. Као борац за социјалну правду, не само у журналистичким и публицистичким прилозима,²⁰⁴ већ, ево, и у путописним фрагментима, па и у стиховима, Димитријевић је критички жигосао друштвену неједнакост, сиромаштво, беду, обесправљеност и злу и тешку судбину подређених и угњетених.

Песма "Снови" од 28. фебруара 1937, настала само неколико месеци пре репортерских записа из Холандије, можда најбоље изражава то стање борбеног духа и отпора. у њој пева о поколењу "које мучи беда", а опака стварност му не да да заклопи очи. Димитријевић настоји да стиховима подстакне жељу за променом друштвених прилика:

"Са батом истине
Разбијте лобање тврде
Дајте мозгу слободе
Задржите грамзиве руке
Што их за носеве воде".

У овој песми изражава веру у остварење "великог циља" који треба достићи:

"За бољи живот,
За кору хлеба,
Милиони се већ боре."²⁰⁵

²⁰⁴ С. Димитријевић као сарадник лесковачких *Недељних новина* (1934) пише о последицама привредне кризе, тадашњој агонији привреде, о улози финансијског капитала, проблему високих цена а ниских надница и сл. – Исто, стр. 21. и др.

²⁰⁵ С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, стр. 36.

Песник верује да ће узроци великих друштвених недаћа бити успешно савладани и да ће људи моћи да остваре богатији и срећнији живот.

На почетку понајбоље друштвено-економски осмишљене репортаже о ротердамској луци²⁰⁶ Димитријевић са пуно познавања прави поређење између три највећа пристаништа у том делу Европе и света, између Ротердама, Антверпена и Хамбурга. Пореди њихове докове, дужину кејова, помиње страсну препирку око најбројнијих дизалица, највећих пловећих докова и других рекорда, уз констатацију "да свако истиче баш то, што је код њиховога најзнатније, као најважнију ствар".

Путописац је, као економисту и правника, занимао привредни значај, поменути промет бродова, њихов број (200.000), од чега су 10.000 морске лађе. На основу тих података је запазио да Холандија, у томе времену, носи првенство и победу, што изазива и дивљење. Одакле тако велики промет, пита се, и одговара указујући на привредно-географски положај Ротердама, који је истовремено и пристаниште: Швајцарске, Немачке, Француске, Аустрије и Белгије.

Оно што сведочи о огромном значају ротердамског пристаништа и његовој величини је чињеница да је скоро за сваку врсту робе имало по једно. "Имате засебно пристаниште за цереалије, са силосом који прима 65 хиљада тона, друго где се врши претовар угља, треће са цистернама за нафту, па онда за дрво и многа друга."²⁰⁷ Овде је посебно вредно пажње Димитријевићево указивање на подређеност града у односу према пристаништу и дочаравање атмосфе-

²⁰⁶ С. Димитријевић, *Ротердам, пристаниште кроз које прође годишње 200.000 бродова*, "Политика", 18. 08. 1937; у књизи стр. 55-63.

²⁰⁷ Исто, стр. 59.

ре луке. "Пристаниште је главно, варош је нешто споредно, придодато њему". Димитријевић са извесним сликарским умећем реалистички обликује амбијентални и социјални простор луке који "кипти од морнарских барова, паробродских агенција, трговина поморских артикала". Ту у пристаништу су огромна пословно-трговачка средишта, велики бетонски магацини од по две стотине метара; њих наткриљују бројне дизалице од по сто педесет тона, сваковрсне инсталације, механички, пнеуматски шмркови ... То су све неки помало симболично-чудовишни апарати који обгрљују брод и исисавају товар из њега, упечатљиво описује Димитријевић.

Ротердамска лука је истовремено и велико царство бродова окупљених из читавог света, наглашава путописац у намери да симболично покаже извесну премоћ овог пристаништа. Али оно је и њихова колевка, где се свакодневно рађају нови, додаје метафорично да би означио њихов нови живот. Димитријевић је знао да се у основи симболике бродова налази родност и плодност вода, па су зато ове његове опаске утолико поетски смисленије.

Од 80 бродоградилишта у Холандији, 30 се налази у Ротердаму. Догађало се пре економске кризе да су свакога дана "излазиле готово три нове лађе, две речне и једна морска", употпуњује слику о великој производњи. Ту као љубитељ историје износи податак да је некада давно Петар Велики учио бродоградњу у Зандаму где постоји дрвена колиба у којој је становао.

Интересантна Димитријевићева репортажа из чувене амстердамске глачаонице дијаманата,²⁰⁸ познавање кристала, драгог камења, опала, повезана је са његовим раним занимањем за минералогiju и геологiju. Још у младалачким

²⁰⁸ С. Димитријевић, *Глачаоница дијаманата*, "Политика", 29. 08. 1937.

данима засновао је минералошко-петрографску збирку,²⁰⁹ а нешто касније је писао о рудном богатству и минералошко-геолошком саставу јабланичког краја²¹⁰ и помало се бавио истраживањима ове врсте и студијски писао о томе.²¹¹

Зато он, поред осталог, и зналачки пише о глачаоници дијаманата у Амстердаму коју је посетио захваљујући ваљаним препорукама. Индустрију дијаманата у овом великом лучком граду Димитријевић сагледава из угла историје Кулинана, тада најкрупнијег дијаманта на свету, као и из друштвено-економске перспективе, а акценат ставља на социјалне аспекте. "Драго камење што сеје смрт", један је од подналова одељка који говори о туберкулози грла и олову што трује раднике који, у процесу глачања драгог камена, нису само обични извршиоци налога већ и ствараоци. Оштра дијамантска прашина, заједно са оловним испарењима, испуњава радне просторије и немилосрдно убија све оне који то удишу углачавајући 58 фасцета на комадићу. То сеје смрт, убија раднике, само да би украсни драги камен заблистао "на баловима и свечаним пријемима, у дијадемама некакве блазиране грофице или на турбану индијског махараџе", наглашава Димитријевић у социјално интонираној поенти.

За Димитријевића је у овим репортерским записима из Холандије од свих празноверица, легенди и језовитих прича о драгом камењу – још страшнија сурова стварност, коју он уме критички и социо-политички да сагледа, наро-

²⁰⁹ Н. Цветковић, *Живети пуним животом – Животопис Сергеја Димитријевића*, Лесковац, 1996, стр. 70-71.

²¹⁰ С. Димитријевић, *Минералне воде и рудно благо*, "Недељне новине", Лесковац, 12. 08. 1934.

²¹¹ С. Димитријевић, *Геолошка старост лесковачке околине и њено рудно благо*, види у књизи Н. Цветковића, *Записи о Сергеју Димитријевићу*, Лесковац, 1997, стр. 162-164.

чито када пише о друштвеној беди и проституцији. Иако Холандија туристима изгледа "савршена", друштвена стварност показује да ту није све како треба, а странцима се прикрива право лице. Најлепши квартави богатог Амстердама изграђени у далеком XVI и XVII веку, којима се одушевљавају туристи и странци, "центри су проституције". Али о томе се не говори, опричава се прошлост, а прећуткује садашњост па се "стичу лажне представе". Онима који на свет и живот гледају из аутомобила и из свог личног комфора, чини се да бораве у најсрећнијој земљи и не виде да улице "врве женама које се продају", а задовољства које оне пружају намењена су богатим туристима.²¹²

Димитријевић иде још даље у контрастном сучељавању модерног Амстердама као Меке савремене архитектуре са социјалном бедом и сиротињом хиљаде незапослених, који тешко живе "у баракама изграђеним од старих сандука, окупљеним на мочварним теренима на ивици удаљених предграђа".

Ако се има у виду ова веома суморна друштвена слика Холандије, донекле постаје разумљиво што овај репортерски запис послат листу "Политика" у августу 1937. године није објављен, као и неки други и ту је Милан С. Димитријевић у праву када у предговору овој књизи пише да поједини текстови нису публиковани "вероватно због критичке социјалне ноте која провејава из неких делова репортажа из Холандије ..." (стр. 23)

Нешто више од године дана пре суочавања са сиротињским предграђем Амстердама и друштвеном бедом и незапосленошћу, насупротив сјају дијаманата, Димитријевић је написао сетну песму "Водени драгуљи",²¹³ која као да

²¹² С. Димитријевић, *Холандија земља изненађења, Писма из Холандије*, стр. 51.

²¹³ С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, стр. 39.

слути и најављује оно што ће репортерски записати у Холандији. У стиховима се говори о дечаку једном

"поцепаном, бедном
који на улици стоји"

док киша тужно и полако пада. Мала фигура тог сиротог дечака контрастирајуће се издваја сред чаробних драгуља водених капи "нежна и немирна сјаја", баш као што се богатство глачаонице дијаманата судара са социјалном мизеријом појединих квартова Амстердама, јадом и проституцијом.

У песми "Спасење"²¹⁴ Димитријевић помиње горак живот проститутке:

"Пуна атома нечистоће
Ради новца давала је
Да је љуби ко год хоће".

И поред свих нада и идеала, њена душа се срозала "посред овог црног кала", пише помало бизарно натуралистички.

²¹⁴ Исто, стр. 22.

Слободан Костић: *Цртеж*
(Из архиве Николе Цветковића)

Лирско-пејзажистички и литерарни фрагменти

У репортерским записима из Холандије Сергије Димитријевић тежи да пружи аутентичну слику света и живота Низоземске у првих неколико деценија XX века, са акцентом на друштвено-економске и социјалне аспекте, као и да те путописне текстове помало поетски осмисли лирско-пејзажистичким, литерарним и другим сличним појединостима. Поред општијих друштвених запажања, вештог издавања битних карактеристика, он повремено уноси и неке индивидуалније литерарне елементе који су у функцији лирског богађења и прожимања друштвених виђења и представа. Овде ћемо укратко скренути пажњу на поједине

Димитријевићеве поетске слике неба и цветних пејзажа Холандије, на дочаравање слике плодних поља, водених пространстава, канала, огромних брана, полдера, пијаце сирева, изгледа ношње, уз напомену да је све то у знатној мери подређено социјално-економском дочаравању допадљиве, али опоре стварности.

Нагласимо овде да је Димитријевић у младости веома радо певао о складу и лепоти природе, пејзажима, мирисном сунцу и цвећу, зеленим баштама, лишћу и гранама, облацима и плаветној даљини. Половином 1936. године написао је песму "Симфонија природе"²¹⁵ која може да има програмски лирско-пејзажистички смисао и карактер, а у поетичком је сазвучју са неким литерарним појединостима из ових путештвених записа. Почетни стихови:

"Зелене се баште,
Цвркућу хорови птица ..."

у складу су са музичком хармонијом која влада у природи. Свестан веома блиске повезаности између поезије и музике, Сергије Димитријевић је ту, помало манифестну, песму насловио "Симфонија природе". Ритам, музика и поезија су, према његовом поетском виђењу, присутни, па и све-присутни у природи. Поред милозвучних хорова птица, безбројне ласте се упуштају у ваздушни плес. Птице су гласнице чари природе и небеских простора, а са ластанма, и пролећа, добре среће и наде. Њихов ваздушни плес је особено испољавање васељенске творне енергије и вид преображавања ваздушног простора у оживљени ритам облака и балетских пируета које изводе:

"А тамо на висинама

²¹⁵ Исто, стр. 50.

где се облаци љубе,
као на сцени балета
спирале њиховог лета
у светлости се губе".

Спирала духовног ослобађања и прелажења из условљеног у неусловљено губи се у светлости која је истина и коначна стварност.

Сергије Димитријевић, као и његов син Милан, у младалачким стиховима посвећивали су знатну пажњу виђењу и доживљају неба, астралних и небеских пространа. Тако Сергије, у песми "Окови", написаној на Бледу, крајем јуна 1932. године, пева о оковима који стежу живот и "не дају полета души". Насупрот тим тешким оковима који гуше тело и страсти, "Тежимо звездама неба / Мрвимо атоме мале²¹⁶ ... " То је у ствари бекство од окова и стега и тежња ка висини, бесконачности и праведнијем поретку у свемиру; а не никако царству блажености, што видимо из наредних стихова који говоре о гладнима и хлебу.

Представа о небу у поезији Милана С. Димитријевића је више вид космичке физике са елементима одуховљености и лирске спиритуализације. Небеска тела су у једној врсти поетске комуникације са душевним светом и појединим његовим манифестацијама. Он небо види као звездани свод и извориште свеколике светлости, настојећи да доучи музику која бруји у хармонији сфера. У његовим стиховима небо пева над нама и дочарава, слика цветове на бескрајно разастртим ливадама.

Импресивну слику бескрајног холандског неба Димитријевић уклапа у пејзажистичку представу огромног зеленог тепиха ишараног каналима па оно није само и једино

²¹⁶ Исто, стр. 41.

на висинама, "оно је и на земљи."²¹⁷ То небо је отворено одасвуд, јер га не заклањају брда, па оно "нигде није веће, никде импозантније", користи он овде туђицу да би подвучао како холандско небо својим бесконачјем и величанством улива дивљење и поштовање које осваја људе. Истицањем његове величине аутор као да је истовремено имплиците хтео да означи и неограниченост човекових стваралачких тежњи. "Има великих неба", пише он даље, "али се она не дају виде-ти", због бескрајности и недомашности. "Она вам боду очи својом светлошћу, засењују својим сјајем". Светлост и сјај су у овом приказивању израз управо небеских сила и вечности, којих је холандско неба ослобођено, "пошто се по њему стално смењује благи тонови. Оно се огледа у безбројним каналима". Појмовна представа холандског неба у Димитријевићевом сликању изражава се у већој мери земаљским атрибутима да би се оно могло што упечатљивије замислити. При том се додирују границе лепог са визијом проживљеног. То огромно небо се опажа свуда "где год вам поглед стане", и то како у астралним сферама тако и на земљи, заокружује путописац ову поетску слику.

У другој прилици опет, Димитријевић сивим тоновима мала небо и један само наизглед јесењи пејзаж.²¹⁸ Поља са црно-белим кравама некако лагано плове, док на раскршћу водених путева "стоје усамљене ветрењаче, суморна изгледа, са великим непомичним крилима у облику крстова". И ту са пажњом издваја једну специфичност Низоземске, где летње непогоде нису праћене грмљавином, а ситна киша сипи без престанка. Путописац поетски евокативно

²¹⁷ С. Димитријевић, *Холандски пејзаж, Писма из Холандије*, стр. 43.

²¹⁸ С. Димитријевић, *Холандија, гледана са канала и авиона*, послато листу "Политика", августа 1937, није објављено, а у *Писмима из Холандије*, стр. 85.

дочарава јесењску атмосферу: "Дубоко у позадини, иза раштрканих дрвореда, магла вам покрива видик. Време носи јесењи печат".

У следећим реченицама Димитријевић том новембарском расположењу, супротставља живи ритам боја, у духу истоимене младалачке песме пуне сваковрсних бојених прелива и нијанси: од црвено-плаве, пурпурне, преко топазно жуте и злаћане, до смеше зелених, црвених, тамних и светло бледих

"уз дивни одсев раскошних зрака
свих боја светлости и мрака
трепере нијансама опала."²¹⁹

У путописном тексту он колористички сочно меша зелену боју поља и бујне летње траве са интензивним бојама групице кућа које имају зидове "од црвених цигала, са плавим и зеленим тишљерајем, са крововима и дрвеним зградама истих тонова"²²⁰ "...". Топла црвена прожима се са хладњикавом плавом, док се обе сједињују са зеленом.

Са смислом за поетско виђење Димитријевић описује мало необичне баште окружене водом и села која тону у мору цвећа.²²¹ Свака од тих башти као да чини засебно цветно острво са тлом које је затворено у извесне дрвене оквире што једва вире из воде. А вода која их окружује прилично је дубока, па су та острва-баште подупрте са свих страна кољем и даскама, јер без тога вода би однела земљу "ронећи комад по комад, нагризајући је одасвуд".

²¹⁹ С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, стр. 52.

²²⁰ С. Димитријевић, *Холандија, гледана са канала и авиона, Писма из Холандије*, стр. 87.

²²¹ Исто стр. 89-91.

Путописац овде на прикладан начин пореди те холандске баште у води са терасастим њивама у брдовитом кршу Далмације, где сељаци мукотрпно, у цаковима, доносе земљу, ограђујући је каменим зидовима. То успело и асоцијативним озрачено поређење Димитријевићу је послужило да приближи изглед тих чудних башти нечему што је било знано нашој читалачкој публици.

"Холандија је позната по цвећу, она га извози у све земље", пише Димитријевић, који је на цвеће гледао као на спонтану уметност.²²² Постоје крајеви у којима се скоро искључиво одгајају лале, нарциси и зумбули, па када они процветају у пролеће "околина Харлема се покрива бескрајним шареним ћилимом на коме је свака парцела (...) добила другу боју", путописац инсистира на шаренилу и разноликости. А онда издваја два цвета, зумбул и лалу, који се у смислу афирмације светлости и лепоте чаровито појављују "у десетак различитих нијанси покривајући цео видокруг."²²³ Од њих се ништа друго не види, чак ни "оно мало зеленог перјастог лишћа што има на њима", бележи са извесним поетским надахнућем.

У младости је Димитријевић понајвише певао о љубави. О томе недвосмислено сведоче бројне лирско интимистичке и сентиментално озрачене певаније у збирци "Искре из прошлости" као што су: "Миловање",²²⁴ коју је иначе волео понекад да рецитије, затим "Силуета из Милкбара",²²⁵ "Крик у васиони" и многе друге. Као песник љубавних осећања, уз доста честе социјалне теме, он је у ре-

²²² У младалачким стиховима под насловом *Finis Diei*, лирско-наивистички пева у терцету: Цвеће мирише / Трава уздише / Ширећи влагу – С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, стр. 71.

²²³ С. Димитријевић, *Холандија, гледана са канала и авиона, Писма из Холандије*, стр. 89.

²²⁴ С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, стр. 19.

²²⁵ Исто, стр. 18.

портерском запису намерно издвојио цвет лале за који је знао да је персијски симбол савршене љубави, али и амблем Холандије о којој пише. А зумбул, што оличава ускрснуће у пролеће, Сергијева мајка Софија неговала је у својој башти у време његовог раног детињства. Осим тога, привлачила га је и митолошка веза зумбула са Аполоном и Кроном.

У репортерским записима Димитријевић помиње земно паперјасто лишће, а у младалачким љубавним стиховима, такође пева о њему са доста сентименталности. Песнички субјект осећа како га лахор глади по лицу заједно са крунама платана. Платани за које се Димитријевић зналачки определио, у грчкој традицији означавају ученост, а у хришћанској љубав и милосрђе. (Академске расправе у старој Атини вођене су испод једног платана)

"Лишће са њихових грана
трепти од миља.
С њим и ја."²²⁶

- истиче се мало лирски сладуњавао.

Па онда некаква срећа, и то ради очекиване риме "све већа", испуњава груди. У лишћу и крунама платана буди се лик плаве девојке:

"Што је свакога дана
чекам испод платана".

Љубавност платана и трептање његовог лишћа, које у знаку плодности и обнове, лирске су вертикале овог нежнутљивог певања.

²²⁶ Исто, стр. 19.

Већ у првом, напред помињаном, репортерском запису из Холандије, Сергије Димитријевић поетично и продуховљено пише о великим бранама, одбрамбеним насипима, пешчаним динама. Морска вода је тамо, уз велике људске напоре, савладана и побеђена бранама и раздељена у безбројне канале. "Где су раније шетале харинге данас су њиве и ливаде."²²⁷ Вода је ту на изглед мирна, али је опасна када попусте насипи, тада настрада читава провинција. Зато се о њој стално брине. "Надгледају се насипи лагано поткопавани. Мери се њена висина". Када отпочну кише, онда стотине ветрењача, под снажним ударима ветра, црпи воду.

Путописац Димитријевић указује и на друге начине коришћења ветрова. "Пешчане наслаге дуне, које они слажу, учествују у овом циновском окршају. То су насипи стварани ветровима". Гледано из угла поетске симболике, ветрови су овде подстицајни и животворни дах и моћни дух који потпомаже да се у неповољним околностима одржи и одбрани живот: да се засадима учврсте и да им се не допусти да мењају место. Таласи мора нису исто што и таласи ветра, или духа: њима, као и срцу, тешко је рећи да могу ићи само дотле, даље не! Према овом лирско-репортерском запису та импозантна пешчана брана "пружа се дуж целе морске обале" и њена висина досеже и стотину метара. А тамо где ње нема, људи постављају запреке на које "ветар нагомилава дуне". У овој занимљивој земљи "и брежуљци су људска творевина", поетско-стваралачки закључује Димитријевић. Брежуљци овде симболизују постојаност, извесну чврстину, трајност и поузданост, коју људи и снага ветра стварају у борби са таласима. А та тешка "борба валова и људи траје већ вековима", пише Димитријевић, и води се за скоро сваки педаљ сувог тла. Зе-

²²⁷ С. Димитријевић, *Земља коју су људи створили, Писма из Холандије*, стр. 31.

мља, тло, у овим записима више него другде је свеопшти архетип родности и неисцрпног људског делања и твораштва. "Једни за другим расли су насипи, расла је Холандија", и то из воде, изашла су најплоднија поља. "Холандија још увек расте", скоро поетски узвикује Димитријевић. Расте плодност, расте обиље и напредак који готово да не зна за границе.

Поетске детаље у овим репортерским записима употрепује на моменте бирана симболика, прикладна поређења, нешто ређе метафоре, богата асоцијативност, повремено алегоричност, нарочито када пише о мору, његовој силини и људској снази у савладавању. Занимљиво је да је Димитријевић алегоријски дочаравао и песмама:

"Море шуми, вали брује,
пљушти, тутњи атмосфера
Ветар хучи, лађа јури ..."

Привлачиле су га праисконске воде мора, његово бескрајно кретање, бруј таласа. Али оно може и да побесни, да запљушти, затутњи заједно са небесима.

"Јарбол шкрипи, јарбол пуца,
од потеза моћне руке".

Море и небо имају велику моћ, а у појединим тренуцима и гигантску снагу, која је нарочито опасна када се стихијски и тирански усмери.

"Море хуји, море грца,
подносећи ове муке ..."

Оно као извориште живота, али и као бескрајно кретање садржи све потенцијале, збир разнородних манифестација и недокучивости, показује то Димитријевић у "Писмима из Холандије", те у наведеним и другим стиховима о мору.

Под провокативним насловом "Пристаништа која остају без воде", Димитријевић пише о Цојдерском заливу наглашавајући да он није одувек то био ... Поново је у новије доба претворен у језеро. А да би се то остварило изграђена је огромна, и тада, најдужа брана на свету, о којој се говори с поносом. "Називају је тринаестим делом Херкула", што она и заслужује због свог циновског саздања. Према Димитријевићевим подацима, горе, на висини воде широка је 90 метара, а при основици од 120 до 200.

После ових фактографских података, што Димитријевић често практикује у репортерским записима, потанко описује изглед насипа. Тај огроман насип на боковима је покривен блоковима базалта, а преко су поплочани путеви, што све величанствено изгледа. Инсталације на брани су тако ваљано изграђене да вазда могу два брода, једновремено, да изађу у море.

Требало је уложити огроман напор да би се све то изградило, пише Димитријевић, а нарочито да би се савладала матица. За то је било потребно "нагло бацити са сплавова огромне количине камења", и то из увоза. И ту, поново, путописац помиње и призива херцеговачки, црногорски и далматински камењар, који би они врло радо продавали у бесцење. Али се од тог нашег трошног кречњака битно разликују "прворазредни призматични кристали, необичне тврдине", које је природа исклесала, а увезени су из Немачке и Белгије. Димитријевић намерно пише о природи и својствима тог камена, имајући при том у виду и његову симболику у смислу трајности, поузданости и вечној кохезивности. Призматични кристали пак оличавају чистоту и

неки вид духовног савршенства, уз извесне магијске моћи бесмртног истрајавања. Ти кристали "имају правилан облик чим их одломите", детаљише Димитријевић помало и као зналац и истраживач на пољу минералогije.

Поред уношења лирски инспиративних елемената, ови други слични Димитријевићеви фрагменти о бранама, насипима, пешчаним брдима, хидро-техничким радовима, људском неумору и креацији, више су репортерско приказивање предела, живота и делања људи, занимљивих пејзажа, него ли лично, емотивно-поетско дочаравање путописних призора. Доминира објективистичко, фактичко-нумеричко, документаристичко сликање, са лирским фрагментима који им на моменте придају чари литерарности.

Димитријевићева "Писма из Холандије", гледано у целини, су реалистичка слика виђеног и проживљеног на том путовању. То су у основи литерарно-репортерски записи без великих претензија, са интересантним и у појединим тренуцима сугестивним наративним партијама. Путописне појединости чине један тањи слој који је доста често под пресијом фактографских података привредног, социо-политичког и идејно-класног карактера. Аутор је тежио да понуди прецизан, објективни снимак природних и друштвених појава, начина живота и догађања између тридесетих и четрдесетих година, са изразитим идејним и класно-критичким опсервацијама, које и када су суздржаване и имплицитне, ипак избијају из контекста. То у неким случајевима намеће публицистички тон и смисао који потискује поетичност и литерарност у други план. Стиче се утисак да када је у питању дочаравање предела Низоземске, једноличност равничарског пејзажа, која за нас може бити привлачна, није била довољно инспиративна да репортерске записе подигне на виши стилски и уметничко изражајни ниво.

"Писма из Холандије" Сергија Димитријевића су нека врста изворног путешественог "романа" живота у једном тренутку природотворног ходољубивог бивствовања, да парафразирамо песника Хајнеа, који је путописе сматрао најизворнијим обликом романа. Димитријевићеве слике живота садрже појединости које могу бити фрагменти неке врсте социјалног романа.

Зато су ови путописно-репортерски записи у већој мери значајни са социо-културног, информативног, дидактичко-сазнајног, економско-политичког, него ли књижевно уметничког становишта. они нуде обиље информација о Низоземској, подучавају и упућују на друштвено-економско сагледавање и валоризовање података, документаристичких појединости, те на адекватније виђење људи и догађаја.

Поред младалачко-романтичне збирке песама "Искре из прошлости" и конц-логорских песама из оригинално конципиране и ликовно оплемењене књиге "Песме и писма", путописно репортерски записи "Писма из Холандије", значајно обогаћују иначе обухватан опус Сергија Димитријевића. Ови реалистички репортерски текстови у којима се преплиће литерарно и публицистичко, фактографско и пејзажистичко, документарно и информативно, социјално и хуманистичко, проживљено и журналистички-путописно, употпуњују представу о младалачким књижевностваралачким захватима једног од великана наше савремене научне и нумизматичке мисли. И показују да је његово посвећивање партијско политичком раду и деловању, а касније обимним научним подухватима, донекле зауставило креативније деловање на књижевно-поетском и списатељском пољу.

Ђеновићи, у кући Фанфани

**4. ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКА
И ПУБЛИЦИСТИЧКА АКТИВНОСТ**

ВИДОВИ САРАДЊЕ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У "НЕДЕЉНИМ НОВИНАМА"

Фрагменти

Већ дуже време "Наша реч" објављује занимљиве прилоге о лесковачкој књижевној баштини. Отварање једне такве рубрике је вишеструко значајно јер пружа могућности да се на организован начин прикупља и систематизује најразличитији материјал и драгоцен грађа која може да представља основу за даља целовитија истраживања и будуће монографске обраде књижевног и културног наслеђа лесковачког краја.

Овом приликом обратићемо укратко пажњу различитим облицима и видовима сарадње Сергија Димитријевића у "Недељним новинама" (1934.), рубрици "Књиге које треба читати" коју је он попуњавао, приказима књига, написима о филмовима са социјалном тематиком, као и евентуално текстовима о штампи у Русији.

Сергије Димитријевић је као студент права активно радио на афирмацији и популаризацији новоизашле социјалне литературе и ангажоване белетристике, како у Лесковцу тако и у Београду, и у другим срединама у којима се кретао. Као заљубљеник књиге и писане речи, читалац многоструких интересовања и широких видика, тражио је и налазио најпогодније могућности за одговарајући пласман поменуте литературе. Поседовао је личне способности да штампану реч приближи и учини је присутном те да

заинтересује шири круг читалаца из редова омладине, али и из других структура.

Димитријевић је на томе радио скоро систематски и организовано. Такву делатност омогућило му је пре свега што је у богатој личној библиотеци, захваљујући добрим делом и интересовању његових родитеља, поседовао већи број књига из домаће и стране издавачке продукције, које је уз то и сам радо набављао, читао и темељно познавао. Поред тога на такав рад су га упућивале и различите околности, конципирање одговарајућих реферата на Правном факултету у Београду, припреме за семинаре и израду семинарских радова, а потом и лична студијска интересовања за изворним тумачењем друштвено-историјских процеса и законитости друштвеног развитака. Димитријевић је испрва углавном само обезбеђивао ту литературу за поједине групе али и за неке другове и сараднике који су се интересовали за социјалну литературу и ангажовану публицистику.

Осим што је уз очеву помоћ, потом преко Драги Социјала, а на Факултету преко колеге Младена Патерностера и на друге начине, уз лични труд, долазио до ове литературе, он је потражио могућности и да буде заступник њеног издавача. "У ту сврху обратио сам се издавачким кућама које су публиковале напредну литературу да бих преузео заступништво за продају ових књига", пише сам Димитријевић на једном месту. Као доказ о тим заступничким настојањима постоји и писмо Научне библиотеке из Загреба, од 1. јула 1934., као и писмо Накладне књижаре "Епоха" која се бавила публиковањем превода белетристике, од 5. јула 1934 (архивска збирка С. Димитријевића).

-Та два писма показују да сам се половином 1934. године појављивао као заступник тада познатих издавача социјалне литературе, напредне публицистике и совјетске преведене белетристике, говори нам Димитријевић. – Моја

је намера била да у Лесковцу створим пункт за њено пласирање. У том смислу предузео сам и одговарајуће мере - додаје у разговору (Рукописне белешке, Н. Цветковића, Београд, 9. VI 1987.).

Један од облика Димитријевићевог популарисања социјалне и напредне публицистике било је, смишљено и у једном периоду скоро систематично, објављивање прилога у "Недељним новинама".

О штампи у Совјетској Русији

У "Недељним новинама" и другим листовима С. Димитријевић је доста често писао о Совјетској Русији.

Први део у много чему пропагандног чланка "Штампа у Совјетској Русији" заснован је на упоредном приказивању података о броју издања књига и новина у Америци и СССР. При том се указује на огроман пораст издавачке продукције код Совјета и на њено опадање у Америци, па се ствара слика о несумњивом културно-стваралачком напретку и предностима социјалистичког друштвеног система. Димитријевић се ту вешто служи статистичким подацима, који су сами по себи веома импресивни, поготову када се компаративно сучељавају, мада по неки пут у служби пропаганде.

Аутор почиње чланак са подацима из изјаве неког крупног америчког издавача, према којој је 1932. године у односу на 1931. у Америци снижен број издања за 20,5%. Према истим изворима из "Литерарне газете" у Русији је дошло до пораста издања књига и новина. Наиме, за четири године, до 1932., Совјети су четвороструко повећали

Началник Ордена Месечевичев.
Браќарина Чурсклаија.
Бр. 140.887.
у Лесковцу. 18/11 30 г.

Мојом Гимитријевића Серије,
студента из Лесковца, за одобрење
да може куповати старе оружје и
оружје за музеј.

КРАЈЕВНОЈ БАНКОЈ УПРАВИ
П. Челевићу.

С К О П Ј Е И

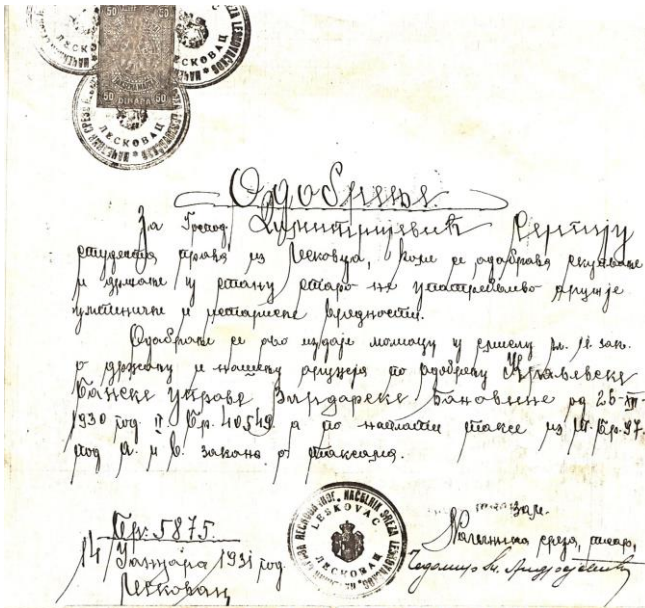
На челству је часит опремост Браќарина Месечев
мојом Гимитријевића Серије, студента из Лесковца, којом се предлаже
са учини мишљењем, да би се можда требало издати дозвола, јер је
се потпуно на лицу места у некоем стану уверио да има свој музеј у коме има
многа и много научне ствари и на тиме тежи.

Прилог 20. личних гласних картица.

Баст.

Челника Ордена, инсвр.

Б. К. М.

Одобрење за С. Димитријевића да сакупља и држи у стану старо, неупотребљиво оружје...

О филмовима са социјалном тематиком

И приказ филма за Димитријевића је отворена могућност да критички проговори о друштвеној стварности, о правном систему, социјалним и другим проблемима у савременој Америци, са извесним прикривеним алузијама и на суровост наше стварности половином тридесетих година. У складу са својим политичким погледима он пише и о америчком филму "Ја сам бегунац". Због наглашеног класног и критичког тона цензура је из "Недељних новина" избацила поменути приказ, који је остао сачуван у штампарском слогу са потписом аутора.

Приказ почиње критичком констатацијом да ретко који амерички филм третира друштвене проблеме, коју Димитријевић суптилније образлаже. При том истиче да то није никакво чудо јер су званични носиоци културе далеко од сурове и неестетске стварности. Међутим, капиталистичка филмска предузећа да би дошла до зараде и добити понекад успевају да угоде жељама публике, што је случај и са филмом "Ја сам бегунац". У том филму је, како пише аутор, испричана не само дирљива историја једне личности, већ и најоштрија критика данашњег друштва у Америци.

Приказујући садржај филма Димитријевић показује да је и тада, као и касније, са пажњом пратио оно о чему је штампа тада писала. Јер у филму није изложена нека измишљена прича већ стварни живот Р. Брунса, то јест Алена, човека који је у истини постојао. Аутобиографија страдалника и бегунца, који је главна личност филма била је публикована у светској штампи и то као доказ дегенеративних појава и изопачених схватања у области америчког

правосуђа, не пропушта Димитријевић прилику за оштрију замерку.

Износећи укратко садржај филма приказивач поново акценат ставља на живот јунака избаченог из животног колосека и на социјалне моменте: остајање без посла, невино страдање, суђење и робија.

Мрачна слика живота у тамници изнета у филму, прилика је за Димитријевића да жигоше асоцијалне видове живота у Америци, што су цензори примили са отпором. У затвору се са осуђеницима поступало окрутно, као са животињама, уз примену сурових средњовековних метода, пише непошtedно приказивач. А када бегунац из тамнице, захваљујући личним квалитетима, постаје користан члан друштва, америчко правосуђе по сваку цену тражи извршење правде. Интересантно је, да Димитријевић, полазећи са становишта човекољубља и стављајући друштвено користан живот људске јединке изнад свих јуридистичких начела, пише да за тај правосудни систем није битан живот појединца и чињеница да је својим радом показао излишност даљег издржавања казне, већ да се пресуда без обзира на све мора пошто пото у потпуности извршити. Ту он наводи познату латинску изреку "Правде мора да буде па макар пропао свет". Такву логику правосуђа у Америци, "тријумф" правде и чување њеног ауторитета приказивач С. Димитријевић на себи својствен начин одбацује пре свега са становишта правдољубивости у вишем смислу те речи.

У завршном делу приказа С. Димитријевић прелази од критичких разматрања и ламентација на једну изразитију борбену позицију. Ту се усредсређује на јунакову борбу против реакционарних појава у животу ширећи њену социјално-политичку основу. Јер, Аленова настојања, према приказивачевим речима, "прихватају напредни елементи у Сједињеним Америчким Државама", а као израз тога може се узети и сам филм. "Та борба је саставни део борбе за но-

ви живот", закључује Димитријевић са извесном алузијом у духу неких порука из програмско-политичких докумената тога времена.

Поменимо овде, узгред, и Димитријевићев приказ комада Лајоша Зилахија "На трећем спрату", написан поводом гостовања Нишког позоришта у Лесковцу²³⁰. Аутор који је имао извесну аверзију према грађанско-сентименталном и малограђанско-сензационалистичком духу литературе, па и позоришних комада, овде јетко критички пише о јефтиним ефектима и загонетној садржини која голица радозналост публике, као и о занемаривању психолошке стране случаја. Према његовим речима, то што је привучена пажња публике – није искоришћено, јер драма нема педагошке вредности осим за лица у истражној служби, додаје, чини се, са мало прикривене ироније. Поред опаске да сцене обилују сензацијама, овај поборник ангажоване литературе са социјалном тематиком, критички замера што се ту осећа "одсуство *социјалне тенденције*" (подвукао Н. Ц.). Као што из овога видимо, Димитријевић је тражио и активистички афирмисао социјални смер и настојања не само у литератури, публицистици, на филму, него и у позоришту и то доследно и истрајно у складу са својим тадашњим схватањима.

²³⁰ Лајош Зилахи: *На трећем спрату*, „Недељне новине“, 15. април 1934. (Потписано са Д.).

О ПРИЛОЗИМА С. ДИМИТРИЈЕВИЋА ОБЈАВЉЕНИМ У „ЛЕСКОВАЧКОМ ЗБОРНИКУ“

Са преласком у Београд, и после прекида сарадње са *Нашом речи*, С. Димитријевић релативно мало и доста ретко објављује своје прилоге у лесковачкој периодици. Али, то не значи да студијски није радио на лесковачкој проблематици. Напротив, у тих првих десетак поратних година, сарађујући са Народним музејом у Лесковцу, објављује већи број књига, студија и брошура, што се може видети из његове обимне библиографије. По мишљењу једног броја студијских радника, који су пратили научно стваралаштво овог аутора, он се можда предуго и више него што је било неопходно задржао на локалној проблематици, и то онда када је могао дати још крупнији и значајнији прилог српској и нумизматици, историји радничког покрета, економској историји и сл. Наше је мишљење да је управо врло драгоцен његов допринос у научном заснивању локалне и регионалне историографије, да је при том на нове основе поставио монографску обраду појединих периода новије историје, што такође представља видан прилог напретку историјске науке. А уз то, подуже бављење локалном историјом, било је раздобље његовог пуног креативног зрења и развоја, усавршавања и разраде особене научне методологије и изградње својеврсног система приступа преко био-библиографског праћења и увида у расположиву периодичку, потом прикупљања и организовања етнографске, фолклорне и друге грађе, проучавања, информисања и упознавања, што је било нужно.

Када је реч о Димитријевићевој сарадњи у локалној периодици у поратном периоду може се уочити да је она најинтензивнија управо у *Лесковачком зборнику* где је, уз ауторизовано учешће у расправи о *Историји Лесковца*, обелоданио и три прилога значајна по доприносу у расветљавању појединих кључних историјских момената, потом занимљива по методолошком приступу и начину излагања, као и по карактеру обраде. Поред неколико краћих чланака у билтенима и другим публикацијама објавио је и три чланка у часопису *Наше стварање*, те у једном пише о национализму лесковачке буржоазије,²³¹ док други представља само нешто ширу верзију студијско-мемоарског текста. „Рад на стварању интернационалних бригада у шпанском рату и одлазак Југословена преко Париза“,²³² а трећи пак о дубровачкој трговини у Лесковцу и околини.²³³

Од прилога објављених у *Лесковачком зборнику* посебну пажњу ћемо обратити првome, „Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934“,²³⁴ а последњем „Развој СКОЈ-а лесковачке Гимназије од 1932-1941. год.“,²³⁵ у некој другој прилици; док ћемо студију „О радничком покрету Лесковца и околине 1918-1920“, која представља поглавље књиге „Историја Лесковца и лесковачког краја 1918-1941“,²³⁶ разматрати у контексту целине поменуте књиге, уз осврт на веома занимљиво излагање С. Димитријевића о концепцији рада на *Историји Лесковца*, што једним делом коре-

²³¹ С. Димитријевић, *О национализму лесковачке буржоазије*, Сепарат из „Нашег стварања“, Лесковац, 1955.

²³² *Наше стварање*, 1975, 1-3, XXII, стр. 37-47.

²³³ С. Димитријевић, *Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и улога дубровачке колоније у Прокупљу*, „Наше стварање“, Лесковац, 1955, 2-3, III, стр. 31-82.

²³⁴ *Лесковачки зборник*, 1969, IX, стр. 21-44.

²³⁵ *Лесковачки зборник*, 1980, XX, стр. 19-38.

²³⁶ *Лесковачки зборник*, 1979, XIX, стр. 17-42.

спондира са наведеном студијом и будућом књигом као целином.

У средиште наших разматрања, када је реч о напред поменутој студији, ставићемо питање континуитета партијског и скојевског рада и деловања на овом подручју, уз истицање значајних пратећих историјских момената, збивања и догађаја, кроз одговарајуће коментаре; затим ћемо се са методолошког становишта позабавити његовим мемоарско студијским третманом и занимљивим преплитањем архивско-документаристичког са аутобиографским материјалом.

С. Димитријевић је међу првима, одговарајућом научном документацијом, показао да је после Шестојануарске диктатуре, када је дошло до уништења партијског руководства за Србију и распадања појединих организација – лесковачка партијска организација продужила са политичким радом и деловањем; она је у тим тешким условима диктатуре и полицијских прогона успела да задржи чланство на окупу, као и да сачува своје руководство. Ако се пре тога у појединим саопштењима и политичким рефератима, а можда и у неким чланцима, указивало на непрекидност партијско-политичког деловања лесковачке партијске организације, онда је он први, користећи се прворазредним историјским изворима, као што су писани извештаји, научно и аргументовано то потврдио. У извештају Б. Паровића од 15. јула 1934. године, пронађеном у Архиви радничког покрета Југославије, према Димитријевићевом наводу стоји записано: „После 6. јануара 1929. године, низ партијских организација уопште није био захваћен нити разбијен крупним провалама (Лесковац, Крушевац, Краљево, Чачак, Ужице, Ваљево, Шабац и остали)“.²³⁷ Лесковац се ту, као што видимо, истиче на првом месту, што није ни мало случајно, већ је то својеврсна потврда континуираности деловања лесковачке партијске организације у периоду сна-

²³⁷ АРПЈ, фонд КИ, 1934/146, стр. 10 руског текста.

жног полицијског терора. Уз то, из наведених докумената се види да још у неким срединама где је раднички покрет био развијенији и са дужом традицијом, није дошло до разбијања партијских организација, као што је случај са Ужицем, Ваљевом и Шапцем, на пример.

Посебно је значајно што је месна партијска организација у периоду од 1930. до 1933. деловала потпуно самостално на основу изворних и класно-политичких опредељења, која је стваралачки спроводила и оваплоћивала и у непосредној пракси. Одсуство партијских директива из центра није деловало негативно и дезоријентишуће већ је, напротив, учинило да се у тим новим околностима још чвршће збију редови и активност усмерени на актуелне животне појаве и проблеме у одређеној средини, за које се тражило најбоље и самосвојно решење. Указујући на природу и карактер деловања месне партијске организације у том раздобљу, С. Димитријевић истиче да је „њен партијски комитет сопственим снагама и знањем руководио партијском организацијом и њеном активношћу“, потом да је то руководство на основу одређених личних процена и повратних политичких информација, сазнаваних посредним путем, самосвојно приступало појединим политичким проблемима, усмеравајући политику партијске организације.

Не улазећи у питање односа месног партијског руководства са Окружним партијским комитетом што, после нових изучавања може евентуално и другачије да буде постављено, нама се чини да је врло карактеристично за Димитријевићеву концепцију историје и научно-историјски третман то што он у средиште ових својих изучавања, уз друштвено-економске условљености, ставља људе као носиоце, инспираторе и покретаче одређених активности, па и читавих токова и процеса у деловању и историји радничког покрета лесковачког краја. Задржавајући се, додуше, на појединцима из најужег партијског руководства, истиче да

су три стара и искусна комуниста Благоје Николић, Влада Ђорђевић и Коста Стаменковић били главни носиоци лесковачког радничког покрета. Указујући на њихову богату партијску прошлост и велико политичко искуство посебно подвлачи њихове карактерне одлике и њихове позитивне индивидуалне црте као што су озбиљност и разумност у постављању и прилажењу најразличитијим питањима, што им је омогућило велики углед, утицај, поштовање и престиж код лесковачког радништва и шире код осталог грађанства Лесковца, па чак и код класног противника. У том смислу Димитријевић пише у једној напомени: „Довољно је подсетити да је Косту Стаменковића веома ценио и сам Стоиљковић, власник млина код кога је он радио, и да га је, упркос тога што је познавао његово комунистичко опредељење, штитио од полицијских прогона, одбијајући захтеве да га отпусти са посла“.²³⁸

Тај лични углед и утицај што су га стекла три напред поменута радничка борца учинио је да су они били од стране радништва Лесковца признати као руководиоци радничког покрета, те су, према Димитријевићевом писању, били стално консултовани од радника о сваком важнијем потезу и настојању; за сваку акцију коју су предузимали радници су питали и саветовали се бар са једним од њих. Та су три радника, закључује аутор студије, „била стожер читавог лесковачког радничког покрета комунистичке оријентације“.

Поменимо да у даљем излагању Димитријевић посебно издваја Благоја Николића као секретара партијског руководства указујући да је био учесник у Октобарској револуцији, потом да је учествовао на више партијских конференција и конгреса, као и да је био изабран за члана ЦК КПЈ. Овим указивањем није хтео само да истакне важне

²³⁸ С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934*, стр. 14.

партијско-политичке функције овог корифеја радничке класе, већ да подвуче да је његова политичка изграђеност произилазила „не из некаквог књишког познавања марксизма, већ из *дубоког познавања револуционарног радничког покрета, његових проблема и политике*“ (подвукао Н. Ц.). А у том и таквом познавању суштине револуционарног радничког покрета и истинској и дубокој класној опредељености произилази, поред осталог, и једно од аргументованих објашњења чињенице што је лесковачка партијска организација наставила своју континуирану стваралачку активност и деловање и у тешким условима Шестојануарске диктатуре када је уништено партијско руководство за Србију.

Поменимо овде још једном да је веома драгоценост што С. Димитријевић у концепцији својих друштвено-историјских сагледавања – *људски фактор* – који је доиста био врло битан у позитивним процесима борбе радничке класе Лесковца, не претпоставља неком чисто форумском, организационом и другим сличним моментима, него му даје оно видно место које истински и заслужује. Истицањем, макар и посредно, важности људске јединке и човекове делатне снаге у сложеним историјским процесима, поготову што су оне понекад једнострано занемариване у име организационих и других форми деловања и неког помало апстрактног колективизма, обликује једну свестрано хуманистичку концепцију партијско-политичке историје, ослобођену призвука догматизма. Зато је и разумљиво што он, имајући у виду повезаност друштвено-економских условљености, људских снага и енергија, организованост деловања и богато проживљеног револуционарно-партијског искуства активисте као што је Б. Николић – сагледава стваралачки континуитет у развојности лесковачке партијске организације, заснивајући га приликом научног третмана

на изворној документацији и аутентичним личним виђењима.

Одмах после констатације о непрекидном политичком раду и деловању лесковачке партијске организације у првим, најтежим годинама после шестојануарске диктатуре, Димитријевић критички упозорава да неки историчари Лесковца превиђају тај значајан моменат континуитета, или га разматрају у сасвим погрешном виду и искривљеном светлу. Разлог за тај неадекватан третман он види у томе што се онда радило илегално, потом што су сва три руководиоца ове организације погинула у НОБ-у, као и у недостатку сачуваних писаних докумената из тог периода. Упадљиво је да аутор, уз критичку опаску, све ове разлоге износи у главном делу текста, док у опширној напомени број 3 која га прати, илустративно – полемички наводи имена тих историчара и њихове неприхватљиве и неодрживе текстове. Из овог распореда и организације материјала је очигледно да није хтео да оптерећује основни део текста критичким разматрањем погрешних ставова, али ни да их заобиђе, поготову што су га они, како пише у другом делу исте напомене, поред осталог, навели да се посебно позабави тим периодом историје лесковачког радничког покрета. – Пре него што се задржимо на том критичком садржају првог дела напомене, додајмо да је за методолошки прилаз С. Димитријевића, за његове погледе и третман карактеристично управо овакво полемичко-критичко излагање материјала, пре и више у оквиру напомене, како би се у главном делу текста основна мисао развијала несметано, стварајући праву представу о целовитости појединих развојних токова. (Вредно би било овој методолошкој особености обратити евентуално одређену пажњу и у контексту неких других сличних примера).

Према првом делу текста напомене бр. 3, Димитрије Кулић и Миливоје Перовић су историчари којима је изма-

кло из видокруга постојање и деловање лесковачке партијске организације у раздобљу од 1930-1934. године. Своју критичку опаску о виђењу Д. Кулића, наш аутор започиње једном мало непрецизном формулацијом о негирању „овог периода и времена које му је непосредно следило...“ на крају надовезује следећи цитат: „И лесковачка партијска организација у ранијем периоду осећала је сву тежину издајства Горкића који се од 1932-1937. године налазио на челу КПЈ. Његова политика је неминовно морала имати одраза и на рад лесковачке партијске организације. Партијска организација била је дезорганизована. СКОЈ је био распуштен, а неколико старијих чланова дуго одвојени од било каквог партијског руководства“.

Из овог иначе уводног пасуса за одељак „Партија новог типа“²³⁹ у коме се доста неодређено говори о лесковачкој партијској организацији „у ранијем периоду“, па се онда све везује за тежину издајства Горкића „који се од 1932-1937. године налазио на челу КПЈ“, види се да је више реч о негирању деловања партијске организације и СКОЈ-а и руководећег кадра, што је уосталом и суштина Димитријевићеве примедбе, него да је реч о порицању „овог периода и времена“, како пише С. Димитријевић. Међутим, по нашем мишљењу, у овом „негативном“ пасажу, да се послужимо изразом из самог текста, упадљиво је поједностављено и механицистичко повезивање Горкићеве издајничке политике са радом лесковачке партијске организације, и то чак у императивном смислу: да је она „неминовно морала имати одраза и на рад“ поменуте организације, што је пука логистичка конструкција која не кореспондира са стварним стањем односа, како то аргументовано показује Димитријевић. Јер, као што из Димитријевићевог излагања и докумената на које се позива видимо, ле-

²³⁹ Димитрије Кулић, *Како смо то учинили*, Радник, Београд, 1958, стр. 40.

сковачка партијска организација не само да није била „дез-организована“, већ је и *даље постојала* упркос полицијском терору монархо-фашистичке диктатуре, као и да је „сачувала своје руководство и чланство и наставила са политичким радом и деловањем“.

Миливоје Перовић је други историчар који, по Димитријевићевој оцени, „погрешно и неправилно користи добијене податке и информације о том периоду“. Даље се указује како поменути историчар у књизи „Лесковац у рату и револуцији“ на своју руку мења садржај и смисао података добијених од Т. Вујасиновића и С. Димитријевића, посредним путем преко Д. Аранђеловића. Изостављајући корекцију појединости важних за партијско-политичку биографију Димитријевића, једног од најстаријих живих чланова Партије са овог подручја (примљен је у КПЈ у пролеће 1933. године, а не 1934, од стране Б. Николића, како иначе тврди Перовић) – позабавићемо се неким исправкама општијег карактера.

М. Перовић у поменутој књизи пише: „Лесковачка партијска организација је 1935. године формирала ћелију у Вучју, где је деловао Светозар Крстић“.²⁴⁰ Међутим, С. Димитријевић доста убедљиво показује да је ова партијска организација створена 1934, прецизирајући у даљем тексту студије начин њеног формирања, састав и садржај рада.²⁴¹ Уз то, Димитријевић, пре бисмо рекли коригује мемоарски податак Лазара Лилића о „повезивању организација и група у унутрашњости Србије“, који М. Перовић некритички преузима и преноси, везујући га за 1934. годину. Димитријевић аргументовано, до у детаље, показује да су везе Лесковца са Покрајинским комитетом успостављене не 1934.

²⁴⁰ Др Миливоје Перовић, *Лесковац у рату и револуцији*, Београд, 1968, стр. 25.

²⁴¹ С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934*, Лесковачки зборник, 1969, IX, стр. 33.

него 1933. године. – На ове две појединости посебно скрећемо пажњу јер су од важности за посведочавање континуитета у раду лесковачке партијске организације, па и за прецизније датирање успостављања покрајинског руководства. Јер, није свеједно да ли је прва сеоска партијска организација после Шестојануарске диктатуре у нашем крају створена 1934, како доказује Димитријевић, или касније, у 1935. како пише Перовић, поготову ако се зна да су ове организације у Вучју и Чукљенику биле врло ретке и изузетне, а можда чак и једине у Србији, уз ону у селу „Х“ код Пожеге, коју С. Димитријевић идентификује на основу архивских извора.²⁴² Исто тако, са становишта континуитета у раду лесковачке партијске организације, је битно да се она уистину повезала са Покрајинским руководством годину дана раније, но што то пише Л. Лилић, односно преузима М. Перовић. Ова два наизглед невелика хронолошка померања су управо драгоцен доказ о постојању, политичком раду и деловању партијских организација на нашем подручју у изузетно тешким условима, када је другде прекинут континуитет у партијском раду, и није било организованих облика деловања.

Друга група података општијег значаја које Димитријевић исправља односи се на питање евентуалног Паровићевог доласка у Лесковац и на избор Трајка Стаменковића за секретара Покрајинског комитета, где је и сам начинио изванредан превид у односу на Стаменковића. – М. Перовић, позивајући се на казивање Т. Вујасиновића, у књизи „Лесковац у рату и револуцији“ пише да је Паровић „1934. године лично долазио у Лесковац и одржавао партијски контакт са Костом Стаменковићем“.²⁴³ С. Димитријевић одлучно негира тај податак наглашавајући да је нетачан, па обраћајући се и сам Т. Вујасиновићу, у наредном пасусу

²⁴² АРПЈ, фонд КИ, 1934/159.

²⁴³ М. Перовић, *Лесковац у рату и револуцији*, стр. 25.

дословце наводи његов децидирани исказ: „Ја не знам да ли је Паровић долазио у Лесковац“, и то из писане изјаве од 1. октобра 1969. године.²⁴⁴ Чудно делују ова два дијаметрално супротна става, утолико више што су оба из истог мемоарског извора, с том разликом што Димитријевић дословно наводи Вујасиновићев исказ, позивајући се на прецизно датирану изјаву из своје архивске збирке.

Кад је реч о избору Трајка Стаменковића за секретара Покрајинског комитета, чини се да је С. Димитријевић направио омашку у ишчитавању Перовићевог текста, па у критичарској захукталости доказује углавном исто оно што и аутор оспораваног текста тврди. Управо због тога навешћемо Перовићев став у целини како би Димитријевићев превид био очигледнији: „На IV партијској конференцији у Београду за секретара ПК изабран је Трајко Стаменковић, из лесковачке партијске организације и то на предлог Благоја Паровића, који је тада дошао из Беча као делегат Централног комитета“.²⁴⁵ Полазећи од овога Димитријевић замера Перовићу да „мења садржај и смисао података“, а у случају напред наведеног текста зачудо то и сам чини. Наиме, он тврди да је *нетачно* „да је Трајко Стаменковић изабран за секретара ПК на предлог лесковачке партијске организације“, што Перовић, ако пажљиво прочитамо наведени текст, ни једном речју не казује, осим што, мислећи на Стаменковићево место рођења, помиње да је „из лесковачке партијске организације“, па му тако приписује и замера и оно чега у истини и нема у критикованом тексту. И да би Димитријевић још дубље потврдио свој превид, у наредном пасусу у коме, као што смо већ напред видели, износи доказни материјал и наводи: „Трајко је биран у ПК на Па-

²⁴⁴ С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934*, стр. 13.

²⁴⁵ М. Перовић, *Лесковац у рату и револуцији*, стр. 25.

ровићев предлог“.²⁴⁶ Дакле, ту он „куцајући на отворена врата“, доказује исто што и Перовић пишући за Т. Стаменковића да је изабран „и то на предлог Благоја Паровића...“ Као што из овог примера видимо, ни С. Димитријевић коме је непрекидно проверавање и стално преиспитивање једно од трајних методолошких начела – није имун од грешака и пропуста.

Из свега напред изложеног у вези са ставовима М. Перовића може се уочити да упркос хронолошким померањима и погрешкама, ни једног момента не доводи у питање континуираност рада лесковачке партијске организације. Из бројних појединости на које скреће пажњу и њима се бави у оквиру разматрања међуратног периода, укључујући ту и помињање ангажовања Косте Стаменковића, Благоја Николића и Трајка Стаменковића, на пример, као и до тог времена најпотпуније писање о мало познатој партијско-политичкој активности самог Сергија Димитријевића – управо се може васпоставити представа о активном постојању лесковачке партијске организације и у периоду који се оспорава. Подаци које износи довољна су основа за не само имплицитно већ и за сасвим непосредно закључивање о делатном радијусу те партијско-политичке активности, уз такође присутно погрешно датирање. Ту пре свега мислимо на стварање нових партијских организација, на пријем и на укључивање нових људи у борбени покрет, упркос све дубљој илегалности, као и на повезивање са Покрајинским комитетом и организацијама у Македонији.

Уколико се и пажљивије прочита целина текста М. Перовића који С. Димитријевић критички ревидира, уносећи и неке значајније исправке, видеће се да први од два поменута историчара, у контексту обраде међуратног периода, позивајући се на тврђење Т. Вујасиновића, чак дословце пише: „да је лесковачка партијска организација била је-

²⁴⁶ С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934.*

дина у Србији која није била разбијена у време 6-то јануарске диктатуре“.²⁴⁷ А за ово у ствари и најбитније концепцијско становиште, у коме може мало да засмета искључивост („била једина“), Перовић даје и доста аргумената, што је такође врло важно. Међутим, С. Димитријевић, који све му томе приступа са више обавештености и после бројних нових трагачких преиспитивања, а уз то и са знањем непосредног учесника, актера и иницијатора, разумљиво је, доноси неупоредиво више нових материјала, података и опажања, подробније испитујући тај проблем од свих досадашњих историчара.

Завршне акценте о самосталном раду лесковачке партијске организације у периоду партијских веза чине Димитријевићеви наводи из писања и оцена Т. Вујасиновића, који је 1934. године био организациони секретар Покрајинског комитета, па према томе представља и веродостојан историјски извор. Уз помињање крагујевачке партијске организације, Вујасиновић подвлачи да је и лесковачка партијска организација „дуго невезано и самоиницијативно радила пре него што смо успели да је повежемо“. И даље, одајући пуно признање њеном руководству и члановима, додаје да је управо лесковачка партијска организација била „једна од ретких у земљи коју диктатура није разбила и која је непрекидно радила без обзира што је остала без везе све док је нисмо ми повезали“²⁴⁸ (подвукао Н. Ц.). И ово, додуше мемоарско писање, али из пера једног од компетентних чланова ужег Покрајинског руководства, недвосмислено потврђује чињеницу о континуираном раду и деловању партијске организације у радничком и револуционарном Лесковцу и то у најтежим условима монархо-фашистичке диктатуре. А кад се имају у виду њена акциона прегнућа кроз тај дужи период *самоиницијативног рада*:

²⁴⁷ М. Перовић, *Лесковац у рату и револуцији*, стр. 25.

²⁴⁸ Т. Вујасиновић, *Мучне године*, стр. 58-59.

редовно састајање и договарање, потом окупљање чланова и формирање нових организација, група и актива са разрађеним садржајем и програмом рада, онда се с правом може закључити да је та активност била и у великој мери животноворна и стваралачка.

Вредно је пажње настојање С. Димитријевића да се у разматрању уже, локалне проблематике, истовремено осврне и на неке општије моменте и кретања, износећи при том драгоцене податке који могу бити занимљиви за извесна упоредна испитивања, па чак и посредна закључивања. Тако, на пример, уз навођење Вујасиновићевих ставова о непрекидном раду лесковачке партијске организације, даје напомену у којој, поред једне важне аутобиографске индикације, тежи да прецизира укупан број чланова КП Југославије, крајем 1931. године, имајући у виду званичне партијске податке. У то време је, по њему, било 300-500 чланова КПЈ. (До тога је дошао на основу документа „Организациони састав КПЈ“ из половине 1935. у коме је присутан податак да је почетком 1932. године било 300-500 чланова).²⁴⁹ Ако се има у виду поменути, релативно мали, број чланова КПЈ онда тек бива јасно колико је била сложена ситуација и одговорност у којој су се нашли активисти лесковачке партијске организације и њени симпатизери, који су у тим крајње неповољним условима остваривали основна партијско-политичка опредељења. Из тих бројчаних података се донекле може закључивати пред каквим су се задацима, испитом и провером способности приликом сваке конкретне акције и иницијативе, налазили чланови ове партијске организације.

Не залазећи детаљније у питање кратког постојања везе између групе С. Марковића, тј. Љ. Радовановића из Лесковца у 1931. год. у начин и носиоце њеног успоста-

²⁴⁹ АРПЈ, фонд Ки 1935/64. – према С. Димитријевићу, *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934*, стр. 16.

вљања, пошто се иначе ради о непрецизним мемоарским изворима, задржаћемо се на евентуалним одјецима тог ефемерног контакта и брзог, радикалног кидања као и на однос према проблему фракционаштва, и то само онолико уколико додирује аспекте континуираности.

После изворног присећања на информацију Б. Николића о успостављању везе „Са некаквим назови партијским руководством у Београду“, у 1931. години, Димитријевић одлучно констатује: „Чим су приметили да то није права партијска веза, већ веза са групом С. Марковића, одмах су је прекинули и читаве две године остали без икакве везе“.²⁵⁰ У даљем разматрању истиче да је то кидање веза са фракционашком групом С. Марковића имало знатног политичког уплива на развитак лесковачке партијске и скојевске организације, јер је одлучност и радикализам у раскидању иначе танких и краткотрајних веза са групом С. Марковића, односно Љ. Радовановића и учинио да у раздобљу од 1933-1934. године у нашој средини није било присталица ове партијски осуђене и одбачене оријентације. У то доба, а ни пре ни касније, колико нам је познато, није било појава фракционаштва у редовима лесковачког партијског чланства. Комунисти су без икаквог колебања прихватили одлуке партијског руководства по искључивању С. Марковића и оцене о његовом делању. Исто тако у врло дугој историји лесковачке партијске организације није било унутарпартијских сукоба, размирица и застрањивања. Између искусног руководства и бројног чланства постојало је акцино јединство.

Ако пажљивије загледамо начин разматрања крајње ефемерне везе са групом С. Марковића, уочићемо да С. Димитријевић, у намери да избегне придавање важности Вујасиновићевом писању о контактима лесковачке партијске организације са поменутом фракционашком групом,

²⁵⁰ Исто, стр. 15.

опаске и наводе из његовог текста, који је овога пута, ситуиран негде при крају напомене бр. 7 у студијско-мемоарском тексту. Ту у уводном делу пасажа Димитријевић најпре инсистира на краткотрајности тог контакта, а онда питање везе помера од С. Марковића на Љубу Радовановића (његовог присталицу): „...изгледа да је у питању била веза са групом око Љубе Радовановића“. У наставку, позивајући се на Т. Вујасиновића, пише да је та група успоставила везе и са Крагујевцем и Ваљевом. А тек у контакту Вујасиновићевог објашњења и Марковићевог настојања да се повеже са партијским организацијама у Србији и измири са партијом, прецизније наводи оно што се односи на Крагујевац и Лесковац.²⁵¹ – После анализе ових појединости, мишљења смо да је њиховим смештањем и ситуирањем у напмени, потом донекле ублажавајући „померање“ питања тежишта везе од С. Марковића на Љубу Радовановића, као и указивање на сличне везе са другим градовима, уз придавање објашњења, С. Димитријевић очигледно хтео да на прави начин валоризује проблем могућег фракционашког деловања у нашој средини, које је доиста било крајње маргинално. Осим тога, он, као што смо видели у неколико махова, у основном делу текста, наглашава радикалност укидања краткотрајног контакта са групом С. Марковића, односно Љ. Радовановића. Додајмо да, с разлогом, посебно подвлачи како је то радикално кидање веза „извршено под руководством Б. Николића“, како на ову светлу личност у историји радничког покрета Лесковца не би пала ни најмања сенка.

На основу једног нецеловитог увида у историографску литературу која се најчешће узгредно, у оквиру других већих целина бавила партијско-политичком историјом у периоду између два рата, а објављеној после штампања „Партије и СКОЈ-а у Лесковцу од 1931-1934“ (1969), може

²⁵¹ Исто, стр. 15.

се запазити да већина аутора, имајући у виду Димитријевићев студијско-мемоарски текст, а делом и његове критичке интервенције – инсистира на пуном континуитету у раду и деловању лесковачке партијске и скојевске организације у поменутом раздобљу. У једном делу уже хронолошке литературе, пак, занемарују се и они подаци из наведене студије који нису мемоарског карактера, већ произилазе из архивских докумената, па тако не дају праву представу о континуитету. – Наша је намера да се у једној другој прилици посебно позабавимо третманом континуитета рада лесковачке партијске и скојевске организације у широј историографској литератури, укључујући ту период пре и после објављивања Димитријевићеве студије.

Обратимо уkratко пажњу начину разматрања делатности лесковачке партијске организације после шестојануарске диктатуре до половине тридесетих година у оквиру студије Хранислава Ракића под насловом „Активност партијске организације КПЈ Лесковца од оснивања до 1941. год.“, објављене на уводном месту 20. *Лесковачког зборника*.

Овом, без сумње најделикатнијем периоду у раду лесковачке партијске организације, Ракић с правом посвећује посебан одељак²⁵² на чијем самом почетку пише прегледно о изузетно тешким условима и околностима у којима су деловале партијске и скојевске организације у земљи, истичући прогоне, провале, бели терор и друге репресалије на које су комунисти одговорили организованим акцијама. По његовој прецизној оцени то је „најтежи период партијског рада у Лесковцу“. Али, одмах потом додаје да се поред великог терора ова партијска организација „и у том периоду омасовљавала и организационо учврстила“. Аргументујући своје ставове и оцене истиче да је у Лесковцу, уз

²⁵² *Лесковачка партијска организација после шестојануарске диктатуре*, Лесковачки зборник, 1980, XX, стр. 11-14.

деловање искусних револуционара Благоја Николића, Косте Стаменковића, Владе Ђорђевића и других „за члана КПЈ примљен 1933. године, Сергије Димитријевић, који касније као још некомпромитован формира партијску организацију у Вучју и Чукљенику“. По нашем мишљењу, посебно је значајно што Х. Ракић у овом контексту објашњава и истиче зашто је баш С. Димитријевић управо формирао партијску организацију у Вучју и Чукљенику, јер је доиста био *још некомпромитован*, те као такав није скретао пажњу на себе.

У даљем делу текста Ракић преноси опширне наводе из Вујасиновићеве књиге „Мучне године“, па закључује да податак да је на територији Лесковца било 25 чланова „говори да је партијска организација у лесковачком крају континуирано радила и да стварно није била дезорганизована“. Из тога се види да Ракић, пратећи историјски развој лесковачке партијске организације, после аналитичких испитивања, такође подвлачи и доказује континуираност у њеном раду и у најнеповољнијим условима.

Међутим, када је реч о првом делу његових разматрања имамо извесних недоумица око формулације да партијска организација у Лесковцу која „иако се скоро обнављала, стварала је јак утицај у подружницама...“²⁵³ Чини се да је формулација *о скором обнављању*, неадекватно употребљена будући да је та организација у ствари већ постојала са својим руководством, провереним и искусним партијским чланством чије су језгро чинила три напред помињана револуционара, као и са одговарајућим садржајима и облицима рада. Исто тако, формулација која иде уз податак о 25 чланова: „да је у Лесковцу морало постојати *неко руководство* које је обједињавало рад ових чланова партије, а то је *вероватно* ОК Лесковац“ (подвукао Н. Ц.)²⁵⁴ – не

²⁵³ Исто, стр. 12.

²⁵⁴ Исто, стр. 13.

одговара стварном стању утврђених чињеница о истинском и делатном постојању партијског руководства у овој средини. Но, ове недоумице око формулација ни у ком случају не могу да засенче допринос Хранислава Ракића у правилној и аргументованој генералној оцени о континуираном раду и деловању лесковачке партијске организације у периоду после Шестојануарске диктатуре.

НАРОДНИ МУЗЕЈ
И
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
Л е с к о в а ц

СКУП
О ЖИВОТУ И РАДУ
др **СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА**

Лесковац, 18. новембар 1983.

САЛА РАДНИЧКИХ САВЕТА
17 ЧАСОВА

Поздравна реч

- Др *Славољуб Цветковић*
ДОПРИНОС С. ДИМИТРИЈЕВИЋА РАДУ НА
ИСТОРИЈИ СКЈ
- Др *Добросав Бјелетић*
С. ДИМИТРИЈЕВИЋ КАО ИСТОРИЧАР СОЦИЈАЛИЗМА У СРБИЈИ
- Др *Миљан Милadinовић*
НАУЧНО И РЕВОЛУЦИОНАРНО СТВАРАЛАШТВО С. ДИМИТРИЈЕВИЋА
- Др *Викентије Борвенић*
С. ДИМИТРИЈЕВИЋ О РАДОВАНУ ДРАГОВИЊУ
- Др *Живан Стојковић*
ДОПРИНОС С. ДИМИТРИЈЕВИЋА ПРОУЧАВАЊУ СТАВА СРПСКИХ СОЦИЈАЛИСТА ПРЕМА РАТУ
- Мр *Миљивој Тапић*
С. ДИМИТРИЈЕВИЋ О ОБНАВЉАЊУ ОРГАНИЗАЦИЈЕ КПУ У СРБИЈИ ПОСЛЕ ШЕСТОЈАНУАРСКЕ ДИКТАТУРЕ
- Др *Станиша Новаковић*
НАУЧНА АКТИВНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА НА ПОДРУЧЈУ НУМИЗМАТИКЕ
- Др *Никола Цветковић*
СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ — ПРИЛОГ БИОГРАФИЈИ
- Драгиша Кнежевић*
С. ДИМИТРИЈЕВИЋ — ГИМНАЗИЈСКИ, МЕБУГАТНИ И ПОРАТНИ ДАНИ
- Власта Стојановић*
ЖИВОТ И ДЕЛОВАЊЕ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ ЛОГОРУ БУХЕНВАЛД
- Др *Срећко Димитријевић*
С. ДИМИТРИЈЕВИЋ О ПРИВРЕДИ СТАРОГ ЛЕСКОВЦА

Храислава Ракић
ДОПРИНОС С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У ПРОУЧАВАЊУ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ

Драгојла Цветковић
АКТИВНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У ФОРМИРАЊУ ПАРТИЈСКИХ И СКОЈЕВСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У ЛЕСКОВЦУ И ВУЧЈУ

Јован В. Јоановић
С. ДИМИТРИЈЕВИЋ У „НЕДЕЉНИМ НОВИНАМА“

Мр *Слободан Младеновић*
САРАДЊА С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У „НАШЕМ СТВАРАЊУ“

Велко Пешовски
УЛОГА С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У ПОВЕЗИВАЊУ ПАРТИЈСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА ЛЕСКОВЦА И КУМАНОВА

Градмир Илић
НАРОДНО ПРЕДАЊЕ О СТРЕЉИ У ФУНКЦИЈИ ОТКРИВАЊА ЊЕГОВЕ ЛИЧНОСТИ И ДОБА

Драган Радовић
РАД С. ДИМИТРИЈЕВИЋА НА ПРИКУПЉАЊУ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА

Тихомир Петровић
ОСЕРТ НА ЗБИРКУ ЦРНОТРАВСКИХ И ЛЕСКОВАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ ПЕСАМА С. ДИМИТРИЈЕВИЋА

Немањ Кражић
ОЛЈЕЦИ ГРАБЕ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У ФАКТОГРАФСКОМ И ЛИТЕРАРНОМ ПОГЛЕДУ

Д и с к у с и е

О "ИСКУСТВИМА ПАРТИЈСКОГ РАДА У СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ" С. ДИМИТРИЈЕВИЋА

Фрагмент

Приликом пажљивије анализе Димитријевићевих историјско-мемоарских текстова може се запазити да у њима понекад излаже само димензију свог личног ангажовања, управо због свођења мемоарских исказа само на оно чега се поуздано сећа, без даљих домишљања па и промишљања тих чињеница он занемарује шире релације и оквир деловања, бројне узајамне везе и преплитања фактографских података, сплет додирних тачака, њихов корелативан однос и сл. Тако се догађа да сужавање и свођење свега само на оно чега се сећа, без компаративног промишљања ширих релација, узајамности, веза, добијамо нецеловиту слику и представу која због тога чак може објективно да изазива извесне недоумице. На пример, пишући о свом одласку у Париз децембра 1934. он истиче као партијски задатак захтев да уради студију "Искуства партијског рада у Србији и Македонији", што као парцијална и за себе узета чињеница, ни изблиза не објашњава сву обухватност и важност тог одласка. Зато тај податак истргнут из ширег контекста задатака и обавеза може да изазива извесне недоумице и код оних који добронамерно примају ту информацију (М. Васић), а утолико више код сумњичавих сагледавања.

Погледајмо како се то на пример прелама у односу на питање одласка у Француску, па на поменуту студију

"Искуства партијског рада у Србији и Македонији", или у односу на систем и комплекс одржавања партијских веза.

У свим раније забележеним сећањима Димитријевић истиче да је све чланке из *Недељних новина* давао на читање Трајку Стаменковићу. Али је он о томе упознавао и Брану Јевремовића, односно Тодора Вујасиновића. Извесно је да је и њима омогућио увид у своје прилоге о економској кризи и капитализму, или у неколико изразито критичких написа о фашизму и рату, који су изразито борбено-политички интонирани.

Чињеницу да је Трајко Стаменковић читао чланке о фашизму и против рата, те о друштвено-економској кризи и сл., поред осталог, потврђује и то што је он био тај који је предложио да Димитријевић оде у Париз и укључи се у рад одговарајућих омладинских форума и тела за борбу против рата и фашизма.

- Трајко Стаменковић је знао све моје чланке о фашизму, као и предавање које сам о томе држао, и то на основу оног информативног сажетка из *Недељних новина* каже Димитријевић у једном разговору.²⁵⁵ Њему је у свему био познат мој чланак "Рат и његова економска позадина". И када се то има у виду, онда је сасвим разумљиво што је предложио да са поменутиим задацима одем у Париз.

Узгред напомињемо да постоји извесна сличност између неких Трајкових ставова изложених у *Недељним новинама* и онога што С. Димитријевић пише о одговарајућој проблематици.

Димитријевић, без претходних компаративних анализа тих сличности одбија такву могућност, додајући да извесна подударност у ставовима произилази пре свега из истих политичких убеђења, марксистичких схватања, као и из приближно исте литературе коју су користили за рад на

²⁵⁵ Рукописне белешке из разговора са С. Димитријевићем, 17. маја 1987. – Архива Н. Цветковића.

тим новинским прилозима, што је такође, потребно целовитије испитати и истражити.

Када је реч о студији "Искуства партијског рада у Србији и Македонији", на основу анализе, упоредног испитивања, накнадних разговора и промишљања долази се до ових запажања: Димитријевић на иницијативу привременог Покрајинског комитета и уз лично ангажовање успоставља и трајно и висококвалитетно одржава партијске везе између Покрајинског комитета и ОК Лесковац; потом повезује партијске организације у Јагодина и Ћуприји, преко Лесковца повезује и Власотинце, Лебане, Врање; а успоставља везе и са Македонијом (Куманово, Велес). Дакле, очигледно је његово познавање и партијско-политичко искуство у раду на подручју Србије, са чиме се Трајко Стаменковић благовремено упознао.

Овде се поставља питање како и зашто и искуства из рада у Македонији? Одговор је донекле јасан – Трајко је сам имао корисна и сасвим одређена борбено-политичка, организациона и сва друга искуства из рада на подручју Македоније, којима је могао сараднички допунити Димитријевићев прилаз, утолико пре што је и сам Сергије у том смислу поседовао одређена сазнања, из непосредног личног искуства.

- Трајко је заговарао ово у вези са искуствима у Македонији, јер је он сам то врло добро знао. Он ме шаље у Париз са овим задатком јер је био добро упућен и у све оно што се партијско-политички радило на овом подручју.

Додајмо овде да Тодор Вујасиновић у књизи *Мучне године* пише да С. Димитријевића шаљу у Француску ради учешћа у међународној борби и на конгрес против рата и фашизма. Зашто то Вујасиновић истиче у својој књизи? Пре свега зато што је знао Димитријевићев изграђен однос и критички став према фашизму, као и по питању рата.

- Вујасиновић суделује у том слању у Француску, подвлачећи моменат око Конгреса. И он је подробно знао за моје писање против рата, а не само против фашизма... Вујасиновић то зове светска студентска организација против рата и фашизма, тако некако...

На основу нових каснијих истраживања и преиспитивања чињеница око комплекса веза које је С. Димитријевић одржавао са Македонијом, запажа се да су те везе биле много дубље, садржајније и у делатном смислу конкретније, но што се испрва откривало. Оне су имале видан организационо-политички и идејни смисао; а то значи да није била у питању само техничко-манипулативна ствар око предаје партијских материјала и њиховог одашиљања, у смислу посредништва, већ сложенији однос који је залазио у шире политичке токове и аспекте.

У ранијим Димитријевићевим казивањима о свему овоме истицано је да су политичке директиве ишле углавном преко Трајка и Мирета Анастасова. При том је акценат стављан на политичку улогу и значај Трајка Стаменковића, док је Димитријевићева улога стављана у други план и свођена само на посредничку функцију. Међутим, ако би се све то svelo само на посредништво и предају материјала како би онда Димитријевић могао писати и о овим искуствима везаним за Македонију. Утолико пре што он сам није радио на подручју Македоније, нити је то могао да упознаје и изучава преко архивских и других сличних материјала.

Промишљајући целину ових односа након научног скупа у Нишу о напредном студентском покрету, Димитријевић дословце каже:

- Доиста, моје везе са Македонијом биле су садржински богатије и обухватније, управо по политичкој линији. Нисам вршио само посредничку везу. већ сам по свој прилици примао и преносио и директиве, што ми је изми-

цало... Превиђао сам да су извештаји и директиве ишле преко мене...

Питамо Димитријевића да ли је у студији "Искуства партијског рада у Србији и Македонији" помињао поједина регионална подручја, места, број организација и сл. како би се могла стећи целовитија представа о систему веза, начину организовања и друго?

- Доста богата и разноврсна искуства из партијско-политичког рада сам преносио као суму сазнања, као проблематику коју сам уопштавао и тако начелно формулисао... На пример, однос према реформистичким синдикатима, убацивање наших партијских кадрова и симпатизера, освајање синдиката и оријентисање на борбену класно-политичку делатност. Али, у тој студији није презентирао извештај о стању и бројности организација у Србији и Македонији, нити о местима и слично, прецизира Димитријевић, па додаје: - Такве извештаје је давао Паровић! Ја сам писао о одговарајућим организационим искуствима и сазнањима, о начину борбе против фракционаштва и изворном класно-политичком деловању без непосреднијих веза са партијским центром, потом о сложеном питању рада у масовним спортским, културно-уметничким и другим организацијама, а посебно о проблемима и важности конспиративног деловања у илегалним условима рада.

Даље, Димитријевић нам објашњава како се управо из тих конспиративних разлога морао чувати сваког именовања и конкретизације која би полицији могла да буде некакав траг. Јер брошура је могла доћи у руке полицији, што би онда представљало велику опасност.

- У брошури је можда била конкретизирана општа проблематика о другу бр. 10 и о односима према тој фракцијској групи, јер се о тим питањима водила борба на терену... Негде су антифракцијске снаге биле јаче, бројније...

Али ни тада, подвлачи, нису употребљивана имена Симе Марковића, Љубе Радовановића...²⁵⁶

Књижица бр. 22438, носиоца *Партизанске споменице 1941*,
Сергија Димитријевића

²⁵⁶ Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 3. фебруар 1987. – Ауторизовао С. Димитријевић.

ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ РАД ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ПОДСЕКЦИЈЕ КП ФРАНЦУСКЕ МЕЂУ ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ЕМИГРАНТИМА

Живом и разноврсном политичком активношћу међу студентима у Паризу С. Димитријевић је скренуо на себе пажњу појединих чланова највишег руководства КПЈ који су се налазили у Француској. Ловро Кухар, на пример, као члан Политбироа ЦК КПЈ, још приликом првих сусрета, и на основу студије "Искуства партијског рада у Србији и Македонији" стекао је одређено, позитивно мишљење о њему, које су касније само потврдиле активности око стварања симпатизерских група и настојања у формирању студентског партијског руководства. А сасвим је вероватно да је и високо партијско руководство у Француској добило и одговарајуће препоруке и информације о Димитријевићу и то од ПК за Србију, као и од комунистичког студентског руководства Београдског универзитета. Сав тај претходни партијско-политички рад створио је реалне основе да Димитријевић буде ангажован и у Југословенској подсекцији КП Француске (секција Коминтерне).

Присећајући се тог рада и деловања у једном од хварских разговора С. Димитријевић каже да га је управо Ловро Кухар увео у рад Југословенске подсекције КП Француске (секција Коминтерне).

- Вероватно негде у мају 1935. Ловро Кухар ме је укључио у рад Југословенске подсекције КПФ. Тада је на

њеном челу био Владимир Курт, а ја сам ушао у централно руководство те подсекције.

Питамо Димитријевића како је ступио у контакт са Владимиром Куртом.

- Ловро Кухар ме је довео у везу са Владимиром Куртом – одговара Димитријевић одлучно, па након краћег промишљања запућујући поглед у даљину и понорност сећања, додаје: - Да ли ми је при том дао његову адресу, или можда заказао састанак, то не могу сада да кажем.

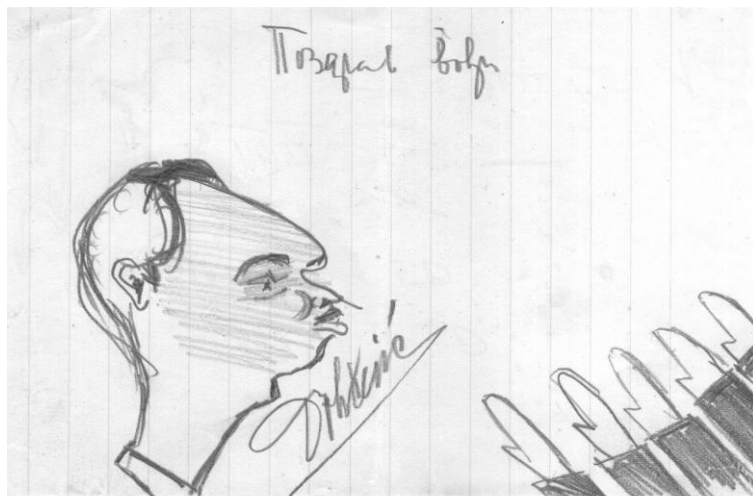
Разговору који водимо на једној осунчаној хварској клупи ускоро се придружује и наш заједнички пријатељ Љуба Стојановић, трудећи се да не скреће ток казивања.

- Негде у септембру месецу 1935. године Владимир Курт је отпутовао у Москву ради похађања партијско-политичке школе, а ја сам онда преузео улогу секретара Југословенске подсекције КПФ, организације која је обухватала све Југословене организоване комунисте у Француској, сем чланова ЦК КПЈ. Уз то, у руководство подсекције улазило је и неколико радника комуниста, међу њима је био и Љуба Кујунџић, металски радник из фабрике у Женвијеу... Помињем га у мемоарском тексту о слању интербригадиста у Шпанију. Имам његову изјаву, а остали чланови централног руководства подсекције долазили су из других група лоцираних у радничким предграђима и квартовима. Централа подсекције је у ствари обухватала руководиоце тих група. Као секретар подсекције морао сам лично да држим све у својим рукама.

Начин рада и састајања у Подсекцији унеколико се разликовао од политичког рада са студентским симпатизерским групама у оквиру Удружења југословенских студената. Пре свега није било тако честих састанака, ни толиког интензитета у раду, као што је био случај са студентима са којима су сусрети и виђења били чести, у самом Удружењу, на пример, или у одређеним симпатизерским

групама и у другим приликама. Природа и карактер рада у Подсекцији захтевала је обилажење појединих група и симпатизера у разним радничким деловима Париза и париских предграђа.

- Пошто је то руководство у самом почетку било једновремено и партијско и синдикално, одржавао сам везе у три правца – објашњава нам С. Димитријевић у намери да изнесе неке нове аспекте тог рада и састајања. – Један смер је ишао по синдикалној линији са Мораном, секретаром СГТ, који је после синдикалног уједињења постао један од секретара новог уједињеног СГТ – и задржао све везе са организацијама иностраних радника; други са представником ЦК КП Француске Ледиком; а трећа веза је била са ЦК КП Југославије преко Ловра Кухара, који је био члан Политбироа.

Карикатура Душана Дохчевића из Париских дана
(Из архиве Сергија Димитријевића)

У каснијем периоду, Димитријевић је, разумљиво, имао везе и контакте и са Иваном Марићем, Лабудом Ку-

совцем и Родољубом Чолаковићем, Сретеном Жујовићем – Црним, пошто су сви били чланови ЦК КПЈ. Као партијски функционери интересовали су се за облике и садржаје рада међу студентима и радништвом, информисали се о свему доста широко и свестрано, али нису долазили на састанке, нити су непосредније суделовали у читавом том раду.

- Постојала је разлика између начина деловања Владимира Курта и мене, с једне стране, и осталих чланова руководства Подсекције, с друге стране, прецизира нам С. Димитријевић. – Док смо Курт и ја одржавали и писмене везе са партијским и синдикалним организацијама Југословена у унутрашњости, остали чланови руководства Подсекције учествовали су само у раду у париском региону. Они су на договорним састанцима добијали задатке, извештавали о раду група, подносили одговарајуће информације и организовали састанке на које сам долазио као секретар и држао одређене реферате. Једновремено са свим члановима руководства Подсекције – наставља С. Димитријевић – одржавао сам политичке и организационе састанке на којима смо прорађивали партијску политику КП Југославије и КП Француске, као и синдикалну политику у Француској. На тим састанцима планирано је и организовано обилажење свих група у париском региону. Б. Барух је био врло активан у обилажењу група на партијском подручју – подвлачи Димитријевић.

Бора Барух, Париз
(Из архиве Сергија Димитријевића)

Тај рад са члановима руководства Подсекције имао је у основи исти смисао као и рад са једном партијском групом, објашњава нам касније С. Димитријевић кроз разговор. Јер било је потребно, поред организовања систематског партијског рада у париском региону, политички припремати, уздизати и изграђивати чланове руководства, тј. представнике појединих група за самостални рад и деловање.

Овде треба истаћи да у време док је Владимир Курт био на челу руководства подсекције, Димитријевић му је био нека врста помоћника који му је био потребан ради одржавања веза са Французима, потом ради вођења кореспонденције са групама у унутрашњости, којима је достављан партијски материјал и директиве, као и ради упознавања наших радника са партијском и синдикалном политиком КП Француске и СГТ. Јер В. Курт као политички емигрант, без познавања француског језика, реално није имао такве могућности, па је морао да се ослања на С. Димитријевића, који је, поред осталог, са пажњом пратио све токове политике КП Француске.

Сергије и Бора Барух, 1937, у Паризу
(Из архиве Сергија Димитријевића)

- Курт је, услед слабијег познавања француске ситуације тежиште свога рада пребацивао на разрађивање директива ЦК КП Југославије, на тумачење прилика у земљи, потом око црвене помоћи за породице ухапшених и сл., прича нам Димитријевић. – Ако је он држао реферат на састанку руководства Подсекције, онда се све то углавном односило на актуелну ситуацију у Југославији, на стање у земљи, објашњава нам, па додаје:

- Међутим, ја сам, за разлику од њега, на тим скуповима говорио детаљније и о француској партијској и синдикалној политици, упознавао чланове руководства са новим кретањима и моментима око тога, будући да сам подробније био упознат.

Из овога се види да је В. Курт у Димитријевићу имао сарадника и помоћника, захваљујући коме се почела озбиљније захватати и разрађивати француска политичка проблематика. Управо тек са укључивањем С. Димитријевића делатност Подсекције попримила је нови садржај и карактер усмерен и на француске прилике, нарочито у вези са синдикалним питањима која су била од ширег животног интереса и за све наше раднике. Уз то, упадљиво је да Димитријевић, касније, преузимајући рад у Подсекцији, за разлику од В. Курта није имао помоћника и сарадника, већ је углавном сам деловао у односу на унутрашњост.

Питамо Димитријевића где су у то време одржавани састанци руководства Подсекције.

- Састанци су се одржавали у Rue Grange aux belle 33. У том комплексу зграда имали смо две просторије, али њих нисмо користили само ми Југословени, већ и Пољаци и други ... Ја сам тамо имао свој сто. Одлазио сам после ручка у ту канцеларију, остајао цело поподне и увече ... Ту су долазили чланови руководства Подсекције, тј. руководиоци појединих група, па смо се договарали, узајамно информисали и припремали за одређене послове. На поврат-

ку, касно увече, причао сам ти већ, свраћао сам понекад са Бором Барухом или неким другим у један оближњи бистро на крем виршле и пиво...

У тој канцеларији се, сазнајемо из његових причања, састајала Подсекција. На договорене састанке окупљали су се сви који то могу, зависно од смена, када су у питању индустријски радници. На тим састанцима су се, поред прораде материјала и држања реферата, договарали о свим питањима рада подсекције, разрађивали директиве и сл.

У намери да назначимо бар основне појединости о групама које су улазиле у састав Подсекције, распитујемо се о томе.

- Најзначајнија је била група металских радника – комуниста из индустријских предграђа Париза Жанвије и Левалуа, у оквиру париског региона, казује нам С. Димитријевић. – Велики део те групе, на пример, отишао је у Шпанију. Љуба је у њеном саставу био секретар, руководилац, казује нам мало испрекидано. – Ја сам одлазио на њихове састанке у париским предграђима и квартовима.

Састав и број група се често мењао, све то у зависности од услова и околности, објашњава нам он касније.

- Постојала је једна радничко-комунистичка група и у кварту Бањоле, прецизира на наше инсистирање да наброји неке од њих. – А било је и Југословена партијаца и симпатизера растуриених по разним деловима Париза, које смо повремено окупљали, са њима се састајали и политички радили. – Ту више узгред помиње три брата, касапска радника, говорећи да не треба да записујемо све те ситнице.

Поред групног и колективног састајања, договарања и разрађивања појединих питања, С. Димитријевић, као и други чланови руководства Подсекције радили су индивидуално, са појединцима.

- Организовано се радило и са појединцима, подвлачи он у два маха. – А било је и полит-емиграната, који су се краће задржавали у Паризу, њих смо неко време политички инструкирали, уводили у ситуацију, тако да су били упућени у најважније политичке моменте у самој Француској, а онда их слали у унутрашњост Француске на рад и боравак.

Руководство Подсекције које се у тим и другим случајевима постављало врло витално и еластично, давало је крупан допринос у погледу политичког припремања, упућивања и свесног организовања већег броја наших радника из редова економске емиграције. Била је посебна тешкоћа окупљање људи на тако великом простору као што је Париз, са својим предграђима. Поготово је било деликатно ангажовати и окупљати раднике, уморне после смене, са различитих страна и велике удаљености, који су зависили од фабричких смена и евентуалне спремности послодавца да их на време пуне. Ове проблеме око окупљања С. Димитријевић доводи у везу и пореди са сличним невољама у ђачко-радничким групама са којима се сусретао у свом партијско-политичком раду у Лесковцу.

- Пробе у радничко-певачком друштву "Слога" биле су такође прилика за састајање са, како да кажем "растуреним" радницима. Они су ту долазили, окупљали се, па су се у оквиру друштва одржавали међусобни контакти, упознавања, политички разговори – указује нам Димитријевић још на један вид деловања. – У радничком друштву "Слога" људи су се окупљали и без уговорених састанака, једноставно су навраћали да се сусретну са неким земљаком; појединци су учествовали у раду хора, или драмске аматерске групе, док су други само онако навраћали да би присуствовали или просто поразговарали ... Све смо то користили као могућност за политички рад и деловање, каже.

Димитријевић је као партијски активиста и секретар Подсекције, поред осталог, радио и на слању политичких и економских емиграната у разне рударске области и индустријске центре Француске. Сећа се, на пример, да је у једном каснијем периоду послао неке полит-емигранте у Сент Етјен, или у басен Лорене где су били рудници гвожђа.

Везу са тим политичким емигрантима добијао сам преко чланова ЦК КПЈ, који су претходно вероватно били информисани о њиховим могућностима. Јер ти људи су имали задатак да политички делују у тим срединама, да буду нека врста организатора, зато су слани само проверени и за ту врсту посла способни људи, прича нам С. Димитријевић.

Било је више разлога за то слање полит-емиграната. Поред ових политичких и организационо делатних, требало им је наћи места и помоћи им да преживе у што прикладнијим условима и околностима.

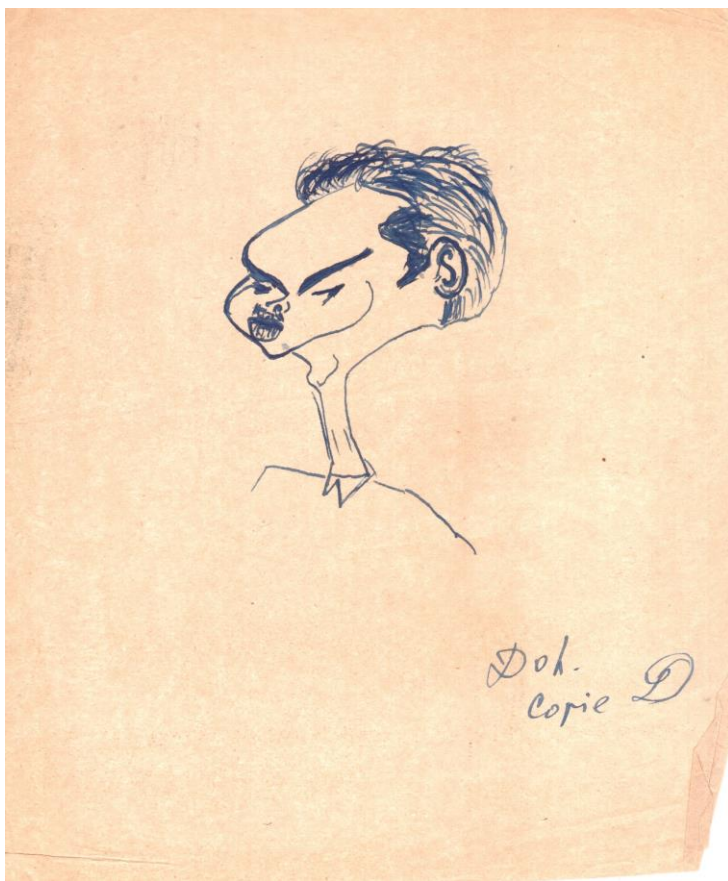
- Кад они дођу у радничку средину где смо их запутили, тамо их прихвате, омогуће им да се хране са њима, нађу им смештај, казује нам Димитријевић, а они тамо политички раде, делују и представљају везу са Подсекцијом.

Да ли сте информисали некога о раду Подсекције и кога - питамо С. Димитријевића.

- У почетку сам о раду Подсекције искључиво обавештавао Ловру Кухара, а касније Марића и Кусовца, одговара нам. – Они су могли да ми дају упутства за стварање патронатских организација, потом да саслушају извештај о раду, или да дају неке предлоге да се интензивира рад. Укратко, они су били једна врста контролног органа.

У наставку Димитријевић нам прича како се већи део тога рада у Подсекцији односио на француску проблематику. Док је југословенске раднике интересовала ситуација у земљи и политика КПЈ, овамо су се занимали за више подручја: међународна ситуација, стање у КП Францу-

ској, политика Народног фронта, као и догађаји у синдикалном покрету. Та интересовања су била свестранија и комплекснија и упућена на француске прилике. Животно су били заинтересовани за иницијативе и настојања у оквиру француског синдикалног деловања. Када је реч о штрајковима они су будно пратили шта се догађа у Југославији; а сами су непосредније учествовали у борби за побољшање животних услова и др.

Сергије на карикатури Душана Дохчевића, Париз.

У овом контексту интересујемо се за Димитријевићеве контакте и место које је имао у односу на чланове највишег партијског руководства.

- Поред рада у Подсекцији, било је и заједничких састанака на којима су учествовали руководиоци кадрови КП Југославије: Ловро Кухар, Жујовић, Чолаковић, Марић, Кусовац и ја, а касније и Б. Кидрич. На њима су, мени непознати партијски руководиоци, држали реферате о међународној политичкој ситуацији, потом о стању у земљи и политици КП Југославије, о којима смо при том расправљали. Ти састанци су се одржавали повремено и не тако често, наглашава он, не желећи да улази у претпоставке да ли је међу тим предавачима био и Јосип Броз.

Нама је док ово слушамо и бележимо врло упадљива чињеница да су на тим састанцима били сви чланови ЦК КП Југославије, а само С. Димитријевић као руководилац Југословенске подсекције. То нас наводи на један закључак компаративне природе, да је он у тим француским условима, обзиром на развијеност мреже партијске организације, на њену бројност и састав, био у рангу и на нивоу неке врсте покрајинског секретара, условно речено. Јер, како би се иначе могао објаснити и протумачити његов третман и статус равноправног учесника на поменутиим састанцима којима су присуствовали само чланови ЦК КП Југославије. Слична ситуација је била и у оквиру марксистичког дебатног клуба, који је касније створен, у коме је само С. Димитријевић био изван чланства ЦК КП Југославије.

10 + Buch bez J; Vond

Prilozenje od strane po deljenju
pre zaba od strane serija delovanja

	III	FP	= 3
v	III	Faš	= 3
9x2B	III	Opar.	= 11
	II	Objekt.	= 2
7x3	II	žič. ro.	= 6
	III	Nac. pit.	= 3
	II	Bunak bp.	= 2
	I	ruy An. lent.	= 1
	I	Seljačko pit.	= 1
7x3	II	Klas. i ul. bod.	= 6
	II	Post. relig.	= 2
	II	II - III	= 2
	●	Mez. gne.	= 1
	II	Populac. antrop.	= 2
	II	Kpna	= 2
	II	Borb. prot. rata	= 2
	I	Klas. gausan	= 1
	I	O knjiž. osv.	= 1
	II	Yavni - gov. bjez. =	= 2
	II	Petov - anova bjez. bjez. =	= 2
	■	Pentona	= 1
	III	O max - mjez. u sp.	= 3
	I	O semio. kosa.	= 1
	II	Munif.	= 2
	I	O nobijy	= 1
	II	Sindicati	= 2
	I	Ekonom. borbe	= 1

Statistika
borb. prot. rel.
Kolovrat Vizarija
Krozij. zastav. i. 1111

II	Vila odlič	= 2	
III	sit - 2	= 4	sitnoph
II	O gubavim goscima -	= 2	simf. po Disk. sc.
I	Ref ili revol	= 1	60 ^{12 po} adapt. 47
II	Depočet B. ces.	= 2	////
V	Histor social	= 1	////
III	Levi a ravne boleviti (Ser. des smet)	= 3	////
IIII	Spmo dog. vojno	= 8	
IIII	stanje i situac	= 8	
I	21 us	= 1	
I	Prinac und pr. land	= 1	
I	Mat. H. vika	= 1	
II	O potrebi penzioniranja selo	= 2	
II	Zumene opozicije	= 2	
II	Galus iz krize	= 2	
III	Ki uski 47	= 3	

~~87~~ + 16 = 103

Попис предавања С. Димитријевића, одржаних пре рата
у партијским ћелијама
(Из личне архиве Сергија Димитријевића)

ПРИЛОГ РАСПРАВИ ПОВОДОМ *ИСТОРИЈЕ ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ (1918-1928)* ДР СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Овде укратко, уз извесне интервенције и скраћивања, преносимо необјављено писмо редакцији листа *Наша реч*, од 27. фебруара 1985.

У последње време суочени смо са све изразитијим наступањем политичке деснице на ширем идејном фронту. Она се у појединим срединама манифестује атаковањем на идејно-политичке садржаје неких објављених књига. У Лесковцу се њено деловање, поред осталог испољава у отвореном нападу на књигу др Сергија Димитријевића "Историја Лесковца и околине (1918-1928)" (Лесковац, 1983), и на њен изразитији социо-политички садржај.

Свесрдно подржавајући Ваше настојање да критички разматрате научна остварења из области историографије новијег периода, шаљем Вам приказ књиге др Сергија Димитријевића, који се битно разликује од неколико написа објављених задњих месеци у "Нашој речи", као прилог отвореној расправи, са молбом да га објавите у целости као једно мишљење. Напомињем да су приближно иста гледишта и углавном афирмативне оцене о поменутој књизи до сада објавили: др Миролуб Васић, научни саветник ("Сведочанство о времену", Борба, 5. I 1984.), др Милица Бодрожић (Наше стварање, бр. 1-2, 1984.), Јоца Михајловић ("Целовито сведочанство", "Четврти јули", 31. VII 1984.). Реч је иначе о стваралачком делу коме није потребна ника-

ква одбрана, јер се таква остварења бране сама, сопственом аутентичном садржином и концепцијом.

Овде посебно подвлачим да је потребно, чак и врло пожељно, да буде што више оваквих књига и историја које су истовремено и врло богата, слојевита и обухватна грађа за даље и свестраније изучавање и студијско продубљивање појединих области и сфера живљења. А поменута књига С. Димитријевића, као и неке друге из историје радничког покрета Лесковца и околине су узорни како треба, студијско-аналитички и документарно-фактографски, на основу најразличитијих архивских и других извора писати историју, уз разумљиве и скоро неизбежне пропусте када је реч о целовитости увида у грађу. Исто тако могуће су и неадекватне, па и нетачне интерпретације појединих догађаја, збивања или докумената што даје прилику за стваралачко усавршавање и дограђивање. Уосталом, када би научне и историјске истине биле дефинитивне, наука као таква не би ни постојала, поготову у смислу даљих и нових истраживања, стваралачких преиспитивања и продубљивања. Међутим, научне и историјске истине, као што је познато, *нису коначне и вечне, па је и сама наука историјска категорија, кретање у сталном развоју*, како на једном месту пише врсни филозоф праксе Антонио Грамши.

Напомињем да ћу о неким спорним питањима покренутим у досадашњој расправи изнети своје целовитије становиште, пошто се будем упознао и са ставовима аутора књиге С. Димитријевића, вероватно у пролеће ове године, пошто се сада налази на Хвару, далеко од грађе, која му је, претпостављам потребна ради аргументованог одговора на упућене критичке примедбе, од којих неке могу да заслужују и ширу друштвену пажњу.

Пре него што изложим своје погледе на књигу, желим да изразим чуђење што се на страницама листа "Наша реч" који издаје Социјалистички савез општине Лесковац,

у појединим написима, појављује одбрана лесковачких богаташа и буржоаске државе, уз истицање газдинског поштења, врлина и добротинијства. Како иначе разумети следеће ставове: да су у књизи др Сергија Димитријевића "Историја Лесковца" - "сви напади на лесковачку буржоазију и велика брига за градску сиротињу, били без потребе и нетачни. Јер у историјском ходу друштва, у његовом развоју, свака класа има своју улогу. Признајемо да је у то време у Лесковцу било сиротиње, а тако исто и буржоазије која је плачкала, али који је тај трећи свет, нова класа, који је од Лесковца направио у међуратно време привредно врло развијени град и богат у сваком погледу? У књизи су биле непотребне Сергијеве искључивости ове врсте. Привредно богатство града неко је морао да ужива, некеме је припадало. Ако је буржоазија била разарачка за град и сиротињу, како је онда Лесковац могао да буде модеран и економски развијен град?" – Риста Симоновић: "Пуно добрих и нетачних ствари", "Наша реч", 25. јануар 1985.

На стр. 308 "Историје Лесковца и околине", из које Р. Симоновић наводи завршни пасус, у коме се истиче да су лесковачки богаташи, одмах после Првог светског рата, отпочели да шпекулишу са бедом становништва, "...", те да су наставили да варају државу у лиферијацијама и да међусобно отимају имања, - Димитријевић аргументовано показује сукоб две лесковачке богаташке породице. Ту он, поред осталог, указује и на прибегавање злочинима (подметање бомбе) да би се уништили конкуренти, потом на афере да би се дошло до новца, па на антипатриотизам и војно дезертерство (износи податак да је 25,4% свих војних дезертера са солунског фронта, према службено објављеним подацима, отпадало на лесковачке богаташе); те на својеврсне подухвате у згртању добити, као и чињеницу да су се неки од њих за време Првог светског рата богаташили учествујући у војним лиферијацијама, шпекулишући са на-

мирницама, па чак и сарађујући са окупаторима. У суочењу са оваквим поражавајућим чињеницама, Симоновић се пита:

"Зар могу овакве мисли да пасују граду за који је Димитријевић у предговору књиге написао да је Лесковац између два рата био привредно и економски најразвијенији град у Србији? Овај његов став пружа врло рђаву слику о животу људи у Лесковцу између два рата. Испада као да у том богатом граду ништа није било лепо, да се богати свет између себе давио као вуци у шуми. Било је и других богатих градова у земљи између два рата, било је и њихових историчара, али мислимо да нико од тих људи за богати свет није употребио у својој историји изразе такве тежине као што је то урадио Сергије Димитријевић. Из Димитријевићевог казивања у овој студији испада као да је у Лесковцу свако могао да пљачка и краде и као да је за читаво међуратно време у граду владало безвлашће. Није тамо било све црно као ђаво но је било и ведрине баш код тог богатог света, па и поштења. Ни овде не желимо да бранимо буржоазију, али нам је много стало до истине, која ту и тамо код писца ове Историје не постоји". (Ова последња наведена реченица Симоновића је исписана курзивом). – Р. Симоновић: "Пуно и добрих и нетачних ствари", "Наша реч", 1. II 1985.

Шта значе оваква становишта Ристе Симоновића објављена у име истине, које и какве? Нису ли она већ на први поглед, у својој основи антикласна, па према томе у знатној мери неприхватљива, посебно са становишта С. Димитријевића. У очекивању да други, који су по природи свога посла више позвани, одговоре на ова и друга питања, другарски Вас поздрављам.

Поштовани друже Цветковићу!

Редакција листа "Наша реч" се захваљује на понуђеном тексту, али га није прихватила за објављивање, јер смо приказ на књигу др Сергија Димитријевића већ објавили.

Према договору враћамо Вам рукопис и обавештавамо да ћете наш лист редовно добијати

С другарским поздравом
Јовица Д. Ђорђевић
Главни и одговорни уредник

ИСТОРИЈА ЛЕСКОВЦА ИЗМЕЂУ ДВА РАТА

(Др Сергије Димитријевић: "Историја Лесковца и околине (1918-1928)", Лесковац, 1983)

За више од пет деценија плодног научног рада др Сергије Димитријевић се огледао у неколико различитих научних области: од историје социјалистичког и комунистичког радничког покрета Србије (до 1918.) и Југославије (до 1941.), преко привредне историје, значајних студија из нумизматике, до комплексне историје Лесковца и околине којој је посветио више од 20 већих књига, студија и брошура, са преко две хиљаде страница, укључујући ту и прилоге из етнологије, археологије, па чак и минералологије. Његове студије о друштвено-економској, политичкој и културној прошлости Лесковца понудиле су пуно новог материјала о најразличитијим видовима и облицима живљења на овом подручју.

Прва књига двотомне "Историје Лесковца и околине", између два рата, која обрађује период од 1918-1928. године, представља врло значајно дело др Сергија Димитријевића, што је припремано, стварано и обликовано безмало током читавог једног богатог и разуђеног животног века. На преко 650 складно илустрованих страница, крцатих сваковрсним подацима који живот значе, обухватно је приказана и изложена историја лесковачког краја, која захвата најразличитије облике и видове живљења и деловања: од привредно-економских, друштвено-цивилизацијских, просветно-образовних, културно-уметничких, издавачких, до класно-политичких, синдикалних, партијско-ор-

ганизационих и омладинско-скојевских истрајавања у покрету радништва и сељаштва јужноморавског дела Србије.

У оквиру "Историје Лесковца и околине" се, поред осталог, прилично подробно обрађују све важније гране привреде, пољопривредни и демографски потенцијал, задругарство, поједине афере ("Електрично питање"), као и стање лесковачке привреде у време светске привредне кризе 1929. године, уз посебан осврт на изглед Лесковца, комуналне проблеме и његов развитак као града (зграде, хотели, купатила, богомоље, пијаци, ћуприје, народни домови, паркови, снабдевање водом, улице и тротоари, здравство, на пример, са погледом на опште стање и однос према комуналним проблемима). Потом се врло садржајно приказују комплексне и противречне друштвене прилике и најбитније карактеристике лесковачког краја.

Посебан одељак у међуратној историји Лесковца посвећен је социјалним односима, начину и садржају друштвеног живота, експлоатацији од стране лесковачких богаташа, и њиховој незајажљивости за профитом, што недвосмислено показују и поједини аферашки моменти; али ту је дата и слика положаја и стања свих других друштвених слојева који су били под њиховим утицајем.

Просвета и култура старог Лесковца је у средишту Димитријевићевих разматрања, па је повеће поглавље смислено разложио на неколико складних и продубљених целина. Тако најпре пише о школама и просветним приликама и то на основу врло богате изворне грађе и материјала и након опсежних претходних изучавања (лесковачка Реалка, или Ђачке дружине, на пример), са доста синтетичких ставова и закључака. Одмах потом детаљније обрађује значајније културне установе и организације, указујући на историјат њиховог развоја, али и на место и улогу које су имале у тој средини, уз спомињање већих културних манифестација.

У приказивању просветно-културних прилика Сергије Димитријевић не излаже само историјат и хронологију догађања, већ настоји да назначи поглед на свет и животно-културолошка и сазнајна преламања у свести код појединих већих групација унутар слојевитих структура градског становништва; и то класно ангажовано, са истицањем напредних елемената појединих социјалних структура, као и негативних тенденција (чаршијско-газдински елеменат и сл.). При том, он указује на извесну духовну панораму, атмосферу и идејно културолошки миље који је у истини бит историје тог међуратног раздобља. Ту је обрадио бројне процесе, различита кретања и промене што су се догађале у бићу радништва и владајуће буржоазије у стварности тога времена, па се тако историјат друштвено-културних прилика и токова у извесном смислу поистовећује са изразом једног вида животних свеукупности.

Други део ове корисне књиге, обимом нешто мањи, али по значају можда и драгоценији, анализира социјално-политички живот у међуратном Лесковцу, почев од грађанских партија и изборних борби, са класним излагањем о синдикалном покрету, деловању КПЈ и омладинском покрету.

Рецимо на крају да је ова књига, гледана у целини, најобухватније до сада објављено дело из пера једног аутора што говори о историји Лесковца, које је у садржинском, концепцијском и методолошком смислу, као и у погледу богатства, коришћених историјских извора и пружања мноштва података, нарочито у многобројним фуснотама, - узорна, те представља солидну основу за даља изучавања појединих питања и појава друштвено-економског, комуналног и културно-политичког живота.

4. БЕЛЕШКЕ И НАЗНАКЕ

БЕЛЕШКЕ ИЗ СТУДЕНТСКИХ ДАНА
О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ
(1962-1963)

*Виђено није постојање,
виђено подразумева постојање.
Не сасвим постојање, већ виђено.
Може се бити без виђеног, а то значи да
у виђеном има изостављања.*

Пол Валери

Крајем фебруара 1962.

Зналачки сте видели много света; то је "уметност" своје врсте.

Ћутљиво одобравање великог мага. Осмех разапет с једног на други крај усана као кад ветар дахне пуним плућима неба.

Зашто не пишете путописе, онако, успут – питамо га, узгред - кад већ толико умете да видите и да сагледате све оно што је карактеристично и типично; у стању сте да поредите, да асоцирате на сличне и супротне ствари?

Нема се времена – узвраћа. - Све је унапред испланирано и прорачунато.

Али унесите пуно срце у своја трагања за новим. Велика је чежња у Вама да се види – невиђено. И то све и по сваку цену! Преданички страсно и целовито.

Један од одговора:

Оно што видите – то је разумом виђено! Сагледано је са пуно обавештености и енциклопедијског знања о

ономе што сте се намерили да видите. Гледали сте, широм отворених очију, са пуном и разуђеном свешћу о ономе шта од свега треба издвојити, проживети, промислити... Виђено је код Вас подређено строгом избору... Жеља да се разумом нешто види и упозна искључује – авантуру!

Сазнајете, дивите се, желите и стварате, и при том схватате себе и свет около тако што вас богати оним што сте видели и проживели, и што вам пружају сагледани предели, пејзажи, нови сусрети, али и друштво ствари, предметни свет, различите дестинације, туристички објекти...

У усхићењу и журби понешто измакне вашем доживљају. То је помало чудно, смешно... Али журите, журите, журите...

И све тајним, езотеричним, чудесним каналима региструјете у памћењу ...

18. III 1962.

Како ништа не би губио од живота, и да би што непосредније спојио два задовољства: *живети пуним животом* – што је његов кредо – радити пуном снагом! Данас кад сам га посетио у његовом стану у Булевару револуције²⁵⁷ – писао је поред упаљеног телевизијског пријемника. На програму су биле народне песме и игре. Поједине извођаче пратио је пажљиво, можда на тренутке мало одсутно и замишљено... Свуда око њега били су размештени рукописи, белешке, скице.

Тетка са *Ремингтон* писаћом машином, која има своју историју, чинила је живи декор ове собе!

- Две руске народне песме: Рјабина и Калинка, најавио је конференсије.

²⁵⁷ Види опис стана у књизи Н. Цветковића *Живети пуним животом* (1996), стр. 25-26.

Затреперили су нежни тонови руског народног мелоса. Подигао је главу са изразито високим челом и за неколико тренутака пренео се у свет дивног мелоса и сетних романи и бивствовао тамо читавим својим бићем и присутношћу која му дозвољава да измени медијум. Гледао је нетремице и слушао. А кад је отпевана и друга песма рекао је изненада:

- Не смем да набавим грамофон, јер онда бих са великом страшћу, занесењачки приступио комплетирању дискоотеке, а то би се поражавајуће одразило на породични буџет!

Ипак, после неког времена, купио је грамофон, и већи део породице „заразио“ потребом да слушају музику; а понајвише најмлађу Лидију.

На наше питање о чему сада пише, прочитао је наслове спремљених и предатих текстова за Енциклопедију Југославије²⁵⁸, за слово Н, обрађивао је нумизматику и објаснио узгред колико то текста износи (више од 10 табака).

- Али то је само један синтетички увид у питања из нумизматике! – појаснио је. Узгред је додао како је имао прилике да се сусретне са Крлежом.

- Да знаш само како сам га упознао са овим што ћу ти прочитати, (било је реч и о Душановом царском новцу и то у вези са предатим студијским текстовима за Енциклопедију).

- Наступио сам пред њим врло убедљиво, под паролем: братство – јединство које се могло рефлектовати чак и

²⁵⁸ *Енциклопедија Југославије* 6, Загреб, издање 1965, Издање и наклада Југославенског лексикографског завода стр. 318-320. Делови синтетичког приказа историјата и развоја српске средњовековне нумизматике, уклопљени су у књигу *Средњовековни српски новац* Сергија Димитријевића Београд, Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства 1997.

из нумизматичке студије *Хронологија Душановог царског новца*.

А, било је речи о томе како се неки аутор заинтересовао за извесна питања, опет у вези са најстаријим врстама и оставама Душановог новца.

- Рекао сам му у неколико речи, несређено, неповезано да бих радо писао о ликовним мотивима и представама на српском средњовековном новцу, о естетским вредностима и симболици тих мотива, који би, по мом уверењу, ако би се целовитије проанализирали, могли донекле променити, или бар употпунити погледе на нашу средњовековну уметност; у крајњем случају, тај сасвим нови аспект, пружио би још једну прилику за богаћење наше историје уметности; био би од великог значаја и за ликовно стваралаштво и пуну афирмацију нумизматике као науке.

Та идеја му се необично допала. Видео је моју повећу жељу да о томе пишем и хтео је да ме посаветује, упути:

- Не треба раскрчмити и „ситничарити“ и профанисати оно о чему хоћеш да пишеш, на јефтин, белешкарски, новинарско-популаризаторски начин... Објавићеш некакав чланчић, скренућеш пажњу на једно веома интересно питање, и шта од тога? Ти си нешто крупно открио, видео, емотивно доживео, али све то треба темељно проучити, истражити, па тек онда, у једном озбиљнијем научном захвату о томе продубљено аналитички писати... Нека се за сада у теби развија тај интелектуални доживљај, нека се употпуњује и дограђује то сазнање.

После тога вратили смо се свако својим мислима. Наставио сам да у његовој соби пратим телевизијски програм, али са мало интересовања, јер не волим мађарска народна кола!

- Мораш имати на уму, пренуо ме је уједанпут, да сам се и ја, пре него сам почео студијски писати о нумизматици, дуго истраживачки запињао и борио са тиме,

проучавао оставе, прегледавао литературу о нумизматици, проверавао и преиспитивао оно што је било нејасно.

- То сте изгледа радили око тридесет две године - покушао сам да га предухитрим у срачунавању.

- Не, не, нажалост, тридесет и девет година! И први мој озбиљнији рад су *Проблемисрпске средњевековне нумизматике...* Знаш ли шта иза тога све стоји, колико труда и напора, непроспаваних ноћи и упорности у истраживањима... А ти хоћеш на прилично лак и брз начин да дођеш до успеха и афирмације - почео је да варира ову своју мени добро познату опаску и истину, овога пута у нешто широј верзији, само мало обазривије.

Прихватио сам опору истину ових речи и захвалан сам му, што, као и претходни пут, долазе у прави час!

Позамислио сам се: заиста, ако се будем озбиљно позабавио питањем ликовних мотива на српском средњовековном новцу и покушајем тражења извесних нових аспеката за историју уметности средњег века, из овог угла – то не сме никако бити посао само једног тренутка...

- Није важно кад ћеш то штампати, рекао је С. Димитријевић - работа која ће на пречац, *на две - на три* бити свршена. Моје се намере овога пута не смеју исцрпљивати само у оквиру "малог есеја" који може бити читан, површна белешка, о нечему и негде виђеном, запаженом а недовољно проживљеном.

21. III. 1962.

Да би се схватио раст дела С. Димитријевића неопходно је упознати се са његовим ранијим текстовима, који су претходили *Корпусу...* Већ први научни радови из нумизматике најавили су једну комплетну, моћну, студијски изразиту природу. А како и не би, кад *Проблеми српске сред-*

њевековне нумизматике на пример, представљају плод тридесетдвогодишњег пасионираног сакупљачког рада и истраживања у нумизматици.

И није претерано рећи да би тек са овим, најобимнијим захватом дошао до пуног и правог израза сав његов труд и било целовитије сагледано све што би се за то време стигло креативно урадити.

Карактеристично је да се скоро сви његови текстови спретно уклапају у једну већу целину. То је и разумљиво кад се има на уму да сваки свој нови прилог замишља и систематски остварује, врло обухватно, како би, у неком тренутку, дао за ову или ону прилику одговарајућу, сажетију – синтетичку варијанту. Иза једне концизне варијанте, у његовом случају, стоји велики део текста, испитаног и истраженог материјала, који ће у другој ситуацији васкрснути у неку већу студију. – И када он обрађује конкретна питања, али не комплетно и детаљно разрађена – уноси сав свим нове и важне појединости.

Corpus nummorum Serbiae ће, судећи по разрађеној концепцији, бити дело достојно вишедеценијског стваралаштва у области нумизматике; сублимираће једно велико прегнуће, не само на пољу сопствених истраживања, већ и постојећег и објављеног из ове области. Биће ту рашчишћена многа нејасна питања, па ће пуно шта изаћи на чистину! Поједини назови стручњаци доћи ће критички на "нишан", и без прејудицирања, одредиће се њихово место и студијска позиција.

Димитријевић, мајстор научне анализе и синтезе, ће све многострукости и разнородности из ове области изложити на прикладан и готово свима приступачан начин. Поред тога, ово обимно дело представљало би сублимну анализу многих питања које је С. Димитријевић већ обрађивао.

Огроман је значај *Корнуса*... за нашу историјску науку уопште, а посебно за нумизматику коју наш врло студирац свеобухватно истражује и преиспитује, на новим основама. Када се појави, биће то једно од најзначајнијих дела у овој научној сфери. Будући да је врло прегледно и систематично рађено може бити корисно свима, па и онима који немају директан интерес за нумизматику, али ту могу да нађу више нових аргумената за своје научне тезе из историје, економије, археологије, историје језика, уметности итд., чак и ако остане недовршено и нецеловито...

Колико је нових података само у вези са латиничним и ћириличним натписима на новцу! Како их С. Димитријевић само мајсторски организује и научно опредељује!! Врло често, не само натписи, мотиви, симболика, оставе, ковнице, већ и све слично распоређено је по извесном суптилном "песничком" степену градације!

Најразноврснији мотиви, груписани су, упркос свим потешкоћама – врло прикладно, стручно и промишљено. Правећи те целине, обликујући их на научној основи и приказујући табеларно многе од њих, Димитријевић не остаје само на нумеричкој сувопарности цифара, колона и поретка, већ студијским коментаром, *продуховљено* прати такве, наизглед схематичне прегледе и систематизације. Поред тога, том приликом врши и комплекснију анализу појединих отворених питања, указује на нова решења неких деликатних појава и проблема, или их бар унеколико назначавача.

У студијској обради и научним преиспитивањима даје пуно полета и размаха стручним запажањима, уз одлично познавање, и скоро целовит увид у библиографију из ове научне области. Богата литература, доста тешко приступачна, до које је понекад скоро немогуће доћи, посебно када је у личном поседу појединаца, Димитријевићу лежи на дохват руке, јер ју је благовремено комплетирао,

употпунио и пажљиво и систематично посложио у студијско-аналитичке сврхе.

Занимљиво је да је та библиографија²⁵⁹ радова плод вишегодишњег истраживања и уткана је у ткиво разуђене научне обраде појединих сложених и противречних питања.

Какав и који критеријум и мерило успоставити у односу на ово или оно деликатно историјско питање? Шта узети као основно мерило, био је приличан проблем још у процесу разраде концепције *Корпуса*, као и појединих недовољно истражених аспеката у посебним научним студијама. Извесне недоумице и нерешивости обрађују се у појединим монографским прилозима, уз тражење одговарајућих решења.

Занимљиво би било, макар и приближно утврдити, претпоставити, сагледати, колики је број докумената, разних списа, папира, фотографија, примерака новца и других одговарајућих материјала Димитријевић прегледао и консултовао, преиспитао у дуготрајним пословима истраживања. Вероватно хиљаде и хиљаде...

16. VI 1962.

Београд

- Добро вече велики Одисеју! – поздравио сам га приликом првог сусрета по његовом повратку из Румуније. А допутовао је тек пре неколико дана, са пуно нових утисака и филателистичких примерака.²⁶⁰

²⁵⁹ Сергије Димитријевић, *Библиографија српске средњевековне нумизматике* (Приредили Надежда Димитријевић и Милан С. Димитријевић) Српско нумизматичко друштво, Београд, 2010.

²⁶⁰ С. Димитријевић је, између осталог, био и знаменити филателиста. Поседовао је више различитих збирки; а понајвише су га одуше-

- *У космосу сам!* – одговорио је, не дижући поглед са класера у коме је распоређивао нове серије такозваних "космичких марака" или *Гагаринаца*, (*према Јурију Гагарин*,,) како је обичавао да их назива. Није се ни окренуо. Прилазио сам му полако, с леђа, да га тако, у овој прилици, сувишним покретом и шумовима не скренем са васионских путања којима је занесено јездио, или да непредвиђено не

вљавале космичке марке, коверте и сл. учествовао је на више изложби; неке су чак биле и међународног карактера. Примио је неколико престижних награда и признања. М. С. Димитријевић пише да је Сергије први успех постигао на Петој филателистичкој изложби у Београду (18-25. октобра 1964), поводом 20-годишњице ослобођења главног града, када је добио златну медаљу за збирку *Освајање космоса*, као и бисту Лењина, са специјалном повељом Одеског друштва колекционара. А на Првој филателистичкој изложби балканских земаља, БАЛКАН-ФИЛА, 1965, 7-15. август у Варни, добио је позлаћену медаљу за збирку *Космос*; док је 1. јула 1966, примио позлаћену медаљу за експонат *Освајање космоса*, на изложби у Београду, посвећеној стогодишњици прве поштанске марке у Србији (25. јун – 1. јул). „На свечаном завршетку Светске филателистичке изложбе у Софији, 8. јуна 1969. године, Сергије Димитријевић добија сребрну медаљу за збирку *Србија* и посребрену за колекцију *Космос, марке и коверте*. На БАЛКАНФИЛИ II, 1966. године у Истамбулу (3. до 11. септембра), и III у Букурешту, Сергије Димитријевић је био члан жирија. У Истамбулу, две његове збирке *Космос* и *Србија*, излагане су ван конкуренције (...) Учествовао је и на Шестој републичкој филателистичкој изложби, која је одржана у Земуну од 19. до 25. октобра 1971, у просторијама Дома ЈНА, са експонатом *Космос – човек на Месецу*“ – М. С. Димитријевић, *Филателија и астрономија*, Зборник радова Конференције *Развој астрономије код Срба VI*, Београд, 2011, стр. 845-865. Додајмо овде, да је М. С. Димитријевић у резимеу истакао да су у тексту размотрени астрономски садржаји у филателији „са посебним освртом на астрофилателију, пригодне жигове и пригодне коверте са астрономском тематиком, балонску и ракетну пошту код нас, и космичку пошту. Укратко је представљена активност филателистичког друштва *Космос* из Земуна и збирка марака *Освајање космоса* Сергија Димитријевића“. Једном приликом, Сергијева супруга Нада је лепо приметила: - У скоро свакој области коју мој Сергије захвати, достигне највиши ниво, врхунац; то ти убедљиво показује и његово бављење космичком филателијом!

изађе из замишљене орбите којом је предано кружио. Био је мало повијен и сав окренут себи, свом тихом задовољству, својој *космичкој филателистичкој* страсти.

Узгред некако, додао је оно уобичајено: *Селам алеј-кум*. И преко леве руке, којом је пословао око класера, нешто поправљао, или померао неку од марака, пружио је десницу и за тренутак само скренуо поглед са тог минијатурног филателистичког, „зупчастог“ космоса који га је опчињавао.

- Као што видиш у *космосу* сам – нагласио је поново, а широк осмех пуне радости ширио му се на облом лицу, скоро без бора, за које је, у шали, говорио да је: *као де тиње дупенце*.

- Јесу ли то најновије космичке марке које сте донели из Румуније?

- Јесте. Погледај само како је то величанствено! – изустио је, не одвајајући поглед са једног веома лепог филателистичког примерка, на коме су се смешили космонаути Николајевич и Попов...

Почео је изнова да листа класер показујући ми управо приспеле, и можда тек поређане марке, блокове, конверте са васионским детаљима.

- Да ли ти је овај познат? – застао је пред једним блоком, који му је изгледа био нарочито драг.

- Не! – одговорио сам збуњено.

И после кратког коментара наставио је пажљиво да окреће странице класера, милујући их нежно погледом.

- Какав је то примерак, са тим чудним, необичним печатом? - упитао сам га.

- То је раритет; нешто сасвим специјално... Изашло је свега тристотинак примерака, и ево једног код мене, као што видиш.

И одмах је узео да одмери заштитни, провидни омот у који је хтео да смести то "нешто сасвим специјално".

Кад смо завршили са прегледавањем класера, вратио га је у повећу колону, поред бројних других, а онда је прихватио једну повећу хрпу космичких коверата, и док их је организовао, сређивао, мало сам се поодмакао, загледао се у његова мало повијена рамена и гласно приметио:

- Као што видим, ви сте у старом, домаћем капуту, излизаних, искрзаних лактова! То вам изгледа не смета?

Није рекао ништа, само је, на један њему тако својствен начин, помешао ситан, скоро грудвичав смех, са нечим што је било слично њуцању.

"Шта мари" - помислио сам – „Може се и са таквим лактовима у величанствени, али ипак не сваком доступан космос, што је иначе доста скупа, принчевска пасија".

Стари грао капут, са искрзаним лактовима, лежећи положај и једна нога пребачена преко друге – нису ни специјални пасош ни улазна виза за велике двери васионе. Додуше, на њему је била црвено-тачкаста кравата, коју је понајчешће носио. Али ни она, и поред извесног свечаног тона, који је придавала његовом доста лежерном домаћем изгледу – није имала никакве ближе везе са узлетом у космос, јер припадала је, посве, некосмичкој ери... Почео је усрдно и помало забринуто да прегледава, загледа, премешће, опипава коверте са жиговима значајних датума и различитим космичким мотивима, цртежима графичким знацима, маркама, тражећи на њима нешто што је мени било незнано.

Полако и ћутке, са уживањем сладокуса, уносио се сада у тај *ковертурани космос*. И више као за себе шапутао: Да ли је могуће, свега месец дана после Спутњика?? Полетела је Лајка? Немогуће! Поново је загледао датум који му је био сумњив и мрмљао као да се преслишава. Није му сметало ничије присуство у том понирању у свет васионских бројки, у тај тако далек и неухватљив, само машти доступан универзум.

Ненаметљиво и спонтано хтео сам да пренесем тему са Сергијевог, у космос загладаног, дубокомисленог ћутања, које је показало колико овај изузетан човек, тако посвећен нечему што је шаролики васељенски „пано“ једног подухвата – припада садашњем космички полетном времену.

- Ово су вероватно Ваше белешке и рукописи са пута по Румунији? – питао сам одмеравајући, меркајући једно брдашце рукописа међу различитим брдељцима, и другим наслагама хартије, фасцикли и књига које су га окруживале.

- Све су то белешке и материјали чисто нумизматичке природе – жаморио је помало одсутно и отуђено.

- Знамо колико сте смерали да урадите у Румунији – да ли је све по плану остварено?

- Сигурно! И прекорачен је првобитан план, и то знатно!

- Има ли новог материјала, нових открића?

- Има... Пуно! – узвраћа сасвим кратко.

Много је замукле тишине и немог ћутања било између ових питања и оскудних одговора, у том вакууму који је карактерисало физичко одсуство свакога од нас у некој утихлој сфери – а за космичког филателисту у хемисфери вазношења. Сада много изразитије, упадљивије, убојитије чак, наметала се мисао и представа о просечном, обичном човеку и о овом у много чему посебном, надпросечном, генијалном и од неког чудног теста сачињеном. Такву констатацију начинила је тетка Нада, сврставајући га неопозиво у групу ингениозних. (Али то је посебна тема: сагледавање себе између тих координата основних типова на релацији просечан – изузетан – генијалан).

Како бих се отресао таквих примисли, упитао сам га:

- Да ли је у моментима када је планирано време потребно за рад на *Корпусу*, узето у обзир и оно које ћете проводити на путовањима, у научно-истраживачке сврхе?

Учинило ми се да је питање пажљиво саслушао, а то су потврђивале, у први мах, и речи којима је после дужег ћутње започео одговор:

- Море брине ме једна ствар! – и ту је кратко замукао, као да се премишља како да настави и да на најбољи начин изрази своју „велику“ забринутост. – Остаће траг од оног коверта који је ужи, кад их овако стављам један преко другог, у недостатку новог албума.

Брига, заиста, голема, преголема!? Брига, која по томе како је утихнуто и смишљено саопштена – сведочи о томе да бежећи у самозаборав, прећути неки рационалан одговор на напред постављено питање.

17. IV 1963.

После двадесет дана проведених на научно-истраживачком путовању у Загребу, С. Димитријевић је поново у Београду. Његов повратак пада баш у време фестивала забавне музике *Београдско пролеће*. Код њега смо у стану, како бисмо пропратили ову занимљиву музичку манифестацију. Очекивао нас је, заједно са супругом Надом.

Одмах после поздрава почиње да прича о данима проведеним у Загребу, о ономе на чему је радио, шта је и колико остварио. Приповеда незадрживо, живо, полетно. Понеки важнији податак или учинак, пропрати одговарајућим гестом. И у том казивању провлачи се иста она систематичност, савесност, педантност.

- Био је то велики и напоран рад: пре подне у Архиву и Музеју, на питањима *историје радничког покрета* и *нумизматике*; после подне рад на белешкама, студијски, на

текстовима, продубљено, пажљиво; а ноћу, по неколико сати припремање, обрађивање и усавршавање материјала из већ готовог рукописа, који ће Нада, у току сутрашњег дана, откуцати. Тако су дотерана и сређена XI поглавља. То је онај пакет, што видиш тамо – показује руком.

- Да ли сте планирали тако дуготрајан боравак у Загребу? – распитујемо се.

- Јесте, све је по добро припремљеном и разрађеном плану.

- Како сте то истовремено радили на тако разнородним питањима као што је средњовековна нумизматика и историја радничког покрета?

- Тако лепо. Јер, рачунао сам и спремио се да у току бављења у Загребу обавим у исто време посао на два доиста различита, али мени врло привлачна подручја.

Смеши се помало иронично запазивши нашу неверицу. У том смешку има дубљег личног задовољства и пуне самоуверености.

Показује нам затим тек недавно изашлу књигу *Прилози историји радничког покрета* у којој се налази његов повећи, значајан прилог, на што је поносан.

Расклапа корице замашне књиге и скреће нам пажњу на имена неколицине веома познатих аутора, историчара.

- Овде су та имена исписана азбучним редом – набације озарен резултатима свог дугог, стрпљивог и преданог рада, што се ево оваплотио у овако значајној публикацији, где је међу најбољим стручњацима.

Мало потом тетка Нада се распитује чиме да послужи госте.

- Дозволи ми сада да ја говорим! – прекида је мало осорно и довикује јој: - Ти се позабави „бифеом“, и немој да сметаш док ја показујем ове важне ствари.

- У коликом је броју примерака изашла књига *Прилози историји радничког покрета*?

- Око 160.000! Али штампаће се и на бројним мањинским језицима: бугарском, албанском... - набраја он даље. - Ја сам се својски заузео да и од тих издања добијемо по један примерак, иначе ћу морати да их купим...

Волео је да у својој личној библиотеци поседује бар један примерак од сваке књиге у којој је публикован неки његов прилог.

Сутрадан, пролећно вече. Велики маг је заваљен у свом кревету: у подножју претеће брежине од књига која сеже скоро до тавана, окружен столицама пренатрпаном књигама, фасциклама, свежњевима, белешкама. Још увек је у оделу, са краватом, што је знак да се недавно вратио из града.

Прича нам духовите масне вицеве, и говорећи загледа у бележницу да се приподсети. Виц је од оних са "репом", јер не би био достојан његове бележнице и записивања.²⁶¹

- Јесте ли читали у *Новостима* занимљиве изводе из књиге *Ваишар рђавих ђака*? – распитује се.

Потврђујемо са „да“ и климањем главом.

- Сећате ли се оне реченице: "Вергилије је млађа девојка Дантеова". Има ту неког смисла, зар не? – примећује са пошалицом.

Прекиде ме изванредно прецизним тумачењем односа Дантеа и Вергилија који га води кроз пакао, и Беатри-

²⁶¹ С. Димитријевић је поседовао велику збирку сваковрсних вицева, од оних „масних“, преко вицева о лудацима, до нових и најновијих у вези са актуелним политичким догађањима. Вазда, када чује каква добар виц, он га прибележи, потом, на свој „шеретски“ начин препричава, а онда записује у једну свеску повећег формата.

че - Данте. Цитира један стих чак из Дантеовог сонета упућеног Беатричи, на италијанском, и то нам преводи.

- А знао сам раније целу песму напамет. Једну реч да ми помогнеш – наставио бих.

- Ту књигу би требало набавити – каже сетно и чежњиво, кад смо сви већ престали да мислимо на то, и поверовали да се ни он тиме више не бави.

Прича нам како је у логору учио шпански – Учио сам га највише на песницима. И могао сам добро да се служим. Тада сам учио и арапски. Сачувао сам папире са њиховим словима.

Пратимо пажљиво фестивал на телевизији. Он слушајући и погледавајући на телевизијски екран, обавља мануелан, технички посао – распоређује цртеже и снимке у рукопису *Контрамарке*.

Пун је примедби на изразито лоше текстове забавних мелодија. Иронише. Понавља, па исмева; римује, парадирајући – духовито.

Читам му песму: "Писмо мајци".

Писмо мајци

Јављам ти новост
Мама
Тек смо на првом слову
Абецеде дисања
До срца дубоког мишљења

У међувремену ти пишем
Да ти понешто јавим
Ето, сада, одлучније муцамо живот
За тренутак још смо на сугласницима
Јер студенти смо – и пред оцем –
Без самогласника

То знаш и ти
Кад мора да пошаље новац
Он каже
Још туђим зубима једу хлеб

Слуша пажљиво. Повремено додирне прстом бубуљицу поред носа...

Замера ми врло оштро на пренаглашеном песимизму. И то бучно, изражавајући негодовање, па тетка, за сваки случај, отвара врата како би се уверила није ли се можда мала Лидија није пробудила.

Покушавам да га прекинем и упаднем у реч. Ућуткује ме:

- Пустите ме да ти кажем, иначе ћу после заборавити примедбу, коју сам хтео да ти саопштим.

Затим замера нелогичности појединих стихова, аритмију (тврдећи да ја скандирањем при читању настојим постићи ритам који је вештачки), грубост и недотераност израза; и подвлачи, ради утехе мени, понешто од онога што је у тој песми лепо и прихватљиво, што му се допада.

- Волим свеже, модерне метафоре. Покушај је доста занимљив. Има извесних нелогичности преко којих се може прећи...

При том, показује прилично разумевање за модерну поезију, слободан стих, мада најчешће исмева и пародира "модернизам".

Показује неразумевanje за тешкоће материјалне ситуације студената, јер то лично није довољно осетио. Заузима се за здрав животни оптимизам; указујући на противречности у природи самог песимизма.

- Он је непоправљиви оптимиста! – упада тетка - замишља, нпр., пут у Јапан, па ако се то и не оствари, налази у томе задовољство.

- Захваљујући оптимизму истрајао је у логору.

Још је искључивије против песимизма.

- Ми људи који тежимо одређеном циљу, и стално смо у настојању да достигнемо неко мало савршенство, непрестано у напону, покрету и раду, не можемо бити оптерећени беспредметним песимизмом. То је код тебе контрадикција због које немаш успеха – његове су дословне речи.

13. 05. 1963.

На путу сам да скоро у потпуности остварим малограђански брак.

Само кад бих се одрекао себе, прегазио себе, могао бих да будем идеалан у сваком погледу: и као син, и као брат, и као супруг, друг.

Оболео сам од тешке и опаке болести – од рационалности. Увек када сам био рационалан имао сам незнатан успех, мало сам тога остваривао... И, чини се, да сам управо тада имао најмање добробити. Јер као да сам тиме порицао и одрицао сваку могућу срећу, која се сујетно вређала и бежала од мене. Бити у свему срачунат, за мене као да значи исто што и бити *неслободан*, што је синоним за рационалност! А Хегел каже све што је стварно то је и рационално, и обрнуто.

БЕЛЕШКЕ О РАДУ СЕРГИЈА
ДИМИТРИЈЕВИЋА НА
ИСТОРИЈИ ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ
(1918-1928)

Фрагменти

Свог учитеља Сергија Димитријевића пратим у стопу, скоро у свакој прилици, и увек када ми то омогући, док прикупља и припрема материјал за *Историју Лесковца и околине*. Док то радим, појединци ми замерају, јер га можда оптерећујем својим питањима, потпитањима, која бележим у свесци и на појединим папирима; другима је опет то чудно и необично, некима чак служи за подсмех, а мало ко то разуме и прихвата на прави начин.

Димитријевић, упркос томе што га у неким моментима можда ометам и деконцентришем, пажљиво ме уводи у послове прикупљања и организовања документације; читања и истраживања фактографске грађе, издавања оног што је битно, од неважних детаља. Поседовао је изграђен и у свему оформљен приступ документарној грађи, њеном систематизовању и ситуирању у одговарајуће тематске целине, било да је реч о партијско-политичком раду, друштвеним приликама у старом Лесковцу, или пак о развоју школства, културе, издавачке делатности и сл. Са посебном пажњом приступа комуналним проблемима старог Лесковца и изворну грађу о томе ситуира у мале, тек оформљене, одељке о парковима, мостовима, кафанама, хотелима и др.

Овом приликом из обухватне свеске насловљене: „Белешке о раду Сергија Димитријевића на *Историји Лесковца и околине (1918-1928)*“²⁶² издвајамо неколико почетних фрагмената, више да бисмо скренули пажњу на постојање дигитализованог материјала, који тражи пажљивије редакторско читавање:

Лесковац, 13.07.1976.

Први дан систематског бележења о Сергијевом купљању материјала, писању и припремању грађе за помену *Историју*. Доста плодотворан, богат и разноврстан материјал. Док пажљиво пратим процес његовог истраживања и оригиналне методе у овом послу, увек искрсне могућност да се исприча понешто из ранијег периода студийско-стваралачког делања, као што су на пример појединости о раду на *Споменици*²⁶² – што може бити од значаја, другим истраживачима, за одговарајући приступ самосвојној и скоро јединственој *Споменици*.²⁶³ и за форму писања оцена о тој књизи, поред осталог. Приликом овог бележења, настају и поједине биографске белешке о самом Димитријевићу, описи занимљивих детаља из његовог живота, анегдотски фрагменти и литерарне опсервације.

²⁶² *Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине (1903-1953)*, Лесковац, 1953. – Избор материјала и редакција Сергија Димитријевића

²⁶³ *Споменица* је појединцима послужила као узор и модел за одговарајући избор и организацију материјала из историје радничког покрета појединих подручја, као и за адекватну редакцију те грађе. У овом смислу, нарочито је био инструктиван уводни текст *Историја радничког покрета Лесковца и околине од 1903. до 1915. године*, стр. 7-218. Према Станиши Војиновићу: *Библиографија радова Сергија Димитријевића*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2009, стр. 18, постоји и сепарат уводног текста из 1954.

Посебан проблем касније ће бити селекција и различивање из тог „мора“ и обиља различитих бележница, фасцикли, папира и папирића. Можда још сада назначити карактер и садржај онога што је записано, а избор вршити и према месту где се све то региструје. У свесци: *Белешке о раду С. Димитријевића на историји Лесковца и околине (1918 – 1928)* – биће различитих извора, па би је требало консултовати и при сваком новом списатељском захвату у вези са овим научником.

Врло је ефикасно и плодотворно пратити С. Димитријевића у фазама прикупљања материјала о Лесковцу, јер се ту отварају и нуде бројна открића о његовом стваралачком поступку и делању у целини. Овај белешкарски посао је сада, чини се, плодотворнији од онога када се на Хвару предомишља о томе хоће ли шта испричати да се забележи као биографска грађа, пошто доста тога намерава да и сам мемоарски обради.

Данас направљене белешке биће и својеврсна грађа и документација о његовом студијско-истраживачком послу.

Мало ме сумњичаво гледају они што виде да га пратим и бележим сваку реч. Када треба, носим му и све оно што прикупља од литературе, књиге, публикације, и часописе за библиографију текстова о Лесковцу, као и за рад на овој *Историји* нашег завичаја; нарочито у вези са појединим отвореним и деликатним питањима.

Доследно бележити све, регистровати, опомињем себе. Никада без оловке и хартије у разговору са њим!

При крају зеленоцрне свеске (17.05.1975. – 27.07.1976.), под горњим датумом је забележено:

Извршно веће Србије, додељује С. Димитријевићу изузетну (националну) пензију, и то по два основа: за револуционарну активност у прошлости, али и за изузетан сту-

дијски допринос историјској, економској и другим наукама.

- Ја сам једини добио ту пензију по оба основа. То је нешто сасвим изузетно. Додуше, није званично тако обнародовано, али је мени усмено речено – саопштава са поносом у гласу, подигнуте главе. – Моја биографија активног револуционара и студијског радника је импресионирала чланове комисије.

У наставку дијалога помињем чланак о минералошко-геолошким истраживањима лесковачког краја.

- Хајде то питање да расправимо. Сваки пут када си инсистирао на објављивању овог текста о минералогiji, оријентисао сам те на мој значајан прилог етнографији, што нико није запазио ни обрађивао... Чланак о минералошко-геолошком (изучавању) садржао би 7-8 непотпуних страница. Свако од геолога би онда „дрекнуо“ сматрајући да то није ни приближно довољно, нити адекватно.

Међутим, када се ради о књижевним текстовима, то је нешто сасвим друго. Но, што се тиче студијских текстова, из ранијег, међуратног периода, то тражи додатна истраживања, увид у нове публиковане научне материјале, проверу онога што сам написао – застаје мало у говору и показује ми дактилографисане текстове.

- Погледај каквих све бележака овде има; неке су врло опширне, као што и сам можеш да видиш. – листа прекуцане папире, који, поред осталог, упућују на одговарајуће изворе и научну литературу.

- Види само колико тога квантитативно има; ту су разне студијске белешке, о уљаним шкриљцима, на пример. Указујем ти на извештај једног Енглеза из 1936. који се односи на Малу Ломницу. – Први сам је открио и скренуо пажњу на њу; потом ту је Свође, па Житни Поток. У међувремену, током неколико деценија, изашле су нове ру-

дарско-геолошке карте, које треба прегледати и консултовати.

Прихвата другу, још већу групу са прекуцаним текстом:

- Ово су, на пример, белешке о гвозденој руди и њеним могућим налазиштима, која сам својевремено обилазио, пишући о томе за *Недељне новине*... Ту је обиље свакојаких података, које треба поново проверити и преиспитати.

- Зар сте то, доиста, лично истраживали на терену? – распитујемо се са мало неверице. Он као да је то пречуо, наставља:

- Ово су белешке о свим селима која сам походио, приликом мојих истраживања. Али, кажем ти поново, потребно је све изнова претражити и проверити... Да знаш, у геологији је слично као и у физици; пуно тога застарева, и бива доста брзо превазиђено... Дошло се до нових сазнања о геолошкој старости појединих слојева, на пример...

- Сећам се и раније си постављао нека слична питања - прекида ме и упада у реч:

- Могу да објавим збирку песама из млађих дана²⁶⁴, то је уметничка работа, али студијски чланак о минералолошко-геолошком, захтева одговарајућа проучавања свега што се у тој области догодило током минулих деценија...

14. 07. 1976.

Ујутру између 7 и 8 сати у Народном музеју Лесковац, пратио сам рад С. Димитријевића на „пропуштању кроз руке“ докумената који су јуче само регистровани на основу инвентара Музеја.

Упознавање са научним, студијско истраживачким читањем историјских докумената. Поређење и његово

²⁶⁴ С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, Народни музеј, Лесковац, 2001. (постхумно објављено).

ослањање на оригиналне изворе унете у *Споменицу*. Забележене појединости што су драгоцене за оцену, документарни карактер, солидност рада, начин скраћивања докумената у поменутој *Споменици* (Важно за осврт на ову корисну књигу, па би то требало обележити посебном бојом).

Регистрован начин прављења исписа о синдикалним организацијама у Лесковцу, њиховог временског ситуирања, уз непосредне коментаре С. Димитријевића.

У подневно време опуштеније разговарамо о студијском раду; он се поново враћа на бојазни о „литераризовању“, што је више пута чинио ових дана:

- Много се плашим литерарности у историјском и документарном раду... И тамо где је све документовано, ако се појави литерарна интерпретација, она буди подозрење код сваког озбиљног студијца, који онда може да претпостави да је и други део тога *литерарно*, а не научно уобличен.

Димитријевић се, при том осврће на Миодрага Поповића, за кога каже да је најпре писао литерарне текстове, на пример роман *За јатом* и неке студије, на пример о Ђури Јакшићу, које су више књижевне, но научне, што му се веома замера – упозорава ме.

После прегледавања инвентара у Музеју, књига у њиховој библиотеци и заједничког ручка, он ме упознаје са формирањем система података на основу онога што је знао (Леце – рударска организација), и истраживања организација у Лесковцу, у Музеју. Драгоцено је то искуство успостављања узајамних везе и односа. Записао сам „седећи на пола кришке“, како је он сам приметио, и то на наткасни, у соби, уз његов кревет! Започео је разговор о емотивном односу према раду ове врсте.

Само назначење појединости које треба развити око текућих животних и радних питања.

Како ћу се једнога дана снаћи у обиљу овога материјала? Питање које намеће нову организацију исписиваних појединости.

Стваралачки процес С. Димитријевића произилази на основу појединости забележених ових дана. Ту је грађа и за психолошку студију, поетика изучавања.

15.07.1976.

За доручком С. Димитријевић је ишчитао оно што је јуче формулисао у гласним размишљањима о *Луначарском* и класном карактеру културе у Лесковцу.

- У време до Обзнане, овде, у нашем граду, постојала је и деловала радничка уметничка група *Луначарски* – чита одсечно и добује прстима по столу, па напомиње како су то поједине чаршилије негирале и оспоравале.

- О *Луначарском* ћу донети и писане изјаве појединих чланова групе, као што је Љуба Бенић, Душан Нешић...²⁶⁵

Записан и један детаљ о размишљањима на лицу места, током самог дијалога.

Убрзо почињем да белешкарим на посебним папирима у смислу каснијег компоновања те грађе на неки бољи и прихватљивији начин.

Тражим савет од С. Димитријевића у томе смислу:

- Ти мораш изградити свој систем! – напомиње узгред. - Можда би могао да обележиш различитом бојом и то посебно оно што се односи на моју биографију, потом на саму историју Лесковца, на књиге, изворе, архивску грађу и сл... Имаш четири врсте фломастера, ево, то су ови: црвени, плави, зелени, црни, - показује ми држећи их у руци.

²⁶⁵ С. Димитријевић, *Историја Лесковца и околине (1918-1928)*, Лесковац, 1983, стр. 60-61.

- Да ли ми то предлагете због бојазни да се ови листићи не погубе, како сте их на почетку именовали? – распитујем се слутећи да је на то мислио.

- Па јесте, то се теби може догодити, јер у овој фази ниси довољно систематичан.

Остало је доста полупразних листића, са назнакама, које би требало у току дана некако попунити. Ево неколико од њих:

У Народном музеју у Лесковцу, С. Димитријевић, са великом пажњом, прегледава књигу библиотечког инвентара ове установе. Проверава да ли има нечег новог што њему није познато, или што не садржи његова лична евиденција и веома богата библиотека, нарочито када је реч о литератури и публицистици, која се односи на Лесковачки крај. При том, на свој начин, критички коментарише:

- Пази, ове књиге су купљене од пара из буџета, који је као Алајбегова слама. Пуно од те литературе, овде, на југу Србије, има мало смисла. На пример ово дело *Босански ханови* – загледа и проверава ту обимну књигу, сумњајући у функционалност њеног присуства у библиотечком фонду.

- Па ипак, драги Докторе – тако сам га понекад звао – све од литературе уско везане за једно подручје, не треба сумњичити и порицати – примећујем гласно, супротстављајући се сужавању књижних фондова на уско, локално подручје.

- Али, ти би требало да знаш, да неће скоро нико у Лесковцу радити на литератури везаној за босанске материјале, поготову када све то може комплетније и разноврсније да се нађе у Земаљском музеју, у Сарајеву.

- Вредност једне научне библиотеке цени се и по томе шта она садржи у својим фондовима. Да ли има ретких и тешко доступних примерака из ранијих епоха...

После разговора о томе, са Димитријевићем, творцем библиотеке Економског института, почињем да схватам како ипак неке од њих треба да се специјализују и за ужу проблематику.

Песник Јосиф Стефановић, који води библиотеку Народног музеја и већ више година је председник Књижевног клуба *Светислав Вуловић*, предлаже доктору Димитријевићу:

- Хајде Сергије, напиши нешто о Књижевном клубу *Светислав Вуловић*, дао бих ти читаву његову архиву коју чувам – нуди му Јосиф Стефановић, приликом овог сусрета.

- Хоћеш ли ти можда да пишеш о томе? – обраћа ми се Димитријевић.

- Не, никако у овом моменту, због обавеза око доктората и студијских текстова о Вама – одговарам му одлучно, уз напомену да ћу се можда том литерарном дружином позабавити у неком будућем времену.²⁶⁶

- Онда ћемо то да видимо, - каже Сергије и окреће се према песнику Јосифу. - Где ти се налази архива? – пита га Димитријевић - И колико тога имаш?

- Имам једну старију архиву кући, другу, из новијег времена ћу пронаћи и комплетирати овде – одговара Јоска, како смо га најчешће звали, и приподиже руке, придајући важност тим сачуваним архивама.

Сергије записује то на посебном папиру; региструје ову намеру како би издвојио време за увид и прегледавање

²⁶⁶ И доиста, неколико деценија касније, у тексту *Лирске коңц-логорске скице и писма С. Димитријевића*, писао сам о активности овог научника у литерарној дружини *Вуловић*.

поменутог архивског материјала, према коме се односи са извесном резервом.

- То ти је невоља, па и трагедија провинције – набацује Сергије, када смо се мало удаљили од Јосифа. – Ето, један песнички разбарушени и мало неодговоран човек може да чува и ликвидира, ако му је ђеф, и оно што има дугачку традицију, као дружина *Вуловић*. – Али када би знао ко је то још учинио, чудом би се чудио – утихнуто додаје Димитријевић .

- Ничему се ја више не чудим. Свашта сам видео у минулим деценијама овде и другде – напомињем узгред.

- То си лепо рекао - прозбори Јосиф, који нам се поново придружио – Море да знаш, није то само овде у провинцији, тога има и у Народном музеју у Београду, и на другим местима у нашој метрополи – говори Јосиф, вртећи главом.

- Колики је материјал, то што имаш као архиву? – распитује се С. Димитријевић упорно, у намери да се потпуније обавести о свему.

- Сачувао сам извесне важније записнике и неке друге текстове и материјале, што заслужују да се обраде – истиче Јосиф.

И све се завршило на томе.

Додајмо овде да је С. Димитријевић, у обимној студији *Лесковачка Гимназија од 1918. до 1941*, скренуо пажњу на број чланова и састанака ове дружине, као и на Правила литерарне дружине *Вуловић*.²⁶⁷

У *Историји Лесковца и околине* Димитријевић указује да се у 1919/1920. години помиње пет ђачких дружина,

²⁶⁷ Др С. Димитријевић, *Сто година лесковачке Гимназије (1879-1979)*, Лесковац, 1979, стр. 128. „Правила литерарне дружине *Вуловић* примљена су на седници Професорског савета 02. I 1920. Тада је надзорни наставник ове дружине био Величко Живановић. (Записник Професорског савета 1919/20, 62.).

међу којима је и *Вуловић*, са већ напред поменутиим Правилима.²⁶⁸

16.07.1976.

После дужег сређивања својих залиха књига и сепарата (настојао је да увек обезбеди и резервне примерке) С. Димитријевић ми пажљиво и прецизно говори о томе шта ја немам од тих важних ствари и извора. (При том сам забележио и реч-две о овим публикацијама, њиховој особености, изузетности, па и важности са становишта личне збирке овог научника, истраживача и библиографа).

Концепција рада С. Димитријевића са којом се суочавам, помаже ми да оформим и саздам своју оријентацију и целовитије схватање.

Исписано је више опаски о раније објављеним студијама С. Димитријевића.

Бележење фактографских појединости заузима још увек највећи део мојих писанија, ових дана.

Ретко записујем запажања и промишљања тим поводом.

Изостају животне литерарне појединости везане за Димитријевића. На њих се ваља више усмерити, опомињем себе. Мој избор из мноштва материјала који се записује, његово евентуално сужавање и усредсређеност на најважније, треба да створи простор за адекватније праћење Димитријевића и његово могуће сагледавање пројектовање у литерарном смислу.

Ево неколико фрагмената те врсте:

Разговарамо о утицајима на Милана да се определи за студије чисте физике. То би, сматра Сергије, могло учинити да он не мора да иде, да бежи у иностранство, јер за

²⁶⁸ С. Димитријевић, *Историја Лесковца и околине (1918-1928)*, стр. 358.

такве стручњаке, који су доста ретки, биће посла и у нашој земљи.

- За годину и по дана рада у Институту за физику, Миша је објавио 13 радова – истиче с поносом Сергије и са подоста гордиње учењака задовољног што му син успешно стреми у својој научној области.

- Може да се напише оваква књига – показује размичући кажипрст од палца двадесетак сантиметара – а да то није научна студија и дело. У астрофизици је вредно и валидно само оно што је потпуно ново, изворно и оригинално, о чему нико није писао – вели са мало претеривања овај несудођени, а жељковани, природњак-хемичар.

Све се ово догађа у предворју Научног одељења Народне библиотеке „Радоје Домановић,“ , где смо дошли да лично види може ли попунити бројеве часописа *Нашег стварања*, што му недостају, из овог библиотечког фонда, са трипликатама, потом да Завичајном фонду преда научне сепарате рођеног Лесковчанина Милана Мише Димитријевића и да истовремено провери јесу ли у истом фонду присутни и на броју његови раније предати сепарати, што би евентуално попунио из резерви које су се налазиле у коферицама, у Лешњачкој кући.

Предајући Миланове сепарате дежурној библиотекарки, напомиње:- Ови сепарати мога сина нису са посветом и потписима, пошто није знао да ћу путовати за Лесковац... Али, првом приликом, када буде дошао у свој родни град, он ће све то уписати и средити.

Пошто је библиотекарка Зорица Митић, снаха у сродничкој фамилији *Грозничка*, пошла до суседног одељења ради провере евентуалног вишка бројева *Нашег стварања*, Сергије ми утихнутим гласом саопштава:

- Један од разлога што су сепарати без потписа је и Нина, која, иако је уписала магистратуру на чистој физици, са мало прикривене љубоморе гледа на научне резултате

свог старијег брата, а мајци се понекад обраћа са *госпођа магистрица*.

Библиотекарка и колегиница Митић се враћа са хрпом часописа у наручју и гласно запажа:

- Ви, докторе, имате врло лепу и свежу боју, нежан тен, лице без бора...Увек сте исти, пуни ведрине и оптимизма...

- Као и сви младићи! – прекида Доктор бујицу ласкавих речи, полузадовољно се смешећи.

- Сребрнаста седа коса, високо блиставо чело, глатка, сјајна кожа - наставља весело библиотекарка, забацујући гиздаво своју главу.

- Знате, на крову куће бљештаво бели снег, под стрехама заветрина, а унутра све топло зрачи и греје – алутира Димитријевић, на своју младалачку ватреност.

Док се Доктор Димитријевић продоховљено шали са допадљивим библиотекаркама, тражим од њега ножић како би пресекао канап што веже стара годишта часописа *Наше стварање*.

- На поласку из Београда, сада нисам понео ножић јер идем тамо где ножева иначе има – узвраћа. - Али зато увек када сам дуже времена на путу ја га носим... Налази се на списку ствари за паковање и претпутно спремање-говори са повише веселости и доброг расположења.

-То значи да је ножић изостао и поред *списка* за паковање и *плана*? – настављам са распитивањем.

- Разуме се, из већ поменутих разлога, пошто се ножеви и маказе могу наћи у свим домаћинским кућама – мало поћута па завлачећи руку дубље у џеп сакоа граорасте боје, набаци. – Али сам зато понео ову справицу за отварање сокова када сам на пропутовању – и показује омањи метални вадичеп са зупцима, који му је, у београдском стану, стајао на приручном ормарићу, поред више разнобојних оловки и писаћег прибора.

- Ево, погледао сам монографски чланак адвоката Јове Јовановића о Лесковачком Поречју и видео да он на више места користи моје текстове о *Аграрним односима за време Турака*,²⁶⁹ *Борбе под Скобаљићем*,²⁷⁰ *Стрељу*,²⁷¹ али врло ретко, тек понегде наводи извор, како би се стекао утисак да је повише тога открио.

Мало потом критички се осврће на Драгољуба Трајковића, са којим се иначе често спорио:

- Трајковић пише о аграрним односима; користи изворе и грађу из мојих текстова, али то нигде не помиње... Међутим, Трифуновски, као озбиљан студијски радник, супротнo од поменутих, издашно цитира моје студије.

Видећи како пажљиво записујем сваку његову реч, уједанпут се љутну, у намери да ме прекине:

-Али немој то да бележиш...Говорим ти нешто нападмет. Када будемо заједно у Београду тачно ћу ти рећи како стоји са *Сфером утицаја*, пошто све то пажљиво пратим и региструјем – мрштећи лице, бора чело и незадовољан жмираво приклапа очне капке.

17.07.1976.

Прелазим на успостављање система истргнутих, издвојених листића на којима бележим и оно што је донекле изван рада на *Историји Лесковца*. Ево неколико фрагмената те врсте. Питања методологије рада С. Димитријевића смештена су у свесци, која је за то издвојена и све се више попуњава.

²⁶⁹ С. Димитријевић, *Аграрни односи за време Турака у Лесковачком крају*, Напредак Лесковац, 1951. (Библиотека Градског народног музеја, 2).

²⁷⁰ С. Димитријевић, *Борба са Турцима под Скобаљићем. Историја и предање*, Напредак, Лесковац, 1951.

²⁷¹ С. Димитријевић, *Стреља – Лесковчани у Првом српском устанку. Историја и предање*, Напредак, Лесковац, 1954 (Библиотека Народног музеја у Лесковцу, 10).

Када се интегралније буде радило на текстовима о С. Димитријевићу ваља увек пажљиво прегледавати и *Дневник примисли* за оно време када смо били у непосредном личном контакту (сусрети у Београду, Лесковцу, на Хвару, заједничка путовања), јер ће се и ту увек наћи по која занимљива појединост!

Гласна размишљања о евентуалном будућем називу Лесковачке библиотеке која би могла добити име *Сергије Димитријевић*, јер са њим, у овоме крају, почиње да се утемељује модерна наука, и то у неколико различитих области. Разговор о перспективи и судбини завештања појединих Димитријевићевих збирки и докумената; дубља пројекција, која није занемаривала ни елементе друштвене безбедносне, научно-истраживачке и класно-социјалне природе.

- Кома ће све ти фондови бити доступни и на располагању? - пита се Димитријевић.

Заговара могућност укључивања сопствених збирки, нумизматике и личне архиве у фондове Српске академије наука.

Да ли је у томе присутно нешто од извесног академизма?!?

18.07.1976.

- Изучавање личности и дела С. Димитријевића, или парцијално бављење појединим видовима његовог стваралаштва (у етнографији, историји радничког покрета, лексикографији и сл.) – шта и како непосредније и потпуније може бити узвраћање дуга који осећам према њему? – Одавде почиње промишљање о једном новом поимању односа, који треба повезати и ослонити на његове неостварене планове из 1947-1948. и можда продужити истраживачки у том смеру.

Улази у собу С. Димитријевић, питам га у вези са напред записаним.

- То су два потпуно различита питања... Значи ли то да би неко требало да после међуратног периода настави изучавање са НОБ-ом? Ја се томе противим.

- Нисмо се разумели, Ви „настављање“ мешате са истраживачким и студијским продужавањем око етнографског - и даље му говорим о перспективи трајања, преко остваривања непосреднијег утицаја.

(Даље, делимично забележено у свесци: „О раду С. Димитријевића на историји Лесковца“).

Охрабрујућа је мисао да је прави стваралац сав у бићу свога дела које је, ту пред нама и присутно, и јесте права основа и за касније васкрсавање евентуалних утицаја, „школа“.

Како би величански лепо и захвално било да се неколицина младих људи ваљано упозна и упути у његово обимно и вишестрано дело, у красоту његове мисли, ако бисмо сутра организовали симпозијуме о томе – ето спремних прилога и реферата.

Запажам да сам нисам довољно компетентан за обиље различитих тема, области и сазнања што се нуде, зато бих желео да се још неко у све то упути, укључи и интелектуално обогати.

С. Димитријевића пратим сада и у другим подручјима и „сферама“, ако се тако може рећи. Тражим га и проналазим и у оним појединостима које исказује помало и као вид неке самоодбране. Разазнајем га у мноштву свега од сакупљања и обраде грађе до библиографије.

- Немој после да ми замериш што у библиографији неће бити свих оних што су рођени у Лесковцу, а само су кроз њега прошли, па се сада баве: медицином, математи-

ком и сл. – саопштава ми размишљајући гласно о концепцији будуће библиографије о Лесковцу²⁷².

Као да се сада пружа прилика за разговоре о ширим, „духовнијим“, комплетнијим темама, и областима, које траже његову разуђенију мисао, погледе и ставове...

На посебном папиру записао:

- Библиотекари се стално жале на промене и померање редова са књигама, у смислу убацивања, додавања нових, када се поремети устројен редослед, па онда све изгледа несређено, алкаво, растурено – каже С. Димитријевић.

Он за врло кратко време учава тај проблем у Лесковачкој Библиотеци, са којим је се вероватно сусретао и раније, можда и при оснивању библиотеке Економског института.

- Замисли, наставља Димитријевић, добијете три велика тома *Историје Београда*²⁷³ и треба то убацити међу националном историјом где има на пример, 5 ормана то значи да сада треба померати књиге из свих 5 ормана да би се убациле нове, повелике, замашније...То је систем безвезе! Сређивање по алфаветару је велика невоља у оваквим случајевима...

Касније напомиње да он има сличан проблем померања због алфаветара у раду на библиографији радова о Лесковцу. – Јер и ту мора да додаје допуњава, измешта, помера.

²⁷² С. Димитријевић, *Прилог библиографији Лесковца*. Приредила Нада Димитријевић, *Лесковачки зборник* XLII, Лесковац, 2002. стр. 296-317.

²⁷³ За ову тротомну књигу С. Димитријевић је написао врло обиман одељак *Социјалисти и раднички покрет у Београду до 1918. године*, у књизи; *Историја Београд, 2. Деветнаести век*, САНУ, одељење историјских наука, Просвета, 1974, стр. 471-510. Са 12 страна слика, бр. 1-25.

Док то посматрам, присећам се оног суматраистичког код Црњанског:

Све је ипак у вези.

Идолопоклонство према децималном систему постаје код вас нека врста религије и идолатрије. Ви се просто обожаватељски односите према тој класификацији, слепо се држећи ње као пијан плота...

-Али Докторе, то је међународно прихваћен систем широко примењен у библиотекарству и користи се свуда...Према њему вршимо класификацију свих нових књига које нам пристижу – брани се библиотекарка Зорица.

Помаже ми С. Димитријевић да разумем Зоричину примедбу око сталног померања књига и онога што се скоро увек налазе нераспоређене.

На све то Димитријевић одмахује руком.

19.07.1976.

Одлазим до М. Дедића у *Нашој речи*, ради одређених библиографских материјала, свеске експедиције послате јавном тужиоцу, за књиге, сепарате и сл. Потом и због комплета овог листа који С. Димитријевићу недостају, па онда у Историјски архив.

Успут забележена занимљива идеја око евентуалног објављивања *Зборника* текстова из најраније штампаних публикација, у којима се помиње Лесковац.

Белешке о увиду у истраживачки рад у Историјском архиву. Доста допунских података за одељак о начину сакупљања документације. Спаљивање грађе 1950, по директиви. Анегдота у вези са Т. Ужицем и архивом „Карло“.

Током поподневног разговора разабиру се неке етапе у прегледавању архивске грађе: прво увид преко инвентара и белешке о ономе што је од значаја и интереса; друго, прегледавање тих бележака и промишљање о ономе

што евентуално садрже или не садрже побележени фондови...

Стварање легенди поводом једног текста о Д. Туцовићу. Набављен одговарајући исечак из данашњих новина...

20.07.1976.

Дугачак вечерњи разговор у кући *Лешњака*, и непрекидно бележење. На посебним папирима скициран поглед С. Димитријевића на ратне часописе и листове. Његова лична евиденције о томе.

Избележене опаске и идеје које могу послужити као изворна документација о зачецима модерне историјске науке на лесковачком подручју и то управо са С. Димитријевићем, и то све у вези са *Споменицом*²⁷⁴.

За оно што се односи на *Споменицу* – из свеске „О раду С. Д. на историји Лесковца“ – требало би да постоји ознака што упућује на датум бележења и елементе садржаја.

Све више се нагомилава материјал о овом научнику, на папирима, подвојеним папирићима и у бележници, који је временски скоро немогуће допунити и средити.

Промишљања о погрешним поставкама појединих историчара које С. Димитријевића доводе до одговарајућег критичког преиспитивања. Мањкавост тог методског елемента? Критички став као могућност самозавођења на линији доказивања својих гледишта.

Нужност продубљивања ових и сличних запажања и поступака. Разговори о томе и разјашњавања.

²⁷⁴ *Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине (1903-1953)*. Избор материјала и редакција Сергија Димитријевића, Лесковац, 1953.

Проблем повезивања појединих етапа рада са Димитријевићем навраћа се на поједине моменте и по више пута... Како успоставити континуитет, везу? Све је у вези!

21.07.1976.

Праћење Димитријевића у више различитих послова и ситуација: рад у Историјском архиву; разговор са приченим историографима и сакупљачима грађе (са спортистом Милосављевићем „Странцем“, па донекле и са Д. Т.); а записано је и више опаски о студијама и књигама Димитријевића везаним за лесковачку проблематику...

Са Зораном Антићем коментарисан поступак Димитријевића у формулисању правог става у погрешном противставу. Слабост, можда у замисли: због једнодимензионалног приступа – изван суштаства, које се, на тај начин само орбитално додирује. Шта је есенција историје по Грамшију, то ваља темељно изучити?!²⁷⁵

Белешкарски рад до буквалног онесвешћивања. Потпуна измореност и презасићеност до немогућности усвајања неких методолошки врло значајних појединости. Ипак, и преко личних снага, скицирано је и регистровано углавном све најважније.

22.07.1976.

Пратио сам С. Димитријевића у прегледавању експоната из музејске поставке историје радничког покрета Лесковца. Забележен скоро сваки важнији детаљ. Неки од

²⁷⁵ „Ако је историја - према изреци Хегела - историја слободе, та формула вреди за повест целог људског рода сваког времена и сваког места (...) Слобода онда значи *кретање*, развој, дијалектику, (...) и још: историја је слобода, уколико је борба између слободе и власти, између револуције и конзервативизма, борба, у којој слобода и револуције непрекидно изнесе победу над влашћу и конзервативизмом.“– Антонио Грамши. *Историјски материјализам и филозофија Бенедета Крочеа*, Напријед, Загреб, 1958, стр. 225.

њих биће значајни за оцену и процену његових поклона Народном музеју; други за валоризовање избора детаља, потом за начин и системе евиденције, као и за процену класне суштине тог периода у музејском презентирању.

Све више дозрева мисао да би и литерарне разраде појединих фрагмената везаних за брошуре и књиге о Лесковцу, требало издвајати из одговарајуће форме приказа и осврта, уз адекватне стилско-формалне и изражајне интервенције.

За напис о Димитријевићевим доприносима етнографским изучавањима, већ се издвајају његове белешке у вези са поклонима Народном музеју у Лесковцу. Да ли су ти поклони на одговарајући начин регистровани? Ући у дијалог са Димитријевићем око замисли тог приказа, на основу претходног консултовања његових прилога и текстова.

23.07.1976.

У подне почето записивање у посебну свеску, која ће под насловом „О раду С. Димитријевића на историји Лесковца“, настати и број II (споро привикавање на линије и неки унутрашњи отпор тој новој бележници).

Непотпуно белешкарење у Музеју током разговора са Ракићем и одлазак до Драгомира Милосављевића „Странца“, ради књиге записника Омладинског спортског клуба „Јосиф“²⁷⁶.

Упућивање у начин ефикасног коришћења постојећих записника. Присуство неким Димитријевићевим формулацијама, ту непосредно, и на лицу места.

²⁷⁶ Драгомир Милосављевић „Странца“, спортски радник, на основу поменутих записника, писао је о спортским клубовима у Лесковцу; помиње се на више места у Сергијевој *Историји Лесковца*. – С. Димитријевић, *Историја Лесковца и околине (1918-1928)*, Лесковац, 1983, стр. 346-347.

Указивање на неколико биографских појединости у вези са оцем Миланом и нека Димитријевићева присећања о поклону зубног лекара у добротворне сврхе (1000 динара за куповину реквизита).

Договор око објављивања заједничких чланака у вези са прилогом о минералогiji Димитријевић почиње речима:

- Хајде да бар то свршимо...

И почео је да излаже своје замисли о том чланку. Међутим, касније је одустао од те намере²⁷⁷. Дугачко и опширно казивање и разматрање С. Димитријевића о томе забележено је у *Дневнику рада I*, због тога што се органски везује за ту целину.

Током вечерашњег дијалога дошао сам до неких општијих запажања о раду, природи, карактеру и личности С. Димитријевића што је забележено на посебним папирима.

Одлучујем се да записујем и сопствене оцене и виђења појединих његових поступака, или објављених студија до којих дођемо у току наших разговора.

Енергично упозорење Димитријевића да ни пред ким не коментаришемо концепцијска питања везана за рад на *Историји Лесковца*.

Слутим могућност појмовног надрастања постојећих приступа, уз помоћ Грамшијеве филозофије историје. Отворено признајем садашњу недовољну личну обавештеност, у име будућих конкретних расправа и обрачуна са застарелим поимањем историје, у правцу *концепције тоталне историје ужег регионалног подручја*²⁷⁸.

²⁷⁷ Н. Цветковић, *Прилог Сергија Димитријевића минералошко-геолошком изучавању Лесковачког краја*, у књизи *Записи о Сергију Димитријевићу*, стр. 163-164.

²⁷⁸ Н. Цветковић, *Један пример концепције тоталне историје ужег регионалног подручја, са освртом на методолошке аспекте*, у књизи *Записи о Сергију Димитријевићу*, стр. 119-136.

24.07.1976.

Од раног јутра, још пре 6 сати, на позив С. Димитријевића, коме сам затворио прозор због кише која је почела – пратим његов рад на обради појединих питања из историје фудбалског спорта; она у његовом студијском прилазу попримају политички, економски и шире социјални карактер.

Непосредно бележим поједине формулације Димитријевића инспирисане опаском из поменуте књиге записника.

Узалудни покушај да обезбедимо ксерокс копије појединих страница.

Више методолошких упутстава С. Димитријевића.

Заједнички одлазак до Библиотеке и његова претраживања и провере литературе у фондовима, укључујући и Завичајно одељење. Више непотпуних забелешки... Све је очигледније нагомилавање података и материјала са опаскама, који траже хитне допуне и прецизирање. Нужна је селекција онога што се записује. Лични отпор сваком редуцирању, јер се у истини, не зна шта ће бити драгоцене у будућности. – Када бих бар успео да усавршим начин свог бележења?!

25.07.1976.

Пратим С. Димитријевића на обиласку по Вучју. Запажам појединости о томе како се прикупља мемоарска грађа, како се проверавају подаци преко писаних изјава, те имена, активности и сл, (у разговору са појединцима, као што је првоборац Столе Николић).

Код Тозе Крстића употпуњени неки детаљи из биографије С. Димитријевића из школских дана и периода формирања прве Скојевске организације. Додати их на

правом месту у животопису. Користити Тозу Крстића као мемоарски извор података за рани период у партијско-политичкој активности и организовању С. Димитријевића.

Припремити се ваљано за тај посао и систематски при сваком одласку, или излету до Вучја, попут Димитријевића – благовремено, док су у животу ти појединци што су живи део историје НОБ-а на подручју Поречја.

Сусрет са Блашком Миленковићем и добра прилика за „оживљавање“ и допуне приказа С. Димитријевића у студијско-мемоарском тексту *Партија и СКОЈ у Лесковцу...*

Поновити разговор са Блашком – пронаћи Душка Јовановића, разговарати и са другим члановима Скојевске групе. То додавати као мемоарске елементе *Партији и СКОЈ-у...*

Животворнији је разговор са Блашком Миленковићем од Димитријевићевог приповедања о збивањима и партијском деловању у Поречју.

Све се више дограђује схватање о изузетном друштвено-политичком и историјском значају и важности Сергијеве партијске и организаторске личности, која је можда у неколико (идејно марксистички) значајнија, чак пре и више од Косте Стаменковића, Благоја Николића. – Исписиване одговоре обележене са Н.Ц. имати у виду – као став који треба домишљати.

У претходној свесци, из 1975. – 27.07.1976, записано је, под истим датумом:

Путујући према Вучју прелиставао сам Гарашанинове *Праисторијске налазе лесковачког краја*, тражећи да видим где је ту све поменут Димитријевићев допринос археологији нашег завичаја. На једном месту наилазим на оцену важних Сергијевих открића и читам гласно. Он то прати са задовољством:

- Је л' видиш - окреће се према мени – можда ја то што је Милутин Гарашанин својевремено написао, нисам детаљније ни прочитао, већ сам само прелистао ради навођења по фуснотама, како бих то унео у *сферу утицаја*, где редовно бележим уочене цитате својих радова.

Примећујем да би се нешто од Гарашаниновог текста могло унети у закључни део чланка *Прилог Сергија Димитријевића археолошким истраживањима Лесковачког краја*²⁷⁹. Он се потпуно слаже, јер то би, по његовом мишљењу, могло да представља и неку врсту резимеа...

26.07.1976.

Не бих био достојан свог великог учитеља С. Димитријевића, ако не бих, од данас, систематски планирао сусрете и разговоре са људима који су га добро познавали, а посебно са онима са којима је сарађивао.

Сваки одлазак до Вучја мора бити посвећен бар једном кратком разговору са учесницима, судеоницима, из прве Скојевске организације коју је он водио а понајвише са судијом и народним послаником Тозом Крстићем. За те сусрете и разговоре ваља припремити одговарајућа питања у смислу студијско-мемоарских истраживања и употпуњавања и све то пропратити адекватним изјавама оних са којима се води дијалог.

Упућивање у метод припремања за разговоре. Свеске, бележнице, питања, избор људи, начин селекције и сл.

Више бележака на слободним папирима, мање у свесци. И рад С. Димитријевића данас је био „*техничка*“ дангубност.

Из претходне свеске, под истим горњим датумом је забележено:

- Пажљиво сам погледао онај текст за прештампавање, што си својевремено објавио у *Лесковачком зборнику*

²⁷⁹ Види: *Записи о Сергију Димитријевићу*, стр. 137 - 151.

(Прилог *Сергија Димитријевића археолошким истраживањима лесковачког краја*). - каже Димитријевић, смешећи се благо. – Осим словних грешака и онога што си неспретно измешао око Конопнице и Копашнице, а то сам запазио још на једном месту – нисам могао ништа више критички да приметим – рекао ми је Сергије, завршавајући са јутарњом кафом.

- Знате, предложио бих да, из тог текста, када га већ прештампавамо, изоставимо ону фусноту, са неодређеним бројем (поклоњено „око 200 предмета“), а да задржимо напомену о драгоценом римском суду који је поломљен, приликом кречења зграде Народног музеја – гледам га пажљиво у очи, док се он мршти и одмахује главом: – Видим да Вас тај скандал око поменутог римског налаза, пуно мучи, често га помињете ових дана, иронично, критички говорите о односу према поклонима овој културној установи...

- У реду, у реду – прекида моје монолошко казивање – то све може! Али реци зар то није страшно и скандалозно што се догодило са растварањем фарбе у римском суду, за који незналице кажу да је „грне“, какво може да се нађе свуда...

Са осунчане терасе прелазимо у собу где је он распоредио своје књиге, папире, фасцикле, свежњеве рукописа, а поред њих стоји његова кожна црна торба, што ми је често при руци. Његовим црвеним фломастером прецртавамо ту напомену, око које се Димитријевић веома много жестио у нашим *Хварским сусретима и разговорима*. А онда настоји да лично васкрсне раније, од стране уредника, прецртану фусноту. Пажљиво скида налепљени папир што се налазио преко тог дела текста.

- До сада, углавном иде све добро – био је на половини посла око тог залепљеног папира – видећемо како ће то ићи даље... Ах, ево, најзад, и то је готово! Испиши овде својом руком: „Ово треба...“

Прихватам његов фломастер, и дословце, на маргини исписујем: *Ово важи!*

- Променимо ипак број и редослед фуснота, нека је то овде ваљано сређено – примећује Димитријевић, који је често неповерљив, када је у питању учинак других.

- Ево, драги Докторе, радим одмах, по вашем изричитом наређењу – набацујем са подсмехом, и његовим црвеним фломастером мењам бројеве и редослед напомена у тексту.

Предлажем му да одложим финализацију тог текста, са допунама и промењеним бројевима напомена до момента његовог одласка из Лесковца, како бих касније могао, са више смирености, да учиним одговарајуће интервенције и стилизације, нарочито у завршном делу чланка.

- Не треба то одлагати ни за тренутак – одлучно инсистира Димитријевић. – Увек када се нешто помери, измени, одложи – догоди се нешто непредвиђено, па се онда то одужи, сметне с ума, потисне... Видиш, синоћ смо причали и разглабали о Босни, Земаљском музеју, хановима, а могли смо то лепо да завршимо.

На његов захтев, урадио сам онако како је то тражио, јер он лично није уважавао одуговлачења, одлагања, већ је настојао да све што може, финализује у датом моменту.

27.07.1976.

Димитријевић је данас, са Дудом, ископирао већи број прилога биографског карактера. Комплетирано је приближно све најважније из *Недељних новина*, 1934, што се односи на сарадњу нашег историчара у том лесковачком листу; а потом и из пожаревачког листа, као и документ о његовом протеривању из Француске, и још низ сличних папира.

Кратка скица допуне чланака о минералошко-геолошким изучавањима лесковачког краја.

Уопште не сустижем оно заостало, напротив, осећам све мање снаге за таквом трком са собом и временом. – Чак ми и допуњавање у свесци, измиче!

(Неке опаске о раније започетим чланцима забележене су при крају *Дневника рада I*, под датумима из протекле недеље, биће их и до докончавања тих текстова чија се „судба“ усложњава).

Из претходне свеске под истим датумом је забележено:

Предлажем Димитријевићу да тексту о минералошко-геолошком додам на крају неколико реченица што ми се налазе у дактилографисаном рукопису. Он се у потпуности слаже са тим, говори о дефинитивном напуштању те области, додуше уздржано и са сетом. На заговарање да поменем прикупљени материјал за намеравано проширивање тог његовог чланка, у претходном периоду – енергично одбија.

- Шта се коме тиче мој даљи рад на том чланку, и материјал прикупљен за то... Кад отегнем папке, видиш колико мислим на то, шали се узгред – тек онда то може да се објави у постојећем виду и облику. Томе може да се придода и твој текст, уз одговарајуће коментаре...

Када размишљам о оном сређеном биографском материјалу, грађи и подацима које ће Димитријевић једног далеког дана оставити за собом, чини ми, се да запажам како он већ сада замера „лезилебовићима“ и готованима, који ће то можда користити²⁸⁰ ...

²⁸⁰ Исто, стр.163-164, крај фусноте у којој се говори о неоствареним намерама С. Димитријевића

ХВАРСКИ СУСРЕТИ И РАЗГОВОРИ

Од половине 70-тих година, приликом дужих боравака на Хвару и чешћих дружења са Сергијем Димитријевићем, од по неколико сати дневно, поред систематских записивања биографских података, објављених у више монографских студија и неколико књига, настојао сам да забележим и друге сусрете и разговоре, о малим, обичним, свакодневним животним појединостима. Пратио сам његове реакције на оно што се догађа око нас, у хотелским приликама, шетњи, на пристаништу, у контактима са другим људима (понајчешће из Београда и Лесковца). Занимљиви су били његови коментари онога што је прочитао из дневне и ревијалне штампе: о политичким збивањима, у свету и код нас, о социјалним приликама и потешкоћама, актуелним друштвеним и културно-уметничким догађањима, која је живо и будно пратио. Поред тога, регистровао сам и детаље из ширег породичног и фамилијарног живота, новости које су захватале и наш јужносрбијански завичајни простор. Укратко, оно што је заокупљало његову и заједничку пажњу, укључујући понешто и од онога што је везано за интелектуална преламања, радно стваралачки процес, искуства и сазнања из тог домена. Повремено су нас занимала здравствена питања и проблеми, климатске прилике и појаве...

У претходној књизи *Записи о Сергију Димитријевићу*, унели смо два-три *разговора*, који су се односили на питање континуитета и дисконтинуитета у историјском и партијско-политичком сагледавању; потом о особеним ме-

тодолошким поступцима овог научника и истраживача као и у вези са *Историјом Лесковца* између два рата²⁸¹.

Овога пута, из више различитих свезака/бележница и посебних папира, на којима смо записивали појединости, издвојили смо, под заједничким насловом *Хварски сусрети и разговори*, неколико занимљивијих детаља, које овде публикујемо:

1.

07.02.1976

Још поиздаље запажам да је С. Димитријевић у доста жучном разговору са доктором Кусовцем. Мало прегласно, подигнутим тоном, расправљају о Конгресу КП Француске и партијско-политичком заокрету који се збива.

Када сам им се приближио, нагло је прекинуо тај разговор о политици и придружио ми се, па скоро без поздрава и увода рекао:

- Јутрос сам слушао једну дивну емисију о Шпанији. Поред осталих, говорио је и Бихаљи Мерин. Читане су песме, емитована музика, која је све то илустровала... Ту су занимљиве две ствари: прво, оне касете које смо набавили у Шпанији, немају *везе с везом* (superventas). *Еспања* је франкистичка националистичка песма... Ово што су јутрос емитовали на радију, то су оне праве борбене, револуционарне песме; и друго, што ми се урезало у памћење, неко је од учесника у емисији рекао: да онај ко хоће да пише о Шпанији, мора најмање два пута да је види; једном као туриста, а други пут да зађе мало дубље и свестраније у народне обичаје, начин живота, фолклор...

²⁸¹ Хварски разговори (22. I 1983, 31. I 1983, 12. II 1983), у књизи *Записи о Сергију Димитријевићу*, стр. 213-216.

- Признаћете да на нашем заједничком путовању, кроз дивотну Шпанију, није било времена и могућности за неко шире и детаљније упознавање, разговоре, саживљавање?!

- Али, бојим се да је твоје виђење Шпаније и оно путописно што си објавио²⁸² - осврће се он на моје написе²⁸³ – чисто туристичке опсервације, на нивоу извесних путештвених проспеката и скица, усмерених према спољашњем изгледу, са површнијим разгледањем и обиласком тих занимљивих места – изриче доста оштар критички суд па настоји да га мало ублажи: - Не баш дословце бедекерски, приручнички, већ са извесним особинама, карактерним својствима и одликама. На пример, онај долап у Мурсији,²⁸⁴ видео си само у пролазу, а китио си речима, китио и претеривао... Друго би било да си могао једно поподне да проведеш крај њега, да га посматраш, да разговараш са људима... Онда би то било нешто друго, право путописно приказивање и дочаравање - завршава Доктор Димитријевић.

- Закључак је, из свега овога – кажем му – идемо поново у Шпанију, само сада боље организовано, са претходним искуством, можда породично...

²⁸² Н. Цветковић, *Колумбов споменик у Барселони*, „Наше стварање“, 1976, XXIII, број 2-3, стр. 49-51; *Свитање Санта Марије*, исто стр. 51-54; *Лирски колаж из Шпаније*, исто стр. 55-56.

²⁸³ Н. Цветковић, *Улица цвећа и птица - Запис из Шпаније*, „Омладинске новине“, 14.04.1979, бр. 8, стр. 7.

²⁸⁴ Н. Цветковић, *Хуерте - токови живота*, „Јужноморавске омладинске новине“, 31. март 1979, стр. 7.

18.01.1979.

Сергије Димитријевић је на Хвару имао своје стазе за шетњу; знао је где је онајбоља заветрина; имао је своју клупу, која је највише била изложена сунцу. Стално је истицао:

- Хвар има највише осунчаних дана, у току једне године!

Одушевљавао се изгледом и чарима старог дела хварског града. Уживао у погледу на море са терасе... Седимо на такозваној *Сергијевој клупи*, коментаришемо дневно-политичке догађаје, породичне појединости; договарамо се шта и како даље са обрадом његовог животописа, разматрамо културно-уметничка збивања.

Кад изненада, наилази једна млађа жена и видећи неке Лесковчане и Врањанце, са којима је још пре непуних двадесетак дана дочекала нову 1979. годину, изненада почиње да извија танане звуке песме *Да знајеш мори моме...*

Пријатан, звонки глас, треперио је између сјајем оба сутог мора, које се љеска и боровог шумарка...

Димитријевић, онако корпулентан, са мало повијеним раменом, насмешено прати све то, па напомиње:

- Ову би *голубицу* требало снимити на магнетофонској траци, и забележити како дивно пева - додацује гласно, одговарајући на њено раздрагано певање.

- *Где си да си мој голубе* - наставља да пева та млађа госпођа.

- Ускоро одлази са Хвара моја „гора половина“, па ћу бити сасвим сам...

- Није то „гора половина“, без ње не бисте могли ни два дана – побуни се неко од Лесковчана ко добро познаје његову супругу Наду.

Она допадљива млађа жена наставља да извија гласом, неке песме из Враћа и са југа Србије.

Један од наших земљака наставља да прича:

- Тако смо лепо, са Сидом и глумцем Вулетом Пешићем, дочекали нову годину. Госпа је певала песме из Борине *Коштане*, а Вуле се „распиштољио“, па распалио да говори онај Миткетов монолог. То је било предивно. Велики глумац, и када је у позним годинама, може да заблиста...

После неког времена они одлазе, како нам не би сметали, а Сергије, разгрће шал и каже:

- Многи овде, нису навикли да за Наду говорим: *гора половина*, па да је у шали „дајем“ свакоме да је води, под „паролом“ да нема враћања... То им делује врло грубо, некима чак и шокантно. У својој конвенционалности, нису навикли на тако опора *задевања*, како би рекли Лесковчани.

Тек што је *голубица* одмакла са својим друштвом, навраћа један добар Сергијев знанац, Нишлија, и као старог хварског госта, пита га: да ли су стигле данашње новине?

- Ма јок, новине стижу бродом „Славија“, поподне у 16 часова; док недељом долазе ујутру око 9 сати, бродом који је у пролазу поред Хвара, а једном недељно дођу увече, тако да их тек сутра можемо читати – даје му Димитријевић потпуну и у свему исцрпну и прецизну информацију, пошто су му познати сви детаљи, јер овде приводи по неколико месеци...

На тој истој клупи затиче нас госпођа Олга Телебаковић, занимљива и допадљива жена у зрелим годинама.

Сергије се код ње распитује: да ли је она можда пратила објављивање података о НИН-овој награди, на телевизији.

- Нико ми не може рећи, како је то изгледало? – жали се Сергије. – Да ли је приказана књига? Ко је о томе говорио? Шта је при том све речено?

Госпођа Телебаковић приповеда како је гледала посебну телевизијску емисију о Радовану Драговићу и старим српским социјалистима.

Очигледно, добри и стари знанци се не разумеју и говоре о различитим стварима, један у клин други у плочу.

- Хтела сам да јавим Нади, да оно када су те интервјуисали на телевизији, како си красно говорио, па да те она више не пушта самог, јер личиш на Грегори Пека – шали се госпођа Телебаковић, и забацује ташну на раме, спремна да пође.

- Ето, је л' чујеш? Тако се то значи помиње... Него да вам испричам један хварски виц, он је од оних које сада најчешће казујем:

- Сретне једна пријатељица другу и пита је: како сте? како је ваш муж? – А, па ми смо се одавно растали! – Зар је то могуће? – Па да, оно што сам ја мислила да је код њега страст, то је била астма! – грудвичасто се насмеја Сергије, док госпођа Телебаковић одмагли гипким ходом.

20.01.1979.

У време студија С. Димитријевић ме је упућивао у начин коришћења лексикографских извора. У стану је поседовао веома велику и богату библиотеку, посебно лексикографску, енциклопедијску и другу приручну литературу. Мало је познато да је он за први том *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* дао *Збирку речи из Лесковца и околине (1955)*²⁸⁵.

²⁸⁵ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига I, Српска академија наука, Институт за српскохрватски језик,

Према лексикографском одређењу **надимак** је *име, назив*, понекад погрдно, или од миља, који се појединцу, или пак породици, фамилији, да по некој особини, поред већ постојећег личног имена и презимена²⁸⁶.

У Вуковом *Српском рјечнику* (1852), код одреднице *надимак*, истиче се да у Херцеговини и у Црној Гори много чељади „има још по једно име осим крштенога, такво се име данас овамо зове *надимак*“. И додаје да су надимци двојаки: „једни се надјену дјетету у кући од милости (...), а други послјије изван куће, понајвише подсмјеха ради“²⁸⁷.

Димитријевић је имао у виду ова Вукова указивања, нарочито оно што се односи на Црну Гору, а и сам је, својевремено прикупљао Лесковачке надимке²⁸⁸ па их је доста често, са пошалицама, помињао и истицао:

– Надимци у Лесковцу значе скоро оно исто што и племена у Црној Гори – шали се Димитријевић, са Црногорцем, доктором Кусовцем, док седимо испред једног малог ресторана.

Кусовац одмахује руком и помало се мршти, на помињање *племена*.

У том моменту, поред нас пролазе Лесковчани, иначе чести гости Хвара, у зимском периоду. Видећи наше земљаке, он гласније набацује:

- Такав је случај, на пример са *Лудајцима*! А онда се окреће мени - Знаш ли ти да је Божа из *Лудајкине* фамили-

Београд, 1959, стр. LIII. Наведимо неколико примера: *бађавџија, бађавџика; бајко; батлијаст; безлебница; бембелија; благичка...*

²⁸⁶ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига XIII, Српска академија наука, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1988, стр. 617.

²⁸⁷ *Српски рјечник*, истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, у Бечу 1852. Но-лит, Београд, 1969, стр. 385-386.

²⁸⁸ *Лесковачки надимци*. Приредила Нада Димитријевић, *Наше стварање XLV*, 1998, бр. 1-2, стр. 179-187.

је? – пита и навија главу у страну, додајући: - Па, ето, ти си *Лешњаков*. Та велика фамилија је познатија по надимку, а не толико по презимену *Цекић* или *Цветковић*.

Шетачи љубопитљиво застају и ослушкују, спремни да чују неки виц или шалу, које је Димитријевић, иначе бележио и прикупљао.

А онда, поново се са смешком обраћа доктору Кусовцу:

- Три Лесковачка среза већа су од целе Црне Горе - наставља Димитријевић да се шали, па додаје у наставку – То би могла да буде цела једна Република. Тај Лесковачки крај има свој језик и говор, свој дијалекат, посебне разнолике и врло шаролике надимке – па опет полушаљиво додаје – као племена – Лесковчани имају и неки свој посебан менталитет, психологију, филозофију живота... Ето, зар не – готова Република! – упућује ове речи пролазницима који су пратили његове пошалице.

Убрзо, заједно са Божом *Лудајком*, придружила нам се и његова супруга, Живка „Партизанка“, како су је звали њени саборци.

3.

У оквиру *Хварских сусрета и разговора*, забележили смо неке појединости и реакције у вези са НИН-овом наградом за публицистику, коју је Сергије Димитријевић добио за монографију *Радован Драговић*. Вест о НИН-овој награди затекла је Димитријевића на Хвару. Информацију је примио сасвим смирено, са пуно стваралачке самосвести.

НАГРАДА ЗА ПУБЛИЦИСТИКУ

Двојица равно- правних

На завршној седници, одржаној 15. јануара 1979. нири НИН-ове награде за публицистику, у саставу: др Најдан Пашић, председник, др Мироблаз Печулић, др Мирно Мирновић, др Зоран Пјанић, др Стеван Мајсторовић, Борис Иљено и Милош Мишовић, после детаљно размотрених двадесет седам публицистичких радова, објављених у току 1978. године, који су конкурисали за НИН-ову награду «Димитрије Туцовић», донео је једногласно одлуку: да се за најбоља публицистичка остварења у 1978. години доделе две равноправне награде:

— Др Сергију Димитријевићу за монографију «Радован Драговић», издање «Радничке штампе», Београд, научно-

публицистички рад који врло документовано, са новим подацима и на систематичан начин осветљава и овом времену приближава један од најзначајнијих ленова из историје нашег радничког покрета.

— Радомиру Константиновићу за радове из циклуса «Биће и језик» емитоване на Трећем програму Радио-Београда и објављене у истоименом часопису у 1978. години.

Нири је оценио да ови радови превазилазе оквире класичне уметничке критике и есејистике и на изразито креативан и ангажован начин третирају књижевне теме од ширег друштвено-историјског значаја и актуелности.

О ДОБИТНИЦИМА НАГРАДА СТРАНЕ 28—31

Сунце се пресипа изнад хварског залива. На обали је пуно шетача што су на зимском летовању. Из шумарка, са стазама за шетњу, навире мирис боровине.

Са Димитријевићем седимо у сенци једне циновски узрасле агаве и разговарамо о поменутом престижном признању.

- Разговарао сам више од пола сата са Милошем Мишовићем, једним од уредника НИН-а, поводом те награде²⁸⁹. Питао ме је разне ствари: Како сам примио вест о награди? Тражио је да му кажем нешто више о идејним вођама Српске социјалдемократске странке...

- И шта сте му рекли? - прекидам га жустро, у намери да забележим његове исказе.

- Рекао сам му, да сам награду примио као двоструко признање. Најпре, као афирмацију мог вишегодишњег рада на студијском монографском изучавању личности Радована Драговића. И друго, не мање важно, што та значајна награда за публицистику, носи име великана Димитрија Туцовића²⁹⁰ - казује нам Сергије јасно и прецизно оно што је саопштио и Мишовићу.

- А шта сте му рекли, и које сте идејне вође издвојили?

- Одлучујућу улогу у формирању напредног радничког социјалдемократског покрета у нашој земљи имали су управо: Радован Драговић, Димитрије Туцовић и Душан Поповић. Они су били авангарда српског социјалистичког радничког покрета. Сами зачеци су везани за београдско радничко друштво, које је формирано на иницијативу Драговића. Из њега су проистекле синдикалне организације, а потом и Српска социјалдемократска странка. Нагласио сам му, да је Драговић још 1902. године био челник Централног одбора, илегалног руководства.

- Пошто су чланови жирија истакнути марксисти, да ли сте нешто говорили о програмској оријентацији те странке?

²⁸⁹ М. Мишовић, *Награде и дела*, НИН, 21.01.1979, бр.1463.

²⁹⁰ Н. Цветковић, *Књижевно-поетичко у младалачким радовима Димитрија Туцовића и Литерарно у младалачким првомајским написима Димитрија Туцовића*, у књизи *Књижевно-поетичко у делима првих српских социјалиста*, Београд, 1994, стр. 84 – 115.

- Драговић је био целовита и стваралачки изграђена личност, марксистичког усмерења, што се најбоље види из *Радничких новина* које је уређивао; а поред тога основао је и руководио првом Социјалистичком радничком школом.

- Да ли сте говорили нешто о улози и личности Радована Драговића и шта? – интересујемо се и распитујемо.

- Драговић је идеолошки утемељио наш раднички покрет захваљујући томе што је имао сасвим јасне класно-политичке ставове, и разуме се, велику љубав и оданост према радништву.

- У чему је посебан значај и улога Драговића? – интересујемо се код овог истакнутог историчара српског радничког покрета.

- Огромна је његова историјска улога и функција у разбијању малограђанских схватања у руководећем делу социјалистичког покрета. Истовремено, он је одлучно повео радништво у организовану партијско-политичку борбу, на темељима марксистичког учења, а ти би, као *грамшијевца*²⁹¹, рекао да се Драговић руководио *филозофијом праксе*, која му је, чини се, донекле била позната, судећи према неким начелима партијског организовања.

- Познато ми је да на историјску науку гледате као на трајно отворен процес, који се не завршава. Да ли постоји могућност, да се после ваше обухватне монографије, саопшти нешто ново о овом вођи српског радништва?

- Наравно, ако се открије нова архивска грађа и дође до записника Партијске управе, који можда леже у некој архиви. Ти записници би понудили нове појединости и додатна сазнања о начину његовог рада и деловања – констатује Димитријевић.

²⁹¹ Н. Цветковић, *Учити Грамшијем*, дигитализован рукопис, у припреми за објављивање.

У наставку нам приповеда и о другим питањима Милоша Мишовића, у смислу поређења водеће улоге Димитрија Туцовића и Душана Поповића.

Говорио сам му о изузетно значајној идејно-политичкој улози Туцовића и широком и свестраном образовању Душана Поповића као идејног барда класно-политичког покрета, који је, као што и сам знаш, надахнуто писао о руским класицима, и Толстоју²⁹²... Али ја током читавог разговора, ни једног тренутка нисам питао Мишовића: колики је новчани износ награде.

Подстицај да нам Димитријевић скрене пажњу на овај детаљ, налазила се у једном од наших ранијих питања, које се односило на висину накнада за поједине рецензије књига, магистарских и докторских дисертација, већих студија и сл.

Током истог поподнева он је јавио Нади, да је у *Политици*, и то на страни 14, објављено да је добитник НИН-ове награде, равноправно са Радомиром Константиновићем, за студије насловљене *Биће и језик*. При том је додао да је у конкуренцији за ово признање било још 27 књига, као и чињеницу, да је одлука жирија, којим је председавао др Најдан Пашић, уз учешће Печујлића, др Зорана Пјанића, др Стевана Мајсторовића и др. – била у свему једногласна.

Нада је пожурила да купи *Политику* и онда је прокоментарисала:

– Награде нас више не узбуђују! – каже, у моменту када сам јој честитао за ово велико признање, јер стоји иза свих већих Димитријевићевих научно-стваралачких подухвата. – Довољно смо свесни свога дела и замашних остварења – говори о необичном стању неке *равнодушне збуђе*

²⁹² Н. Цветковић, *Душан Поповић о Лаву Толстоју*, у књизи *Књижевно-поетичко у делима првих српских социјалиста*, стр. 128-148.

ности, па чак и извесне одбојности и узгред нам приповеда:

„Јесте ли ви, госпођо Димитријевић? Да ли је ваш муж Сергије?“ – питају ме људи приликом сусрета. „Чули смо на радију да је добио неку важну награду“ – саопштава нам помало одсутно.

Овде додајемо и једно запажање, коментар и реакцију, познатог лекара Кусовца који је, такође са Сергијем, боравио у хотелу „Делфин“, на Хвару:

- Да чујеш ово, Кусовац ми је данас рекао: и *Авнојева* и *Његошева* награда су доста изгубиле од свог ауторитета, али ова НИН-ова награда држи висок ниво у књижевном и научном погледу... Остале се, на неки начин, додељују према републичком кључу, више политички... – то је његово мишљење, а ја ти га преносим, јер знам да те занима на какав одјек је наишла вест о НИН-овој награди.

20.01.1979.

Већ дуже време седимо на осунчаној клупи, близу мора. Разговарамо и понешто бележимо, а преко наших речи прелива се жаморави шум таласа; у ваздуху се скоро осећа лековити аеросол. Понеко од пролазника се осврне да пропрати шта ми то радимо...

У једном моменту прилази нам старији човек, Димитријевићев познаник, из времена док се, као тежак плућни болесник (1952/53), лечио на грудном одељењу. Тај, од година мало погрбљен намерник, носи са собом јучерањи дневни лист *Политику*. Запазивши га Сергије му се, после пријатељског отпоздрава, присно обраћа:

- Могу ли из те *Политике*, што је држиш у руци, да издвојим само једну страницу?

Познаник му пружа новину, а Димитријевић почиње да је прелистава од последњих страница.

– Да ли то можда тражиш неку *читуљу*? – распитује се постарији пријатељ.

Димитријевић му не одговара, већ више за себе мрмори:

– Ево, не треба ми цела страница! – цепа половину листа *Политике* – Довољно је само оволико – па издваја онај угао из новина где је објављена насловна страница НИН-а, која доноси информације о награди.

Убрзо потом наилази генерал Улепић, добар Сергијев пријатељ, срдечно му честита за то високо признање.

Кратко разговарају, питају се за здравље, интересују се за заједничке пријатеље, овде на Хвару. Када је пошао, настављајући шетњу стазом поред мора, Димитријевић га, за кратко, зауставља:

- Замолио бих вас, када прочитате овај број НИН-а, да ми га сачувате, ако вам то није тешко.

Улепић му то обећава, подижући руку у знак поздрава.

Два дана касније, Димитријевић, који је купио и обезбедио неколико примерака НИН-а, поклања ми један од тих сачуваних бројева.

- Ово сам обезбедио за тебе. Знаш да си купио и прочитао НИН... Али нека ти се нађе у документацији још један, пошто ти путујеш, па се нешто може загубити.

После неког времена наилази глумац и некадашњи првак Лесковачког народног позоришта, Вуле Пешић, са супругом Сидом. И они зимске месеце проводе на Хвару, у хотелу Ц категорије „Далмација“, где су цене приступачније.

- Вуле, Сидо, када ћете доћи на „част“ поводом награде, коју сте ми честитали... Госте примам у „партијама“, пошто је хотелска соба мала... Већ смо примили две групе драгих гостију. Изволите, добродошли!

- Нада је јутрос добила задатак да порани и обезбеди чисту црну кафу, за уважене госте.

- И ми смо, ево мало пре, тражили ту црну кафу, али је, нажалост, већ распродата! – притужује се Вулетова сунпруга, госпођа Сида.

- За чашћавање мора да се обезбеди права кафа у зрну, Нада и ја имамо овде млин - па док разговарамо окреће се и меље...

Било је то време када се у Југославији теже могла набавити чиста црна кафа, поготову она у зрну; и сви су се жалили због тога, па ипак, налазили су начина да је некако набаве, за своје задовољство и мерак.

Др Сергеје Димитријевић

први у покрету

Аугура два „Радована Драговића“, др Сергеја Димитријевића, вест о додели НИНОВЕ награде за публицистичку заета је у хварском холу „Лабиринт“, где се служе времена напави на зимском одмору и опирању. Пројатна вест изазвала је и прјатно умбување.

Награду „Димитрије Туцовић“ др Димитријевић присеља као двоструко признање. Прво, што је његово вреднован дугогодишњи рад на проучавању личности Радована Драговића, који као велики идејни борац и секретар Српске Социјал-демократске странке зумузма значајно место у историји српског и југославног радничког покрета. Друго, што та награда носи име Димитрија Туцовића, једног од најистакнутијих идеолога Српске Социјалдемократске странке и њеног истакнутог секретара о коме је др Димитријевић такође писао и на чијим је сабраним деловима радио.

У стварању класног радничког социјалдемократског покрета у Србији велико место зумузмају Радован Драговић, Димитрије Туцовић и Душан Авоје, а кад је створена Српска Социјалдемократска странка и њени секретари.

Почети тог покрета везани су за београдско радничко друштво, чији је идејни покретач био Радован

Драговић. Из тог друштва су се развила синдикална организације социјалдемократске оријентације, а касније Српска Социјалдемократска странка марксистичког програма. Радован Драговић се као идејни творца тог покрета, већ 1902. године ишло на челу Централног одбора, првог илегалног руководства класног радничког социјалдемократског покрета у Србији.

Као први израђени марксиста, први српски социјалистички новинар и први издатељ „Радничких новина“ и као оснивач и руководилац прве Социјалистичке радничке школе, Драговић је извршио снажан утицај на Српску Социјалдемократску странку и њено идејно опредељење.

Вашећи се деценијама проучавањем класног радничког покрета у Србији, др Димитријевић се бавио и личношћу Радована Драговића, који је дао идеолошку и политичку основу том покрету и који је, због својих кристало јасних и чистих класних ставова и огромне љубави према радничкој класи, постао део његове историје. У ствари, каже др Димитријевић, историја класног радничког покрета у Србији се не би могла приказати без Радована Драговића, прве личности тог покрета, чија је историјска улога у томе што је успео да развије малобројаштину у војству социјалистичког покрета, што је повео радничку класу у организановану борбу и што је основно и развило Српску Социјалдемократску странку као партијску пролетаријата.

Осветљена прошлост: Сергеје Димитријевић (снимак из породичног албума)

тичког покрета, што је повео радничку класу у организановану борбу и што је основно и развило Српску Социјалдемократску странку као партијску пролетаријата.

Мала је монографија Радована Драговића базирана на богатој историјској грађи, др Димитријевић не сматра да је том делом речено све што има да се каже о Радовану Драговићу. Неки запослени Партијске управе још нису пронађени и није искључено да би сви, кад се открију, омогућили да се дође до нових сазнања о једној од најистакнутијих личности радничког покрета у Србији.

Поводом НИН-ове награде, НИН, 21. 01. 1979, бр. 1463, стр. 31.

27.02.1980.

Сергије Димитријевић је, у више махова, различитим поводима, писао о Душану Цекићу Лешњаку, виђеном и активном партијско-политичком посленику. Увек је посебно истицао његову изузетно важну и крупну улогу, коју је имао у лесковачком, српском и међународном радничком покрету. После темељних истраживања архивске грађе прецизно је наводио све његове партијске функције. А са великом резервом и неверицом је гледао на инсинуације које су му упућиване, због тобожње проневере у партијској благајни, и то вероватно због фракцијских борби.

У врло документованој студији *Историја радничког покрета Лесковца и околине*, Димитријевић велику пажњу посвећује Душану Ј. Цекићу Лешњаку, као секретару оснивачког збора Лесковачког радничког друштва 1903. године, истичући да је он постао социјалиста још у гимназијским данима. А на Првом конгресу Радничког савеза и оснивачком конгресу Српске социјалдемократске странке, Цекић је, заједно са инжењером Владиславом Савићем, био делегат и на Конгресу је изабран за члана надзорног одбора. На II конгресу Радничког савеза, 1904, изабран је за секретара, када улази у управни одбор и постаје благајник. Уз то, постао је и секретар Савеза обалских радника 1904. У време боравка у Скопљу био је гост-делегат македонске социјалистичке организације на VIII конгресу Српске социјалдемократске странке 1909²⁹³.

Додајмо овде да смо се и ми, у неколико наврата, освртали на његову веома значајну улогу, нарочито у међународном радничком покрету, стављајући га раме уз раме са Благојем Николићем, а када је реч о међуратном периоду са: Ратком Павловићем Ћићком, Ђорђем Живковићем, Мирославом Стојановићем Леском, и Сергијем Димитрије-

²⁹³ *Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине (1903-1953)*, стр. 189.

вићем, учесником Међународне конференције омладине за мир, одржане 29. фебруара и 01. марта 1936. у Бриселу²⁹⁴, заједно са Ивом Лолом Рибарем²⁹⁵.

У *Хварским сусретима и разговорима* са С. Димитријевићем, више пута смо се навраћали на борбену и предузимљиву личност Душана Цекића Лешњака.

- Душан Цекић Лешњак је имао видну и изразиту улогу у лесковачком, српском и међународном радничком покрету, на шта сам ти указивао. То увек наглашавам када, у архивској грађи и материјалима, наиђем на његово помињање. То се може видети, поред осталог, и у сепарату из *Лесковачког зборника XIX*, у тексту: *О радничком покрету Лесковца и околине 1918-1920*, као и у студији о *Легалном периоду*, и у *Зборнику Конгреса уједињења*. Стално то документовано истичем, без обзира што је он, у једној подметнутој афери, у вези са проневером благајне, 1923. године, искључен из партије...

²⁹⁴ Н. Цветковић, *Живети нуним животом - Животопис Сергија Димитријевића*, стр. 240-243.

²⁹⁵ Н. Цветковић, *Учешиће лесковачких Скојеваца и млађих комуниста у међународном радничком покрету у периоду између два рата*, у књизи *Записи о Сергију Димитријевићу*, стр. 57-59. После одласка у Скопље Душан Цекић Лешњак је био „оснивач и секретар скопске социјалистичке организације, а након Првог светског рата и њен обновитељ, па у оквиру ње, обавља значајна задужења, што се може видети и из *Радничких новина*, чији је дописник био; а покренуо је и уређивао *Социјалистичку зору* (...) Био је оснивач комунистичких организација по Македонији и делегат на Вуковарском конгресу, после кога је постао обласни секретар КПЈ (...) Уз то, био је и један од делегата на Првој Балканској конференцији 1909, потом, непосредно учествује у раду III конгреса Коминтерне, а после Обзнане ради на партијским задацима у Бечу“ (Подаци из кратких биографија *најистакнутијих руководилаца лесковачког радничког покрета пре Првог светског рата* – из *Споменице*, коју је редакторски приредио и материјал изабрао С. Димитријевић).

- Душан Цекић је тада, колико нам је познато био у Бечу? – прекидам га и тражим да мало више појасни, шта се тада догађало.

- Јесте, био је у Бечу – подвлачи Димитријевић – па наставља да говори о фракцијским борбама и подметању у партијским редовима – инсинуирали су му, да је новац из партијске благајне, тада, у врло тешким илегалним условима, отишао на неку страну... То треба све пажљиво преиспитати и утврдити, али је крајње неизвесно, могу ли се наћи изворни документи, а с временом, како године пролазе, изгубиће се и сведоци из тога доба, који би могли о томе нешто да посведоче.

- У Лешњаковој фамилији кажу да је то велика подметачина, и да је он био честит и поштен човек, што се нарочито показало док је политички деловао у Македонији... У ком правцу би требало усмерити истраживања? – распитујем се.

- На сваки начин, онај ко се буде бавио његовом партијско-политичком улогом, морао би то да истражи, испита и да рашчисти... Понављам ти да његова маркантна личност и појава, велика и неуморна политичка активност, на више поља, у различитим срединама, наравно и у међународним релацијама – заслужује да буде предмет докторске дисертације, укључујући ту и његову сарадњу у *Радничким новинама*, као и уредничку делатност у *Социјалистичкој зори*.

Мало потом, борајући своје високо чело, додаје:

- Македонци неаргументовано истичу и пренаглашавају улогу својих људи у тадашњем радничком покрету. А њихов број и деловање је готово безначајно, посебно у односу на Душана Цекића, кога су чак могли да гледају и као неког српског агента у Македонији... Зато и ти буди обазрив при писању о њему – опомиње ме, подижући прст

- с обзиром, да је у каснијем периоду био искључен из партије, а на то се гледа са великим подозрењем...

– Због свих тих нејасноћа и недоумица, у резимеу реферата о улози лесковачких активиста у међународном радничком покрету, изоставио сам његово име, имајући баш у виду Ваша указивања – кажем му, прихватајући упозорења.

- Али пази, када је Душан Цекић у питању, ја наводим и истичем све његове функције до којих сам дошао приликом архивских истраживања, јер су оне незаобилазне по значају, и то остају, међутим, ту се не упуштам ни у каква нагађања и у оно што ми је непознато.

Поводом броја учесника у покрету, из Македоније, Димитријевић се навраћа на став Лазара Колишевског: да је на Конгресу уједињења присуствовало 20 делегата из Македоније.

- Насупрот томе, ја сам утврдио да су била присутна само два делегата, а после тог претеривања Колишевског, наводим детаљније где су све формиране партијске организације: у Прилепу, Кавадарцима, Неготину – набраја Димитријевић и даље оно што је пронашао у изворним архивским документима.

– Како Лазар Колишевски реагује на све то? – питам доктора Димитријевића.

- Могу да ти кажем, да ја не полемишем са Колишевским и његовим претеривањима, већ износим податке о малом броју формираних партијских организација у Македонији, после оснивачког Конгреса. При том, отварам могућности да се о томе накнадно закључује, на основу броја организација и делегата из њих... У једном моменту, можда ће доћи неко, ко ће све то прецизно формулисати, на основу онога што сам утврдио. Као што видиш - подвлачи Димитријевић, мало ужурбано и задихано – ја не преглуткујем ништа, али указујем на оно што су архивски, а не

мемоарски подаци и извори, који могу бити нетачни... Ако се не упуштам у расправе и не залазим у проблеме око кажњавања Цекића, ја пружам прилику да се о његовој, веома крупној, улози може закључивати; а то важи и за број учесника и делегата из Македоније, и „пренадувавања“ од стране Лазара Колишевског.

5.

19.01.1981.

У једном од *Хварских сусрета и разговора*, Димитријевић прави фину, суптилну разлику између *порнографије*, као скаредности и бестидности, на фотографијама, сликама, цртежима, у књижевности, с једне стране, и *еротике* као склоности љубави, вештини и науци о љубави, љубавном песништву, о еротском на сликарским платнима (актови), са друге стране. А посебно се критички односио према *еротоманији* као сталној патолошкој обузетости таквим љубавним заносима и страшћу.

- На уметничкој слици у боји, или на цртежу, графици, као и на фотографији, *акт* са нагим женским телом, у одређеном ставу и положају - може да носи у себи естетски набој. Тада може да се ужива у наглашеним, израженим облицима, у издуженим, извијеним линијама бока, ногу или груди, те у складно „ухваћеном“ покрету²⁹⁶... Пази, како је овде леп, складно уобличен троугао – показује нам једну, у много чему, уметничку фотографију.

Од раних ђачких дана Димитријевић је заљубљеник лепоте коју истражује и претражује, поред осталог, и на сликарским изложбама, у галеријама, музејима, на великим

²⁹⁶ Н. Цветковић, *Обилазак музеја, културно-историјских споменика и уметничких изложби*, у књизи *Записи о Сергију Димитријевићу*, стр. 93-100.

ретроспективама и сл. Одушевљавала га је Рембрантова уметност о којој је писао у младалачким данима²⁹⁷; а бора- већи у Паризу, као студент и партијско политички активи- ста, често је обилазио Лувр, готово сваке недеље, када се иначе не плаћају улазнице. Ти обиласци су били системат- ски, према одговарајућем дану, са водичем који је сачуван у његовој личној архиви, и то од једне до друге сале, уз претходне припреме, са одговарајућом литературом.²⁹⁸

– Увек су ме занимали сликарски женски актови... Тако, на пример, велики Албрехт Дирер, има један прекра- сан акт... Али и наш Влахо Буковац, чија си дела имао при- лике да видиш, где је мајсторски и колористички исликан сваки детаљ.

Пружа ми групу уметничких фотографија и прати сваки мој покрет при њиховом прегледавању. Не дозвоља- ва да се отисци прстију нађу на самом фотосу... При том ме

²⁹⁷ Н. Цветковић, *Видови поетике Сергија Димитријевића*, у тексту *Лирске конц-логорске скице и тисма*, први пут објављено у овој књизи.

²⁹⁸ Приликом редиговања овог дела текста, питам Милана да ли у овоме препознаје извесну сличност и подударност: - Лувр сам обилазио практично на исти начин, из недеље у недељу, систематски, салу по салу, са планом на коме сам обележавао оне које су прегледа- не, али морао бих да видим да ли сам га негде сачувао... Са дивљењем сам посматрао много тога што ме је импресионирао. На пример, по- кушавао сам да установим, који је најдревнији човек чији је лик сачу- ван у Лувру. И сада памтим најстаријег кога сам нашао. То је Гудеа, владар града Лагаша у Месопотамији. На интернету видимо да је кра- љевао 2144-2124 пне... - Ако ми дозволиш – прекидам га, док увек из- нова проверава податке – на сличан начин сам скоро свакодневно оби- лазио Ермитаж, придружујући се групама страних туриста. Захваљују- ћи томе, написао сам циклус песама *У Ермитажу*, посвећених Ван Го- гу, Матису, Монеу и другима. – Н. Цветковић, *Росија*, Београд, 2010, стр. 97-101.

опомиње да, приликом окретања тих фотографија, треба да их држим по бочним странама:

– Пази, пази, како ти радиш?! – мораш сваку од њих да наместиш онако како си их примио из мојих руку! Видиш, код мене су оне постављене овако! – поправља редослед и начин како су усправљене. – Оне су, у мом избору, распоређене и постављене тако, како би могли да се истакну поједини детаљи – објашњава ми са извесном осорношћу и пребацивањем:

– Али ти то не умеш, ево како си ово наопако поставио – жести се и прилази да врати све у првобитни положај, који је одабрао и у својој свести утврдио. - Људи су уопште непажљиви, залепе прсте, увек нешто покваре, зато их и не дајем на позајмицу, јер им савијају ивице, нешто забрљају, омасте...

Показује нам једну по средини преломљену фотографију, и љутито додаје:

– Мрзим када овако неко преломи фотографију; као да нису могли некако боље и по средини да је наместе, да је помере, темпирају...

– Како Ви све то сређујете и красно организујете у целине? – чудим се тој претераној тачности.

– Све што човек ради мора да буде прецизно, ваљано и умешно одрађено...

Мало потом, приповеда нам како је морао да се у време тешке болести растане од драгоцених уметничких репродукција и издања, како би себи омогућио финансијска средства за лечење.

– Тешко ми пада што је требало да се одвојим од Рембранта, Рубенса, Муриља... Наравно ту је истакнуто место имао Ван Гог, француски импресионисти, анзис карте са успелим репродукцијама њихових слика...

Димитријевић се, у периоду боравка у Паризу, дружио са нашим и страним сликарима: Ивом Шереметом и његовом супругом Тањом, Бором Барухом, Рајком Левијем, и другима, као и са значајним колекционаром Шломовићем, који је био у некој сумњивој интимној вези са Реноаром.

- Реноар је Шломовићу допуштао, да из његовог атељеа, понесе све што хоће, па се догађало да је скоро у хрпама добијао његове цртеже, скице, слике мањег формата. До пре извесног времена, у оном гвозденом орману-каси, чувао сам једног Реноара, кога сам морао да отуђим, како бих дошао до неких драгоцених примерака српског средњовековног кованог новца.

Приликом усавршавања и обликовања овог текста, присетили смо се неких детаља у вези са Шломовићевом колекцијом, укључујући ту и полемику вођену у штампи. Тим поводом сам Милану исприповедао понешто о односу Реноар – Шломовић; тада се он, на моје заговарање да овај део текста мало више оснажимо и појачамо, разложно обратио изванредно опремљеној књизи С. Димитријевића *Песме и писма* (Миодраг Вартабедијан), где се у преписци од 16. 04. 1940, помиње Ерих Шломовић, коме је Сергије писао, и пита се: *Када се Ерих враћа?*²⁹⁹

На следећој страни, објављена је напомена његове супруге Надежде Димитријевић, са податком како је писмо на руском језику, те да је оно у Лесковац стигло 21. 04. 1940, што се може видети на поштанском жигу. Ту је истакнуто да је С. Димитријевић „био у преписци са Ерихом Шломовићем и у време његовог боравка у Београду“, што

²⁹⁹ С. Димитријевић, *Песме и писма*, Народни музеј, Лесковац, стр. 81. – Додајмо овде, да је опширнији приказ ове књиге, са указивањем на несвакидашње дело и драгоцен садржај, у изузетној опреми, објављен у дневној штампи: С. Андрић, *Књига у „хармоници“*, Политика, 11. 12. 1999, стр. 32.

је несумњив доказ о непосредној преписци са Ерихом. На истој страни објављена је и његова фотографија „са посветом Сергију“,³⁰⁰ која му је дарована у Паризу.

- У вашем стану присутне су две слике Боре Баруха, а видео сам и више његових цртежа и портрета... Да ли су то уметникови поклони вама? – интересујем се како је дошао до његових дела, што му, лепо урамљена, красе собу.

- Бора Барух је у Паризу живео готово без икакве материјалне помоћи; често није имао ни најосновнија средстава за прехрањивање. Спавао је у Париском атељеу Љубице Цуце Сокић, са којом би требало да разговараш³⁰¹... Она је суделовала у организовању једне од изложби наших сликара у Паризу... Баруху смо помагали колико смо могли, јер је живео у великој сиромаштини...

У магнетограму исказа С. Димитријевића, саопштених историчару Пери Дамјановићу, на више места, у одељцима *Борба против групе Кусовац – Марић* и *Долазак Бориса Кидрича и рашичићавање односа у југословенском партијском руководству у Француској*, указује се на деловање, ставове и држање Боре Баруха, скоро на свакој страници. А на једном месту Сергије скреће пажњу на једно лично разочарење: Барух, са којим је Сергије радио и сарађивао од 1935. године и са њим „био у свакодневном контакту, по више сати, и који је самим тим знао моје ставове и мишљење, специјално у односу на најпрљавије оптужбе, које су биле чисто личне природе, заузео је врло необичан став“. Наиме, Барух је стао на позицију: да он *у све то не*

³⁰⁰ Исто, стр. 82.

³⁰¹ Сећања Љубице Цуце Сокић на боравак у Паризу. – види Прилоге у овој књизи.

верује, „али да се не изјашњава, пошто се Комитет“ бавио мојим случајем (курзив Н. Ц.).³⁰²

6.

9. 01. 1982.

У време када су у зимском периоду хотели: *Делфин*, *Адријатик* и *Амфора* на Хвару били затворени, Сергије Димитријевић је био приморан да борави у хотелу *Далмација*, мало више удаљеном од старог дела Хвара. Често смо, на прекрасној тераси овога хотела, што је сва окренута мору, водили сваковрсне разговоре, при том белешкарили, коментарисали дневне догађаје и штампу.

Једном приликом, разговарали смо у његовој соби број 31, до које се лакше стиже степеницама, пошто овај хотел Ц категорије, није имао лифт.

Сергије је по обичају, у полулежећем ставу и положају; иза леђа су му три јастука. Десну ногу је пребацио преко колена леве, које је приподигнуто и мало савијено.

-Видиш ли ти овај положај у коме се одмарам; спонтано сам га пронашао; тако ми је најугодније – застаје мало па додаје: -Постоји једна слика Конфучија, на којој се он исто тако одмара у овом положају - подвлачи Димитријевић.

Док опричавамо политичке и друге догодовштине и заврзламе, његова супруга Нада хекла и каже:

- То је мој нови хоби, који ми смирује нерве, саопштава са полуосмехом.

Сергије је прекида упадицом:

- Овде у хотелу постоји једна жена која има пса *Оливера*. Када она негде седне, баца на под или на земљу

³⁰² С. Димитријевић, *У Француској 1934-1939. – Сећања*, „Наше стварање“, часопис за књижевност, уметност и културу, 2015, LXII, 3-4, стр. 247-260.

поред клупе, свој џемпер, да би пас могао да легне. Е, Нада ово плете за неког *Олија* – шали се доктор Димитријевић и подиже своју леву обрву. При том узима оно што је исхе-клано, у дужини од пола метра, и држећи га у руке напоми-ње на хуморно подсмешљив начин:

- Некада су овако нешто жене носиле као украс на доњем делу од гаћа – примећује помало иронично.

- Драги Докторе, Ви свему настојите да се подсмех-нете, па и да омаловажите, што се не уклапа у Ваше погле-де и схватања...

После неког времена придолазе и други чланови ши-ре породице, а доктор Димитријевић им то прича и препри-чава као неку своју опору духовитост, повезану са оним што је видео ту на Хвару, али и са неким појединостима, што се односе на неке давно превазиђене и занемарене тра-диције у облачењу, коју призива у сећања.

Напоменимо овде да смо, без веће избирљивости, из-двојили неколико интересантнијих фрагмената из *Хварских сусрета и разговора*, записаних у неким од напред поми-њане десетине различитих свезака, али знатно више на по-себним папирима, и то истргнутим из различитих бележни-ца. Они су углавном исписивани без неког прецизнијег хронолошког редоследа, и односе се на животне, дневне и свакодневне, друштвене, личне, породичне, културно-уметничке и списатељске садржаје, који могу делимично да осликају и прикажу природу и карактер Димитријевиће-ве стваралачке личности; понекад су повезани са процесом рада и деловања, а ређе додирују његов научни опус. На ово указујемо понајвише ради скретања пажње, и евенту-алног упућивања да постоји и оваква врста записа о знаме-нитом научнику, који могу бити занимљиви са становишта осветљавања Сергијеве богате и сложене, у неким елемен-тима противречне личности и појаве у области студијског рада и деловања.

ПРИЛОЗИ И ДОКУМЕНТИ

Проф. др Добросав Бјелетић

САМОСВОЈНА КОНЦЕПЦИЈА ИСТОРИЈЕ

(Уводна напомена на представљању књиге *Живети пуним животом – Животопис Сергија Димитријевића*, аутора др Николе Цветковића, Београд, 1997. године)

Др Сергије Димитријевић је историчар модерне и оригиналне концепције, али истовремено и један од стваралаца историје у периоду између два рата. То је вишеслојна и богата стваралачка личност, многоструких научних интересовања, у више различитих област. Од историје српског социјалдемократског радничког покрета и социјализма, преко историје радничког и комунистичког покрета Србије и Југославије до економске историје, историје српске средњевековне нумизматике и локалне историје Лесковца и околине.

Поред продубљеног научног изучавања историје, Димитријевић је и непосредно суделовао у креирању историје као активиста у оквиру југословенског и међународног радничког покрета. У периоду између два рата имао је значајну улогу у међународном омладинском и радничком покрету у Француској, нарочито у Паризу. Један је од организатора илегалне југословенске студентске групе у Паризу; два пута је био секретар Југословенске партијске организације у Паризу, а затим и председник Удружења југословенских студената и члан руководства Југословенске подсекције КП Француске. Заједно са Лолом Рибарем учествовао је на Међународној конференцији омладине за

мир, а дао је и крупан допринос у пружању помоћи републиканској Шпанији, све до хапшења и протеривања из Француске.

Сергије Димитријевић је поседовао у много чему изузетну историјску способност промишљања и анализирања догађаја, без велике и посебне историјске дистанце. Смело и продубљено је анализирао и оне живе, па у извесној мери и текуће догађаје, пуне набоја и драматике. У тим разматрањима полазио је од поузданих критеријума, обликујући особену филозофију историје и оригиналну методологију, која му је омогућила да целовито сагледа историјске токове и преламања.

Био је човек пун животне енергије и оптимизма, непоколебљив у ведрини и убеђењу да зло, упркос силовитим налетима, не може метафизички превладати, те да је историја савременог друштва, и поред бројних криза и поустајања – историја рационалности. Био је свестан да је историја минуле епохе у својој основи – историја слободе, и то „историја слободе свесна да то јесте“, како би то рекао Антонио Грамши.³⁰³

Учествујући у стварању историје, а после и као њен научни истраживач и аналитичар, стваралачки је обликовао и изграђивао критичку свест, коју је разазнавао и у бићу самих историјских процеса. Из његових бројних студија јасно се разазнаје процес стварања историје, „која зна да је историја повијест слободе“.

Уочљиво је да Димитријевића никада није напуштао историјски рационализам у непосредној пракси политичке борбе, али и као један од битних извора и критеријума у научној анализи минулих друштвено-историјских и политичких збивања.

³⁰³ Антонио Грамши, *Историјски материјализам и филозофија Бенедета Крочеа*, Загреб, 1958, стр. 226.

Свестрано је анализирао и промишљао историјске процесе, догађаје и чињенице, чији су актери били ангажовани људи. Полазећи од филозофије праксе, он је вазда имао у виду да историја економских и друштвених токова и шире – укупна наука – само почињу сазнањем и рационалним утврђивањем чињеница, али се тиме никако не завршавају. То је у ствари, емпиријска основа за дубље историјско преиспитивање, теоријско осмишљавање, логичко закључивање и конципирање одређених видова филозофије праксе.

Научно-теоријски гледано, Димитријевић је и дијалектички сагледавао и умно разрешавао сложен и деликатан однос између универзалног и посебног, парцијалног у историјским процесима и збивањима. У борби за освајање слободе, као и у слободним научно-теоријским промишљањима, настојао је да разазна суштину кретања, укупни развојни процес, дијалектику. Концепција историје за Димитријевића је скоро увек била кретање, развитак, слобода и живот схваћени у тоталитету. За Димитријевића је, као и за Грамшија, историја узета као апсолутни хуманизам и слобода. Историја је, дакле, слобода онда када је отворен борбени процес „између слободе и власти, између револуције и конзерватизма, борба у којој слобода и револуција непрекидно износе победу над влашћу и конзерватизмом“.³⁰⁴

Имајући у виду ове научно-историјске премисе, Димитријевић је аргументовано и научно убедљиво показао да су српски народ и Југославија увек били и остали део светске историје, те да тако, као историјски народ, живи у светској заједници од времена њеног постојања. При том, ниједног тренутка није предвиђао да код српског народа постоји у много чему изграђена историјска свест, која је под различитим притисцима неких европских сила била повремено нарушавана. Међутим, кристалисана свест о

³⁰⁴ Исто, стр. 225.

историјској посебности српског народа јесте конкретна европска тенденција са осмишљеним садржајем.

Димитријевићев научноистраживачки рад, као и целина његовог погледа на свет, у основи су били усмерени на будуће људске потенцијале, отворене покрете и смеле визије упућене ка друштвеним исходима, који отварају перспективе и преокрећу ретроспективе и ретроградне процесе.

Димитријевић је у приступу историји српског социјалдемократског покрета био свестан да се у процесу писања историје политичке партије морају решавати и ревалоризовати бројни друштвено-историјски процеси, као и да ту историју треба сагледавати у ширем контексту општих и националних кретања. Зато је он свестрано анализирао друштвено-економске, социјалне и класно-политичке токове друштва које је изражавала партија као авангарда и најнапреднији део. При том „историја једне партије неће моћи а да не буде историја одређене друштвене групе“. Зато Димитријевић скоро паралелно пише историју рађања и класног сазревања радништва у Србији и његове Социјалдемократске партије.

У филозофији праксе је добро уочено да ће једна партије „имати већи или мањи значај и важност управо у оној мери у којој је њена посебна активност имала већи или мањи значај у одређивању историје једне земље“ (Грамши). Социјалдемократска партија и социјалистички покрет у целини усмеравали су живе историјске снаге у Србији ка прогресу, демократским облицима организовања, културно-цивилизацијској обнови и развоју делотворних енергија народа. Они су ослобађали српски народ од *тавнила*, династичког и монархистичког тероризма, нудећи при том свест о историјској самосвојности, националном идентитету и нужности да се историјском борбом

остварује властити интерес, слобода и хуманистички циљеви.

Пишући историју српске социјалдемократије и историју социјализма, Димитријевић је знао да писати историју једне партије „не значи ништа друго него писати општу историју једне земље, с монографског становишта, да би се истакао неки њен карактеристичан вид“. Зато је аутор једне од целовитијих историја социјализма у Србији, после темељног библиографског истраживања, аналитички преиспитивао поједине фазе историјског развоја, да би тек касније, у зрелијој фази, дошао до озбиљних монографских обрада. Требало је да оне послуже приликом свеобухватне историјске синтезе као највише фазе истраживања. Пошто је извршио све припремне радње, неопходне за ширу историјску синтезу, догодило се да га је у том настојању претекла смрт.

Овде треба нагласити да је Димитријевић историјски темељно обрадио неколико најдраматичнијих фаза, о којима постоје бројне контроверзе у историји нашег друштва. Захваљујући њему створене су основе да најбољи и најкреативнији историчари нашег времена могу да уобличе целовите погледе у форми великих синтеза на крају XX века.

Димитријевић живи и ствара у периоду коме су на нашем балканским и јужноевропским просторима деловали бројни европски и светски фактори те домаћи историјски противречни токови и њихово међусобно спајање, прожимање и сударање. А то је, природно, изазвало брзе и различите промене праћене потресима, поремећајима и друштвеним ломовима, унутар којих су се смењивали успони и падови. Испољени су неки неочекивани преокрети, као и изневеравање реалних очекивања и прогноза.

Из противречних историјских процеса и развојних токова поникле су нове историјске снаге, које су ступиле

на поприште борбе. Тада се јавља организовани раднички покрет, који целином свога бића означава нов, прогресивни смер развоја људског друштва ка историјском хуманизму.

Чврсто утемељен у суштину и биће филозофије праксе, Сергије Димитријевић је био критичан према настојању, које је владало у једном дужем периоду после Другог светског рата, да се у историографији и шире – у друштву – легализује критеријум истинитости у оцењивању историјских збивања и догађаја на основу пуне сагласности и прихватања свих субјеката нашег национално хетерогеног друштва. Била је присутна и тенденција да се праве извесне сразмере и симетрије о учешћу појединих народа и националних мањина у прогресивним друштвеним процесима.

Ако пажљивије размотримо европско социјалистичко наслеђе, запазићемо да српска социјалдемократија, будући да је полазила од аутентичних друштвено-историјских и класно-политичких изворишта, није била копија европских токова, већ се својим специфичностима издвајала на хоризонту револуционарних друштвених процеса. За разлику од неких европских социјалдемократских партија које су урстале у биће капиталистичког система, српска социјалдемократија се у борби са бирократском режимом, династичким обузетостима и профитерским настојањима танког слоја буржоазије, битно издвајала својим особеностима и на унутрашњем и на спољашњем плану. Визија социјализма је у много чему ишла испред свога времена, неадекватна сагледавања српске социјалдемократије чинила су да она није на прави начин ситуирана у своје време, већ је тумачена са становишта која нису разазнавала њену суштину.

Право и аутентично оцењивање српског социјалдемократског и радничког покрета на свој начин ометале су

тежње да се постигне сагласност свих националних супстрата, да се успостави извесна „равнотежа“ па и симетрија и са оним националним срединама у којима социјалдемократски покрет није заживео. У таквим неодмереним захватима, против којих се Димитријевић одлучно борио, скоро по правилу, била је оштећена српска социјалистичка мисао.

У монографији о Радовану Драговићу, и студијама о Душану Поповићу и Димитрију Туцовићу он је изложио визију идејних стремљења и слику судара друштвено-политичких снага у Србији. У поменутих књигама и студијама убедљиво је показао да су идеје и пракса социјализма у Србији живе и делотворне. Полазећи од наслеђа првих социјалиста за које је раднички покрет био тек у повоју, изложио је историјску концепцију до целине живо делујућег радничког покрета. У томе је дао велики допринос, па се и данас то богато наслеђе свестрано користи као наслеђе на коме се утемељују теоријске и програмско-политичке концепције социјалистичке партије Србије.

Са извесне историјске дистанце, упадљиво је да је знатан број револуционара настојао да сагледава и оцењује борбе и активности у покрету у коме је непосредно учествовао. Димитријевић, иако један од учесника и твораца историје, за разлику од поменутих појединаца, тражио је и откривао праве корене и изворишта револуције у класно-историјској супституцији минулих епоха, али и свога времена. Он је стваралачки премостио и научно-аналитички продубио онај период између српске социјалдемократије и класног радничког покрета у зрелој фази. Својим научним радом, чином и деловањем, учинио је много да се плодотворно афирмишу вредности социјалдемократског покрета, те да се као теоријско наслеђе учине знаним и присутним у нашем времену и да се, као живо делујући, унесу у теориј-

ски фонд југословенског радничког и социјалистичког покрета.

Треба рећи да су многе тековине тог покрета биле, у једном периоду, из различитих разлога запостављене, јер револуција која је била на делу, у оном истинском заносу, сматрала је да је у великој мери довољна сама себи, и да јој нису неопходни континуитети у неким ширим временским релацијама. А што је још чудније, под притиском извесне марксистичке догматике поједностављено су тумачени рани периоди српског социјалистичког покрета.

Сергије Димитријевић је био социјалистички и марксистички теоретичар, историчар са широким хоризонтима који је залазио у класно-политичка питања, али је истовремено био и човек непосредне и делотворне акције. У његовим теоријским погледима осмишљеним концепцијом филозофије праксе није било доктринарних елемената, јер је он то превазилазио, конкретним деловањем и непосредним активизмом. Свестрано је афирмисао погледе на социјализам и ширу концепцију историјског хуманизма. Истовремено је настојао да на адекватан начин ситуира историјске процесе и тенденције у шири контекст међународног радничког покрета, сагледавајући га као саставни део најнапреднијих европских стремљења.

Димитријевић се убраја у групу малобројних савремених историчара и теоретичара, који је, полазећи од основа филозофије праксе, студиозно истраживао корене социјализма у нашим условима. Он није само историчар-фактограф, који хронолошки бележи збивања, а револуцију не третира само као политичку, класну и оружану, већ као јединствен историјски тоталитет. Сагледавао је сваку историјску ситуацију у њеној пуној специфичности. Он полази од продубљене анализе економских услова, преко класно-социјалних аспеката, до хуманистичке визије развоја друштва. И из те перспективе аналитички сагледава рађање,

развој, циљеве и карактер борбе радничког покрета. Ту је карактеристично да он превладава поједностављени економизам, а борбу радничког покрета, за разлику од неких других историчара, не своди само на економске захтеве и побољшање материјалног положаја, већ смисао и дух социјалистичких идеја сагледава као актер прогресивног покрета.

У својим монографским захватима Димитријевић је студиозно писао о радничкој класи и радништву уопште из свих аспеката, од економског, социјално-политичког, класног, организационог и културно-цивилизацијског. Као човек који је и сам поникао у радничкој средини чију је историју најбоље познавао, био је под непосредним утицајем и упливом напредних идеја и стремљења од својих најранијих дана, учествујући у студентском револуционарном покрету, живо и непосредно суделујући у међународном радничком покрету.

У периоду великог размаха и историјског учинка радничког покрета и његове авангарде, и сам понет тим силовито нарастим снагама, није увек стизао да обрати пажњу и на друге структуралне делове друштва који су суделовали у тим процесима.

У једном периоду наше историје била је присутна тенденција извесне, условно речено „глорификације“, некритичког истицања и узношења појединаца, неодмерених хвалоспева од баштиника револуције кад она после победе уђе у мирне токове. За разлику од њих, Димитријевић није некритички, олако, без претходне анализе догађаја и личности, узносио поједине маркантне учеснике радничког покрета, подижући све то до историјског принципа. Он је засновао суптилне критеријуме и танана мерила класно-политичког садржаја за валоризацију удела појединих личности у историјским кретањима.

Ако се целовитије сагледа живот и деловање Сергија Димитријевића, може се уочити да он није живео у времену мирних историјских токова, већ у бурном и драматичном раздобљу, које је кристалисало судбину савремених друштвених процеса. То је била епоха када су друштвене противречности брже настајале и захтевале своје ефикасно разрешење. Деловао је у историјски креативној и друштвено набојитој епохи, какве су, истини за вољу, веома ретке. Као научник имао је ту срећу да буде ангажовани савременик историје, њен сведок, судеоник, па и антиципатор и визионар даљих историјских процеса и стремљења.

Нагласимо да је питање хуманизма у концепцији Сергија Димитријевића основно полазиште, мерило и суштина сваког прогресивног историјског преврата. По њему, историја је човеков процес, а човек као биће револуционарне праксе је историјски процес.

Аутор књиге *Живетипуниим животом – Животпис Сергија Димитријевића*, која је повод за наше осврте и виђења историјског тока и развоја социјалистичког покрета у Србији, угледни је универзитетски професор. Већ дуже време, управо под утицајем Сергија Димитријевића и његове концепције историје, бави се изучавањем српског социјалдемократског и социјалистичког покрета из једне посебне, књижевне перспективе. Пре неколико година представили смо његову књигу *Књижевно-поетичко у делима првих српских социјалиста*. А сада, ево, пред нама је његово ново остварење које сведочи о Димитријевићу као научнику, историчару, ангажованом политичком раднику, али и знаменитом нумизматичару, колекционару и не(у)морном културном посленику.

У књизи *Живетипуниим животом* налази се драгоцен мемоарска грађа, аутентични искази самог Димитријевића, које је аутор, Цветковић, марљиво бележио током минулих деценија. Ово занимљиво остварење прожето је и

литерарним појединостима, које допуњују целовиту представу о догађајима у периоду између два светска рата, као и о овој изузетној личности. Надамо се да ће у наредним књигама професор Цветковић још више осветлити поменуто раздобље и личности тога времена.

СЛОВО ЗА ПРЕДСТАВЉАЊЕ КЊИГА О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ

У овом празничном дану, пуном свечаности, најпре желим свечано да поздравим све присутне, што су нашли у себи довољно разлога да нам се придруже.

Посебно поздрављам чланове породице Димитријевић: Наду, Нину и Лидију, кад свечано словимо о нашем драгом Сергију, по коме се једна улица именује у овом граду.

Топло поздрављам чланове породице Момчиловић, а посебно Вукицу Момчиловић Цветковић, која је најлепшим цветовима Мајом и Сањом, обогатила, украсила, породицу Лешњак.

Срдачни поздрави породици Костић – „Грозничка“, Цакић, уз сећања на заједничко студентовање.

Фамилијарни поздрави породици Лешњак и најстаријем међу њима – Предрагу Цветковићу, као и породици Анђелковић, која се препознаје по неимарству.

Говоримо о књизи посвећеној једном од најзначајнијих Лесковчана, о мом учитељу, Доктору Димитријевићу.

Захвалност учитељу је залога напретка у учењу.

Драгиша Богдановић, показао је пуно разумевања за објављивање једне овакве књиге. Омогућио је средства за такозвану „припрему“, што је било довољно за почетак.

Душан Лешњак је, у даљим пословима публиковања, био важна потпора, подршка и охрабрење.

Посебно захваљујем директору штампарије Цакићу, који је дао велики допринос у овом настојању.

Свесрдно је подржао објављивање књиге.

Свестан културне мисије; био је спреман чак и сам да буде издавач. Јер штампарија „Напредак“ има дугу традицију, објавила је прве књиге и брошуре С. Димитријевића. Народни музеј је, захваљујући Верољубу Трајковићу, књигу укључио међу своја издања и са смислом прихватио нове иницијативе.

Са своје стране, проф. др Добросав Бјелетић, задужбинар српске националне културе, непосредно је подржао све што је везано за живот, дело и стваралаштво Сергија Димитријевића.

Захваљујем се и рецензентима – Мирољубу Васићу, највећем песнику међу историчарима, и проф. др Милану Миладиновићу, етичару и филозофу, као и овде присутном Милету Пенкову, приповедачу, песнику и есејисти, даровитијем од својих професора.

Дом Сергија и Наде Димитријевић био је школа живота и нека врста Универзитета у малом, за неколико генерација младих, надобудних, жељних да уче, сазнају, откривају...

У овој сали нас има најмање петоро, из породице Лешњак и Цакић, којима је њихов дом био скоро родитељско упориште.

И још неколико из других старијих генерација. Они ће се у себи препознати.

У Сергијевом и Надином дому смо уморни предахнули, хлебом и знањем се zaloжили, подршком охрабрили, на ватри срца и љубави - огрејали...

Појединачно, колегинице и колеге, даме и господо – најпре топло, другарски захваљујем мојој другарици Дуди, генерацијском другу из школске клупе... Захваљујем јој што је домишљала моје књиге заједно са мном – а објавили смо скоро двадесетак... Јесте, нитила је, распредала, а понекад и заплитала моје недоумице – и доумљивала студијске непознанице... Стизала је да брине о породици, да по-

диже синове – али и да ми помогне, а понекад и одмогне. И онда, када сам недеље и месеце са Доктором – како сам ословљавао Сергија Димитријевића, проводио на Хвару, када сам изостајао из породице.

*Док будеш певао
Ко ће твоје бреме да носи
Док једини пркосиш сиромаштву јасноће
Путуј, певај, пркоси*

Понајвећу захвалност дугујем Нади Димитријевић Белки - мојој, *подвлачим*, духовној помајци!

Са њеним домом повезан је мој први сусрет са Београдом, почетком педесетих година, када сам се први пут попео у лифт, провозао кругом „двојке“, гадљиво пробао прву банану.

Испричаћу један детаљ – речитији од речи захвалности:

Када сам крајем педесетих, као студент, дошао у Београд из провинције, из те моје плавокосе даљине... као и многи провинцијалци, нисам знао где се налази угао Таковске и Ђушине улице и Семинар за светску књижевност. Моја духовна помајка, довела ме је до зграде...

Али требало је наћи салу Семинара за књижевност. Ушла је са мном, попела се до задњег спрата:

- Ево, то је ту!

И села је са мном у клупу, јесте, села је у клупу тог студентског Семинара, да ми и делом и телом покаже где ћу учити, сазнавати и разазнавати магију и тајне писане речи.

И на одбрану докторске дисертације пошао сам из дома Сергија и Наде Димитријевић. Седела је у првом реду са Доктором Димитријевићем, посведочавајући срцем, ма-

терински, да је са мном и на том важном научном, поетском, али и животном испиту.

Много година сам предавао књижевност и увек се сећао тих појединости.

И данас, када се представљам, свакој новој генерацији студената, кажем да сам имао великог Учитеља који ми је откривао путеве науке – др Сергија Димитријевића;

Кажем, да сам ђак песника Боре Здравковића, који ме је упутио у замамни свет поетских речи, да сам ђак новинара Вили Хубача, који је објавио прве моје текстове и упутио ме у неизванстан и деликатан списатељски занат.

Неколико речи о томе како је ова књига настајала:

Током скоро три минуле деценије, пратио сам Доктора, бележио његова казивања, потом их обликовао и стилизовао. А онда бојажљиво, њему прочитавао. Он је вазда напето и напрегнуто бринуо о аутентичности својих исказа, о свакој појединој речи.

Сви који га знају, сетиће се какав је жесток критичар и полемичар био. Поједине његове исказе прекуцавали смо (Дуда и Нада) по два и три пута.

Неко ће помислити да ми је помогао при писању. НЕ и НЕ!

Мој драги Доктор ниједну своју написану реч не би препустио другоме. Ни једно слово. Он у историјској науци није подносио „литературу“. Неприхватљиво му је било поетизовање, метафорика, лиризам било које врсте, у студијским текстовима. (Често се ругао: „Риста надреалиста види јогурт у облацима“). Сматрао је да „литерарисање“ загађује Историју, као и погрешно интерпретирање чињеница. Зато сам одељак о нападу на зграду Немачког посланства морао неколико пута прерађивати. И друге делове књиге „Живети пуним животом“, док се не би уравнотежило *фактографско* – и оно *суздржано литерарно*.

Књига, или боље рећи књиге о Сергију Димитријевићу, настајале су на Хвару, овде у Лесковцу, у Београду, на бројним заједничким путовањима по свету, у Шпанији, где сам га пратио, у Ефесу, на Родосу, у Каиру – о чему сведоче заједничке фотографије испред Кеопсове пирамиде.

Били смо заједно у хаџилуку, он је хаџи-Сергије, а ја хаџи-Никола, Јерусалим, Хаифа, Тел Авив...

За мање од 30-так година, исписао сам 30-так свезака, на хиљаде страница о Димитријевићу.

Све су то сведочанства о једном богатом животу, грађа за литературу, само делић тога је саденут у ову књигу.

Мој учитељ, Доктор Сергије Димитријевић, завредео је доиста бољу књигу, коју ће неко написати, са историјске дистанце, када се створе услови за синтезу.

Али они који добро знају Доктора Димитријевића, могу претпоставити – да је пуно тога прећуткивао, напола казао или само тек назначио, јер је о много чему што је овде забележено хтео и сам писати, студијско-мемоарски – како је то већ и започео.

Веровало је да ће све то сам исписати, а за то би било мало и два века људског постојања.

Жао ми је да то кажем, али био је љубоморан помало и на себе самог.

У вашем је поседу Докторова лична архива, која може да дорекне понешто што је овде у књизи само најављено.

Открићу једну малу тајну: од момента када је мој велики Учитељ, отишао у легенду, размишљам о једној већој прозној целини, покушавам да литерарно, поетски доградим фактографске појединости које сам овде забележио...

Доктор Димитријевић ће можда бити књижевни
лик, у окружењу себи сличнима.

Захваљујем на пажњи.

Милан С. Димитријевић

ПОГЛЕДИ НИКОЛЕ ЦВЕТКОВИЋА НА НУМИЗМАТИЧКУ ДЕЛАТНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА

Небесни народ муња не сажеже...

Н. Цветковић

“Corpus nummorum Serbiae”

Српска средњовековна нумизматика је, и поред свеколиког значаја и вредности, још увек недовољно откривена, сазната и проучена. Она носи у себи велики стваралачки изазов и нуди понекад изненађујуће лепоте, уметничке вредности, али и драгоцену друштвено-историјску, економско-историјску и разуђену културно-цивилизацијску грађу и представу о минулим епохама. Уметничко естетске лепоте и вредности српског средњовековног кованог новца у извесном смислу употпуњују, заједно са древним иконама, илуминираним рукописима, стећцима и фрескама, слику о култури и уметности средњовековне Србије.

Слика 1. Горе: Бакарни, чанкасти новац краља Радослава (1228-1233). Лево краљ, десно Богородица. Доле: Динар Стефана Душана, цара Срба и Грка, из збирке Сергија Димитријевића (Димитријевић, 2001). На овом такозваном крунидбеном динару, кованом после крунисања Стефана Душана за цара Срба и Грка (Imperator Rascianorum et Romanorum или Βασιλεὺς καὶ αυτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας 16. априла 1346. у Скопљу, виде се два анђела која му на главу стављају царску круну (стема). Тирилички натпис је С[ТЕ]Ф[АН]Ъ Ц[А]Р.

Мало је познато да је у свом разуђеном, разноврсном и обухватном стваралачком опусу, можда по узору на ренесансно размахнуту личност свога учитеља Сергија Димитријевића, Цветковић зашао и у област нумизматичких разматрања, сагледавања и истраживања; понекад можда и из особених, лирско поетских интересовања и уметничко-естетских преиспитивања и промишљања једног богатог и изузетно разноврсног културног наслеђа, која ће се тек откривати и засјати у својој пуној лепоти. Без целовитијег увида и у ово подручје Цветковићевих активности, не може се стећи адекватна и потпуна представа о опсегу и досегу његових стваралачких резултата.

У овом смеру га је запутило плодносно, пријатељско-родбинско, интелектуално-сарадничко дружење и упућивање од раних студентских дана, преко честих Хварских сусрета и рада на животопису и другим биографским текстовима о Димитријевићу, укључујући ту и наше заједничке разговоре и разматрања ове баштине, као и компаративна указивања на дивоте царског римског новца.

Више деценија Никола Цветковић се бави његовим делом и стваралаштвом у различитим жанровским облицима. Поред неколико студија и монографија посвећених овом ренесансном стваралачком духу, укључујући ту и његов животопис,³⁰⁵ политичку биографију,³⁰⁶ разне записе³⁰⁷ који се односе на историографска разматрања, посебно на самосвојну концепцију тоталне историје регионалног подручја, написао је и неколико студијских прилога и чланака,

³⁰⁵ Никола Цветковић: *Живети пуним животом – Животопис Сергија Димитријевића*, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 44, Лесковац, 1996.

³⁰⁶ Никола Цветковић: *Живот као делање – Политичка делатност Сергија Димитријевића*, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 45, Лесковац, 1997.

³⁰⁷ Никола Цветковић: *Записи о Сергију Димитријевићу*, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 46, Лесковац, 1997.

који се баве Димитријевићевим археолошким, минералошко-геолошким и етнографским истраживањима, колекционарским активностима, те нумизматиком као науком.³⁰⁸

Он указује да је његов Учитељ врло стрпљиво и истрајно радио на прикупљању археолошког,³⁰⁹ нумизматичког, етнолошког и другог материјала, као широке основе за даља и дубља научно-истраживачка сагледавања. Та младалачка Димитријевићева љубав према археологији, садржала је у себи и вишезначна интересовања за нумизматику, као саставни део културно-историјске слике наше прошлости, чему ће у последњим деценијама свога живота посветити пуну пажњу; а то је имало снажног одјека у формирању Цветковићевих погледа и афинитета за, и поетски инспиративно, подручје науке о новчарству. Напоменимо узгред, да је Николин текст о Димитријевићевим археолошким занимањима приликом објављивања у *Лесковачком зборнику*, скраћиван; изостављене су појединости које су се односиле на Димитријевићев допринос стварању појединих збирки у оквиру Народног музеја у Лесковцу, што се може запазити ако се публиковани текст упореди са изворним, у Сергијевој и Николиној архиви.

Цветковић је, током минулих година, обраћао посебну пажњу колекционарским склоностима мога родитеља. Овде треба нагласити да је у младалачком периоду Сергије Димитријевић стваралачки растао, развијао се и формирао заједно са својим бројним и различитим збирка-

³⁰⁸ Никола Цветковић: *Колекционарске наклоности Сергија Димитријевића*, стр. 503-544; *Прилог Сергија Димитријевића археолошким истраживањима Лесковачког краја*, стр. 550-559; *Проблеми српске средњовековне нумизматике*, стр. 577-580. – У књизи С. Димитријевића, *Новац српских средњовековних владара*.

³⁰⁹ Никола Цветковић: *Прилог Сергија Димитријевића археолошким истраживањима Лесковачког краја*, “Лесковачки зборник”, књ. XV, Лесковац, 1975, стр. 285-293; прештампано у Сергије Димитријевић: *Новац српских средњовековних владара*.

ма,³¹⁰ које су откривале широка и свестрана интересовања будућег научника, нумизматичара, историографа, економисте, етнографа, политичког активисте и револуционара. На пример, прикупљањем материјала за своју минералогско-геолошку збирку, Димитријевић је дубље понирио у ову научну проблематику, о чему сведоче, поред осталог и неки његови необјављени текстови из ове области.³¹¹ Н. Цветковић је написао један прилог који се бави Димитријевићевим изучавањима минералогско геолошких аспеката Лесковачког краја, осврћући се на Сергијево виђење постанка Јабланице и њеног геолошког састава.³¹²

Далеке 1961, студент Никола Цветковић је написао и један краћи приказ Димитријевићеве опсежне студије *Проблеми српске средњовековне нумизматике*.³¹³ Питам га зашто је и како, као школарац, у малом граду на југу Србије, осетио потребу да својим суграђанима и осталима, прикаже значајан студијски чланак о отвореним проблемима у науци о српском средњовековном новчарству.

- Мене је, од првог сусрета, импресионирао изузетна стваралачка снага личности Сергија Димитријевића, пленила ме је његова ингениозност и свестрано залажење у најразличитије области људског духа и живљења, па се

³¹⁰ Осим нумизматичке, Димитријевић је, у ђачким данима, створио збирку лептира и инсеката, збирку младица од дрвета, као и археолошку, етнографску и друге збирке.

³¹¹ Сергије Димитријевић: *Геолошка старост Лесковца и околне и њено рудно благо* (Овај рукопис се помиње у књизи Н. Цветковића, *Записи о Сергију Димитријевићу*, стр. 163-164).

³¹² Никола Цветковић: *Прилог Сергија Димитријевића минералогско-геолошким изучавањем Лесковачког краја, "Наше стварање"*, 1980, XXVII, 5-6, стр. 19-30.

³¹³ Никола Цветковић: *Проблеми српске средњовековне нумизматике, "Наше стварање"*, VI, 1, Лесковац, 1961, стр. 86-88; прештампано у Сергије Димитријевић: *Новац српских средњовековних владара*, стр. 577-580.)

спонтано, наметнуо као готово недостижни узор и интелектуална громада која силовито зрачи својом духовношћу, енциклопедијским познавањем свеколиких области и огромном ерудицијом. За мене је био креативни изазов све што он стваралачки промишља, пише, саопштава, казује, као и суочавање са његовим првим нумизматичким радovima, који су деценијама сазревали.

Димитријевић је инспиративно деловао на читаву плејаду младих, па је изузетно снажно утицао и на Цветковића, усмеравајући га и ка студијским истраживањима, вредностима и уметничко-поетским красотaма српског средњовековног новца.

У уводном приступу овој тематици Цветковић у поменутом прилогу указује да ова Димитријевићева студија представља један од првих обухватнијих радова из те области, тако да је она, прецизира Никола, далеке 1961, плод дугогодишњег стрпљивог, пасионираног и преданог интересовања и рада на нумизматици, коју је истрајно изучавао у различитим видовима...³¹⁴ Аутор напомиње да је Димитријевић врло пажљиво и систематски³¹⁵ прегледавао све веће и значајније нумизматичке колекције, које су могле да садрже српски средњовековни новац, а биле су му доступне. Цветковић је тада писао и о сарадњи и комуникацији свог Учитеља са већим бројем стручњака из области нумизматике. При том му је, мој отац, као документ, показао

³¹⁴ Никола Цветковић: *Наше стварање*, VI, 1, Лесковац, 1961, Види: Аноним: *Један приватни музеј*, "Лесковачки гласник", 25. 01. 1930; Б. Митровић: *Лепа археолошка и нумизматичка збирка једног гимназисте*, "Правда", 15. 09.1930.

³¹⁵ Види: С. Димитријевић: „Белешке о прегледаним музејима и збиркама“, *Новац српских средњовековних владара*, приредио М. С. Димитријевић, Нумизматичко друштво, 2006, стр. 470.

писмо познатог бугарског нумизматичара А. Н. Мушмова из 1929. године.³¹⁶

Већ тада је Цветковић, након увида у Димитријевићеву збирку, с разлогом, мало неспретно и непрецизно, утврдио да је то највећа збирка „српског средњовековног новца на свету“. Ово је унеколико тачно, ако се имају у виду само приватне збирке, док је највећа она у Народном музеју у Београду.³¹⁷ Поред интензивног рада на историји радничког покрета,³¹⁸ привредној и економској историји,³¹⁹ Димитријевић је посебну пажњу посветио управо проучавању нумизматике, или, како Цветковић истиче, она представља важно упориште и делатно-стваралачко извориште у његовом вишесмерном научно-истраживачком раду.

Ако се пажљивије погледа библиографија радова С. Димитријевића, може се запазити да је крајем педесетих година интензивно радио на студијама из ове области. Током 1958, након темељитог критичког рада *Проблеми српске средњовековне нумизматике*, интензивно је припремао одговарајући материјал, грађу, као и научне прилоге, који ће наредну 1959. годину скоро у потпуности испунити само нумизматичким студијама.³²⁰ Истакнимо овде да је тада Димитријевић започео објављивање *Нових врста српског*

³¹⁶ “Дописница бугарског нумизматичара А. Н. Мушмова од 30. IX 1929. са обавештењима о његовим радовима“, исто, стр. 437-438.

³¹⁷ Види: С. Димитријевић: *Каталог српског средњовековног новца*, Завод за уџбенике и наставна средства, САНУ, Београд, 2001.

³¹⁸ С. Димитријевић: *Српски социјалисти и уједињење Југославије*, “Архивски алманах”, бр. 2-3, 1960, стр. 187-193.

³¹⁹ С. Димитријевић: *Привредни развитак Југославије 1918 – 1941*. године, Висока школа политичких наука, Београд, 1961, 1-114.

³²⁰ Надежда Димитријевић: *Библиографија радова Сергија Димитријевића*, Живот и дело Сергија Димитријевића, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 41, Лесковац, 1989, стр. 169-208.

средњовековног новца,³²¹ разрадио методологију свога рада у вези са студијским проучавањем нумизматике. Тада је публикувао и студију о српском средњовековном бакарном новцу,³²² као и хронологију Душановог царског новца,³²³ што је подстакло критичке расправе, које су у нечему и данас актуелне. Узгред речено, тада је дао и један од првих интервјуа у вези са «талирима који причају историју».³²⁴ Све ово потврђује становиште Цветковића, који пише о расту и увећању броја „оваквих прегалачких радова“, који му, по његовој оцени, доносе ширу афирмацију у научној и стручној јавности „како код нас тако и у иностранству.“³²⁵ Управо то је био један од битних разлога да за приказивање издвоји и одабере ову прву Димитријевићеву нумизматичку студију *Проблеми српске средњовековне нумизматике*. Наиме она је указала на деликатна питања којима ће се Сергије даље бавити, па је унеколико обележила његова будућа настојања и преиспитивања у овој, недовољно истраженој, области.

Цветковић запажа да су Димитријевићеви научни радови проистекли из динамичко-критичког и полемичког приступа књизи др Растислава Марића *Студије из српске*

³²¹ С. Димитријевић: „Нове врсте српског средњовековног новца“, *Старинар*, Нова серија, 1959, IX-X/1958-1958, стр. 137-168.

³²² С. Димитријевић: „Српски средњовековни бакарни новац“, *Историски часопис*, 1959, VIII, стр. 27-45.

³²³ С. Димитријевић: „Хронологија Душановог царског новца“, *Историски часопис*, 1959, IX-X, стр. 113- 138.

³²⁴ «Талири причају историју», *Спорт и свет*, 3. IX 1959, бр. 158.

³²⁵ Наведене речи се не налазе у првој, редакцијски скраћеној верзији, из часописа «Наше стварање» (1961), јер је Уредништво, како се дословце у напомени уз текст истиче „из техничких разлога овај приказ се објављује у нешто скраћеном обиму.“ Целовитију верзију текста Цветковић је објавио у књизи *Записи о Сергију Димитријевићу*, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 46, Лесковац, 1997, стр. 219-224

нумизматике.³²⁶ При том, форму приказа је искористио као отворену могућност за полемичку разраду нерешених питања из области српске средњовековне нумизматике. Полемички дух и карактер Димитријевићевих студијских текстова произилазио је из прихваћене методологије филозофије праксе, која се у знатној мери заснива на критичко-полемичким разматрањима. Он је, према Цветковићевим запажањима, у полемичком сучељавању, аналитички кристалисао мисли, тражећи и налазећи нове аргументе за потврђивање својих ставова.

Приказивач Цветковић овде напомиње да су Димитријевићеве критичко-полемичке студије изазвале интересовање у научној јавности, јер представљају доста смео и оригиналан захват у студиозној анализи нумизматичке материје, што је довело до нових увида и сазнања .

У другом делу осврта на Димитријевићеве *Проблеме српске средњовековне нумизматике*, Цветковић, који је од Сергија стекао одређени науч методолошке природе,³²⁷ истиче да су разматрања у овом делу далеко од схоластичког схватања науке и научног рада и позитивно оцењује критичко сагледавање застарелих и превазиђених методолошких гледишта у процесу рада на нумизматици. Као пример помиње да је недовољна парцијална студијска обрада једног проблема, као што је то понекад чинио Марић када је аргументацију заснивао углавном на резултатима

³²⁶ Р. Марић, *Студије из српске нумизматике*, Посебна издања САН, Одељење друштвених наука 20, Београд, 1967.

³²⁷ Он нас је поучавао, и то на основу својих изворних научно-истраживачких искустава, да није довољно придржавати се неког унапред припремљеног методолошког приступа, већ да за сваки научни прилаз некој проблематици треба изградити одговарајућу методологију, независно од свих схема и догматских система. „Методологија треба да произилази из природе материјала, садржаја, грађе, расположиве документације, а не из неког претходно оформљеног система, у који се, онда, на силу, укључују разматрања расположивих података.“

истраживања остава. Цветковић наводи једно од кључних Димитријевићевих методолошких полазишта да се студије раде компаративно, „на основу целокупне постојеће документације, архивског материјала, појединачног нумизматичког материјала, остава и историјске, нумизматичке и друге литературе.“

Вредно је помена да је Никола Цветковић спасао од заборава неке важне појединости везане за процес настајања ове највеће приватне збирке српског средњовековног новца, као и детаље њеног раста и развоја, збрињавања у тешким ратним околностима, као и потоњег студијског организовања и коришћења у научне сврхе. При том је, с разлогом, истакао да је нумизматичка збирка од најранијих, младалачких дана имала посебно и истакнуто место у колекционарским настојањима да створи предуслове за потоња научно-аналитичка интересовања и вредно и обимно нумизматичко дело. Занимљиво је да је Цветковић указао, како је Сергије од раних дана почео понајпре да сакупља грошеве, десетопарце, марјаше и др. и уз помоћ оца, те да прикупља прве нумизматичке примерке; а у десетој години, што је такође вредан и аутентичан податак, који је ауторизовао сам Димитријевић, поседовао и неке важне раритете: између осталог тетрадрахму Дамастиона и један налаз римског републиканског новца из околине Софије, који је садржавао веома ретке и уникатне „барбаризирани“ примерке, како је говорио сам Сергије.³²⁸ Од значаја је то, што је Цветковић, у непосредној комуникацији са Димитријевићем, доста прецизно забележио детаље о томе како се нумизматичка збирка стално обогаћивала и умножавала, пролазећи при том кроз више различитих посебних фаза и трансформација, до момента када ће се усмерити на српски

³²⁸ Н. Цветковић, *Живети пуним животом - Животопис Сергија Димитријевића*, стр. 83-84; прештампано у С. Димитријевић, *Новац српских средњовековних владара*, стр. 516.

и босански средњовековни новац. У том контексту, записано је више анегдотских детаља, на пример о комплетирању сребрног новца кнежевине и краљевине Србије различитих година.³²⁹ У периоду Првог светског рата, региструју се Сергијева казивања, у Лесковцу су се нашли војници из различитих балканских и европских земаља, па је то младом Димитријевићу омогућило да дође до занимљивих примерака бугарског, аустријског, мађарског па и немачког новца.

Истакао бих као важан моменат у стваралачким настојањима Цветковића у домену нумизматике, да је осветлио улогу Сергијевог оца Милана,³³⁰ који је често путовао на релацији Софија, Солун, Будимпешта и са тих пословних путовања доносио инострани ситан новац, који је Сергије придодавао својој нумизматичкој збирци. Он ту открива мало познати податак да су у то време на пијаци у Лесковцу постојали мењачи новца, који су поједине примерке мењали и препродавали. Цветковић је отргао од заборавља детаље везане за имена најпознатијих мењача,³³¹ као што су Аврам Алхалел, на тада познатом Арнаут пазару и Бухор Бераха на Главној пијаци, код којих се могао наћи и понеки примерак античког и средњовековног новца, што се касније нашао и у Димитријевићевој збирци.

Осим оваквих појединости, у његовом делу је забележен низ изворних изјава Сергија важних за осветљавање не само историјата збирке него и српске нумизматике. Уз то, регистровао је различите начине прикупљања нумизма-

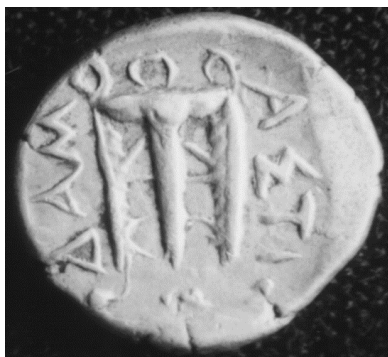
³²⁹ Исто, стр. 84; прештампано у С. Димитријевић, *Новац српских средњовековних владара*, стр. 516.

³³⁰ Исто, стр.85; прештампано у С. Димитријевић, *Новац српских средњовековних владара*, стр. 517.

³³¹ Исто, стр. 83-84; прештампано у С. Димитријевић, *Новац српских средњовековних владара*, стр. 517.

тичких примерака, као што су чести обиласци кујунцијских радњи, посебно на Косову, у Македонији, набавка преко рођака, на пример Милана Пауновића из Пирота, познаника, различитих видова размене, трговаца. Уз све ово, била су присутна и лична теренска истраживања.

У аутентичним и ауторизованим Сергијевим исказима о процесу настајања колекције, које је иницирао, подстицао и записивао, налазе се и важни подаци о пореклу појединих примерака, што је корисно не само за новчарство, него и за поједине научне дисциплине, као што су археологија, историја, проучавање новчаних токова, економских кретања, трговачких веза и др. Наиме, са тачно означеним подацима о месту налаза, саопштеним од човека који је експерт у тој области, одређени примерак добија посебну научну вредност. Да би то што боље дошло до изражаја, приликом прештампавања Цветковићевог текста у *Сергијевим нумизматичким делима*, фотографије сваког примерка чије је порекло идентификовано на основу његове књиге, дао сам као прилог са подацима о месту налаза у легенди.

Слика 2. Грчка тетрадрахма града Дамастиона пронађена у Кутини између Лесковца и Ниша, из збирке С. Димитријевића.

За развој Сергијеве нумизматичке збирке вредан је пажње податак, који је Цветковић забележио, да је она, све до Другог светског рата, била општијег, универзалнијег карактера, са разноврсним нумизматичким примерцима, где су своје место имали комади из Грчке, Македоније, Пеоније, као и Стобија и Виминацијума. Сам Сергије је, у разговору са Цветковићем, истицао да је нарочито лепа била збирка „барбарског“, односно келтског, готског и гепидског новца. Према Сергијевим речима, благовремено су sazривале намере да се научно посвети српској средњовековној нумизматици, после Другог светског рата највећи део у Цветковићевим текстовима описаних збирки, разменио је за српски и босански средњовековни новац.

Према овим белешкама, неке од првих примерака српског средњовековног кованог новца Сергије је, уз помоћ оца Милана, набавио око десете године старости, управо када и раније поменуте раритете. Према његовим казивањима, увек када би наишао на такве примерке, покушавао је да их обезбеди и тако обогати своју колекцију, која се све више увећавала.

Касније, као студент, Димитријевић је куповао примерке за збирку у неколико познатих радњи у Београду, које су се тиме бавиле, као на пример продавница Симоновића, Компањеца, Рудницког и др.

Једном приликом, почетком шездесетих година, путовао сам са оцем из Охрида за Лесковац. Успут смо свратили у Дебар. Гостивар, Тетово, Скопље и Куманово, обилазећи у сваком граду, осим културно-историјских споменика и туристичких знаменитости, кујунџијске и часовничарске радње. Посматрао сам га како зналачки пребире по ћасама, чанцима и кутијицама са старим новцем, не показујући да је негде уочио вредан примерак новца. Захватио би из неке посуднице шаком новац и наизглед незаинтересовано питао газду – „Колико ти ово кошта? Да понесем, ево,

да се деца играју.“ Домаћин би рекао одређену, веома скромну цену, а он је покушавао да је спусти чудећи се – „Зар за овај стареж толико тражиш.“ И пошто би се погодио, добио би овај културно-историјски материјал, који је са знањем умео да сачува од уништења претапањем, и платио одговарајућу суму те при том полушалаљиво питао – „Газда, где ти је овде конкуренција?“- како би се обавестио за сличне кујунцијске и друге радње.

Цветковић је записао да је мој отац, путујући по Србији и Југославији, али и широм Европе, откупљивао нумизматичке вредности и вршио одређену културну мисију, прикупљајући (куповином и разменом) и враћајући у земљу то историјски важно културно-уметничко благо растурено ван земље.

Сећам се да смо, на помињаном путу прегледали све кујунцијске и сличне дућане у Куманову и одлучили да ту проведемо ноћ. Сутрадан изјутра, пошли смо да посетимо чувени српски манастир Матејче, који је, на месту старије цркве, што се помиње у време краља Милутина, почео да гради цар Душан. Ова красна богомоља налази се десетак километара од села Липкова, докле иде аутобус. Са тешком муком и пуно пожртвовања, стигли смо до манастира. Пошто смо пажљиво разгледали архитектуру, фреске и древне иконе, нарочито портрете цара Душана, царице Јелене и њиховог сина Уроша, при чему ми је отац тумачио детаље царске церемонијалне одежде, који красе и српски средњовековни новац, мало смо предахнули и вратили се у Куманово, ципом дечјег одмаралишта.

У драматичним данима Другог светског рата, збирка је, како је Сергије причао Цветковићу, била добро сакривена и замаскирана. Отац Милан, стрељан на Бањици, 16. септембра 1941, са великим смислом да заштити драгоцености, ставио је нумизматичку збирку у велики стаклени суд добро заливен заштитном црном смолом. Пошто је ва-

љано обезбедио збирку, закопао је суд у подрум, маскирајући све трагове.

Отац ми је тада био политички прогањан и пребациван из једног у други концентрациони логор у Француској, па су га родитељи, преко писама, у сликовитој и симболичкој форми, обавестили да се збирка налази „испод једне руже пењачице“.³³²

У раздобљу после Другог светског рата, како је Цветковић забележио, када се Сергије мало опоравио и ојачао, поред свих новинарских и студијских послова и политичког ангажовања, вратио се својој колекционарској страсти, сада одлучан да нумизматичку збирку стваралачки преоријентише и усмери на српски и босански средњовековни новац. „То је основна карактеристика овог периода“, пише на једном месту Цветковић.

Регистровао је и релативно мало познати податак, да је Сергије Димитријевић Народном музеју у Београду, са којим је сарађивао још од времена Јозе Петровића, даровао примерке илирског новца, међу њима и веома редак новац Генцијуса,³³³ последњег илирског краља, а касније и неке примерке из колекције Виминацијума и Стобија, које је истовремено размењивао углавном са Светозаром Душанићем.

Непосредно после Другог светског рата, тачније крајем четрдесетих и почетком педесетих година, према Цветковићу и сећању Надежде Димитријевић, збирка српског средњовековног новца постаје за Сергија најзначајнија, што ће убрзо недвосмислено потврдити и његови први

³³² Исто, стр. 92; прештампано у С. Димитријевић, *Новац српских средњовековних владара*, стр. 526.

³³³ „Тада сам ликвидирао и ‘барбарски’ новац, посебно богату збирку Келта. Тежиште збирке“ – наставља Сергије своју мисао о сужавању колекције – „пребачено је на српски средњовековни новац, који је постао моја студијска преокупација“ – каже одлучно.

студијски радови из ове области³³⁴ у којима је већ назначио елементе замишљеног *Corpus*-а, чији је пројекат уобличио и представио Историјском институту САНУ, на скупу 14. маја 1962, у Београду.³³⁵

Да би употпунио своју збирку српског средњовековног кованог новца, Сергије је био спреман да учини и веће материјално финансијске „жртве“. То помиње и Цветковић, а ја сам сведок када је византијске златнике, који су имали вишеструку комерцијалну вредност, давао за неке ређе примерке српског и босанског средњовековног новца, поготову ако су за њега имали студијски смисао и значај, с обзиром на концепцију евентуалног *Корпуса*. Треба забележити да се Цветковић сећа, како му је Надежда Димитријевић, у неколико махова, приповедала о томе, да је каткад, због изненадних финансијских улагања, у сада специјализовану збирку српског средњовековног кованог новца – понекад трпела и породица.

Цветковић у појединим текстовима пише о Сергијевој снажној емотивно–стваралачкој вези за делове појединих збирки, али, скоро увек када му се указивала могућност да обезбеди вредне примерке из српске нумизматике, са тугом се растајао од врло драгих комада за које је дубоко осећајно био везан.³³⁶ Интересантан је податак, да су у

³³⁴ С. Димитријевић, „Проблеми српске средњовековне нумизматике I и II“, прештампано у: С. Димитријевић: *Проблеми српске средњовековне нумизматике*, Српско нумизматичко друштво, Београд, 2006, стр. 11-93.

³³⁵ С. Димитријевић, „Идејна скица и методолошка разрада књиге Преглед српске средњовековне нумизматике“, прештампано у: С. Димитријевић: *Проблеми српске средњовековне нумизматике*, стр. 95-136.

³³⁶ О снажној емотивној везаности и својеврсним „болним тренуцима“ сведочи и Сергијев прецизан исказ: „Често сам, ради јачања збирке српског средњовековног новца, морао да извршим болну операцију – сужавања, отуђивања, одвајања од примерака са којим сам се

разменама, неки колекционари прецењивали своје примерке, чак и не знајући њихову праву вредност; међутим, Димитријевић је и у таквим приликама тражио могућност за евентуалну целисходну замену.

Напоменимо да је аутор прилога о процесу настајања ове монументалне приватне нумизматичке збирке, експлиците означио да се све то око отуђивања појединих драгоцених примерака и попуњавања збирке, која је сада у једном од сефова Српске академије наука и уметности, догађало „у више етапа, на различите начине...“ Било би потребно посветити знатно већу пажњу свим тим развојним фазама и етапама, јер би се при том дошло до корисних података.

Дуже и шире везе и контакте са појединим сакупљачима,³³⁷ потом разрађене методе и системе упознавања и овладавања подацима и чињеницама историјске и друштвено-економске природе, те токове и реструктурирање нумизматичких збирки, ваља целовитије обрадити. Према Цветковићу и другим изворима, Сергије Димитријевић је имао врло живу и динамичну сарадњу и сачувану преписку са нумизматичарима–колекционарима, као и истраживачима и студијским радницима у земљи и иностранству. Међу њима бих посебно истакао познатог бугарског студијског радника Николу А. Мушмова (чија је дописница сачувана у архиву С. Димитријевића³³⁸), чувеног нумизматичара

скоро био *саживео, сродно ... То је било болно, врло болно...* (подвукао М.С.Д.) Нешто сам ипак морао отписати“, казује он, потврђујући чињеницу о преовладавању рационалних момената, који су надјачавали све друго; у првом реду зато што је употпуњавање и организовање ове збирке попримало све изразитији научно-студијски карактер.

³³⁷ На пример, М. Попов из Новог Сада.

³³⁸ Сергије Димитријевић: „Дописница бугарског нумизматичара Н. А. Мушмова од 30. IX 1929. са обавештењима о његовим радима“, у: Сергије Димитријевић: *Новац српских средњовековних влада-ра*, стр. 437-438. Текст дописнице гласи: „Данашњом поштом Вам ша-

Карла Фридриха Нубера, који је у Музеју у Осијеку, створио збирку југословенског и српског средњовековног новца, као и касније Ивана Ренђела, Ефрема Пегана, Тодора Герасимова, директора археолошког музеја у Софији, и Дејвида Михаела Меткалфа, енглеског истраживача балканске средњовековне и античке нумизматике.

Приликом обухватних, систематских истраживања нумизматичког материјала, по ширим европским просторима, догодило се на пример да је у збирци Румунске академије наука, пронашао један непознати византијски сребрни комад, који је протумачио као заједнички новац царева Јована Петог Палеолога и Јована Шестог Кантакузена и о томе објавио студијски прилог.³³⁹ Овај пример показује да се стваралачки интересовао за праћење и компаративно изучавање, не само српског средњовековног новца, који је био његова најужа специјалност, већ је ваљано познавао и грчку, римску и византијску нумизматику.

Такође је забележено да је Димитријевић осим српског, у збирци сачувао и босански, као и поједине примерке бугарског и влашког средњовековног кованог новца и то „као паралелни материјал за изучавање - *Срба*.”³⁴⁰ То пока-

љем одељак 9, стр. 129-144 моје књиге. Молим Вас да опет прегледате књигу да није уметнут на друго место и ако га нађете да ми га вратите.

Написао сам следеће књиге: *Новац и печати бугарских царева*, 1924. г., цена 170 л. и *Новац и ковнице новца Сердице (Софије)*, 1926. - 150 л. Обе књиге за 170 динара и поштански трошкови. Обе су научне књиге са таблицама, али без цене новца.“

³³⁹ Сергије Димитријевић: „Заједнички новац царева Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузена“, *Зборник радова Византолошког института VIII₂* стр. 47-53, прештампано у: Сергије Димитријевић: *Новац српских средњовековних владара*, стр. 393-398.

³⁴⁰ У нумизматичком жаргону, Димитријевић је, примећује Цветковић, врло често употребљавао скраћеницу *Срби* – имајући, при том, у виду целину српске средњовековне нумизматике, као материјала за дубља студијска промишљања и научна истраживања. Занимљиво је да је мој отац, за многе предмете и појединости у стану имао своје

зује да је имао намере да упоредно изучава односе између пронађених примерака влашког средњовековног новца, као што је то у појединим приликама, учинио, на пример, са бугарским новцем.³⁴¹

Сергије Димитријевић је, путујући по југословенским, балканским и европским просторима, на себи својствен начин сачинио студијски преглед о појединим колекцијама, стварајући систематски попис збирки српског средњовековног новца.³⁴² С временом, ти прегледи и пописи прерасли су у својеврсни документациони систем о присуству врста, подврста и варијанти, што донекле представља само једну од припрема за *Corpus nummorum Serbiae*.

При крају разматрања фаза развоја и употпуњавања збирке српског средњовековног кованог новца, Цветковић је истакао да је, нарочито „у последњим етапама“, све више и изразитије развијана, обликована и конципирана у пуном сагласју са изванредно замишљеним и у деловима оствареним *Корпусом*. Она је била у функцији научних истраживања и планског организовања и обликовања појединих целина унутар саме збирке и њеног проучавања. У том смислу, представљала је израз креативних настојања, сакупљачког и естетског задовољства, које је Димитријевић имао као колекционар–истраживач; а потом и као широка и стварна материјална основа за продубљена научно–аналитичка, друштвено–економска, социо и гео–политичка

оригинално именовање; тако је, на пример, готово сваки од више ормана имао свој назив: највећег је звао *Мамут*, ради једноставније комуникације са укућанима.

³⁴¹ Сергије Димитријевић: „Грошеви типа матапан са натписом цар“, *Нумизматичар*, бр. 6, Београд, 1989, стр. 117-129, прештампано у: Сергије Димитријевић: *Новац српских средњовековних владара*, стр. 399-410.

³⁴² Сергије Димитријевић: „Белешке о прегледаним музејима и збиркама“, у: Сергије Димитријевић: *Новац српских средњовековних владара*, стр. 470-474.

преиспитивања. „Збирка је постала студијски инструмент и тако је добила посебан стваралачки смисао и значај. О том њеном новом духу и карактеру најбоље сведоче бројна остварења“, што су се нашла у *нумизматичким делима* овог научног посленика.

У контексту књиге *Живети пуним животом* унети су експлицитни искази Сергија Димитријевића о појединим важним питањима, као што је на пример однос према Лесковцу као завичају, потом о збиркама и слично. Ту је забележио прецизно и експлицитно гледиште о нумизматичкој збирци и њеној вредносној оцени, нарочито за научне сврхе. При крају посебно издвојеног ауторског исказа, који је Димитријевић издиктирао Цветковићу, на основу скицираних белешки, још једном је подвукао да су у његовом одређењу за српску средњовековну нумизматику била посебно важна два момента: „неизученост овог богатог, разноврсног и оригиналног подручја, као и благородност његовог изворишта за нашу средњовековну националну историју, која је оскудна аутентичним, изворним материјалом и грађом.³⁴³ При том, он износи и део разлога зашто га је привлачило и стваралачки обузимало све то непознато и тајновито у вези са српском средњовековном нумизматиком, истичући да се у њој налази пуно „не само инспиративних студијских чари, већ и естетских, па чак, и поетских вредности.“

У разговорима са Димитријевићем, Цветковић је поставио отворено питање, шта је нумизматичка наука својевремено представљала, са ствараоцима као што су Шафарик, Љубић, Јозо Петровић и други? Сергије је обазриво, да их не повреди, указао да је нумизматика тада представљала углавном „дескрипцију расположивог материјала, и његово информативистичко приказивање преко табеларних представа и прегледа. Недостајала су аналитичка испи-

³⁴³ Н. Цветковић: *Живети пуним животом*, стр. 99.

тивања, која би новчарство ситуирала у одређени шири контекст друштвено-економских, политичких и других збивања.³⁴⁴ Иако је такав приступ напустио још академик Растислав Марић, разрадио га је, уобличио и усавршио Сергије Димитријевић.

Цветковић је о његовој научној улози и иновацијама, које је унео у изучавање српске средњовековне нумизматике повезујући је непосредније са националном историјом, политичким, друштвено-економским и културним преламањима, закључио да је Димитријевић поставио основе модерним нумизматичким изучавањима код нас, засновао и доградио нову методологију, указао на смер даљих комплекснијих истраживања и учинио крупан допринос у афирмацији нумизматике као научне дисциплине, са разрађеним студијским системом, одговарајућом аналитичком концепцијом и перспективом креативне синтезе.

Цветковић је запазио да допринос овог, како он истиче: *великана српске нумизматике*, није само у њеном подизању на ниво научно-истраживачке дисциплине, већ можда више и у томе што је на делу, књигама, бројним студијама, монографијама, *Каталогом*³⁴⁵, показано да ова, у нашим приликама раније донекле занемарена област, отвара широке просторе другим научним гранама као што су: привредна историја (монетарна кретања), видови социополитичке историје, историја примењене уметности, архитектуре (на пример изглед капија средњовековних приморских градова), а захвата и извесне поетске аспекте. У својим најбољим нумизматичким студијама Димитријевић је, по Цветковићевом уверењу, недвосмислено показао сву сложеност и обухватност нумизматичке науке, истичући да

³⁴⁴ Исто, стр. 99.

³⁴⁵ Сергије Димитријевић, *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српска академија наука и уметности, Београд, 2001.

је она утолико важнија и вреднија, уколико даје више простора и снажнији подстицај научним, теоријским па и естетско-философским истраживањима у граничним научним областима.

Ако се пажљивије проуче његови монографски прилози из ове области, напомиње Цветковић, све је уочљивије да су дескриптивна и табеларно-схематизована приказивања само један од видова за разнолике систематизације сваковрсног материјала, који ствара поуздане темеље за даља аналитичка и компаративна преиспитивања, евентуално нове закључке, изворне поставке које задиру у готово све напред поменуте истраживачке сфере.

Разговарајући и коментаришући значајније научне подухвате Сергија Димитријевића, Цветковић је међу првима приметио да он у своје нумизматичке студије, делимично прожете елементима нужне дескрипције, парцијалног схематизма и мноштвом богате фактографске грађе, уноси, поред непосредног опажања, снажну стваралачку интуицију, једну врсту осећања за унеколико вишу сазнајну истину. Његови оригинални стваралачки и имагинативни продори и сазнања били су заснивани на одговарајућој грађи и аргументацији, захваљујући којој је донекле превазилазио „метафизичку“ природу самих појединих открића. Али је свему томе, као и урођеном смислу за самосвојну иновативност, указује Цветковић, уз мало поетског пренаглашавања, претходио огроман рад, продубљени смисао за систематизацију, феноменална меморија, скоро чулно препознавање неуочљивих, делимично излизаних, детаља на примерцима средњовековног српског новца, што је узростало до једне врсте особене уметности разазнавања, спецификовања, разлучивања битног од неважног, при сагледавању и решавању присутних проблема у области новчарства. То је, како примећује Никола, захваљујући његовој вишесмерној даровитости, ренесансној ерудицији, извор-

ном надахнућу, постепено доприносило изграђивању специфичне методологије, философије и поетике овог полифног делатника и полихистора.

Поред откривања важних аргумената економско-политичке природе, Димитријевић је, запажа Цветковић, успео да реши и нека деликатнија историјска питања. У том смислу је драгоцено његово убедљиво тумачење појаве ћириличких и латиничних натписа на новцу. При том, подвлачи да је то врло сложено питање за чије разумевање су значајни градови у Приморју, који су користили латиницу, и да је новац где је на једној страни ћирилични а на другој латинични натпис, сведочио да је био намењен целом подручју државе и наглашавао њено јединство.³⁴⁶ У студији *Нова серија нових врста српског средњовековног новца* III,³⁴⁷ како је Цветковић уочио, Димитријевић утврђује постојање специфичног, до тада незнаног периода између заузећа Сера, 24. септембра 1345. и крунисања за цара Срба и Грка, 16. априла 1346, када је Душан био цар Византије остајући при томе краљ Срба.

³⁴⁶ С. Димитријевић: *Проблеми српске средњовековне нумизматике I*, стр. 11-22 прештампано у: С. Димитријевић: „Проблеми српске средњовековне нумизматике“, Српско нумизматичко друштво, Београд, 2006, стр. 11-93.

³⁴⁷ *Старинар* XVIII, 1967, стр. 119-138, прештампано у *Нове врсте српског средњовековног новца*, Српско нумизматичко друштво, 2005, стр. 129-166

Лирско-уметнички опис неколико изузетних примерака српског средњовековног новца

У једној прилици, средином лета 1975, Цветковић је, са неколико другова песника (књижевник Драган Радовић аутор више књига и песник Драган Здравковић), посетио дом Сергија Димитријевића (Булевар Револуције 126). При том су изразили жељу да их Димитријевић непосредније упозна са неколико занимљивих поетско-уметничких појединости из области нумизматике. Као скромни познаваоци ове области интересовали су се за лирски дух и смисао, као и за ликовно-уметничке, иконографске и животно-документарне детаље.

Овде, с разлогом, скрећем пажњу на приказ животне и радне атмосфере и ситуације у Сергијевој соби, који је описао Цветковић.

Димитријевић је врло радо прихватио да, нарочито младим песницима, мајсторски прикаже најзанимљивије лирске и естетско-уметничке фрагменте из српског средњовековног новчарства. При том је, забележио појединости о изгледу албума са великим бордо корицама и маркантним фотографијама у њима, припремљеним за објављивање будуће књиге о иконографији српског средњовековног новца. Одмах је издвојио уметнички урађену фотографију динара краља Милутина са владаром у седећем положају, која је увећана четрдесет пута. То је младим песницима изгледало као привлачна уметничка слика, са пуно складно стилизованих облика, са израженијом пластиком и обрађеним рељефним површинама са више симболичких детаља, који су у врло прикладном међусобном сазвучју. Тада је Димитријевић гостима указао на колмовану косу краља Милутина, која се „као код неких младића данас,

спушта до врата.“ Овим поређењем хтео је да актуелизује и приближи нашем времену, нешто од графички уобличеног и стилизованог, што се могло видети на овом примерку кованог новца. Цветковић у опису, са своје стране, инсистира на равномерно распоређеним увојцима који се спуштају низ владарево лице и негде изнад рамена коврцају у две волуте. Додаје и запажање о њиховој изразитијој наглашености, као и да се „налазе у истој равни са подигнутим шакама...“.

У овом разговору, Димитријевић је себи пустио на вољу да мало лирски прикаже зупчасту круну „са три основне гране“, опис ратничког одела, те коњички огртач „испод кога провирују слободне руке, а на шакама кожне рукавице. Ту Сергије указује на троделност увојака, зубаца круне, те заставу тробојницу, упућујући песнике на богату и слојевиту симболику броја три.³⁴⁸

Додајмо овде да је Цветковић, пратећи ову Димитријевићеву суптилну анализу ликовних представа на динару краља Милутина, забележио да се она разликује „од тада уобичајених иконографских приказа (...) о дочаравању владаревог лика и портрета.“ Ту се очитују напори калупара да понуди једну врсту подражавања реалистичког портрета, а све те визуелне представе на лицу и наличју поме-

³⁴⁸ Цветковић је у том моменту покушао да зађе у извесну уметничко-естетску анализу, упоређујући, мало предимензиониране шаке у рукавицама, са увојцима таласаве косе, уз процену колико се пута они садрже у тим повећим шакама. Тај покушај естетског вредновања ових односа и димензија, био је инспирисан Димитријевићевим лирски понесеним описима. Напоменимо овде, да се за сво ово помало поетски срочено казивање, могу наћи одговарајуће потврде у Димитријевићевој студији „Нове врсте нових серија српског средњовековног новца“, посебан отисак из *Старинара*, нова серија књ. XV-XVI, Београд 1964-1965, стр. 118; прештампано у С. Димитријевић, *Новац српских средњовековних владара*, стр. 57-58.

нутог Милутиновог новца „пружају драгоцене податке о раноренесансним појавама у нашој средњовековној уметности.“

Промишљајући нека од ових казивања Сергија Димитријевића, као и студијске прилоге, Цветковић бележи да она могу бити од важности за историју „наше ликовне уметности средњег века“, нарочито када је реч о одступањима од уобичајених иконографских представа, у настојању да се досегне извесна портретска основа у грађењу ликова.

Обојица смо сведоци, да је мој отац Сергије скоро у сваком разговору, чак и у узгредним разматрањима, истицао да је овде дошла до одређеног изражаја једна још увек недовољно позната уметност. Уосталом, целина *нумизматичких дела* Димитријевића, некада директно, а у другим приликама индиректно усмерава пажњу на оваква ликовна асоцијативна виђења.

У наставку овог разговора и сусрета са лесковачким песницима, Димитријевић је, према Цветковићевом казивању, још убедљивије и сликовитије говорио о одважној, првој појави световног женског лика на српском средњовековном кованом новцу, потом о супружанском велу, па чак и осмеху, те о допадљивости спуштања драперије на огртачу, као и о „гицама“, како је говорио Сергије, виновој лози и птицама певачицама.³⁴⁹

Ту је Димитријевић описивао огртач, који краљица и краљ имају на себи, начин њиховог закопчавања на врату, истичући „диван грациозни покрет леве руке којом кра-

³⁴⁹ Димитријевић је, при том, речима, гестом и покретом руке скоро цртао и досликавао „први, и то још насмешени (световни) женски лик на новцу. Краљица има супружански вео на глави, који се налази испод зупчасте круне и спушта се у тананим, мало изломљеним наборима...“ – Н. Цветковић: „Уметничко-поетске представе на српском средњовековном новцу“, у књизи *Живети пуним животом*, стр. 105.

љица држи узицу испод браде“, и ту се диви, реалистичком духу приказивања ових појединости.

Према Цветковићевом писању, мој отац је, не мењајући тон и ритам казивања, доста убедљиво словио о разноврсним западним културним утицајима, оцењујући да је поменути префињен и складан покрет руке „стигао у балканску иконографију у XIII веку и видимо га на фресци ктиторице Десиславе, из 1259. године, у Бојанској цркви код Софије.“ Овде се несумњиво очитује солидно познавање ликовних појединости у западној и источној иконографији, уз могућност компаративних испитивања.

Димитријевић се даље бавио изгледом руке, у којој краљица држи висок и леп кринов цвет, запажајући научене рукавице са епиманикама, и при том помиње француске утицаје у XII веку, што се односе на Јелену Анжујску, мајку Драгутина и Милутина. При том подвлачи да је крин елемент у грбу владајуће династије у Француској, што је истовремено и симбол Богородице и нечег световног.

Све ово, како Цветковић даље описује, било је нека врста увода за обраћање пажње краљичином престолу, који је приказан у одговарајућој перспективи, а постављен је на токареним стубићима, који при врху имају обликоване украсе. Према Димитријевићевим речима, које Цветковић преноси, седиште престола је лепо декорисано косим и укрштеним урезима. Међутим, на појединим другим, пробушеним, примерцима ти се детаљи још јасније виде. И наставља да се диви неким детаљима, којима је обликован престо: „То је права дивота!“ – додаје и неко од присутних песника.

Димитријевић наставља да разлаже појединости у вези са престолом, указујући да се један такав, од токарених делова, јавља на једној фресци у Сопоћанима, на месту где је приказана прича о Јосифу; па додаје да је „сличан престо сачуван у Дечанима, уз опаску да га нису могли да-

тирати, али „ево ту нумизматика решава тај проблем. У питању је крај XIII и почетак XIV века.“ Овом појединошћу, по Цветковићевим речима, мој отац је хтео да апострофира добре могућности нумизматике у разрешавању појединих питања из других, у много чему различитих области и сфера.

Овде, приводимо крају занимљива, лирска разматрања што се односе на бројне ликовно-уметничке, естетске и симболичке појединости, што су присутне у српском средњовековном новчарству, које је овај велики зналац нумизматике, са изузетним задовољством и животном радошћу описивао и дочаравао, скоро свима, који су имали прилике да га упознају и сусретну у поетски распеваном амину.

Скренимо овде пажњу на неколико важнијих појединости садржаних у одељку ове књиге о нумизматичким захватима, које је Цветковић приказивао на различите начине, понекад са мало поетског претеривања, и пренаглашавања неких елемената, што се овлашно провлачи у појединим прилозима.

Поменуто поглавље започиње песмом *Corpus nummorum Serbiae*, посвећеној Добросаву Бјелетићу Баћи, директору Завода за уџбенике и наставна средства, који је финансијски припомогао Српској академији наука и уметности да публикује две вредне и корисне књиге мога оца. То је, према *Уговору о поклону* Збирке средњовековног новца Сергија Димитријевића и оснивању *Легата Сергија Димитријевића* при Архиву САНУ, била обавеза Академија.³⁵⁰

³⁵⁰ Наведени документ налази се у породичној архиви аутора, а објављен је у књизи Н. Цветковића *Астроном – песник – друмовник – Милан С. Димитријевић*, стр. 226.

Стихови су први пут прочитани приликом помена и породичног сусрета у Алеји заслужних грађана, у присуству чланова фамилије, као и поменутог Бјелетића и Миливоја Павловића.³⁵¹

У белешкама о Сергију Димитријевићу, као великану српске нумизматике (што је Цветковићева формулација), поред основних биографских података, изложена су запажања о историјату настајања нумизматичке збирке, њеној важности, и визијама замишљаног *Corpusa*. Овај прилог је благовремено био припреман као поговор за књигу С. Димитријевића *Средњовековни српски новац* (Београд, 1997), али је изостао због неслагања уредника и редактора, можда због извесних неодмерених формулација и неадекватних епитета. У овој књизи, тај текст се по први пут објављује, а представља неку врсту компилације из ранијих Николиних написа о нумизматичком стваралаштву мога оца.

У поглавље о Димитријевићевим нумизматичким дометима, уклопљен је и Цветковићев младалачки приказ, више назнака, о Сергијевом чланку *Хронологија Душановог царског новца*, са неколико упадљивијих похвала, писан вероватно у раним студентским данима, када је био обузет изузетном и унеколико ингениозном личношћу свог великог Учитеља, који је судбински утицао на његов списатељски развој. Тако се могу објаснити и оправдати и поједине усиљене и непрецизне одреднице. По свој прилици, и овај текст се сада, по први пут, публикује,³⁵² што увидом у

³⁵¹ Напоменимо овде узгред, да је Цветковић инспирисан животним вјерују мога оца, чије је гесло било: *Живети пуним животом*, написао три песме, од којих су I и II објављене на почетку истоимене књиге, а наредна у Николиној књизи *Живот као делање – Политичка делатност Сергија Димитријевића*.

³⁵² Имајући ово у виду, предложио сам Цветковићу да евентуално дотера и усаврши овај рани, почетнички приказ/знаку, што није прихватио, у журби да ова књига, која се већ дуже време припрема, бу-

Цветковићеву библиографију, која је у фази припреме, није могло да се утврди.

Уз подршку мајке Надежде, која га је свесрдно подржала и помогла му саветима, као и да комплетира неопходну литературу, обезбеди сепарате (а задовољство ми је да сам лично обезбедио одговарајуће фотографије), Цветковић је написао обухватнији студијски прилог о новчарству краља Милутина, служећи се нумизматичким делима оца Сергија.³⁵³ Текст почиње фрагментом/мотом из песме *Corpus nummorum Serbiae*, и позивом да умна зубља великог Учитеља сине, а у уводном делу се бави Нумизматичаревим модерним ренесансним духом, уз истицање његовог полифоновог дела. То му је послужило као пролог да укаже на неке општије аспекте о српском средњовековном новчарству и Димитријевићевим погледима на новац краља Милутина. Потом следи осврт на динаре овог великог ктигтора и неимара цркава и манастира, као и на присуство његових сребрних кованица, које се налазе у *Каталогу збирке Сергија Димитријевића*, што је у студијском прилогу илустровано и са две пажљиво одабране фотографије. Цветковић је обратио одговарајућу пажњу Сергијевом раном студијском виђењу новца краља Милутина. Студија се завршава освртом на његове поједине новчане врсте и ту даје

де објављена, као још једно сведочанство о моме оцу, који га је у раној младости фасцинирао снагом своје изузетне личности. При том, Никола се донекле придржава начела да тежња ка савршености носи велику опасност да се убије и поништи оно што је добро, и уз извесне мањкавости, прихватљиво.

³⁵³ Н. Цветковић, *Погледи на новчарство краља Милутина у нумизматичкој збирци и делима Сергија Димитријевића*, у књизи: *Манастир Бањска и доба краља Милутина*, Зборник научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској Митровици, уредник Драгиша Бојовић, Центар за црквене студије, Ниш, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Манастир Бањска, 2007, стр. 183-198.

опште податке о динару са представом владара који седи и полудинару из тог времена.

У чланку *Новац српских средњовековних владара*, са мало претенциозним поднасловом *Сабрана нумизматичка дела др Сергија Димитријевића*, указује се на књигу *Нове врсте српског средњовековног новца* (2005), где је на једном месту скупљена серија од близу десетак студија, са донекле сличним насловима, што су настајале у распону од две деценије (1958-1979). Ту се скреће пажња на чињеницу да је Димитријевић обелоданио интересантна открића нових врста, у којима је научно саопштио њихову припадност и редослед ковања, образлагао специфичности ћириличних и латиничних натписа, те аналитички залазио у ликовно-симболичке детаље на кованом новцу.

У приказу се указује на *Проблеми српске средњовековне нумизматике* (2006), што је обogaћено драгоценим разматрањима о различитим оставама, контрамаркама на средњовековним српским и босанским динарима, резултатима истраживања и ископавања на Новом Брду и постхумно објављеним текстом о збирци Балтазара Богишића и спорном и дискутабилном Сент-Андрејском налазу.

У вези са делом о *Новцу српских средњовековних владара* (2006) скреће се пажња на три целине: у првој се публикују новчане емисије Драгутина, Владислава II, Милутина, укључујући ту и *Новац кнеза Лазара*, упоређивање његовог у односу на новац других обласних господара, те новац града Смедерева. Наредна целина обухвата истраживачке студије о ситном бакарном новцу фоларима, бакарним новчаним врстама приморских градова, византијском и бугарском новцу. У трећој целини су, поред осталог, текстови писани за *Енциклопедију Југославије*, овога пута штампани интегрално; а дело су оплеменили и детаљи из Сергијеве личне архиве, преписка са знаменитим нумизматичарима, као и назнаке о прегледаним музејима и збирка-

ма. Колекционарским наклоностима Димитријевића и њиховој улози у студијском стваралаштву, дато је одговарајуће место; а ту су и прилози о археолошким и минералошко-геолошким изучавањима лесковачког краја.

На крају, да поменем и два Цветковићева студијска прилога о слојевитим космичко-поетским и симболички разуђеним визијама у иконографији српске средњовековне нумизматике у делу и стваралаштву мога оца Сергија. У првом прилогу, поред општег погледа на симболику неба и небеских тела, обрађује се симболичка представа полумесеца, као и појава облака и облачића у сликовно-поетском смислу;³⁵⁴ у другом се указује на астрално-симболичке представе петокраке и шестокраке звезде, те на појаву звезда и Сунца, уз пратеће мотиве (крин, крст, скиптар, крстати барјак и сл.) у српском средњовековном новчарству.³⁵⁵ Полазиште за оба ова прилога, поред *Каталога српског средњовековног новца* била је моја студија о космичким мотивима у српској средњовековној нумизматици.³⁵⁶

Рецимо на крају, да смо се у овом прилогу осврнули на најбитније погледе Николе Цветковића на нумизматичку збирку и стваралаштво Сергија Димитријевића. После општих указивања на вредност и значај српске средњовековне нумизматике и кратког приказа Цветковићевих исто-

³⁵⁴ Н. Цветковић, *Космичко-поетске и симболичке визије у иконографији српске средњовековне нумизматике у делу Сергија Димитријевића* (фрагмент), Зборник радова конференције *Развој астрономије код Срба V*, Београд, 2009, стр. 481-488.

³⁵⁵ Н. Цветковић, *Космичко-поетске и симболичке визије у иконографији српске средњовековне нумизматике у делу Сергија Димитријевића* (II), Зборник радова конференције *Развој астрономије код Срба VI*, Београд, 2011, стр. 707-718.

³⁵⁶ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, Зборник радова конференције *Развој астрономије код Срба IV*, Београд, 2007, стр. 461-476.

ријских запажања о процесу настајања поменуте збирке, скренули смо пажњу на дескриптиван лирско-уметнички опис неколико особенијих примерака српског средњовековног новца. А у завршном делу овог текста сажето смо назначили садржај другог одељка ове књиге, што се, према Цветковићевој формулацији односи на „великана српске средњовековне нумизматике“ и пружа основу за евентуална даља истраживања у овом смеру.

СЕЋАЊА ЛЈУБИЦЕ ЦУЦЕ СОКИЋ НА БОРАВАК У ПАРИЗУ

У Париз сам отишла после завршене Уметничке школе у Београду, негде у новембру 1936. године и тамо сам боравила до августа 1939. године.

У то време био је приличан број наших сликара у Паризу. Организовали смо неку врсту Удружења ликовних уметника. Покојни Пеђа Милосављевић је био секретар тог Удружења, које је окупљало све заинтересоване.

Колико се сећам, изложба једне веће групе југословенских уметника организована је под покровитељством министра Пурића. За ту прилику је била закупљена једна галерија, разуме се, приватна, јер су тамо галерије углавном у поседу појединаца. Та изложба је остварена почетком 1937. године и на њој је учествовао Бора Барух, Пеђа Милосављевић, Васа Поморишац, Рајко Леви и други. Том приликом изложила сам серију цртежа са бувље пијаци, што се може видети и из каталога који сам сачувала.

Питамо да ли су ти цртежи носили и неке социјалне мотиве?

– То су биле сцене са пијаци, оно што се тамо догађа... Цртала сам што сам углавном видела, људе у покрету, пијачну атмосферу, детаље који су ми привлачили пажњу...

Ту додаје да је својевремено песник Јован Поповић, за слику *Црвена кућа*, која је настала у Паризу (1937), писао да изражава нешто социјално, извесну атмосферу чамотиње и сивица живота... А ја сам једноставно сликала оно што сам видела гледајући кроз прозор стана у коме сам живела.

Тамо у дворишту заиста је била једна упадљиво обојена црвена кућа, што сам ја пренела на платно. Поповић је у томе видео неке социјалне мотиве, каже сликарка, одмахујући руком у којој држи кичицу.

Касније, 1939. године, организована је још једна изложба југословенских уметника. На тој другој изложби је, чини ми се, поред осталих, учествовао сликар Зоњић...

Бора Барух је имао атеље у улици Impasse de Rouet, где је и становао, живео и спавао.

Напомињемо да су се, према расположивим подацима, у том атељеу одржавали састанци симпатизерске групе Боре Баруха.

- Знали смо да је Бора лево оријентисан, да нешто ради, окупља људе, састаје се, али он о томе никада није причао, вероватно из конспиративних разлога... О томе и нисмо разговарали...

Са Бором сам око осам месеци делила атеље, у једној другој улици, и то од почетка 1937. па до јесени исте године.

И Бора и ја смо сликали тај атеље; он из једног угла, а ја из другог... Постоји слика тог атељеа.

У то време је на путу за Шпанију, кроз Париз прошао Ђорђе Андрејевић Кун. Он је тада, вероватно, и преноћио у том атељеу.

Пред рат Бора Барух и Елвира становали су близу Коларчевог универзитета. Одлазила сам код њих у посету. Они су ми даровали једну слику...

- Последњи пут сам га видела у време када је почео рат; прошло је можда десетак дана како су Немци ушли... Ишла сам за неке лекарске налазе и резултате за болесног оца, у улици Краља Милутина. Било је подневно време. Уједанпут, видим групу Јевреја са жутим тракама. Седе на огради и једу.

- Боро, зар си ти ту, питам га изненађено. Поздравили смо се, загрлили, поразговарали... Било је то последње наше виђење.

Касније сам сазнала да је затворен у логору на Бањици. Неко је донео једну цедуљу од њега. Писало је да је ухапшен и порука: *Урадите све што можете*. Покушали смо, али ту се није могло ништа учинити, јер је полицији био познат као комуниста, а уз то још је био и Јеврејин...

- Бора је био увек помало сетан, замишљен, са сенком туге на лицу, сећа се Љубица Сокић. - Деловао је меланхолично и некако збуњено...

Поново се у разговору враћамо на прву напред поменуто изложбу, и наглашавамо да се у мемоарским материјалима за ту изложбу, понајвише истичу Љубицини цртежи са бувље пијаце, можда због социјалне теме, питамо?

- На тој изложби био је већи број мојих цртежа. Мене је тада занимала у првом реду питорескност, а вероватно је било и социјалних елемената, у оној мери колико је тога присутно у детаљима саме бувље пијаце...

У разговору сазнајемо да та упадљивија *Црвена кућа* није сликана са неким посебним социјалним и политичким намерама... При том, сликарка изражава извесну уздржаност, када је реч о евентуалном својатању појединих њених дела од стране социјалних писаца и уметника.

Академик Љубица Сокић
Сећања забележио доц. др Никола Цветковић

Поштована другарице Сокић,
Изучавајући животни пут и дело револуционара и научника др Сергија Димитријевића, који је половином августа сахрањен у Алеји заслужних грађана (поред Пеђе Милосављевића), запазио сам да се у његовим студијским

радовима (*О политичкој делатности Боре Баруха у Француској*, Ниш, мај 1987), помиње ликовна изложба коју је почетком 1937. год. организовала Управа Удружења југословенских студената у Паризу. На тој изложби су, према овом сведочењу, поред Боре Баруха и Вас, учествовали: Пеђа Милосављевић, Рајко Леви, Васа Поморишац, који се појављује на фотографијама са те изложбе, а можда и сликари Зоњић и Марко Челебоновић и скулптор Стеван Боднаров. Ви сте тада, како пише Сергије Димитријевић, изложили серију цртежа са бувље пијаце.

Напомињем да сам ову изложбу поменуо у оквиру своје студије „Неки видови активности студената Београдског универзитета у Паризу (1935-1937 године)“, објављене у зборнику „Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији“, књ. 1, Београд, 1986, стр. 267 – о чему бих Вас детаљније информисао.

Замолио бих Вас за краћи разговор о томе, када бих, уз допуштење, забележио Ваша сећања у смислу допуне већ постојећих мемоарских казивања.

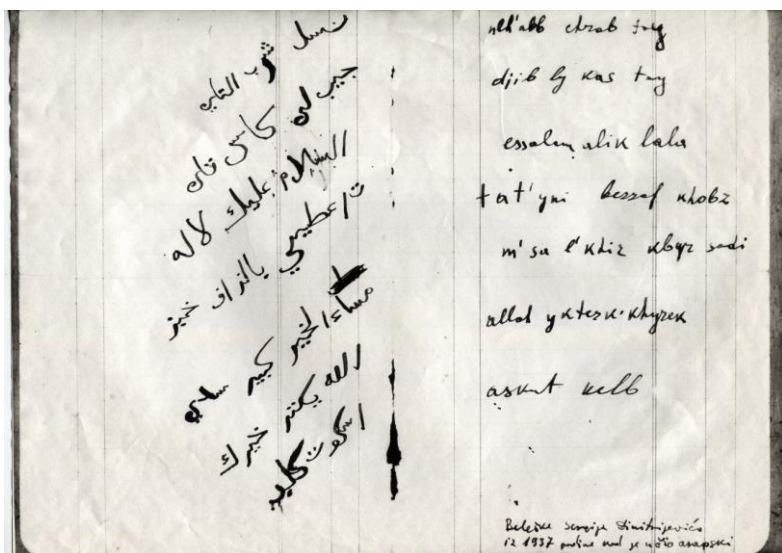
Молим Вас да ме о евентуалној спремности за овај разговор, у време када је то Вама најприхватљивије, обавестите на адресу: Доц. др Никола Цветковић, Филозофски факултет у Приштини, Маршала Тита бб, Група за југословенску књижевност са српскохрватским језиком. Моја адреса у Београду: Н. Цветковић, ул. Владислава Бајчевића бр. 15/16. Пошто немам телефон у стану, јер је то ново насеље, Миријево, ако Вам није тешко, обавестите моју супругу Драгојлу – Дуду Цветковић, преко Уставног суда Србије где ради као самостални саветник, телефон: 658-775, локал 246.

Надам се да ћете имати разумевања за настојање да забележим и овај вид Ваше активности о којој пише С. Димитријевић, и да ћете ми изаћи у сусрет.

С пуно поштовања за Ваше дело и личност,
уз срдачне поздраве

20. децембар 1987.
Београд

Никола Цветковић

Белешке Сергија Димитријевића, из 1937. године, када је учио арапски
(Из личне архиве Сергија Димитријевића)

ЛИЦЕ И НАЛИЧЈЕ ПАРИЗА³⁵⁷

Где год се спомиње Париз, говори се о њему као о граду веселја. Са свих страна долазе богаташи жељни провода. Читави квартави барова живе на њихов рачун. Жене целога света упрле су очи у Парижанку, копирајући њено одело. Да, тачно је да има укуса. Али се не треба томе чудити. Та то је њена професија. Хиљаде лепих жена, укусно одевених, седи по ресторанима васколики дан. Странкиње их копирају, одевају се као и оне, долазе у исте ресторане и, жељне авантура, конкуришу им. Тако проституција из беса потискује ону из беде.

Па где је онда извор париске моде? Код проститутке. Код њених напора да се прикаже што лепшом. Она то мора да чини, јер је услед нужде и кризе конкуренција огромна. У Паризу се бави проституцијом око 150.000 жена. Све вас ово можда чуди. Сматрате да претерујем. Тражите ону другу, праву Парижанку. Али она није оваква каквом је ви замишљате. Она се одева по моди, која је већ давно обишла свет, јер купује јефтине ствари око којих се нико не граби. Њу ретко виђате по ресторанима, јер је запослена. Жену коју тражите, ње нема у Паризу.

Није то једина ствар у којој се греши, када се говори о овом граду. Париз vara у свему. Шареном рекламом засењује вам очи. Док се дивите његовим лепотама, ви не видите његово ругло. Док се клањате његовим богатствима, он скрива своје беду. Јазбине криминала, сплетови мрач-

³⁵⁷ Послато из Париза лесковачким *Недељним новинама*, али није објављено, назначава Сергије Димитријевић у горњем десном углу.

них улица нису на периферији. Они су у самом центру, блиски али невидљиви. Велики булевари, саобраћајне артерије, кроз које дању и ноћу пулсира живот, то је једина ствар коју стварно види. А на пет корака од њих, налазе се улице кроз које се човек ноћу не усуђује проћи. Контраст је врло велики. С једне стране бљештава светлост, барови, богатство, а са друге мрак, беда и криминал.

Париски живот, то је живот богатих странаца. За њих не постоје кризе. Чланови ситних династија, индустријски магнати, племство, људи који имају пара, од којих живи Француска. Кренете ли у ноћни Париз, чућете у њему језике целог света. Али паразитски елементи изазивају код свих народа мржњу – није ни чудо што је овде ксенофобија тако развијена. Фашистичка пропаганда користи то. Потенцирајући је, она скреће пажњу са других ствари. Многа су питања актуелна у модерном Вавилону. Поред кучића обучених у капутиће по последњој моди, корачају људи који их немају. Број незапослених расте вртоглавом брзином. Сваке недеље има осам до десет хиљада непријављених. Број оних, што примају помоћ премашио је пола милиона. Дика француске индустрије, Ситроенова фабрика аутомобила, обуставила је рад. Док станови зјапе празни, под мостовима Сене, по степеништима метроа, спавају незапослени. У даљини трешти музика, квартови осветљени неонским рекламама пуни су смеха. То се новчана елита забавља. Такав је данас Париз, најлепши град света.

СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ ЗАДРУЗИ

БЕОГРАД

Част ми је предложити вам издавање књиге др Сергије Димитријевић, *Лепота српског средњовековног новца*.

*Осврт на мој досадашњи рад
на српској нумизматици*

До сада сам објавио 17 радова из ове области у научним публикацијама (*Старинар*, *Историјски гласник*, *Историјски часопис*, *Зборник Народног музеја* и сл.), у укупном обиму око 644 стране прерачунато у октаво (14 од њих постоје у сепаратима, два већа рада су у штампи, а друга три готова за штампу).

Сарадник сам *Југословенске енциклопедије*, по овом питању. У осмом тому излази велики синтетички рад о средњовековној српској нумизматици (као први чланак ове књиге).

У оквиру Историјског института, а по уговору са Републичким фондом за научни рад, задужен сам за израду *Прегледа средњовековне српске нумизматике (Corpus nummorum Serbiae)* који ће имати око 2400 страна у октаву (биће готово крајем овог петогодишњег периода).

*Извршене материјалне припреме
за предложену књигу*

У вези са радом на српској средњовековној нумизматици прегледао сам, обрадио и фотографисао око 300 јавних и приватних збирки у нашој земљи и иностранству.

Практично сам обухватио готово сав постојећи материјал ове врсте.

У мојој филмотеци има око 18.000 снимака средњовековног српског новца (а у фототеци око 72.000 фотокопија). На тај начин дошао сам до свих ретких, најбоље очуваних и најфотогеничних примерака.

Уз то филмотека омогућује израду квалитетних копија у жељеним форматима.

Разлози за објављивање овог рада

Услед досадашњих тешкоћа увида у овај материјал (велики број збирки од чега многе приватне), рђавог стања (излизаност и оштећеност) највећег броја познатих примерака, ситних размера новца и одсуства систематског увида у овај материјал, његова културна и научна вредност практично је била непозната.

Док сам научни значај овог материјала учинио приступачним нашој јавности објављивањем 109 непознатих врста сребрног и бакарног новца (серија се наставља), естетске и уметничке вредности овог материјала остале су још увек сакривене. Чак и после публицирања *Corpus-a* оне би остале непознате услед малих размера [фотографија] слика, и избора који је вршен по другим критеријумима, а не естетским, и другојачије студијске обраде.

Велика културна и уметничка вредност новца средњовековне српске државе који по богатству представа и орнаментике и по броју врста и варијанти, разноврсности својих примерака и уметничком садржају, спада међу најзначајнија светска нумизматичка наслеђа, захтевају посебно објављивање естетских елемената овог материјала.

На тај би начин дошла до пуног изражаја и афирмације једна важна, заиста велика и досад неуочена компонента српске средњовековне културе и уметности.

Овај би рад имао врло велики значај не само за нашу и светску археологију, историју, посебно историју средњовековне уметности и историју примењене уметности, већ и за све садашње уметнике уопште и целу културну јавност како код нас тако и у иностранству.

Подаци о обиму књиге

У питању би била књига:

1. Која би имала формат вашег издања *Лепенски вир*. (Пошто се ради о археолошком материјалу то би одговарало таквој колекцији).

2. Која би имала 440-450 страна од чега 400 страна на кунстдруку.

Структура књиге

Књига би обухватала:

– Студијски осврт на средњовековни српски новац уопште, на богатство српских средњовековних новчаних емисија и на њихов културни, естетски и уметнички значај (цирка 30-40 страна).

Заједно са општим резимеом на једном страном језику (цирка 10 страна).

Укупно 40-50 страна.

2. Приказ 100 најлепших и најинтересантнијих примерака средњовековног српског новца (слика једне стране новца).

Укупно 400 стр.

Приказивање примерака било би извршено на следећи начин: Сваком снимку биле би посвећене 3 стране (а 4. би остала празна).

На првој страни били би дати сумарни подаци о врсти новца, његовој припадности, времену ковања и збирци у којој се налази, и то на два језика.

На другој страни био би дат детаљан опис свега што се види на сликаном делу новца.

Уз то би дошао посебан осврт на поједине детаље, њихов историјски, документациони, естетски и културни значај (техника, представе, мода, хералдичка обележја, симболи и сл.), и донела кратка естетско историјска анализа и указало на значај свега тога. То би износило око једне целе стране текста. Евентуално кратак резиме на страном језику.

На трећој страни био би снимак увеличан 49 пута (пречник најкрупнијих динарских врста имао би 14-15,5 цм).

Обавезе и рокови

На основу потписаног уговора и примљене аконтације, аутор би припремио цео рукопис (заједно са фотокопијама формата самих клишеа) до 31. децембра 1971. године.

25. јануар 1971.

Београд

Другарски вас поздравља
Др Сергије Димитријевић
научни саветник

НУМИЗМАТИКА

[Белешке и назнаке из архива Сергија Димитријевића]

- Нумизматиком се бавим 43 године.

- Још као ђак гимназије сарађивао сам са Народним музејем у Београду и набављао нумизматичку литературу из иностранства и дописивао се са страним нумизматичарима, на пример познати нумизматичар Мушмов из Бугарске (1929).

- Данас имам најбогатију приватну нумизматичку библиотеку.

- Данас располажем великом и квалитетном збирком римског царског новца и са збиркама средњовековног српског и бугарског новца које су по броју заступљених врста најјаче на свету. Тако, на пример, српска збирка садржи 268 основних врста, односно 1800 примерака тј. различитих врста, подврста и за науку значајних варијанти. Ова збирка као и подаци и фотографије средњовековног српског новца сакупљени систематским прегледом око 130 европских и југословенских музеја и приватних збирки пружају велике могућности за научни рад у овој области. Посебан значај за научну обраду ове материје представља фототека, која обухвата око 14000 фотографија средњовековног српског новца, стварана из сопствених средстава.

- Нема тепиха и завеса.³⁵⁸

³⁵⁸ „Мој муж је, у почетку код фотографа правио нумизматичке фото-копије, али није био задовољан њима. Зато је сам почео да снима фото-апаратом, из љубави према нумизматици. Јесте да све то скупо стаје, то сакупљање старог новца и других реткости, али, веруј-

- У почетку плаћао израду фотографија.
- Већ годинама сам фотографишем и радим фотографију.
- Портрет ц. Душана, к. Лазара и Турђа Бранковића.³⁵⁹
- Новац Вука и Турђа Бранковића и Стефана Лазаревића.
- Димитријевић каже да је средњовековна српска нумизматика по броју врста и варијанти једна од најбогатијих нумизматика средњовековне Европе.
- Пошто су до сада били приступачни јавности углавном слабо очувани и излизани примерци, то је велика естетска и уметничка вредност средњовековне српске нумизматике остала неафирмисана. Када ова врста примењене уметности буде доступна научној културној јавности она ће несумњиво заузети место покрај икона, фресака, стећака и средњовековне архитектуре.
- Средњовековни српски новац кован је у периоду од 2,5 века, од почетка XIII века до средине XV века.
- Новац кује 37 владара и феудалаца, 12 градова и рударских центара.³⁶⁰

те, није нам жао, као што мој муж каже, што у нашој кући нема ни тепиха, ни завеса...“ - Божидар Кнежевић, „Ризница старог новца“, *Политика*, 21. фебруар 1965, стр. 12, и у књизи *Новац српских средњовековних владар*, стр. 588. Нема сумње да је у ову импозантну нумизматичку збирку уложена велика сума новца породице Димитријевић; иначе Сергију су, као тешком плућном болеснику, сметали теписи и завесе пошто сакуупљају прашину, а оне смањују и дневну светлост.

³⁵⁹ Овде се помињу три јединствена портрета на примерцима из Димитријевићеве збирке.

³⁶⁰ Види *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића* (2001).

- Сви српски владари [од краља Радослава – примедба Н. Ц.] и добар део познатих феудалаца кују свој новац. Њега имају и неки ситни феудалци, на пример челник Смил који се појављује у историјским изворима као сведок на једном дубровачком уговору. На српском новцу појављују се и жене, супруга цара Душана Јелена и жена краља Вукашина [неидентификована краљица постоји и на Милутиновом новцу – примедба Н. Ц.].

- *Тешкоће у раду.*

- Да би се добила просечна тежина једне врсте, треба наћи најмање 10 исправних примерака и премерити их. За поједине врсте Димитријевић је утврђивао тежину неколико десетина или стотина примерака.

- Сваки примерак средњовековног српског новца на који се наиђе у приватним или јавним збиркама треба описати, одредити врсту, упоредити са осталим примерцима те врсте и утврдити којој познатој или непознатој подврсти или варијанти припада.

- На основу збирке и документације Димитријевић је досад објавио 7 научних радова, а два рада већег обима се налазе у штампи [од 1957. до 1964. објавио је поменуте научне радове из нумизматике – примедба Н. Ц.]. У припреми је и *Преглед средњовековне српске нумизматике*, који у радној подели има 6 томова.

- Збирка садржи велики број непознатих врста. Двадесет и пет таквих из своје збирке и иностраних музеја Димитријевић је већ објавио у посебном раду, а у радовима који су у штампи објавиће још 31.

- У првој серији објављени су по први пут средњовековни српски новци са грчким натписима (новац царице Јелене), новац Балше II Балшића кован за Скадар и др. По-

следњи поменути примерак је посебно интересантан, јер се на њему по други пут у српској средњовековној нумизматици појављује презиме на *ић*.

(Са оригиналног рукописа прекуцала Надежда Димитријевић. – Скица дата од стране С. Д. новинару *Политике* Божидару Кнежевићу. Да ли је објављено, не знам?).³⁶¹

³⁶¹ Објављено: Божидар Кнежевић, „Ризница старог новца“, *Политика*, 21. фебруар 1965, стр. 12, и у књизи *Новац српских средњовековних владар*, стр. 587-588.

ИЗВРШНОМ ОДБОРУ САНУ

Београд

Кнез Михајлова бр.35

У складу са завештањем мог покојног супруга СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА својевремено учињеног у писаној и усменој форми Председништву САНУ, пала ми је у део дужност да учиним предлог за оснивање „ЛЕГАТА СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА – НУМИЗМАТИЧКА ЗБИРКА СРЕДЊОВЕКОВНОГ СРПСКОГ НОВЦА“.

У духу стваралачке намере и хтења научника Сергија Димитријевића, предајем Српској академији наука и сав пратећи материјал наведен у завештању (опоруци) САНУ у писаној форми од 2. XII 1973. године.

Српска средњовековна нумизматика представља изузетну научно-културну, документациону и естетско-уметничку вредност, како по великом броју врста и варијанти, тако и по богатству ликовних представа и орнаментике.

Легат је дело које само собом сведочи о богатој прошлости српског народа и као такав омогућиће изучавање и представља благородно извориште за нашу националну историју.

Молим Председништво САНУ да, с обзиром на измењене околности, размотри следеће услове под којима се овај Легат оснива, а што је у свему у складу са жељом мог покојног супруга:

1. да се Легат чува као целина у САНУ;
2. да се објави *Каталог* комплетне збирке средњовековног новца Сергија Димитријевића;

3. да се организују као адекватне целине и објаве сви радови Сергија Димитријевића из области нумизматике;
4. да се објави припремљен рукопис Сергија Димитријевића *Лепота новца средњовековне српске државе*;
5. да се за објављене радове исплати хонорар;
6. да САНУ, на одговарајући начин, обезбеди смештај збирке, њену сигурност и учини је доступном истраживачима и научној јавности.

ОПРОШТАЈНА РЕЧ
(На сахрани Надежде Димитријевић, у Алеји заслужних
грађана)

Надежда Димитријевић у зрелим годинама.
(Из архиве Надежде и Сергија Димитријевића)

*Многопоштовани скупе,
Уважена породице,
Драги пријатељи и родбино,*

Имам тешку дужност да се овог тужног дана, у име породице и родбине, опростим од наше драге Наде Димитријевић, наше тетка Белке.

Окупили смо се овде, тужни зборе, да је испратимо њеној вечној кући и садругу, супругу Сергију Димитријевићу. Прилика је да кажемо реч истине о њеном широком и племенитом срцу, стваралачкој снази ума и духа, њеној

узвишеној људској пожртвованости и солидарности, у свим тешким приликама и околностима.

Наша драга Нада Димитријевић, рођена Анђелковић, потиче из ове чувене и гласовите породице, из Косанчића, која је дала значајне прегаоце на друштвеном и неимарском пољу, у науци, медицини, култури, политици, просвети и уметности, као и велике родољубе и борце за слободу. Из ове породице потиче и један носилац Карађорђевог звезде.

Њен стриц, Стојадин Анђелковић, био је народни посланик, који је припадао елити власти и двора свога времена. Као такав, он је са браћом, међу којима је и Надеждин отац Аранђел, улазио у неимарске подухвате широм Србије градећи мостове, први хотел на Авали, пут Дебар-Кичево и многе друге пројекте.

Основну школу и шест разреда гимназије завршила је у Нишу, са одличним успехом, где је и живела са породицом од 1929. до 1941. године. У драматичним ратним околностима 1942/1943. завршила је осми разред Државне реалне гимназије у Лесковцу и са одличним успехом матурирала.

Ослобођење земље затекло ју је у Лесковцу, где ради у Омладинској организацији; а од септембра 1945. до новембра 1946. била је службеник Окружног народног одбора Народног фронта, са радом у локалном листу *Наша реч*. Била је дописник *Младог борца* и *Народног студента* у Београду. Својом зарадом обезбеђивала је материјална средства самохраној мајци Роски, вишегодишњој удовици.

Као сарадник *Наше речи*, сусрела се са Сергијем Димитријевићем, који се, у војничком шињелу, вратио из болнице у Бланкенхајму, где се налазио после ослобађања концентрационог логора Бухенвалд. То је био судбоносан сусрет што је у много чему усмерио њен даљи животни пут и развој.

Новембра месеца 1946. прелази у Београд, где студира на Правном факултету. Уз студије, подизање вишечлане породице (сина Милана и кћери Нине), са успехом ради у Планској комисији Народне Републике Србије, до половине 1950. године. Добитник је Ордена рада са сребрним венцем, а касније и неколико плакета града Београда за рад и залагање на развоју наше престонице.

Поред подршке супругу Сергију у његовом научном и студијском раду, улагала је велику енергију у настојању да одржи његово здравље, нарушено у концентрационим логорима Француске и Немачке.

Крајем 50-тих и током 60-тих година, заједно са супругом Сергијем, пружа сваковрсну помоћ и подршку новим генерацијама интелектуалаца из завичајног Лесковца. Неки од њих су данас афирмисани научни и универзитетски радници, привредници, народни посланици, судије, адвокати, уметници.

Надежда Димитријевић је сачинила обимну библиографију радова Сергија Димитријевића и непосредно суделовала у организовању научног скупа посвећеног животу и делу овог великог научника.

Постхумно је организовала публикавање двадесетак студија, монографија, књижевних остварења, укључујући и његова обимна *нумизматичка дела*. Захваљујући њеном свесрдном залагању, породица Димитријевић је највећу приватну нумизматичку збирку српског средњовековног новца поклонила српском народу (Српској академији наука и уметности).

Данас се, са великом тугом опраштамо од наше драге Наде, мајке, баке, свекрве, тетке и великог пријатеља свих оних који су неговали стваралачку мисао, унапређивали своју средину и доприносили укупном културном развоју свога окружења.

Свима је у души затрајао дубок бол, а највише њеној деци Милану, Нини и Лидији и најближој родбини.

Драга тетка Белка, остаћеш у нашем трајном сећању као светао пример и узор достојанственог живљења, делатног истрајавања и оптимистичког хрвања са проблемима.

Нека јој је лака земља, вечни помен и велико хвала.

Душан Цветковић

Август, 2007.

Образак бр. 7.
Такса по Таб. бр. 1 и 10 Општинских административних такса на територији града Београда од Дин. 240.- је неплатљива и не узнемије напелњена

СОЦИЈАЛИСТИЧНА ФЕДЕРАТИВНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
СОЦИЈАЛИСТИЧНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ОПШТИНА **САВСКИ БЕНАЦ - БЕОГРАД**

ИЗВОД ИЗ МАТИЧНЕ КЊИГЕ УМРЛИХ

У матичној књизи умрлих која се води за матично подручје **САВСКИ БЕНАЦ - БЕОГРАД** под текућим бројем 4102/233 за годину 1987 извршен је упис смрти:

Име и пол	Sergije, muški	
Презиме и презиме пре закључења брака, ако је лице било у браку	Dimitrijević	
Јединствени матични број грађана	//////////	
Дан, месец, година и час смрти	10. avgust 1987. god. u 17,00 čas.	
Место и општина смрти	САВСКИ БЕНАЦ - БЕОГРАД	
Дан, месец и година рођења	19.3. 1912	
Место и општина рођења, а ако је лице рођено у иностранству и држава	Pirot	
Држављанство	SFRJ	
Пребивалиште и адреса стана	Beograd, Jurija Gagarina 123	
Брачно стање умрлог	oženjen	
Име, презиме и презиме брачног другог пре закључења брака, ако је лице било у браку	Nadežda Dimitrijević rođ. Anđelković	
Име и презиме родитеља умрлог	оца	Milan Dimitrijević
	мајке	Sofija
Напомене уписа и забелешке:		

Број ///
Дана 11.8. 1987
у Београд

Томислав Савић
(попис матичара)

Издање: ИДРО - Савремена администрација
СОУП - Савремена издања - Београд, 1980
Општина за коришћење обр. бр. 11/208

Издање: ИДРО - Савремена администрација
СОУП - Савремена издања - Београд, 1980
Имени: 70.000

Извод из матичне књиге умрлих за Сергија Димитријевића

Поводом додељивања НИН-ове награде
др Сергију Димитријевићу

ПЛОДНА И РАЗНОВРСНА СТВАРАЛАЧКА АКТИВНОСТ

Богата, плодотворна и разноврсна студијска активност др Сергија Димитријевића захвата углавном шест словјевитих области: локалну историографију Лесковца и околине; историју радничког покрета и социјализма Србије, историју радничког и комунистичког покрета Југославије, укључујући ту и легални период комунистичке партије; привредну историју Србије и привредну историју Југославије и српску средњовековну нумизматику. Он је до сада написао тридесетак књига већег формата, од којих су неке и преведене; аутор је више десетина студија, чланака, сепарата из научних часописа, зборника и брошура. Његов научно-студијски и публицистички опус прелази више од пет хиљада објављених страница.

За више од четири деценије научног рада Димитријевић се креативно огледао у домену изучавања историје завичајног лесковачког краја, којој је посветио близу двадесетак већих радова са око хиљаду страница, и то почев од привредне историје и историје радничког покрета, преко етнологије, минералологије, до археологије. Сергијеве студије о друштвено-економској прошлости Лесковца и околине донеле су обиље новог материјала и мноштво оригиналних судова и закључака: о привредно-политичким приликама на овом подручју, о развоју и токовима трговине у време турске окупације, о лесковачком пашалуку, као

и о сељачким покретима у Јужном Поморављу и о улози чорбацијских елемената у овом крају.

Историја српског социјалистичког покрета и радничког покрета Југославије – посебна је и веома широка област његових студијских интересовања. Он је о овим темама објавио преко тридесет већих радова са близу две хиљаде штампаних страна, као и више од тридесет чланака у Југословенској енциклопедији и периодици. Димитријевић је, треба овде истаћи, врстан познавалац радничког покрета два у нечему различита периода: социјалдемократског и комунистичког, који посвећује велику пажњу политичком и синдикално-економском покрету радничке класе. Он се, када је реч о свим овим подручјима истраживања, јавља као врстан студијски прегалац и научник.

Изучавајући раднички покрет Југославије од 1918-1941, посебно анализира одјеке и утицаје велике Октобарске револуције на наш раднички покрет. Уз то, у средишту његове студијске пажње, налазе се, поред стварања и развојка Комунистичке партије Југославије од 1919-1921, и тешко стање и положај радничке класе од 1918-1941. Његова објављена студија о историји КПЈ легалног периода („Преглед историје СКЈ“) представља крупан резултат научно-истраживачких напора у овој области. Уз то, он има и готов рукопис веће књиге о „Измени класне структуре пољопривреде НР Србије 1930-1950“.

Димитријевић је, слободно се може рећи, један од најбољих познавалаца историје радничког покрета Србије до 1918. године и радничког покрета Југославије између два рата, посебно његовог социјалдемократског периода, социјалистичког покрета за време првог светског рата, легалног периода у развоју КПЈ, и у том контексту статуса и положаја радничке класе. У прилог томе иде и чињеница да је до сада активно учествовао (подносио реферате и су-

делујући у дискусијама) на више од тридесет пет научних скупова у земљи и на десетак симпозијума у иностранству.

Бавећи се историјом радничког покрета Сергије Димитријевић је свестрано проучавао и економски развитак и привредну историју Југославије, а у периоду, после педесетих година XX века, посветио је извесну пажњу средњовековним везама и односима привреде Јужне Србије са Дубровником у XVII веку. Ову историјско-економску проблематику обрађује у петнаестак већих радова, који обухватају близу 1.500 страница текста.

Привредни развитак и карактеристике привреде старе Југославије Димитријевић разматра у три повеће књиге. У њима, поред осталог, захвата проблеме индустрије и рударства, класне односе у пољопривреди, положај радничке класе и функцију страног капитала у привреди бивше Југославије. Тим студијским истраживањима која се баве развитком производних снага и продукционих односа и изменом класне структуре друштва створио је врло солидну и поуздану основу за изучавање наше друштвено-политичке историје, посебно историје радничког покрета. Изучавајући и најбитније компоненте друштвено-економског развоја, развитак капитализма и индустрије, као и класне односе на селу и улогу домаћег државног и страног капитала, он даје интегралну слику ових основних процеса и фактора, и њиховог уплива и утицаја на читав друштвени развитак Југославије.

Поред свега овога, изузетно је крупан Димитријевићев допринос изучавању српске средњовековне нумизматике, која је његова преокупација и пасија од детињства до зрелих година пуног стваралачког размаха, када јој посвећује и посебну научну пажњу. У последње време објавио је велики број врло солидних научних прилога из ове области у којима је анализирао и тумачио нове и непознате новчане врсте, што је доводило до различитих историографских от-

крића. Примењујући нову и по свему оригиналну методологију, при коришћењу уобичајене дескрипције, све новчане врсте разматра првенствено са становишта њиховог значаја за националну историју, стављајући тако нумизматичку науку у сасвим нов контекст. Зато се с правом може тврдити да овај обухватан рад на изучавању српске средњовековне нумизматике има нарочиту важност за нашу националну историју. Полазећи од нумизматичког материјала као извора, сучељавајући га са свим осталим историјским подацима, Димитријевић долази до многих нових, значајних сазнања о нашој средњовековној прошлости.

Данас, др Сергије Димитријевић ужива углед једног од најеминентнијих стручњака и познаваоца историје радничког покрета, посебно балканских социјалдемократских партија, Српске социјалдемократске партије и КПЈ; уз то, дао је и десетак веома значајних књига из области привредне историје; а несумњиво долази у ред изванредних познавалаца проблема српске средњовековне нумизматике. Обрађујући бројна питања из историје Лесковца и околине, па и шире, подручја Јужне Србије – оставио је неизбрисив траг и крупна научна остварења. Ускоро треба да изађе из штампе обиман први том историје Лесковца између два рата, из пера овог истакнутог научног радника. Додајемо да његов научни прилаз карактерише темељито познавање економије и привредне историје, широка ерудиција и врсно познавање историјских кретања; један веома срећан и својеврстан спој енциклопедијских знања, систематичности, научно-студијске рационалности и стваралачко-поетског надахнућа што зрачи из њихових, чини се, и историографски најсупарнијих радова.

Наша реч, 23. II 1979. год.

ИСТРГНУТО ИЗ ДНЕВНИКА ПРИМИСЛИ О С. ДИМИТРИЈЕВИЋУ

15.07.1976.

Преплављују ме сазнања и открића о техници и методологији научно-истраживачког рада С. Димитријевића. Сазнајем начине студијског проучавања и претраживања.

И мало откриће о С. Димитријевићу је довољно, ако се оно промисли, проживи и испуни унутрашњим садржајем.

- Вредно је потрошити део живота у стварању сопственог света – узвраћа на то Димитријевић.

Касније се питам: - Да ли имати свој свет значи истовремено поседовати и свој став, мишљење, хабитус?

Допуњавам белешке тамо где сам у застоју, жустро, полетно. Превладавање тог кашњења бодри и подстиче самопоуздање, отварајући нове духовне просторе. Нема заосталог баласта који притиска мозак, гуши и дави срце, што осећа нове димензије.

Сложен је однос између људске сировости, стања емоција и мисаоне суптилности?? – Треба домислити ову узајамну релацију! Сада сам због интензивног рада и прикупљања материјала о С. Димитријевићу у великом безвремену, али први пут овде, у назнакама, бележим једно питање коме ћу покушати да дам шири духовни контекст.

16.07.1976.

У односу на огромне и несамерљиве креативне потенцијале С. Димитријевића, све што сам радим и белешкарим – показује се као маленкост, ништавност, поготову ако се енергије његовог делатног бића концентришу на једном

месту, а извесне мањкавости занемаре... Што је за њега само један *послић* у низу работа, то је за многе од нас подухват који исцрпљује максималне снаге и енергије, и све време, јер се погрешно организујемо, најчешће, само у односу на неки мајушан фрагментић, детаљ.

Развијање вишег система мишљења као да само од себе шири могућност сагледања појава у неком потпунијем, целивитајем виду и континуитету. Скоро свака чињеница, примисао, свако осећање, гледиште, када уђе у тај систем погледа, као да прође кроз извесно «очишћење», на путу до суштаства.

Растерећујем се „домаћинствовања“ у односу на госте (С.Д. и Нина), па се понашам као да сам и ја гост, што ми ослобађа доста времена и даје прилику за систематичније бележење о С. Димитријевићу.³⁶²

17.07.1976.

Поранио сам до Библиотеке пре С. Димитријевића. Створио прилику да му измакнем, у привидним дангубностима, и оријентишем се на сопствене обавезе, које су у нечему и ефемерне. Измицање Доктору – то је помало и склањање од посла – да ме не угуши притиском, мноштвом података, брдом материјала.

Ако бих пажљивије вршио избор детаља које записујем – то се можда не би догодило, а пут ка стваралачком умовању и синтезама био би отворенији. Али, ово је већ за *Дневник рада о С. Димитријевићу...*

Употпуњавање мисли и представа о темељењу сопствене концепције, у суочењу са визијама и замислима

³⁶² Нина ми помаже у сређивању и лепљењу неких мојих раније објављиваних текстова. И поред тога што верујем да сам марљиво припремио елементе за своју библиографију, она пажљиво открије још понешто што нисам успео да региструјем.

других. Шире развити ово у свесци *Литерарна иску-*
ства.³⁶³

Слободан Костић: Живео говорник
(Из архиве Николе Цветковића)

³⁶³ Рад у Библиотеци и стављање на располагање Димитријевићу свега што му је потребно из Завичајног одељења (књиге лесковачких аутора). Одлука о куповини Димитријевићевих књига, које ће бити предмет мог интересовања : *Сабрана дела Душана Поповића I*, нпр.

20.07.1976.

После силног белешкарења о С. Димитријевићу, и утиска да га уходим и „поткрадам“ у мислима, записујући понешто у потајници – излазак у голотињу чисте природе – донео је ведрину и свежину зрака моме бићу. Поветарац природности пирка кроз мисли, намере, хтења и проветрава запару и загушљивост једног те истог работања и мудровања (Ово осећање се понавља, било је и једном раније присутно, у некој сличној прилици радне „притешњености“.)

После једног ванредног радно-стваралачког напона, склопио сам очи и за тренутак видео у себи неке омеђености и спутаности – баш у односу на оно што пишем... Јесте, то је један зид, повећи плот, баријера, коју ваља одгурнути, померити, прескочити.

У том полумраку очињег вида, који ненадно просветљава дух, назирем бескраје умности С. Димитријевића, које су, и поред свег недохвата – сводљиве на црту до које се тешко досеже.

21.07.1976.

У тренуцима суштајања, током делатног истрајавања на белешкама о С. Димитријевићу, пробијала је свест да се преко немогућег ипак не може. И упркос неостварености у неким појединостима, појавило се извесно утихнуто задовољство полуклонућа, иза којег је одјекивала присвест о премоћи у односу на даљу будућност, и вредносну страну забележеног о овом великану.

Историја је доста често лажна као и живот. Да ли је суштина историје изван есенције живота? – питам се пратећи С. Димитријевића, безмало у свакој речи. Оно што је писа-

но пером, мастилом, а понекад и крвљу: „напола је немо, и лаже на пола“ – каже Тудор Аргези.

22.07.1976.

Смуцајући се по прашњавом и заптивеном мраку Историје (са С. Димитријевићем у Народном музеју), изашао сам на бљештаво видело дана, у сусрет бујичавом животу, који тече далеко изван сваке историјске црте, потцрте, недобројаног броја и података... Грдно се презнојавала јулска свакодневица, пазарна, ужурбана и безлична као она досадна и недопадљива лица у којима, и поред најбоље воље, не можемо открити никакав разложнији садржај...

(Можда ће једном, у далеко сутра, извесно разматрање о С. Димитријевићу почети неком напред избележеном примисли, која ће се раскрупњати, и насочити разлозима срца и вештином списатељског пера...)

23.07.1976.

Раздевао сам своју скорелост на путу до Народног музеја како бих прибраније пратио рад С. Димитријевића и белешкарио важне појединости.

Сваки животни науц и сазнање има неку своју цену која се може исказати само вишом математиком срца и памети. – И за оно што од С. Димитријевића сазнам – морам да узвратим њему најближима, које је он на неки начин „оштетио“, да би себе самосвојног свечовечанским даровао...³⁶⁴

³⁶⁴ Испраћај сестре Нине на железничку станицу и дангубно време што се „грађански“ на хлеб маже и премазује...Белешкарење и умовање са С. Димитријевићем, понекад заморно до бесвести.

24.07.1976.

Они, који као С. Димитријевић, стално трагају за истином (историјском, полуживотном), сумњичећи све од реда, и непрекидно проверавајући голе чињенице – најмање су склони самопроверавању, или то бар тако, споља, изгледа.

Непрекидно сумњичење осиромашује живот бар исто онолико колико и самосумњичење.

Сумње су међу мислима као шишимшии међу птицама: увек лете у сумраку – Бекон

Подозрење потхрањује трагање за истином која се онда своди, вероватно, на једну ужу димензију. Подозривост је знак будности, све док се не окрене против себе.

Захваљујући помоћи и указивању С. Димитријевића, схватам да је учешће у јавним манифестацијама и пословицама, на књижевним вечерима, једно поље стваралачког присуства и делања, баш као што је то и предано писање, белешкарење. Тренутно, то је можда још упадљивији, изразитији вид личног постојања и потврђивања. Зато сам одлучио да се организујем на прикупљању новинских исечака о том виду активности, још од данас, јер никада није касно, поготову ако се томе приђе разложно, доследно и са убеђењем.

(До ових опаски долазим пратећи продубљена расуђивања, начин опхођења и реакције С. Димитријевића у разним околностима. Та запажања ваља и даље продубљивати).

Било би пуно разлога здравствено-менталне природе да вечерас прекинем сваки рад... Али, ја сам ипак превелики слабић, недорастао захтевима и задацима живљења...

25. 07. 1976

Одлазак са С. Димитријевићем до Вучја. Бескрајни, исцрпљујући разговори! Исцеђен и изморен тим непрекидним трагањем, напетим праћењем дијалога и свега што је везано за С. Димитријевића – губим свој лик. У неким тренуцима се питам: да ли уопште постојим? Човек се понекад и ненадно губи у другима, тоне и нестаје у мору туђих истина, у самовласним чињеницама неког другог *п о с т о ј а њ а*, које је „струјање према двама супротстављеним правцима, што се крећу и прожимају“ (Хегел).

26.07.1976.

Поново ме подузела нека опсесија сређивања материјала и података о себи, своје раду, постојању, делању. Прелиставајући означене странице у комплетима *Наше речи*, што су својина С. Димитријевића, настојим да, у грозничавој журби, издвојим оно што је вредно пажње. – Нагриза ме и руши помисао што не попуњавам оне назначене белешке о С. Димитријевићу, него се бавим сређивачком „техником“. Страст тог самосређивања, у неком недомисљеном случају, јача је од потребе да се гледа важна кошаркашка утакмица са Совјетима.

Зар могу човеку који ми, безмало све даје, стваралачки и студијски ме упућује, саветује – нешто да прикријем од материјала о Жики Илићу – обузима ме морална недоумица? – Човек је кадгод цмиздра – да ли себе ради, или због других? Дужни смо да се као такви смело погледамо у очи.

Човек од система, начина рада и поступања (овде мислим на С. Димитријевића) упућује собом, својим активним присуством – на систем схваћен као сређену и састављену целину.

Под системом подразумевам јединство многоструких сазнања под једном идејом. Овај је умствени појам о облику неке целине ... – Кант.

27.07.1976.

Последњих неколико дана стално се припиткујем: када ће престати ова појама да се пропрати, забележи, фиксира готово сваки тренутак Сергијевог живљења? Када ће свему томе доћи крај? Хоћу ли издржати? Јесу ли моје животне и радне енергије тако скромне, спутане, да повремено устајем?? Или пак премного од себе иштем?

28.07.1976.

Плодотворне и креативне личности обично нису довољно рационалне, посебно у односу према ономе што стварају (Као што не налазим довољно спремности и одлучности да прикупим своје објављене песме, тако, бојим се, ни С. Димитријевић, неће наћи времена да објави практично припремљене, студијске текстове и материјале из нумизматике).³⁶⁵

30. 7. 1976

Уместо спорова и распри око појединих ствари које би ваљало разјаснити, много је боље дати одговарајући студијски прилог и позабавити се новим истраживањима – закључио сам у разговору са С. Димитријевићем.

³⁶⁵ Логика и условљености живота не допуштају афирмацију на више различитих подручја. Ту делују и неке међусобне искључивости, по сили извесних трансцендентних закона (Код С. Димитријевића, у познијим годинама, студијски и научни домајаји потиснуће, па чак на извештан начин и „деградирати“, делање на пољу као што је политички ангажман).

Дуже интелектуално уживљавање у одговарајућу проблематику и изоловање од неких ефемерних видова живљења у свакодневици – погодује условима дубљих мисаоних продора. – Таквих пробоја је било у разговорима са С. Димитријевићем о последицама митологизације неких лесковачких револуционара (Хаџи-Јованчић).

Проблем: живети сочним животом – или стварати, писати, певати, поставља се у најразличитијим облицима! Због закашњења на Хвар изгубити собу 405 – или студиозније проучити неке аспекте из историје Лесковца? (С. Димитријевић ставља „собу“, чини се, пре свега породичног, људског).

И велики радници, неуморни делатници, могу бити жртве свога рада и прегалаштва (Радомир Костадиновић из Црне Траве – ваљало би са њим друговати ради наука).

О ДОЖИВЉАЈУ ИЗВОРНОГ НАРОДНОГ МЕЛОСА

Из одељка *Деловање у оквиру радничко-певачког друштва – Слога*³⁶⁶, у Паризу, половином тридесетих година прошлог века, изостао је овај фрагмент, који накнадно објављујемо. Сергије Димитријевић је, приликом ауторизације исказа из књиге *Живети пуним животом*, изоставио овај одломак, јер му се у једном моменту учинило да „расплињава“ и „литераризује“ социо-политичку природу активности поменутог друштва *Слога*, и може да створи неадекватну слику и представу о садржају и ангажованим видовима деловања.

...Сергије се радо сећа учешћа Ивана Дончевића, једног Србина из Македоније, који је на приредбама за раднице и на неким другим забавама, певао изворне, старе македонске песме, на опште задовољство и одушевљење присутних. У то време, негде 1935. или 1936. Сергије је први пут чуо старинску народну песму „Лулала је Јана булино детенце“. Та је песма дубоко сетном аријом и снажним контрастним сликама, оставила незабораван утисак на њега, све до ових наших дана.

-Лулала је Јана булино детенце, ем га је лулала, ем га љуто клела... -наводи речи ове песме, по сећању; и склон аналитичком разлагању, он у првом делу, иначе у основи љубавне песме, види социјални мотив:

-Македонка Јана љуља булино детенце, које јој је драго као мајушно, невино и нејако биће, али га она исто-

³⁶⁶ Н. Цветковић, *Живети пуним животом*, стр. 237-240.

времено и мрзи и куне, јер у њему види будућег турског силника и завојевача...

После ових коментара Сергије сав обузет лирским заносом, наставља да наводи речи песме, са напором певушећи иначе врло тешку и сложену мелодију:

*Да не даде Господ, булино детенце,
Днес да го лулеа, утре да жалеа...*

И ова два наредна стиха као да потврђују присуство социјалне ноте коју Сергије поново истиче, уочавајући снажан и упечатљив сукоб осећања. Међутим, из завршних стихова, из поенте песме се види, да је Јана клела булино детенце које јој се и жално привиђало због тога што није могла: “На вода да иде, либе да го виде“. Но, Димитријевић, убеђено и страшно остаје при своме тумачењу, заснованом на интензивном доживљају мелодије, тамо негде у туђини, где је она вероватно још дубље меланхолично и трагично-сукобљенички одјекивала. И поред љубавно осмишљене поруке песме, ипак се не може порећи присуство и призивок социјалних мотива, које он, у складу са концепцијом својих погледа, истиче у први план.

- Дуго, врло дуго сам тражио ту песму снимљену на плочи, или негде на касети. Такорећи од момента када сам је први пут чуо у Паризу, па до сада... Не, није ту толико реч о успоменама из младости које она буди, колико о истински непролазној лепоти те песме – додаје као да се брани од навале сентименталности.

На једној од тих приредби за раднике у Паризу Сергије је чуо и лепу свадбарску песму: „Зачукали, зачукали тупаните...“, које се такође врло радо сећа, наводећи поново поједине стихове:

- Зачукали, зачукали тупаните,

*Истрчали, истрчали сватовите,
Румба, румба, румба – ба!*

- Нарочито је ритмичан рефрен: румба, румба, румба-ба, који се стално понавља, уносећи у песму посебан темпо и динамику, коментарише, па наставља на прескок да говори стихове што му још увек „одјекују“ у сећању:

*-Запалили, запалили лулињата
Појахали, појахали пулињата...*

- Ево, ни сада не могу нигде да пронађем ту песму, иако сам на касетама успео да обезбедим све што је значајније из домена македонског народног стваралаштва.

Ове појединости опширније бележимо са намером да укажемо на природу, садржај и карактер програма тих приредби, али истовремено и на дух Сергијевих преокупација везаних за аутентичан народни мелос и фолклор. Додајемо да су ова његова присећања притекла у моменту пуне обузетости прикупљањем, класифицирањем и разврставањем понајбољих наших и страних народних и других песама снимљених на касетама.

ДВА ПИСМА

Рани цртеж Слободана Костића

Драги Докторе,

Пре неколико година припремио сам за објављивање текст под насловом ПРИЛОГ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА МИНЕРАЛОШКО - ГЕОЛОШКОМ ИЗУЧАВАЊУ ЛЕСКОВАЧКОГ КРАЈА. Тај је текст својевремено прихваћен од редакције „ Нашег стварања“. Тадашњи уредник Б. Здравковић је својеручно изнад текста исписао наслов рубрике ИСТРАЖИВАЊЕ, у коју се овај текст укључује. А технички уредник је у левом углу забележио „petit, 26 сисега“. Међутим, због накнадних договора око евентуалног објављивања и Вашег последњег прилога из области минералогско-геолошких изучавања, ја сам овај текст повукао, очекујући, према договору, Ваш прилог.

Прегледавајући неке раније необјављене рукописе одлучио сам да овај текст поново понудим редакцији истог часописа, која га је свесрдно прихватила. Али за ову прилику додао сам још неколико страница текста (од 14 – 16 стр.) које Вам шаљем ради евентуалне консултације и могућих интервенција. Молим Вас да баците један поглед на ових неколико страница.

Истовремено Вас посебно молим да ми из Вашег примерка текста под насловом ПРИЛОГ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА МИНЕРАЛОШКО – ГЕОЛОШКОМ ИЗУЧАВАЊУ, који сам Вам својевремено доставио – пошаљете страну 13, која је приликом повлачења по редакцијама некако нестала, па је текст који сада нудим донекле нецеловит. Надам се да ћете то са лакоћом пронаћи у Вашим добро систематизованим кутијама и да ћете ми омогућити да поменути текст интегрално објавим.

Све је ово доста хитно, пошто се припрема нови број часописа „Наше стварање“, који свакога дана може ући у штампу.

Последњих дана приводим крају писање текста под насловом ПАРТИЈСКО- ПОЛИТИЧКА, ОРГАНИЗАТОРСКА И РЕВОЛУЦИОНАРНА АКТИВНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У ФРАНЦУСКОЈ. У прекуцавању сам дошао до, 93 стр,

Све Вас поздравља и воли Н. Цветковић

13. септембар 1980. Лесковац

bilo rudnog bogatstva. Još kao dečak, u danima školovanja, obilazio je ova mesta interesujući se za rudna nalazišta. ^{što}što nije objašnjeno zašto se gore navedena mesta tako imenuju to je on naziv Rudara, pove- ^uzivo sa mogućnostima pronalaženja ruda, I došta, tu ^{su}se našla neka se- kundarna nalazišta.

rema Sergijevom svedočenju u tim prvim poratnim godinama naišlo se na bakarnu rudu ~~negde u površinskim slojevima~~ kod sela Slat- ^{u lesk. i mak. manjine}ine. Isto tako nadjena je jedna manja količina kaolina na terenu Jabaa- nice; ali to nije pružalo osnovu za razvoj porcelanske industrije. Pronadjeni su bili ^{još i neke druge mineralne rude,} ~~čuda i tragovi uranijuma kao i još neke druge rude~~ ~~što je delovalo u domenu vojne tajne.~~

- Sva naša ispitivanja tada vršena su uglavnom na osnovu ma- terijala nadjenog na površini - napominje Dimitrijević u svojim pri- sećanjima - ~~ekipa~~ i ~~starija~~ istraživanja koja bi išla ^u na dubinu od ~~50m~~, bila ^{bi} vrlo skupa, pa su ~~izbegavana~~.

U to vreme S. Dimitrijević je još uvek imao ^{iz ostar}akromne studij ^{interesa} ~~preokupacije vezane za mineraloško - geološka izučavanja lesko- vačkog kraja. Tada je i napisao jedan poveći članak od 46. stranica, koji smo imali prilike da vidimo otkucan, pa da ga delimično i pro- čitamo.~~

- Taj članak nije nešto što je sada iskrslo, kaže S. Dimitri- jević pokazujući nam požutele stranice, presavijene u vidu palutabaka, i grupirane u jedan zamašnjiji svežanj. - Za njega iz tog vremena zna i ~~Milija~~ Radovanović. Tada sam mu čitao i neke delove, pa počutavši do- dade: - Onda sam imao poveću ličnu biblioteku iz ove oblasti, ~~od koje sam sačinio samo najvažniji dela.~~ U slučaju eventualnog obljavlji- ^{novk}vanja tog članka trebalo bi samo da konsultujem ^u literaturu oko pre- ciziranja nekih pojedinosti i ~~termina~~. ^{datiranja pojedinih perioda}

To je po svojoj prilici i poslednji članak S. Dimitrijevića iz ove oblasti. Jer on je koliko nam je poznato, još te 1946 godine, izgradjujući koncepciju svog daljeg rada morao da pristupi svodjenju svojih širokih interesovanja za najrazličitije oblasti i aktivnosti,

Фрагмент текста Н. Цветковића о прилогу С. Димитријевића о минералoшко-геолошкоком изучавању лесковачког краја, са Сергијевим рукописним интервенцијама

Драги Кокане,³⁶⁷

Чим сам примио твоје писмо прегледао сам целу кутију Кокан.³⁶⁸ У њој нема рукописа Прилог Сергија Димитријевића минералoшко геолошкoм изучавању. Само сам нашао два листића, први без броја странице који има текст само у доњем делу, и други – стр.14. Копију обе стране ти шаљем.

То што немаш цео овај текст долази од твог начина рада. Ти ми шаљеш или доносиш примерак који исправљамо и који као исправљен односиш, тако да ништа не остаје код мене. Једини исправан начин је да шаљеш два примерка, од којих један остаје код мене.

Пошто си и овог пута послао само један примерак, био сам принуђен да га прекуцам. Зато ти шаљем твој оригинал – исправљен и једну од две копије прекуцаног текста.

Као што видиш исправио сам само фактографске чињенице и твоја уобичајена претеривања: „службена обавеза... испитивање руда“ - то ради Геолошки завод; зборови и конференције са укључивањем већег броја људи - чиста измишљотина,

20. септембар 1980.

Срдачно поздрављам тебе и
Београд целокупну твоју породицу
Сергије и Нада

*Један од примера из преписке аутора ових „Записа II“ са
Учитељем Сергијем.*

³⁶⁷ Овако су Николу (Кокана) Цветковића звали присније у породици.

³⁶⁸ С. Димитријевић је, делове своје преписке и личне архиве, најчешће смештао у одговарајућим жутим кутијама од фото материјала; у горњем десном углу кратко је назначавао њихов садржај (Кокан).

ПОГОВОР

ПСЕУДО БИО-БИБЛИОГРАФСКИ ПОГОВОР ЗАПИСИМА II

После више студија о Сергију Димитријевићу, неколико књига³⁶⁹ и непосредне организације научног скупа у Лесковцу о његовом делу,³⁷⁰ припремио сам другу књигу

³⁶⁹ Н. Цветковић, *Живети пуним животом – Животопис Сергија Димитријевића*, Лесковац 1996. Н. Цветковић, *Живот као делање – Политичка делатност Сергија Димитријевића*, Лесковац, 1997. Н. Цветковић, *Записи о Сергију Димитријевићу*, Лесковац 1997.

³⁷⁰ Научни скуп *О животу и раду др Сергија Димитријевића*, поводом његових значајних јубилеја, педесет година научног рада и седамдесет година научног рада, одржан је у Лесковцу 18. новембра 1983. године. Организатори скупа били су Народни музеј и стручно и оперативно Народна библиотека „Радоје Домановић“, која је била иницијатор. За овај веома значајан скуп благовремено сам, у договору са Сергијем Димитријевићем, припремио позивницу, обезбедио скромна материјално-финансијска средства и одговарајући простор (тада репрезентативну салу радничких Савета) у згради Дома синдиката. Овај врло успешан научни скуп изазвао је велико интересовање у научној, стручној и широкој јавности. О томе сведочи велики број реферата еминентних стручњака за поједине студијске области којима се Димитријевић бавио. У штампаном програму скупа најављено је двадесет реферата а у зборнику-споменици објављено је тридесет прилога, укључујући и обимну *Библиографију радова Сергија Димитријевића*, коју је за ту прилику припремила његова супруга Надежда Димитријевић. Прилоге за зборник радова, поред учесника скупа, дало је и неколико академика, знаменитих професора и научних радника, од којих треба поменути: академика Радомира Лукића, академика Милоша Мачуру, проф. др Даницу Милић, проф. др Стојана Цветића, проф. др Андрију Стојковића, проф. др Драгослава Јанковића, проф. др Десанку Савићевић и др. Нажалост, Димитријевић није стигао да угледа овај зборник, у томе га је претекла смрт, јер је окасило објављивање књиге: *Живот и дело Сергија Димитријевића*, Лесковац, 1989.

Записа, прилога и текстова насталих већином током последње деценије или почетком студијског рада. И ови *Записи* недвосмислено показују да је Димитријевић модерна ренесансна личност.³⁷¹ Академик Василије Крестић за њега је написао да је особена личност наше епохе „сјајног образовања, широког интересовања и многих знања“. Очењујући опсег научних дисциплина, тема и временских периода којима се Сергије бавио, закључује да се „у многоме приближио полихисторима каквих данас у нас нема, а у свету су ретки“.³⁷²

Када се све ово има у виду, онда је разумљиво и разложно што посвећујем толику пажњу монументалном делу и стваралаштву овог великана.

Прилози у овој другој књизи *Записа* разврстани су у неколико мање или више прегледних целина. После надахнутог предговора знаменитог историчара др Мирољуба Васића о мом вишедеценијском и скоро континуираном изу-

³⁷¹ Н. Цветковић, *Поглед на новчарство краља Милутина у нумизматичкој збирци и делима Сергија Димитријевића*, Зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској Митровици, Центар за црквене студије, Ниш, Филозофски факултет, Косовска Митровица – Манастир Бањска, 2007, стр. 183-186. У уводу је истакнуто да је Димитријевић „ренесансна стваралачка личност нашег времена; велики ерудита широких, многоврских интересовања и изузетне снаге мишљења, свестране учености, културе и страсничке преданости раду са погледима и схватањима заснованим на филозофски праксе; зналац неколико европских језика, по духу руски и француски ђак, велепутник, чак и песник и путописац, борбени прегалац и немирник; креативно је заблистао у неколико научних области и струка“. – Исто, стр. 182.

³⁷² Василије Ђ. Крестић, *Сергије Димитријевић особена личност нашег времена*, у књизи С. Димитријевића *Средњовековни српски новац*, Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 10.

чавању живота и дела Сергија Димитријевића,³⁷³ на почетку се налази рани портретски прилог уводног, прошлог карактера. У првом плану су текстови који се односе на Димитријевићеве погледе на српску средњовековну нумизматику, потом написи о књижевно-поетском и путописно-репортерском раду велепутника Сергија; а онда следе записи и фрагменти о партијско-политичком раду, деловању и публицистичким појединостима овог активног учесника у стварању историје. Завршни одељак садржи неколико белжека и *Хварских сусрета* о начину рада овог знаменитог истраживача. Сасвим на крају ситуирано је неколико документарних фрагмената из архиве Сергија Димитријевића и моје, који могу да баце светло на његову стваралачку личност.

Овде ћемо укратко указати на био-библиографске основе и елементе који се односе на поједине радове, у оквиру одговарајућих целина.

Рани портрет др Сергија Димитријевића настао је крајем 60-тих или можда почетком 70-тих година, у периоду када је часопис „Наше стварање“ заживео рубрику „Портрети“.³⁷⁴ Тада је, колико се сећам, дугогодишњи уредник овог часописа затражио да уобличим портрет овог знаменитог Лесковчанина. Својски сам прионуо на посао, користећи грађу коју ми је Димитријевић ставио на располагање, уз напомену „да могу слободно да пишем и да се он неће мешати када су у питању моје оцене и процењивања“. Радио сам напрегнуто, са искуством које сам имао из прет-

³⁷³ Др Мирољуб Васић, *Допринос изучавању живота и рада др Сергија Димитријевића*.

³⁷⁴ То се донекле може утврдити и на основу био-библиографских података који се помињу у овом прилогу; или евентуално из неких дневничких записа из тога времена, уколико су сачувани међу хрпом писанија.

ходних захвата.³⁷⁵ Текст је убрзо квантитативно прерастао портретско приказивање, због чега, чини се, и није објављен у часопису „Наше стварање“. Вредно је помена да се овај биографско-портретски приступ у знатној мери разликује од оног у књизи *Живети пуним животом*. Поред понављања основних биографских података, овде се акценат ставља на приказ Димитријевићевог рада у научно-истраживачким установама, потом на предавачку активност у вези са привредном историјом и историјом радничког покрета, те учешћу на бројним научним скуповима, као и пословима око публиковања историјске и архивске грађе. По први пут је целовитије указано на Димитријевићеву активност у редакцијама научних часописа и зборника, потом на искуства у организацији институтског рада, архивске и документационе научно-истраживачке делатности, као и у зајимљању библиотеке и у изради библиографија.

У средишњем делу текста изложен је општији поглед на прве три деценије научно-истраживачког рада Сергија Димитријевића; а потом следе краће приказивачке назнаке што се односе на његове прве значајније студијске радове и брошуре од „Лесковачке индустрије“ (1934) до „Почеци радничког покрета у Лесковцу“ (1951).³⁷⁶ И то понајвише у дескриптивном виду, у форми интерпретације, са више цитата, како би се стекла одговарајућа представа о њиховој садржинској структури. У том првом обимнијем захвату што се односи на дело Сергија Димитријевића изостају

³⁷⁵ Н. Цветковић, *Човек на звезданом трагу будућности- Прилог за биографију Сергија Димитријевића*, у књизи *Живот и дело др Сергија Димитријевића*, Лесковац, 1989, стр. 113-126.

³⁷⁶ Приказују се следеће брошуре Сергија Димитријевића: *Социјална структура села и аграрна реформа у Лесковачком округу* (1946), *Стари Лесковац као просветни и културни центар* (1950), *Аграрни односи за време Турака у лесковачком крају* (1951), *Тако је некад било – Из блиске прошлости Лесковца* (1951), *Почеци радничког покрета* (1951) и др.

прецизнија критичка запажања, мањка сигурност у сопствене критеријуме, видљива је скромна обавештеност о проблемима којима се аутор бави, па и недовољна обазривост код појединих констатација.

У једином сачуваном примерку рукописног текста недостају странице од 52-56. које нисмо могли пронаћи?!

У другом одељку књиге посвећеном великану српске националне нумизматике, налази се неколико прилога старијег и новијег датума. Поред песме и белешке о овом нумизматичару, ту је и приказ Димитријевићеве *Хронологије Душановог царског новца*, две мање студије и краћи осврт на Димитријевићево нумизматичко дело.

Песма *Corpus nummorum Serbiae* настала је поводом 15-годишњице смрти Сергија Димитријевића, са захвалношћу Добросаву Бјелетићу, који је свесрдно помагао објављивање Димитријевићевих књига из нумизматике.³⁷⁷ Обнародована је први пут 10. августа 2002. приликом помена у Алеји великана на Новом гробљу у Београду. Помену су тога дана, поред чланова породице, присуствовали др Добросав Бјелетић и др Миливоје Павловић, пуни поштовања за Сергијево дело.³⁷⁸ У таквим приликама, др Милан С. Димитријевић се, у име породице и свих присутних, обраћа родитељу и Великом Учитељу, саопштавањем шта је све и колико објављено од постхумних текстова и дела Сергија Димитријевића, седам обухватних књига,³⁷⁹ и пет чланака

³⁷⁷ С. Димитријевић, *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001.

³⁷⁸ Добросав Бјелетић је Сергија Димитријевића с пуно разлога и визионарски ситуирао међу великане српске научне мисли, као што су: Цвијић, Милутин Миланковић, Светозар Марковић, Милетић и др. У књизи *Слово о великанима* (1998) објавио је текст *Самосвојна теоријска и филозофска концепција историје Сергија Димитријевића*.

³⁷⁹ *Први (Оснивачки) конгрес СРПЈ(к). 20, 21. и 22. априла 1919*, приредио Сергије Димитријевић Београд, Издавачки центар Ко-

и прилога,³⁸⁰ уз казивање стихова, исказао сам неколико пригодних речи, стоји у мојим дневничким белешкама.

Половином септембра 1997. године, када се припремало објављивање књиге *Средњовековни српски новац* Сергија Димитријевића, отворила се могућност да напишем поговор о нумизматичком раду овог националног великана. Била је то посебна част, поготову што је реч о јединственој књизи, која открива свеколико богатство и још увек недовољно познату уметничко-естетску вредност и красоту врста и варијанти наше средњовековне нумизматике.

У време када је, за живота, Димитријевић издвајао стотину најлепших примерака, књигу је именовано „Лепоте српског средњовековног новца“, што је тада био њен радни

мунист, 1990; *Средњовековни српски новац*, Београд, 1997; *Песме и писма*, приредила Нада Димитријевић, Лесковац, Народни музеј, 1999; *Структурне промене у пољопривреди Србије средином XX века*, приредио и предговор написао Милан Р. Милановић, Београд, Задужбина Андрејевић, 2001; *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, Српска академија наука и уметности, 2001; *Искре из прошлости*, приредила Нада Димитријевић, Лесковац, Народни музеј, 2001; *Комунистичка партија Југославије у легалном периоду њеног постојања*, Београд, Задужбина Андрејевић, 2001. После 2002, до 2009. публикувано је још шест књига и шест прилога у периодици. – Види Станиша Војиновић, *Библиографија радова Сергија Димитријевића*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2009, стр. 20-22 и 53.

³⁸⁰ Две свеске *Народних песама Лесковачког краја*, „Лесковачки зборник“, XXVIII, 1988, стр. 1-56; XXIX, 1989, 1-27; *Лесковачки надимци*, приредила Нада Димитријевић, „Наше стварање“, XLV, 1998, бр. 1-2, стр. 179-187; *Разговор о нумизматици*, припремио Ранко Мандић, „Динар“, 2000, јануар, стр. 57-58; *Прилог библиографији Лесковца*, приредила Нада Димитријевић, „Лесковачки зборник“, XLII, Лесковац, 2002, 296-317.

наслов. Јер, на најлепшим примерцима, поред иконографије, хералдичких елемената, уметнички комбинованих монограма и натписа, појављивале су се мајсторски графички обликоване разне ознаке, предмети и украси, визуелне представе и орнаментика.³⁸¹

У нашој *Белешци о Сергију Димитријевићу - великану српске националне нумизматике*, поред био-библиографских назнака, изложене су најважније појединости о његовим нумизматичко стваралачким активностима. Сажето је приказан процес настајања те најзначајније приватне нумизматичке збирке српског средњовековног новца, фазе кроз које је пролазила, начин како је сачувана у току Другог светског рата, као и Сергијеве везе са нумизматичарима на Балкану и шире. Изворе и грађу за ову *Белешку* потражио сам у ранијим текстовима и написима, углавном из напред поменуто књиге *Живети пуним животом*.

Текст је, према сачуваним дневничким белешкама, најпре био замишљен као краћа био-библиографска назнака за клапну књиге *Средњовековни српски новац* (10. IX 1997).³⁸² Наредног јутра, током рада на тексту, схватио сам да је то мало и сасвим незнатно и да би на крају књиге „требало да се појави целовитија *Белешка* о Димитријевићевом раду на нумизматици“.³⁸³ Убрзо, дошло је до распра-

³⁸¹ На клапни књиге смо поменули својеврсну уметност ковања новца, велике научно-културне и уметничке вредности „новца српске средњовековне државе, који се, по богатству представа (...) разноликости примерака и уметничком садржају, убраја међу најзначајнија светска нумизматичка наслеђа.

³⁸² Прихватио да за Димитријевићеву књигу напишем библиографски текст за клапну. – *Дневничке белешке*, Београд, 10. септембар 1997.

³⁸³ *Дневничке белешке*, Београд, 11. IX 1997. „Интензивније писао о историјату нумизматичке збирке Сергија Димитријевића“ (14. IX 1997). „Студијски о С. Д. за књигу, нешто мало, али корак даље (7h)... Откуцао 5-6 страна о С. Димитријевићу и нумизматици што сам 'на-

ве око концепције, обухвата и скраћивања *Белешке*,³⁸⁴ на којој сам наставио рад и наредних дана, употпуњујући је и домишљајући. Пошто сам 17 и 18 септембра боравио у Јагодини, на Учитељском факултету ради испита, у међупаузама, у слободном времену, писао сам о везама С. Димитријевића са нумизматичарима на Балкану и у Европи, поред осталог и ради упознавања, комплетирања своје збирке.³⁸⁵ У вези са Димитријевићевим прикупљањем нумизматичког материјала, литературе и размени сепарата, тада сам у Дневнику записао: „Не треба у *Белешци* детаљисати око нумизматичке литературе“.³⁸⁶ По повратку у Београд, 22. септембра, у Заводу за уџбенике и наставна средства, са др Добросавом Бјелетићем Баћом, прекуцао сам и допунио две стране текста о Сергијевим међународним нумизматичким комуникацијама. „Последњих десетак дана, после рада на тексту за Пројекат, писао сам о Димитријевићу и нумизматици за књигу *Средњовековни српски новац*. Морам имати припремљен тај текст, благовремено прекуцан, како бих у себи могао да 'преломим' све око захтева за скраћивањем“.³⁸⁷

труковао' у време викенда (11h)... Промена, мој текст треба да иде као поговор – белешка, а не на клапну књиге“ – *Дневничке белешке*, Београд, 15. IX 1997. „...Незадовољство захватом о С. Д. и нумизматици; није довољно језгровито. Можда је нешто пропуштено“ – *Дневничке Белешке*, Београд, 16. IX 1997.

³⁸⁴ Надежда Димитријевић је била за радикално скраћивање *Белешке*, чак и лично интервенише у томе смислу; а после ме у разговору са Добросавом Бјелетићем – ућуткује. Баћа на то узвраћа: „Нисам за парцијално приказивање Сергија Димитријевића, сада као историчара“, каже мој пријатељ. ... Пружам му руку искрено задовољан што је доследан у заговарању очувања целине. Битицеловит, и интегрално сагледавати појаве, могу само изузетни...- *Дневничке белешке*, Београд, 16. IX 1997.

³⁸⁵ *Дневничке белешке*, Јагодина, 17. IX 1997.

³⁸⁶ *Дневничке белешке*, Јагодина, 18. IX 1997.

³⁸⁷ *Дневничке белешке*, Београд,, 22. IX 1997.

Приказ *Хронологије Душановог царског новца* настао је вероватно две три године након осврта на *Проблеме српске средњовековне нумизматике*. На примерку сепарата који ми је даровао аутор стоји посвета: „Кокану³⁸⁸ - Сергије“. Сачуван је манускрипт и прекуцани рукопис спремљен за објављивање у два примерка. На једном су рукописне исправке са интервенцијама на којима је инсистирао Димитријевић (стр. 2), а на наредној страни (3), белешка на маргини у вези са могућим скраћивањима, што углавном није прихваћено.³⁸⁹ Поред тога, на сачуваном примерку сепарата, са исправкама које је Димитријевић педантно, својеручно унео, присутно је више бележака на маргинама (стр. 114, 116-117, 121, 137), насталих у процесу рада на приказу.³⁹⁰

За научни скуп „Манастир Бањска и доба краља Милутина“, припремио сам обимнији рад о новчарству овог знаменитог српског владара и месту које оно има у нумизматич-

³⁸⁸ *Кокан* је породични назив, надимак, за Николу, како су ме фамилијарно звали. Највећи број Димитријевићевих посвета тако је именован.

³⁸⁹ На маргини мојом руком је записано: „Све ово (...) је неважно, мало шта каже а узима простор“. Сада је прилика да се текст објави у целини, без скраћивања због простора и са критичким импликацијама које тада, чини се, није било упутно објављивати.

³⁹⁰ Тако је на пример, на стр. 114, испод напомена, дословце записано, можда мало неспретно: „Треба бити изврстан зналац српске средњовековне нумизматике па запазити детаље као што је напомена 4. (о првој стемни на срп. новцу) (...) То значи саживети се са ликовним и другим иконографским представама на новцу и имати их непрестано пред очима као визуелну, и више од тога, смисаону, појмовну представу“. Напомињем да ће највећи део моје личне библиотеке, заједно са рукописима и другим библиографским материјалом, бити даровани као спомен библиотека (легат) Народној библиотеци „Радоје Домановић“ у Лесковцу.

кој збирци и студијама Сергија Димитријевића.³⁹¹ Након увода о модерном ренесансном духу и личности овог подвизника у српској нумизматичкој науци изложио сам општији поглед на српску средњовековну нумизматику, у контексту Димитријевићевог виђења новчарства краља Милутина; а потом сам обратио пажњу присуству тог новца у збирци и у *Каталогу српског средњовековног новца*.³⁹²

У другом делу студије реч је о краљу Милутину из нумизматичке перспективе, о раном Димитријевићевом студијском виђењу његовог новца, уз осврт на поједине нумизматичке вредности и врсте.

У обликовању овог рада значајно су помогли Надежда и Милан С. Димитријевић, који су ми ставили на увид одговарајући студијски материјал, увећане фотографије примерака новца краља Милутина и сл. А Милан, који је у то време радио на приређивању сабраних нумизматичких дела Димитријевића, редакторски је указао на неке неадекватне формулације.

Неколико година је Милан С. Димитријевић, заједно са мајком Надеждом (2001-2006), интензивно радио на издавању сабраних нумизматичких дела Сергија Димитријевића. Имао је обавезу да те књиге по неколико пута редакторски, коректорски и из других разлога (припрема *додатка, напомене* из претходних књига, *нумерација* слика

³⁹¹ Н. Цветковић, *Поглед на новчарство краља Милутина у нумизматичкој збирци и делима Сергија Димитријевића*, Зборник „Манастир Бањска и доба краља Милутина“ са научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској Митровици, Центар за црквене студије Ниш, Филозофски факултет Косовска Митровица, Манастир Бањска, 2007, стр. 183-198.

³⁹² С. Димитријевић, *Каталог збирке српског средњовековног новца С. Д.*, Завод за уџбенике и наставна средства и САНУ, 2001.

са седам табеларних прегледа и сл.),³⁹³ прочита, интервенише и провери. То га је до детаља упутило у сложenu проблематику српске средњовековне нумизматике, у Сергијев метод рада и стваралачки поступак, да је постао експерт у малом за ову област.³⁹⁴

Као врстан зналац нумизматике, истовремено и астрономије, одважно се упустио у разматрање космичких мотива у српској средњовековној нумизматици. Најпре је учинио велики напор да из преобимног материјала издвоји, систематизује и прегледније организује космичке симболичке представе, што се јављају у српском средњовековном новчарству.³⁹⁵ При том је изворно засновао методолошки прилаз анализи те разнолике мотивске грађе, коју смо и сами делимично користили приликом наших фрагментарних уметничко-естетских и поетских разматрања и симболичких визија у нумизматичкој иконографији. На то нас је подстакла управо Миланова студија, па смо у почетном делу нашег рада дали један општији поглед на симболику неба и небеских тела, уз осврт на лирске и ликовно-иконграфске представе полумесеца, и краће назнаке о симболичким и сликовним представама облака и облачића на српском средњовековном новцу.³⁹⁶ У наредној прилици де-

³⁹³ С. Димитријевић, *Новац српских средњовековних владара*, приредио Милан С. Димитријевић, Српско нумизматичко друштво, Београд, 2006.

³⁹⁴ У неколико махова смо разговарали да можда, у облику интервјуа, одговоримо на неке неосноване примедбе које се упућују нумизматичким студијским разматрањима Сергија Димитријевића.

³⁹⁵ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, Зборник радова Конференције Развој астрономије код Срба IV, Београд, 22-26, април 2006, Београд, 2007, стр. 461-476.

³⁹⁶ Н. Цветковић, *Космичко-поетске и симболичке визије у иконографији српске средњовековне нумизматике у делу Сергија Димитријевића*, Зборник радова Конференције Развој астрономије код Срба V, Београд, 2009, стр. 481-484.

таљније ћемо се позабавити слојевитом симболиком појаве звезда и сунца.

Лист *Политика* је, половином јануара 2007. године у додатку *Култура - Уметност - Наука* објавила приказ књиге о новцу из византијског доба, што је Милану и мени дало идеју, да овој редакцији понудимо приказ сабраних нумизматичких дела Сергија Димитријевића. Подстрек нам је била и чињеница да сам познавао и Горана Волфа, из деска *Политике*, који је био студент *Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета*, па се могла очекивати његова благодатност и помоћ око објављивања тог прилога. Пошто сам, уз Димитријевићеву припомоћ, уобличио текст под насловом „Новац српских средњовековних владара“, ³⁹⁷ телефоном сам заказао сусрет и разговор са Гораном Волфом и похитао до „Политике“. Са собом сам понео и сва три обимна и тешка тома, која је углавном приредио Милан (први заједно са Ранком Мандићем) да их покажем Волфу као красан *corpus delicti*. Међутим, догодило се да сам се, због закашњења, мимоишао са човеком из деска овог листа, а нисам хтео да књиге оставим тамо, па је овај покушај пропао. Текст се овде објављује по први пут.

Посебан, трећи одељак *Записа о Сергију Димитријевићу* посветили смо његовим младалачким песничким, лирско-интимистичким остварењима, стиховима насталим у тешким логорским условима, као и репортерским записима из Холандије. У контексту приказа ових путописно-репортерских текстова, захватили смо и поједине занимљиве песме из постхумно објављене збирке *Искре из про-*

³⁹⁷ Др Н. Цветковић, *Новац српских средњовековних владара*, у поднаслову се помињу Сабрана нумизматичка дела др С. Димитријевића, уз додатак „Поводом двадесетогодишњице смрти“.

шлости,³⁹⁸ о којој иначе нисмо посебно писали, поред осталог, и због скромних, на моменте романтичарско-сентименталних стихова.

Крајем деведесетих година радили смо на припремању и приређивању документарно значајних писама Сергија Димитријевића углавном из концентрационих логора, са изразитијим појединостима социјалне и партијско-политичке природе. Нада је, у периоду од неколико месеци, долазила у мој стан, у Миријеву (Владислава Бајчевића 15/16), са брижљиво чуваним писменима и фотографијама, која смо студиозно прегледали, коментарисали, записујући поједина важнија запажања у облику напомена, које сам углавном лично обликовао и формулисао, на основу студијског искуства и сазнања, која сам попримио од свог великог учитеља, родитеља, тече и кума Сергија Димитријевића. Моја духовна помајка Нада, најпре је хронолошки систематизовала редослед сачуваних писама, стављала их једно по једно на сто, а онда смо их пажљиво прочитавали, анализирали, уз записивање појединости које би требало још једном размотрити, пре формулисања и уношења у одговарајућу напомену испод текста писма, или дописнице, фотографије и сл. Са преданошћу истраживача Нада је означавала шта још у вези са првим писмом из логора Вернет, на пример, треба проверити, прецизирати, употпунити, придодати. Тако је у загради додала важан фактографски податак да је у *аусвајсу добијеном у Бухенвалду, 29. јуна 1945, као датум хапшења записан 23. октобар 1939*. Онда је, заједно са мном, на основу одељка из књиге, писаних изјава о партијско-политичкој активности С. Димитријевића из његове и копија из моје архиве, утврђивала имена оних који се помињу само у назнакама, као што је случај „са јед-

³⁹⁸ С. Димитријевић, *Искре из прошлости*, Народни музеј Лесковац, 2001.

ним чехословачким књижевником“, за кога смо утврдили да је то Фредерик Рунге.

Када је дошло време да се објаве *Писма из Холандије* Сергија Димитријевића,³⁹⁹ његов син Милан, уз помоћ мајке Надежде, прикупио је путописно-репортерске текстове, разгледнице и дописнице, Барухове цртеже, одговарајуће породичне фотографије снимљене на путовањима и др, и све то организовао у једну углавном прихватљиву целину. А онда бисмо, у нашим уобичајеним сусретима, најчешће у време викенда, то заједно, братски погледали и разматрали. Тада ми је он предложио да напишем осврт на поменуте Димитријевићеве записе; а пошто их је било релативно мало за целу књигу, дошли смо на идеју да на крају *придодамо* један одломак из мог путописа по арктичком делу Скандинавије, коју су походили и Сергије и Нада.

Милан је већ тада имао написан предговор за *Писма из Холандије*; након прочитавања тог текста, предложио сам му да га допунимо указивањем на Сергијеве списатељске почетке још у гимназијским данима, о чему сам писао у неколико махова, што је, уз неке друге сугестије, прихватио и знатније употпунио, укључујући цртеже Боре Баруха, фотографије и писма посебне документарне вредности.⁴⁰⁰

У овом послу Милан С. Димитријевић је у свему имао иницијативу, од претраживања материјала, на пример неких ксерокс копија, а односе се на поједине репортерске записе што нису ушли у *Писма из Холандије*, преко систематизовања целине, коректура и бдења над штампањем. Читајући изворне Сергијеве текстове писане за лист *Политика* начинили смо „најнужније правописне и језичке интервенције, у настојању да се сачува аутентичност Дими-

³⁹⁹ С. Димитријевић, *Писма из Холандије*, Народни музеј Лесковац, 2007.

⁴⁰⁰ М. С. Димитријевић, *Писма из Холандије* Сергија Димитријевића, у књизи *Писма из Холандије*, стр. 5-25.

тријевићевих мисли и запажања“, стоји у примедби приређивача.⁴⁰¹

У наредном одељку прикупљено је неколико фрагментарних текстова о богатој партијско-политичкој и публицистичкој делатности Сергија Димитријевића, највећим делом из међуратног периода. Они су настајали или као почетни делови будућих прилога, као што је онај о *Недељним новинама* у Лесковцу; или ради употпуњавања представе о неким аспектима партијске активности (*Искусства партијског рада*); док се текст о политичком раду југословенске подсекције КП Француске уклапа у контекст Димитријевићевог деловања у иностранству. За повећи број ових написа могло би се рећи да су *истргнути из рукописа*, попут расправе о *Историји Лесковца и околине* др Сергија Димитријевића. Пошто сам пратио процес настајања ове документарно веома драгоцене књиге, и исписао неколико свезака, док сам га пратио у токовима истраживања, прикупљања грађе и архивског материјала, бележења мемоарских појединости и одговарајућих изјава, исказа и др., припремио сам основу за једну обимнију студију, која би залазила у питања методологије Димитријевићевог рада на историји.

Колико нам је познато, Димитријевић је припремио врло обиман материјал за студију о својој сарадњи у лесковачким *Недељним новинама*; поред систематизованих исечака, међу којима су и они непотписани, са ауторовим решењима, налазе се и текстови које је одбацила тадашња цензура. А укључени су и делови чланака из којих је цензура избацивала фрагменте, па чак и приказ једног америчког филма, написан за овај лист, чије је штампање забранила цензура; али је у архиви С. Димитријевића ипак сачуван шиф са коректурама.

⁴⁰¹ Исто, стр. 29.

У једном моменту, када је након више објављених текстова о њему, запазио моје интересовање за плодну сарадњу у *Недељним новинама* и другу лесковачку проблематику, како је говорио, дао ми је већи број дупликата – исечака из новина. Све је то посложио у повећу жуту коверту на којој је при врху својеручно записао: *Моји дупли чланци – Резерва*. Под бројем 1) *Материјали у вези са Шпанијом*, пошто сам писао о његовом ангажовању у вези са учешћем југословенских добровољаца у шпанском грађанском рату. Под бројем 3) *Неки чланци у оригиналу*; 4) Препис *Риболов у ноћи*, који публикујемо овде у *Прилозима*. Ту су се нашли и исечци из *Недељних новина*, које смо у *Записима II* само делимично захватили. А Димитријевић је, поред рубрике *Књиге које треба читати*, аналитичких текстова о агонији привреде, проблему високих цена, узроцима кризе, те о културном напретку села у СССР-у, совјетској Кини, о Немачкој и хитлеризму, објавио и више других критичких прилога, који се намерно занемарују и прећуткују од Н. Тимченка, осим тенденциозно интерпретираних импресија са једног совјетског филма (*Пут у живот*), који се помало некоректно третира.⁴⁰²

Скрећемо пажњу да се у најновијој библиографији Станише Војиновића, међу *Радовима у рукопису* не помиње припремљени и делимично сређени материјал о *Недељним новинама*, који поменутом аутору вероватно није био доступан.⁴⁰³

⁴⁰² Николај Тимченко пише о критици у *Недељним новинама*, па набраја да су се њоме бавили Јован В. Јовановић, Аристомен Ристић, Драгољуб Трајковић и Брана Митровић, а намерно и смишљено изоставља Сергија Димитријевића. – Н. Тимченко, *Књижевна баштина Лесковца*, Лесковац, 2007, стр. 108.

⁴⁰³ С. Војиновић, *Библиографија радова Сергија Димитријевића*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2009. Приликом читавања тог дела текста, Милан С. Димитријевић се сећа да списак необјављених рукописа припремљен на основу *Библиографије радова Сергија Дими-*

При крају књиге додали смо одељак *Белешке и назнаке*. Циљ нам је био да скренемо пажњу на постојање целовитих свезака са записима о раду С. Димитријевића на *Историји Лесковца и околине (1918-1928)*. Та зеленкастоцрна свеска почиње са 13.07.1976, при чему се главни део завршава забелешкама начињеним на Хвару, у фебруару 1983, а после тога следе узгредни додаци из 1984. до фебруара 1987, углавном са Хвара, као и из 1995. и 1996, поводом редиговања књига *Живот као делање* и *Записи о Сергију Димитријевићу*. И друга, у много чему слична свеска, само из нешто ранијег периода (мај 1975 - 26. јули 1976).

Забелешке у поменутих свескама (од којих је прва дигитализована до 7. 07.1979) заслужују да можда буду објављене у некој наредној књизи *Записа*, уз одговарајућа дотеривања, стилизације и допуне пратећим материјалима и фрагментима исписаним на посебним папирима, или у одговарајућим наранцастим свескама. Сачувана је двадесет и једна свеска различите дебљине и око 160 рукописних страница *Хварских сусрета*, означених датумима, од 1975. до почетка осамдесетих година XX века, што није коначан број.⁴⁰⁴

тријевића, коју је за зборник *Живот и дело Сергија Димитријевића* (1989) сачинила Надежда Димитријевић. - Списак радова у рукопису, који се објављују на крају *Библиографије* допунио сам и осавременио додајући оне рукописе за које смо мајка Надежда и ја закључили да их треба библиографски регистровати и у одговарајућем облику објавити. При том смо коментарисали поједине рукописе и констатовали да су ту укључени сви важнији необјављени рукописи за које знамо... Можда негде у заоставштини постоје и други... Грађу и материјал, коју је мој отац прикупљао по разним основама, нисмо евидентирали у библиографији, јер то није библиографска јединица. – Рукописне белешке Н. Цветковића, 26. XII 2009, Београд.

⁴⁰⁴ Мемоарска казивања др Сергија Димитријевића (Материјал делимично искоришћен за књигу *Живети пуним животом* – Н. Цветковић. Руком М. С. Димитријевића исписано: 1975 (19. II – 22. II); ту се налази више од десетак посебних папира, од којих се неки односе на

Од *Прилога и докумената*, са којима се књига завршава, можда треба издвојити текст С. Димитријевића *Лице и наличје Париза*, послат из Француске 1934. лесковачким *Недељним новинама*, који се сада први пут објављује. Потом *Сећања Љубице Цуце Сокић на боравак у Паризу* знамените сликарке, о изложбама наших сликара у овом граду светлости. Текст проф. др Добросава Бјелетића *Самосвојна концепција историје* (С. Димитријевића) је вредан пажње, као и недовршени прилог М. С. Димитријевића о погледи-

нумизматику. Зеленоцрна свеска, 1975 (1. III – 13. XII). Прегледане све са М. С. Димитријевићем, 21. XII 2014.

Зеленоцрна свеска, 1975/76 (март – 27. VII).

Зелена свеска, 1975/76 (15 XII 75 – 13 VII 76) и блок бележница из 1975.

Зеленоцрна свеска, 1976-1996 (13. VII – 5. II). Белешке о раду Сергија Димитријевића на *Историји Лесковца и околине (1918 – 1928)*. Дигитализовала Н. Ерић до 7. VII 1979.

Свеска у црвеној фолији, 1976 (7. VII - 22. VII); бележница 1976 12. II – 30. VII; свежањ 1976 (22. VII - 1. VIII).

Свеска у црвеној фолији, 1976 (23. VII - 30. VII).

Наранцаста свеска 1976 (1. VIII – 26. XI).

Наранцаста свеска 1977 (13. I – 24. IX); свежањ са 17 посебно исписаних страница; свежањ са 16 страница *Хварских сусрета*.

Наранцаста свеска 1977 (25. IX – 27. X).

Наранцаста свеска 1978 (17. I – 23. VI).

Наранцаста свеска 1978/79 (26. VI – 22. I).

Наранцаста свеска 1979 (24. I – 26. VII).

Наранцаста свеска 1979/80 (29. VII – 5. III).

Наранцаста свеска 1980/81 (8. III – 6. II).

Наранцаста свеска 1981/82 (7. II – 18. I).

Наранцаста свеска 1982 (20. I – 22. XII).

Наранцаста свеска 1983 (21. I – 12. II).

Наранцаста свеска 1983/87 (20. III – 2. II).

Наранцаста свеска 1984 - фрагменти (6. IV).

Наранцаста свеска 1987 (3. III – 21. VI); разни рукописи.

Пошто је остварио увид у поменуте свеске, М. С. Димитријевић је предложио да се оне дигитализују.

ма Н. Цветковића на нумизматику. А од докумената, по важности, издваја се: обраћање Надежде Димитријевић Извршном одбору САНУ, поводом *Легата Сергија Димитријевића – нумизматичка збирка средњовековног српског новца*, као и Сергијево обраћање Српској књижевној задрузи, у вези са књигом *Лепота српског средњовековног новца*; и најзад, одлука жирија за доделу Нинове награде за публицистику (1979), за монографију С. Димитријевића *Радован Драговић*.

Поменуте свеске са исписаним појединостима што се односе на стваралачки процес и методологију научно-истраживачког рада С. Димитријевића, многобројне белешке везане за *Хварске сусрете и разговоре*, као и сваковрсне назнаке на посебним папирима, затим различити документи из личне архиве овог научника, уз одговарајуће и сличне документе, могу да представљају основу за наредну књигу *Записи о Сергију Димитријевићу III*.

У Боки Которској,
Ђеновићи,
Туристичко-угоститељски комплекс Фанфани

ПСЕУДО-АУТОБИОГРАФСКА НАЗНАКА

(Фрагмент)

Родио сам се предратне 1939. године, у лешњачко-анђелковићевској фамилији; ова прва је *припадала пораженој и омраженој грађанској класи*; а друга, чувеној немарској, партизанској фамилији Анђелковића из Косанчића. То је значајно обележило мој васцели животни пут у новој социјалистичкој Југославији.

Почео сам доста рано, неуко и невешто да пишем и не знајући шта је то писац, књига, песник, књижевник, са жељом да реafirмишем оно социјално *поражено и омражено*, у бићу породице.

На непоречне захтеве родитеља, пошао сам у основну школу *Васа Пелагић*⁴⁰⁵, у Лесковцу, која ми је отровала рано детињство; а похађаће је сва *лешњачка* чељад, до ове новије генерације.

Живело се у породичној задрузи, до почетних педесетих година прошлог века, доста тешко и оскудно, без *бонова и тачкица* за снабдевање, које народна власт није давала *трулој реакцији*, тако да је у домаћинству уља било само за кандило, те у том раздобљу детињства нисам знао шта је чоколада. Незапослени родитељи, оглашени за пропалу буржоазију, издржавали су се продајом старог породичног злата стеченог у фирми *Мика Цветковић и синови*. Наполеони су вађени испод прага летње кухиње, у великом

⁴⁰⁵ Н. Цветковић, *Поетичко у погледима Васе Пелагића на великане светске књижевности (В. Иго и А. С. Пушкин)* у књизи *Књижевно-поетичко у делима првих српских социјалиста*, Београд, 1994, стр. 71-83.

дворишту, и из скривених ћемера, иза изглављених цигли у стајама и коњушници.

Тражило се од мене да будем одличан ђак, што сам једва постигао и то као *протекционаш*, како су ми се ругала старија браћа. Учитељица Радмила Ђорђевић, која је значајно утицала на мој даљи духовни развој, даровала ми је једну од првих књига из своје богате личне библиотеке, у стану што је непрестано мирисао на чајеве. Биле су то јуначке народне песме, са колористички раскошном сликом Краљевића Марка на Шарцу који се пропиње.

Као основац, у једној школској представи, глумио сам Кнеза Богосава, док је Старина Новак био, чини ми се, тада најбољи ђак Антанасије Коцић, уважени угледник у Светској банци у Њујорку, касније веома заинтересован за све моје објављене књиге.

Дивио сам се начину рецитовања брата Предрага, који је заносно, са уживљавањем, говорио стихове и пуно сам учио од њега, што ћу потом, са повећим патосом, казивати девојчицама из разреда (Верици, Љиљани, Биљани...)

Далеке 1954 (4 јануара), у раним школским данима, после другог разреда *осмолетке*, половином петнаесте године, начинио сам прве дневничке записе. Сачувана плавозеленкаста свеска носи назив *Дневник; Дневничко-документарно 1950-1958*,⁴⁰⁶ заједно са другим личним документима и

⁴⁰⁶ Делимично је дигитализован. Овде преносимо неколико фрагмената: На сачуваној браон свесци, тврдих корица, записано је *Портрети - Мисли великих људи – Пејзажи*. На корицама и на првој страници исте свеске, излепљени су исечци из новина, које су објављивале *Мисли великих људи*, вероватно из *Републике* и других сличних листова. Издвојимо неколико занимљивијих појединости: *Људи од карактера јесу савест народа коме припадају*. – Емерсон *Сузе нису добре; оне само гасе унутрашњу ватру, а ватра дела*. - Ц. Елиот

Стрљење је горко, али му је плод сладак. - Ж. Ж. Русо *Савест је најбоље дело о моралу које имамо: њу морамо најчешће питати за савет*. – Паскал *Лепота је богатство*. – Алфијери

сведочанствима, саопштењима разредног старешине, оценама успеха, првим љубавним писмима, отпускном листом из опште болнице у Лесковцу (лечење од meningitisa), најранијим необјављеним песмама из интимне лирике, фрагментарним садржајем из неколико бележница са узгредним напоменама и коментарима и др.

Може се рећи да сам дневничке белешке, са извесним прекидима, писао безмало читавог живота и списатељског века. О томе, поред сачуваних *дневника*, сведоче и доста бројне џепне бележнице, нотеси, у којима сам уписивао различите утиске и опажања о свету и животу, о уметности, прочитаној литератури, људима, политичким, културним и социјалним појавама и догађањима.

На мајку Загорку, чије су скоро све сестре, браћа и родбина из породице Анђелковић, учесници НОБ-а, мрско и попреко се гледало у широј фамилији, зато што је на једној првомајској паради, у првим редовима, носила црвену совјетску заставу.

Брата Душана Лешњака и мене, школовала је, заједно са оцем Чедомиром, конобарем, радећи као помоћна радница – чистачица у штампарији локалног листа *Наша реч*, у ко-

Потом следе *Пејзажи(летњи)*, из приповетке „Бежина ливада“, а из књиге *Ловчеви записи* од Ивана Тургењева: *Био је диван јулски дан. Од ране зоре небо је ведро; јутарња румен не пламти као огањ, већ се лагано разлива као нежно руменило. Сунце – не ватрено, не усијано, као за време летње припеке, не загасито пурпурно као пред буру, већ јасно и пријатно сјајно... – Пејзаж за лето Био је млад – имао је можда 28 до 30 год. – витак, висок. Његово лице привлачило је пажњу; имао је грчку главу, са веома чистим цртама: прав, класичан нос, уста и браду као код каквог Атињанина. Заиста, било је ретко срести једно лице да толико личи на античке кипове... Његово високо чело, бледо као слонова кост, губило се делимично – при његовим покретима – испод немарних праменова његове плаве косе. Међутим, то лице није давало утисак благости, осећајности па чак ни мирноће.*

Уз помоћ М. С. Димитријевића, ови фрагменти издвојени 2. априла 2016.

ме сам објављивао прве стихове и текстове. Када је, чистећи штампарију, угледала и прочитала моју награђену причу *Фотографија*, у којој је главна личност конобар, молила је словослагаче да промене потпис, па се текст појавио са непотпуним именом *Н. Цветковић-Леишњак*.

Овде прекидамо аутобиографски наратив коме је прикладније место у Зборнику радова са научно-стручног скупа одржаног у Јагодини, 1. јуна 2007, и додајемо:

Никола Цветковић (1939) је рођен у сенци лесковачког Хисара, где је као гимназијалац и започео списатељски рад (1956). Магистрирао (*Поетика Милана Дединца*) и докторирао (*Поезија и поетика Милоша Црњанског*) на Филолошком факултету у Београду. Поред наставно–научне активности на Универзитету у Приштини (Филолошки факултет – Приштина и Косовска Митровица), у Нишу (Филозофски факултет), Крагујевцу (Учитељски факултет у Јагодини), Београду (Факултет за културу и медије), Универзитет хуманистичких наука Нови Пазар, Вања Лука College, објављује монографије, студијске, књижевно–критичке, есејистичке, песничке, прозне и путописне текстове.

Према првој објављеној песми (*Све је љубав*) именовао је и песничку књигу у којој је садржан скоро читав програм лирско–интимистичке поезије. Почетком деведесетих година публикује *Светлост земље*, са аутопоетичким назнакама. У раним песмама из *Плаветног доба дечаштва* налази се на линији неосимболистичког певања. Поemi *Косовијада* (1997) претходило је певање о српском мишљењу у бранковско–стражиловском духу. Током дужег боравка у Русији (1990 и 1991) написао је *Росију*. Код београдске “Просвете” је објављена књига песама *Биље од замале* (2000); збирку интимистичких песама *У врту љиљана* (2000), штампали су Матица српска и Завод за уџбенике, а *Чувидне мисли* (2000) Завод за уџбенике и наставна

средства, завичајну антипоему *О граде мој* штампао је „Свет књиге“ 2011.

После три монографске књиге о Великом Учителју Сергију Димитријевићу, публиковао је врло обимну монографију *Астроном – песник – друмовник – Милан С. Димитријевић* (2015).

Поред монографског рада, основне преокупације Николе Цветковића су теоријски и уже поетички проблеми, као и српска књижевност између два рата, компаратистика, изучавање фолклора, историје социјалдемократског покрета Србије и завичајне историје лесковачког краја и југа Србије.

Поред романсираних биографија које је објавио у коауторству са Благојем Глигоријевићем о Бориславу Станковићу – Ћулавки, (1967) и Жики Илићу (1964) публиковао је *Тумачење књижевности за децу – Методичко-наставни аспекти*, у два тома (Филозофски факултет у Косовској Митровици, 2003).

Члан је Удружења књижевника Србије.

ЗАХВАЛНИЦА

Аутор дугује велику захвалност Милану С. Димитријевићу, астроному европског и светског гласа и имена, приређивачу постхумних *Нумизматичких дела* и многобројних текстова др Сергија Димитријевића:

- за стваралачку помоћ у обликовању и компоновању ових *Записа*;

- за корисне редакторске и друге сличне интервенције;

- за избор, техничку обраду (скенирање) илустративних прилога;

- за неговање и усавршавање култа породичних и других фотографија, зачетог од стране његовог оца Сергија; са обиљем сачуваних ликова и физиономија уважених породица: Димитријевић, Анђелковић, Цветковић Лешњак;

- за корисне критичке примедбе и побољшање неких одељака;

- за издвојено драгоцено време приликом дотеривања/усавршавања појединих фрагмената;

- за успостављање целовитијег аксиолошког система и креативно изоштравање критеријума и мерила, до бескомпромисности;

- за братско разумевање и примерно стрпљење приликом дијалошких недоумица.

Са овом књигом, о нашем Великом Учитељу и Родитељу, заједно смо креативно узрастали, током њених подужих припрема за објављивање.

Аутор

ФОТОГРАФИЈЕ

Сергије са оцем Миланом и мајком Софијом, 22. јун 1937.

Париз, 22. јануар 1937.

Борна фотографија
Foire du Trône
4/IV 1937
Paris

Pro. Karamit
M. Binaro go - onaj koji se ne
potisao suviti ulevo, videti
pa ga ceniti (u
kolonala)

Shitajuro
i onaj koji se 3/4 vidoj
Bobrov

Сергије, Foire du Trone, 4 IV 1937.
са десне стране Бора Барух, чији се потпис налази на
полеђини, доле десно

Породица Димитријевић на окупу. Милан, Софија, Сергије, Лидија, Надежда и Нина, у стану, Булевар Револуције 126, године 1957.

Тетка Белка – свемајка и Велики Учитељ Сергије, у крилу седе Нина и Милан, из времена једног од првих ауторових долазака у Београд

Сергијева мајка Софија, са
укуком Лидијом, 1957.

С. Димитријевић, септембар
1957, у време одбране
докторске дисертације

Групна фотографија породице Димитријевић,
са Николином и Милановом баба Роском Анђелковић, 1958.

Баба Роса – Роска Анђелковић, рођена Митровић,
са својим потомком, у шопској ношњи

Ауторов деда, велетрговац, Никола Цветковић Лешњак

Документ из Беча Петра
Цветковића (Лесковац, 22. јун
1908 – 27. октобар 1995), сина
Николе, ауторов стриц

Свадбена фотографија Надежде,
рођене Мијалковић и Михајла
Цветковића Лешњака
(На полеђини уписано: За
успомену своје стрицу и стрини
од Мике и Наце – Таси М.
Цветковићу, трг. Лесковац
[фотограф К.(остадин)
Недељковић – У Историји
Лесковца и околине (1918-1928) С.
Димитријевића, помиње се на стр:
63, 551, 533, 579, а на стр. 641,
642као члан КПЈ]

ВЕРЕНИ
13 СЕНТЕМБРА 1937 ГОД.

ЗАГА АНЂЕЛКОВИЋ
И
ЧЕДОМИР Н. ЦВЕТКОВИЋ
ТРИ.

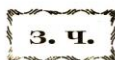
НИШ

ЛЕСКОВАЦ

У недељу 17 октобра 1937 год. у лесковачкој Саборној цркви у 11 часова пре подне ванчаће се

НАША ДЕЦА

ЗАГА
са господином
ЧЕДОМИРОМ Н. ЦВЕТКОВИЋЕМ
ТРИ.

ЧЕДОМИР
са госпођицом
ЗАГОМ АНЂЕЛКОВИЋ

Чиниће нам особиту чест ако у овом нашем родитељском весељу са Вашом поштом, породицом будете учествовали.

Скуп сватова у 9 часова пре подне у нашој кући.

Ручак и игранка у кафани „Каспар“.

РОСКА ПОК. РАЊЕЛА АНЂЕЛКОВИЋА
графиня, предузимача из Ниша

ЈУЛКА И НИКОЛА М. ЦВЕТКОВИЋ
трг. из Лесковца

Телеграм: Анђелковић — Цветковић — Лесковац

„Соко“

Свадбена фотографија: Загорка и Чедомир Цветковић, Мира и Драган Цветковић, изнад Вера Цветковић

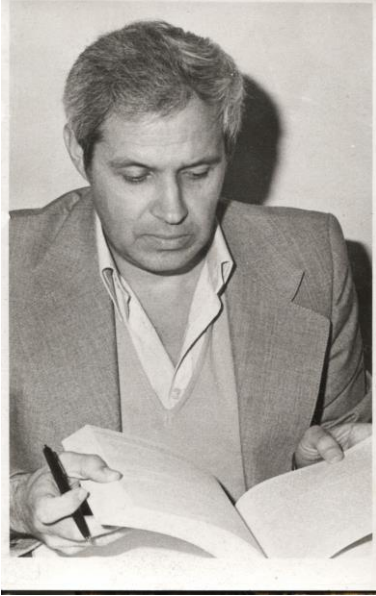
Загорка и Чедомир Цветковић
Лешњак

Аутор Цветковић, из најранијих дана

Цветковић из студентских дана

Цветковић, крајем деведесетих година XX века

Ауторов брат од стрица,
Бранислав Цветковић
(На полеђини пише: За успомену
и дуго сећање, од Бранислава,
Вршац, 23. јун 1956. г.)

Три сестре, ћерке Аранђела и Роске Анђелковић: Надежда, Загорка и
Радмила у Лешњачком дворишту

Свадбена фотографија Предрага и Данице Цветковић

Свадбена фотографија Љиљане, рођене Костић и Родољуба Цакића

Групна породична фотографија, са Сергијем, у Лешњачком дворишту, после свадбеног ручка, младенаца Драгојле и Николе, 26. августа 1962.

Стоје: Љиљана, Родољуб и Дејан Цакић, Радмила Костић, Никола, Драгојла и Загорка Цветковић, Сергије, Надежда и Лидија Димитријевић, Даница (Шпаковска) Цветковић, Душан Цветковић Лешњак, испред Радмиле стоји Милица Елезовић, испред Драгојле стоји Душан (Боре) Цветковић, испред: Слободан Костић, побратим, Чедомир Цветковић, Бранка (Боре) Цветковић Сека, Надежда (Мијалковић) Цветковић, Надежда (Предрага) Цекић, Михајло Цветковић, Нина Димитријевић, Светлана (Предрага) Цветковић

Свадбена фотографија Градимира и Биљане Костић; поред њих стоје
Љиљана и Родољуб Цакић и Зорица Цветковић. Испред: Душан
Цветковић Лешњак, Нинослав и Дејан Цакић

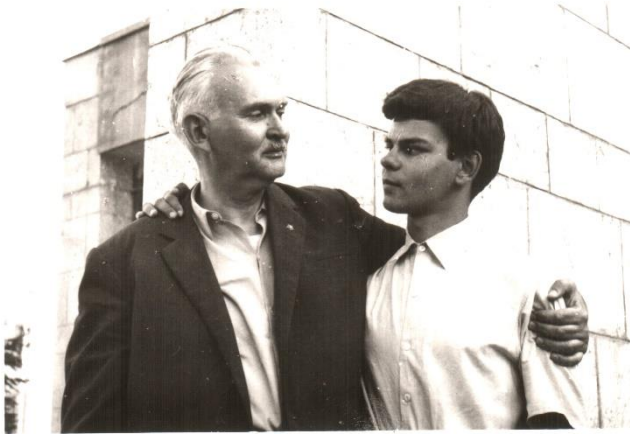
Браћа од стрица Борисав и Драган Цветковић Лешњак

Миле Елезовић, са ћерком Милицом, 8. јун 1956, Лесковац
(На полеђини уписано: За успомену својој нани Заги и деда Чеди – као
и својим ујацима Душану и Кокану [како су, присније, у породици
звали аутора], од Милице и Милета)

Душан Цветковић Лешњак, из школских дана

Отац Сергије и син Милан, на Охриду, 30. јул 1965.
уз ауторову захвалност за помоћ у обликовању ове књиге, избор,
техничку обраду и скенирање илустративних прилога

Деда Сергије, са унуком Владимиром, маја 1981,
у Студентском парку, испред Дома пионира .

Са промоције Сергијеве књиге *Поздрав из Београда*, у
Конаку кнегиње Љубице,
Нина и Надежда Димитријевић, коаутор Гордана Гордић,
Лидија и Милан С. Димитријевић

Породица Димитријевић у Лесковцу
у позадини део Лешњачке родне куће аутора Цветковића

Велики вожд и умни Учитель

Надежда, из младалачких
скојевских дана

Надежда Димитријевић
ауторова *духовна помајка*

Сергије и Нада норвешким фјордом, септембар 1960.
Сличним путем по Скандинавији, кренуо је аутор са братом Миланом,
јула 1990.

(Види: Н. Цветковић, *Путешественим стопама Сергија и Наде по арктичком делу Скандинавије...*, у књизи С. Димитријевић, *Писма из Холандије*, 2007, стр. 147-189)

Сергије и Нада, септембра 1960, на норвешком броду –
њиховим скандинавским путем вијала се и два брата, Милан и Никола,
после 30 година

(Види: Н. Цветковић, *Астроном – Песник – Друмовник – Милан С. Димитријевић*, 2015, стр. 339-345)

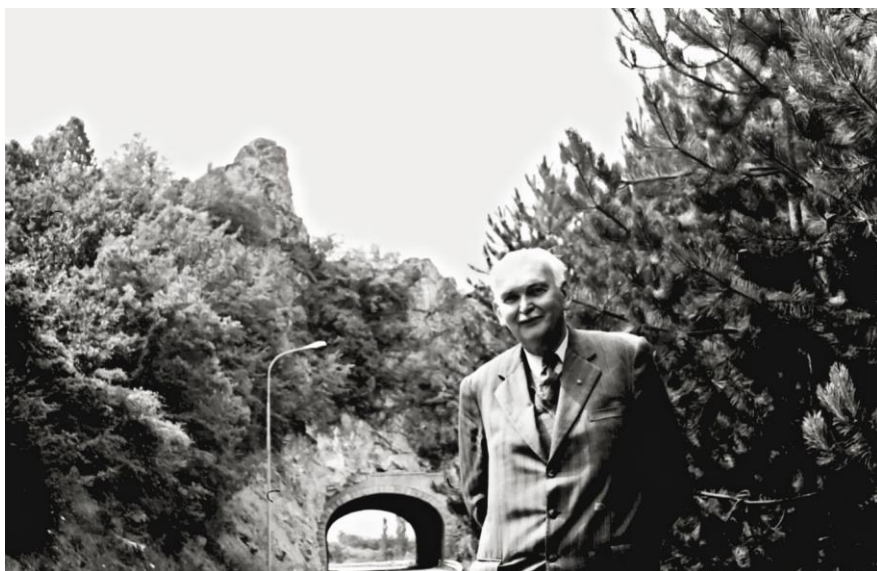
Надежда и Сергије, на Охриду
- *Ја увек кремпиту – он вазда шампиту,*
говорила је вазда Надежда

Са крстарења по Источном Медитерану (1976),
ефенди Сергије, хаџи Никола и ханума Драгојла
испред Сфинге у Гизи

Два *младића* у пустињској оази у Египту (1976)

Насмешени бард Сергије, на Охриду,
70-тих година XX века

Сергије и Нада на Светом Стефану – Охридско језеро,
где су најчешће летовали, а успут боравили и у Лесковцу

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

др Мирољуб Васић: ДОПРИНОС ИЗУЧАВАЊУ ЖИВОТА И РАДА ДР СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА	7

1. РАНА СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

РАНА СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ДР СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА 21	
Основни биографски подаци	23
Основне напомене о раду у научно-истраживачким установама	33
Предавања и курсеви из привредне историје и историје радничког покрета универзитетског ранга	35
Учешће др Сергија Димитријевића на научним скуповима	38
Рад на издавању грађе	43
Рад у редакцијама научних часописа и зборника	45
Искуства у организацији институтског рада	47
Искуства у организацији архива и документације	49
Рад на организацији библиотека и искуства у изради библиографија	53
Осврт на научно-истраживачки рад	56
Лесковачка индустрија	64
Социјална структура села и аграрна реформа у лесковачком округу	67
Стари Лесковац као просветни и културни центар	77
Аграрни односи за време Турака у лесковачком крају	87
Тако је некад било	96
Почеци радничког покрета у Лесковцу	102
Борба с Турцима под Скобаљићем	110
Напомена о почецима рада на текстовима о Сергију Димитријевићу	113

2. ВЕЛИКАН СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ НУМИЗМАТИКЕ

CORPUS NUMMORUM SERBIAE	119
БЕЛЕШКА О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ ВЕЛИКАНУ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ НУМИЗМАТИКЕ	121
ХРОНОЛОГИЈА ДУШАНОВОГ ЦАРСКОГ НОВЦА	133
ПОГЛЕД НА НОВЧАРСТВО КРАЉА МИЛУТИНА У НУМИЗМАТИЧКОЈ ЗБИРЦИ И ДЕЛИМА СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА	139
Модерни ренесансни дух нашег доба	140
Општије о српској средњовековној нумизматици и Димитријевићевим погледима на новчарство краља Милутина	143
Новац краља Милутина у Димитријевићевој збирци и <i>Каталогу српског средњовековног новца</i>	147
Сергије Димитријевић о краљу Милутину из нумизматичке перспективе	155
Рано студијско виђење новца краља Милутина	157
Осврт на поједине новчане врсте са представом краља Милутина	161
КОСМИЧКО-ПОЕТСКЕ И СИМБОЛИЧКЕ ВИЗИЈЕ У ИКОНОГРАФИЈИ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ НУМИЗМАТИКЕ У ДЕЛУ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА (фрагмент)	163
Општи поглед на симболику неба и небеских тела	166
Лирско-симболичка и ликовно-иконографска представа полумесеца	168
Облаци и облачићи као поетско симболичка слика	172
КОСМИЧКО-ПОЕТСКЕ И СИМБОЛИЧКЕ ВИЗИЈЕ У ИКОНОГРАФИЈИ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ НУМИЗМАТИКЕ У ДЕЛУ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА (II)	175
Космичко-поетска симболика вишекраких звезда са пратећим мотивима	175
Симболичко-поетска представа звезде и/или Сунца и пратећи мотиви	188
НОВАЦ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ВЛАДАРА (Сабрана нумизматичка дела др Сергија Димитријевића)	192

Проф. Др Никола Цветковић, Проф. Весна Димитријевић Андрејић: СА ПИЈЕТЕТОМ О НУМИЗМАТИЧКОМ ДЕЛУ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА	196

3. КЊИЖЕВНО-ПОЕТСКО И ПУТОПИСНО-РЕПОРТЕРСКО

ЛИРСКЕ КОНЦЛОГОРСКЕ СКИЦЕ И ПИСМА	205
У литерарној дружини „Вуловић“	205
Видови поетике Сергија Димитријевића	209
Начин чувања лирских скица и писама	212
Путописно-репортерски записи Сергија Димитријевића	214
Слика живота негдашње Холандије са погледом на ликовно- уметничко	216
Друштвено-економски и социјални видови репортерских записа	224
Лирско-пејзажистички и литерарни фрагменти	231

4. ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКА И ПУБЛИЦИСТИЧКА АКТИВНОСТ

ВИДОВИ САРАДЊЕ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У "НЕДЕЉНИМ НОВИНАМА" Фрагменти	245
О штампи у Совјетској Русији	247
О филмовима са социјалном тематиком	250
О ПРИЛОЗИМА С. ДИМИТРИЈЕВИЋА ОБЈАВЉЕНИМ У „ЛЕСКОВАЧКОМ ЗБОРНИКУ“	253
О "ИСКУСТВИМА ПАРТИЈСКОГ РАДА У СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ" С. ДИМИТРИЈЕВИЋА Фрагмент	273
ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ РАД ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ПОДСЕКЦИЈЕ КП ФРАНЦУСКЕ МЕЂУ ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ЕМИГРАНТИМА	279
ПРИЛОГ РАСПРАВИ ПОВОДОМ ИСТОРИЈЕ ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ (1918-1928) ДР СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА	294
ИСТОРИЈА ЛЕСКОВЦА ИЗМЕЂУ ДВА РАТА (Др Сергије Димитријевић: "Историја Лесковца и околине (1918-1928)", Лесковац, 1983)	299

5. БЕЛЕШКЕ И НАЗНАКЕ

БЕЛЕШКЕ ИЗ СТУДЕНТСКИХ ДАНА О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ (1962-1963)	305
БЕЛЕШКЕ О РАДУ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА НА ИСТОРИЈИ ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ (1918-1928) Фрагменти	323
ХВАРСКИ СУСРЕТИ И РАЗГОВОРИ	351

ПРИЛОЗИ И ДОКУМЕНТИ

Проф. др Добросав Бјелетић: САМОСВОЈНА КОНЦЕПЦИЈА ИСТОРИЈЕ	379
СЛОВО ЗА ПРЕДСТАВЉАЊЕ КЊИГА О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ	390
Милан С. Димитријевић: ПОГЛЕДИ НИКОЛЕ ЦВЕТКОВИЋА НА НУМИЗМАТИЧКУ ДЕЛАТНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА	396
Лирско-уметнички опис неколико изузетних примерака српског средњовековног новца	419
СЕЋАЊА ЉУБИЦЕ ЦУЦЕ СОКИЋ НА БОРАВАК У ПАРИЗУ	429
С. Димитријевић: ЛИЦЕ И НАЛИЧЈЕ ПАРИЗА	434
С. Димитријевић: СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ ЗАДРУЗИ	436
НУМИЗМАТИКА [Белешке и назнаке из архива Сергија Димитријевића]	440
ИЗВРШНОМ ОДБОРУ САНУ	444
Душан Цветковић: ОПРОШТАЈНА РЕЧ (На сахрани Надежде Димитријевић, у Алеји заслужних грађана)	446
Поводом додељивања НИН-ове награде др Сергију Димитријевићу ПЛОДНА И РАЗНОВРСНА СТВАРАЛАЧКА АКТИВНОСТ	451
ИСТРГНУТО ИЗ ДНЕВНИКА ПРИМИСЛИ О С. ДИМИТРИЈЕВИЋУ	455
О ДОЖИВЉАЈУ ИЗВОРНОГ НАРОДНОГ МЕЛОСА	463
ДВА ПИСМА	466

ПОГОВОР

ПСЕУДО БИО-БИБЛИОГРАФСКИ ПОГОВОР *ЗАПИСИМА II* ..473

ПСЕУДО-АУТОБИОГРАФСКА НАЗНАКА (Фрагмент)492

ЗАХВАЛНИЦА497

ФОТОГРАФИЈЕ499

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.1:929 Dimitrijević S.
737.1(497.11)

Никола Цветковић, 1939–

ЗАПИСИ О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ II / Никола Цветковић – 1. изд. – Београд: Алма, 2016 (Вршац: Тули). – 527 стр.; 24 см. – (Библиотека Сведочанства / [Алма, Београд]; књ. 4)

Тираж 300.

ISBN 978-86-7974-431-9

COBISS.SR-ID 224843276